

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SÜNNET'İN TEŞRÎ DEĞERİ AÇISINDAN HAC İLE
İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI Abdulhakim AY

MALATYA 2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**SÜNNET'İN TEŞRÎ DEĞERİ AÇISINDAN HAC İLE
İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ**

DOKTORA TEZİ

Danışman

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

Hazırlayan
Abdulahkim AY

MALATYA – 2022

ONUR SÖZÜ

Prof. Dr. Saffet SANCAKLI danışmanlığında hazırladığım *Sünnetin Teşri Değeri Açısından Hac İle ilgili Hadislerin Değerlendirilmesi* başlıklı bu tezdeki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Abdulahkim AY

ÖNSÖZ

Sünnet, Hz. Peygamber'in yaşam tarzı; Kur'ân'ın pratiği ve hayata yansımadır. İslâm'ın ikinci temel kaynağı sünnetin, teşrî yetkisine sahip ve bağlayıcı olduğu belirtilmelidir. Nitekim Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in bu konuda görevli olduğu ve ona tâbi olunması gerektiği bildirilmiştir. İslâm'ın temel esasları ve bu esaslar içerisindeki ibâdetler Hz. Muhammed'in (sav) tebliği ve yaşayış tarzıyla yani sünnetle şekillenmiştir. Bu nedenle kulluğun göstergesi ibâdetlerin birçok detay içerdiği dolayısıyla sünnet olmadan yapılamayacağı anlaşılmaktadır.

Özellikle İslâmî kişiliğin şekillenmesinde İslâm'ın beş temel esasının büyük bir rolü vardır. Bu temel esasların Kur'ân'da ayrıntılı bir şekilde yer almayıp tüm detaylarının sünnet tarafından açıklanması sünnetin teşrîi açısından dikkate değerdir. Bu esaslar içerisinde de haccın ayrı bir yeri vardır. Çünkü hac, diğer ibâdetleri kapsayıcı olduğu gibi içinde birçok detay barındırmaktadır. Bu nedenle sünnetin teşrî değerini hac ibadeti özelinde ele almanın önemli olduğu kanısındayız.

Sünnetin teşrî değerinin günümüzde güncelliğini koruduğu bir gerçektir. Nitekim bu alanda yapılan çalışmalar bunun kanıtıdır. Aynı zamanda bu sahada yapılan sempozyum, panel, konferans ve diğer çalışmaların istenen boyutlarda olmasına rağmen sünnetle ilgili birçok konunun araştırılmayı beklediğini belirtmemiz gerekir. Özellikle sünnetin teşrî değeri açısından İslâm'ın şartlarından dördünün çalışılmasının yararlı olacağı kanısındayız. Bu alanda sadece namaz ibâdeti çalışılmıştır. Hac konusu bu alanda yapılan ikinci çalışmadır.

Buna göre çalışmamız bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte; araştırmanın konusu ve önemi, amacı, metodu, araştırmanın kaynakları, bu konuda yapılmış çalışmalar ve hac ibâdetiyle ilgili kavramlar gibi teknik konular hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde; hac ibadetinin tarihçesi ele alınarak, insanlık tarihinin ilk dönemlerinden itibaren uygulanan hac ibâdeti araştırılmıştır. Böylece semâvî dinlerden Yahudilik ve Hristiyanlıkla diğer dinlerde de hac ibâdetinin farklı şekillerde yapıldığı görülmüştür.

Cahiliye döneminde hac başlığı altında ise, Hz. İbrâhim'den (as) sonra tevhid dininden nasıl uzaklaşıldığı, yozlaştırıldığı ve hac menâsikine şirkin nasıl bulaştırıldığı incelenmiştir. Ardından Hz. Peygamber'in tedrici bir metotla ve kronolojik bir sırayla

haccı nasıl yaptığı ele alınmıştır. Bu nedenle önce Hz. Ebû Bekir'in eda ettiği haccın ardından Hz. Peygamber'in Vedâ haccı ele alınmıştır. Buna ilaveten tüm insanlığı ilgilendiren Vedâ hutbesine temas edilerek haccın hikmetleri ile fert ve toplum açısından önemine değinilmiştir.

İkinci bölüm tezimizin en önemli kısmını oluşturur. Dolayısıyla ilk olarak sünnetin teşrî değerine vurgu yapılarak mahiyeti, önemi ve vahiyle ilişkisine kısaca temas edilmiştir. Hadis kaynaklarının hacla ilgili bölümlerinin genel bir değerlendirilmesi yapıldıktan sonra âyet ve hadis bağlamında hac ibâdetinin menâsiki ele alınmıştır. Bu şekilde Kur'ân'da hac menâsikinin ne kadarına değinildiği gösterilmiştir. Hemen ardından da sünnetin teşrî değerini ortaya koymak üzere hadisler bağlamında hac menâsikinin tüm detayları incelenmiştir. Böylece haccın farziyeti, vakti, çeşitleri, yapılışı, mîkatlar, ihram, telbiye, tavaf, sa'y ve vakfe konuları ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Sünnet haccın sadece menâsikini belirtmekle kalmamış, aynı şekilde bu esnada işlenen cezalarla bu konudaki yasakları da beyan etmiştir. Bu nedenle hac ibâdetiyle ilgili yasaklar ve cezalar da ele alınarak, sünnetin hac menâsiki konusunda sağladığı kolaylıklara da temas edilmiştir. Ayrıca ülkemizde hac menâsikinin değişmesi konusunda ortaya konan aykırı görüşler de değerlendirilmiş ve bunlara cevap verilmeye çalışılmıştır. Son olarak sünnetin teşrî yönünü ortaya koymak adına yaklaşık olarak hac ibâdetinin Kur'ân'da ve sünnette yer alan menâsiki tablo hâlinde sunulmuştur.

Bu vesileyle bu konuyu çalışmayı öneren, çalışma süresince hiçbir katkıyı esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Saffet Sancaklı'ya teşekkürü bir borç bilirim.

Doktora dönemi boyunca ve özellikle tez konusunun seçiminden itibaren her aşamada isabetli yönlendirmelerde bulunarak katkı sağlayan Prof. Dr. Veysel Özdemir, Doç. Dr. Fatih Zengin, Dr. Serkan Demir, Dr. Selahattin Yıldırım ve Şahmurat Kaya hocalarıma,

Özelde de dualarını esirgemeyen anneme, çalışmam süresince sabır ve anlayış gösteren eşim Emine Hanım'a ve çocuklarıma ayrıca teşekkür ediyorum.

Gayret bizden tevfik Allah'tandır.

Abdulahkim AY

Malatya 2022

ÖZET

DOKTORA TEZİ

SÜNNET'İN TEŞRİ DEĞERİ AÇISINDAN HAC İLE İLGİLİ HADİSLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Abdulahkim AY

Danışman: Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

İnsanın en temel görevi Allah'ı tanımak, O'na itaat ve ibâdet etmektir. Bu nedenle yüce Allah insanlara birtakım görev ve sorumluluklar yükleyerek onları bazı ibâdetlerle sorumlu tutmuştur. Bu ibâdetleri yerine getirip uygulayabilmeleri için de peygamberler göndermiş ve onlara tâbi olunmasını istemiştir. Çünkü peygamberler yaşamları ve uygulamalarıyla insanlara örnek olmuşlardır. Peygamberler silsilesinin son halkası Hz. Muhammed (sav) de bu şekilde gönderilmiş; uygulaması, sözleri ve takrirleriyle, yani sünnetiyle önder ve örnek model olmuştur.

Kur'ân; yüce dinimiz İslâm'ın ana kaynağıdır. Bu kutsal kitapta yüce Allah, son evrensel din İslâm'ın temel esaslarını, kanun ve kurallarını bildirmiştir. İslâm'ın temel esaslarında ibâdetlere değinilmiş ancak detaylı bir bilgi verilmemiştir. Bu detaylar Hz. Peygamber tarafından açıklanmış ve uygulamalı olarak da gösterilmiştir. Çünkü sünnet teşri yetkisine sahip olup İslâm'ın ikinci temel kaynağıdır. Bu nedenle Kur'ân'ın pratiği ve hayata yansımada etkili ve yapıcı olmuştur.

Bu temel esaslardan hac ibâdeti, belirli bir mekân ve zamanla sınırlı, diğer ibâdetleri kapsayıcı ve içinde birçok ayrıntı bulunmakta olup önemli bir yere sahiptir. Kur'ân'da hac ibâdetinin çok az bir kısmına temas edilmiş fakat detaylı bir bilgi verilmemiş; doğrudan veya dolaylı olarak haccın hikmetleri, farz oluşu, haram aylar, Kâbe, tavaf, sa'y, vakfe, haccın vakti, Mekke'nin kutsiyeti, ihram, avlanma yasağı, kurban ve hacle ilgili diğer konulardan bahsedilmiştir. Ancak bu konular sünnet olmadan anlaşılmadığı gibi detaylar ve diğer menâsikler de sünnet tarafından beyan edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber, Vedâ haccında hacle ilgili tüm menâsiki ayrıntılarıyla beyan ederek uygulamalı göstermiştir. Dolayısıyla sünnet olmadan hac ibadetini yapabilmek imkânsızdır. Bu şekilde ibâdetler, Hz. Muhammed'in (sav) yaşam tarzı sünnetle şekillendiğinden, sünnetsiz İslâmî yaşayış mümkün değildir.

Anahtar Kelimeler: *Hadis, Sünnet, Hac, Teşriî.*

ABSTRACT

Ph. D. THESIS

EVALUATION OF HADITHS RELATED TO HAJJ IN TERMS OF THE LEGISLATIVE VALUE OF SUNNAH

Abdulahkim AY

Supervisor: Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

The most basic duty of man is to know Allah, to obey and worship Him. For this reason, Almighty Allah has assigned some duties and responsibilities to people and made them responsible for some worships. He sent prophets so that they could fulfill and practice these worships, and asked them to be followed. Because the prophets set an example for people with their lives and practices. This is how Muhammad (pbuh), the last link in the line of prophets, was sent; He has been a leader and an exemplary model with his practice, words and approval, that is, his sunnah.

Koran; our supreme religion is the main source of Islam. In this holy book, Almighty Allah has revealed the basic principles, laws and rules of the last universal religion, Islam. Worships are mentioned in the basic principles of Islam, but no detailed information is given. These details are Explained by the Prophet and shown in practice. Because sunnah has legislative authority and is the second fundamental source of Islam. For this reason, it has been effective and constructive in the practice of the Qur'an and its reflection on life.

One of these basic principles, pilgrimage is limited to a certain place and time, it covers other worships and has many details in it and has an important place. A very small part of the pilgrimage worship has been touched upon in the Qur'an, but no detailed information has been given; the wisdoms of pilgrimage, its being fard, the forbidden months, the Kaaba, circumambulation, sa'y, foundation, time of pilgrimage, the holiness of Mecca, ihram, prohibition of hunting, sacrifice and other subjects related to pilgrimage are mentioned directly or indirectly. However, these issues are not understood without the Sunnah, and the details and other menâsiks are also stated by the Sunnah. As a matter of fact, our Prophet explained in detail all the rituals related to the pilgrimage in his farewell pilgrimage and showed them in practice. Therefore, it is impossible to perform pilgrimage without circumcission. Since the way of worship was shaped by the sunnah of Muhammad (pbuh), an uncircumcised Islamic life is not possible.

Key words: *Hadith, Sunnah, Pilgrimage, Legislative.*

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	IV
ÖNSÖZ	V
ÖZET	VII
ABSTRACT.....	VIII
İÇİNDEKİLER	IX
TABLO ve RESİMLER	XIII
KISALTMALAR	XIV
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Amacı.....	2
3. Metodu.....	2
4. Araştırmanın Kaynakları.....	3
5. Bu Konuda Yapılmış Çalışmalar	4
5.1. Klasik Dönemdeki Çalışmalar	4
5.2. Son Dönemdeki Çalışmalar	5
5.3. Yurt Dışında Yapılmış Çalışmalar.....	8
6. Kavramsal Çerçeve	10
6.1. Hac	10
6.1.1. Haccın Sözlük Anlamı	11
6.1.2. Haccın Terim Anlamı	12
6.2. Nesî	13
6.2.1. Nesînin Sözlük Anlamı	13
6.2.2. Nesînin Terim Anlamı	14
6.3. Menâsik.....	18
6.3.1. Menâsikin Sözlük Anlamı	18
6.3.2. Menâsikin Terim Anlamı	19
6.4. Kâbe.....	19
6.4.1. Kâbe'nin Sözlük Anlamı	20
6.4.2. Kâbe'nin Terim Anlamı	20
6.5. İhram.....	22
6.5.1. İhramın Sözlük Anlamı.....	23
6.5.2. İhramın Terim Anlamı	24
6.6. Tavaf.....	24

6.6.1. Tavafın Sözlük Anlamı.....	25
6.6.2. Tavafın Terim Anlamı	25
6.7. Sa'y.....	26
6.7.1. Sa'yın Sözlük Anlamı.....	26
6.7.2. Sa'yın Terim Anlamı	26
6.8. Vakfe.....	27
6.8.1. Vakfenin Sözlük Anlamı	27
6.8.2. Vakfenin Terim Anlamı	28
BİRİNCİ BÖLÜM	29
HACCIN TARİHÇESİ ÖNEMİ VE FARZİYETİ	29
2.1. Mekke ve Kâbe'nin Tarihçesi.....	29
2.1.1. Hz. Âdem (as) ve Hac.....	31
2.1.2. Hz İbrâhim – Hz. İsmâil ve Hac	32
2.2. Diğer Dinlerde Hac.....	34
2.2.1. Yahudilikte Hac	35
2.2.2. Hıristiyanlıkta Hac.....	38
2.2.3. Eski Mısır ve Yunan Dinlerinde Hac.....	40
2.2.4. Hinduizm'de Hac	41
2.2.5. Budizm'de Hac	42
2.2.6. Şintoizm'de Hac	43
2.3. Cahiliye Döneminde Hac.....	44
2.4. İslâm'da Hac	49
2.4.1. Hac Emirliği.....	51
2.4.2. Hz. Ebû Bekir ve Hac	53
2.4.3. Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ Haccı.....	55
2.4.4. Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ Hutbesi	63
2.5. Fert ve Toplum Açısından Hac	72
2.6. Haccın Hikmetleri.....	74
2.7. Değerlendirme	77
İKİNCİ BÖLÜM	80
SÜNNET'İN TEŞRÎ DEĞERİ AÇISINDAN HAC ÂHKAMININ HADİSLERDEKİ DAYANAKLARI	80
3.1. Sünnet'in Mahiyeti ve Teşrî Değeri.....	80
3.1.1. Sünnet – Vahiy İlişkisi.....	81

3.1.2. Sünnet'in Teşrî Değeri	87
3.2. Hadis Kaynaklarında Hac Ahkâmının Genel Değerlendirmesi	91
3.3. Sünnet'in Teşrî Değeri Açısından Hac İbâdetinin Âyet ve Hadislere Dayanan Âhkâmı.....	97
3.3.1. Haccın Farz Oluşu	98
3.3.1.1. Âyetler Bağlamında Haccın Farz Oluşu	98
3.3.1.2. Hadisler Bağlamında Haccın Farz Oluşu	100
3.3.2. Haccın Yapılış Zamanı	107
3.3.3. Haccın Çeşitleri.....	114
3.3.3.1. İfrad Haccı	115
3.3.3.2. Temettu' Haccı	115
3.3.3.3. Kırân Haccı	116
3.3.3.4. Üç Çeşit Haccın Ortaya Çıkışında ve Uygulamasında Sünnetin Rolü	116
3.3.3.5. Hz. Peygamber'in (sav) Yaptığı Hac ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi.....	120
3.3.4. Hac İçin İhrama Girilecek Mekânlar (Mîkat)	124
3.3.5. İhram	135
3.3.6. Telbiye	143
3.3.7. Tavaf	145
3.3.8. Sa'y	155
3.3.9. Vakfe.....	159
3.3.10. Mina'da Yapılan Görevler	168
3.3.10.1. Şeytan Taşlama (Remy-i Cimâr)	171
3.3.10.2. Kurban Kesme	175
3.3.10.3. Saçları Tıraş Etmek veya Kısaltmak (Halk veya Taksir)	178
3.3.11. Hac Menâsikiyle İlgili Yasaklar ve Cezalar	182
3.3.11.1. İhram Yasakları ve Cezaları	183
3.3.11.1.1. Cinsel İlişki Yasağı.....	183
3.3.11.1.2. Tıraş Yasağı	185
3.3.11.1.3. Avlanma Yasağı.....	186
3.3.11.1.4. Mîkatı ihramsız Geçme Yasağı.....	192
3.3.11.1.5. Elbise Giyme ve Koku Kullanma Yasağı	194
3.3.11.1.6. Evlenme Yasağı	196
3.3.11.2. Harem Bölgesi ile İlgili Yasaklar	200

3.3.11.3. Cezalar	202
3.3.12. İhsar ve Fevat.....	204
3.4. Hadislerde Hac İbâdetine Sağlanan Kolaylıklar	208
3.4.1. Haccin Farz Oluşunda Sağlanan Kolaylıklar	210
3.4.2. Bedel Haccı Konusunda Sağlanan Kolaylıklar.....	211
3.4.3. Kadınlara Sağlanan Kolaylıklar	215
3.4.4. Çocukların Haccı Konusunda Sağlanan Kolaylıklar	218
3.4.5. Hac Menâsikindeki Tertipte Sağlanan Kolaylıklar.....	220
3.5. Ülkemizde Hac Menâsikinin Değişmesi Konusunda Ortaya Konan Aykırı Görüşlere Reddiye	221
3.6. Umre	230
3.7. Mescid-i Nebevîyi Ziyaret	235
3.8. Hac Menâsikinin Tablo ile Gösterimi.....	241
3.9. Değerlendirme	245
3.10. Sonuç	247
3.11. Kaynakça	250

TABLO ve RESİMLER

1. Tablo 1: Hadis Kaynaklarında Hac Bölümünde Yer Alan Bablar ve Hadis Sayıları	97
2. Tablo 2: Hac Menâsikinin Ayet ve Hadislerdeki Ahkâmı.....	242
3. Tablo 3: Hac Menâsikinin Tablo Halinde Gösterimi.....	244
Resim 1: Hac Menâsikinin Yapıldığı Yerler	124
Resim 2. Harem ve Hill Bölgeleri	133
Resim 3. Mîkatlar	134
Resim 4. Arafat'tan bir Kesit.....	166
Resim 5. Arafat'ın Krokisi.....	167
Resim 6. Mina'nın Genel Krokisi.....	170
Resim 7. Cemarat'ın Maketi	174

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
b.	Bin (Oğlu)
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	Diyânet İşleri Başkanlığı
Fak	Fakülte
İÜ	İnönü Üniversitesi
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
Haz	Hazırlayan
Ktp.	Kütüphane
Nşr.	Naşir, Neşreden
Üniv.	Üniversite
mad.	Madde
ö.	Ölüm Tarihi
No.	Numara
s.	Sayfa
S.	Sayı
Tah.	Tahrir
Thk.	Tahkik
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Devamı

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanoğlunun en temel görevi yüce Allah'ı tanımak, O'na itaat ve kulluk etmektir. Bu amaçla yaratılan insanoğlu tüm bunları sorumlu tutulduğu ibâdetlerle yerine getirebilmektedir. Yüce Allah, Peygamberler göndererek insanların nasıl ibâdet etmeleri gerektiğini kendilerine bildirmiştir. Bu bağlamda ibâdetler Peygamberlerin uygulamalarıyla yani sünnetle gösterilmiştir.

Sünnet, Kur'ân'ın pratik hayata yansımaları, İslâm'ın Kur'ân'dan sonraki ikinci temel kaynağıdır. Sünnet, Kur'ân'da yapılması emredilen ibâdetlerin uygulama alanıdır. İbâdetler özelinde sünnetin teşrîî değerini ele almanın önemli olduğu ifade edilmelidir. Sünnetin teşrîî ile alakalı birçok eser kaleme alınmış olmasına rağmen bu konuda İslam esaslarının ihmal edildiğini düşünüyoruz. Zira bu alanda sadece Recep Tuzcu'nun, *Namazın Teşrîî Süreci* adlı çalışması bulunmaktadır. Sünnetin teşrîî değeri açısından hac çalışmamız bu alanın boş bırakılmaması adına ele alınmıştır. Dolayısıyla çalışmamızın konusu, *Sünnetin Teşrîî Değeri Açısından Hac ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi*'dir ve bu alanda yapılan ikinci çalışmadır. İslâm'ın beş temel esasından geriye kalan oruç ve zekât konusunda da tez çalışmalarının yapılmasının yararlı olacağı düşünülmektedir.

Hac ibâdeti İslâm'da önemli bir yere sahiptir. Çünkü hac, Kur'ân'da Hz. İbrâhim (as) tarafından temellerinin atıldığı ve yeryüzünün ilk mabedi sayılan Kâbe merkezli bir ibâdet olup insanlık tarihi kadar eskidir. İslâm'ın beş temel esasından birisi olan hac, bu esaslar içerisinde son farz kılınan ibâdetlerdir. Bu yönüyle bir bakıma dinin kemâle erdiği bir ifadesidir. Zira içerisinde birçok ibâdeti barındıran kolektif bir boyuta sahiptir.

Hac ibâdeti, hadis ilmi açısından önem arz etmektedir. Hz. Peygamber (sav) tarafından sadece bir defa, o da uygulamalı olarak Vedâ haccında tüm boyutlarıyla gösterilmiştir. Büyük bir organizasyon şeklinde eda edilen Vedâ haccı dokuz veya on gün gibi kısa süre zarfında yapılmıştır. Hac ibâdetinin tüm ayrıntılarının bu şekilde beyan edilmesi sünnetin teşrîî yönünü göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü böylesine önemli bir ibâdetle ilgili olarak Kur'ân'da çok az sayıda âyet bulunmaktadır. Söz konusu âyetlerde hükümler açık bir şekilde ifade edilmediğinden, bu konuda da sünnetin beyanına ihtiyaç hasıl olmuştur. Bu bakımdan sünnet ahkâmı olmadan İslâm'ın temel esaslarından hac ibâdetinin yapılamayacağı ifade edilmelidir.

2. Amacı

Çalışmamızın amacı, sünnetin teşrî değerini ortaya koymaktır. Bu nedenle hac ibâdetinin menâsikinin sünnet tarafından ne şekilde belirlendiği ve uygulandığını tespit etmek, pratik alana nasıl yansıdığını araştırmak çalışmanın en önemli amaçlarındandır. Bunu da hem sayısal hem de yüzdeler olarak tespit etmeye çalışmaktır.

Ayrıca hac ibâdetinin, oryantalistlerce eski dinlere, özellikle Yahudiliğe dayandığı ve ülkemizde bu ibâdetin zamana yayılması gerektiği gibi aykırı iddiaları araştırmak, bu fikirlerin temellerine inerek gerçek mahiyetini ortaya koymak ve bu konuda herkesçe bilinen gerçekliği irdelenmek çalışmamızın amaçları arasındadır.

3. Metodu

Çalışma, konusu ve metodu itibariyle birkaç ilim dalının ortak malzemesinin ve yönteminin birlikte kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Bu sebeple araştırmamız disiplinler arası bir karakter arz etmektedir. Bir başka deyişle çalışma, Hz. Peygamber'in hac ibâdeti merkezli bir siyer çalışmasıdır. İlgili âyetler ve açıklaması noktasında bir tefsir çalışması, hükümleri itibariyle bir fıkıh ve rivâyetlerin tasnif ve değerlendirmesi açısından da bir hadîs ilmi çalışmasıdır.

Çalışmanın metodu; Hac ibâdetinin tarihi seyri irdelenerek İslâm öncesi ve sonrası geçirdiği aşamalar tespit edilmiştir. Bu veriler ışığında sünnetin hac ibâdetine ne şekilde katkı sağladığı ortaya konmaya çalışılmıştır.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi çalışmamızın asıl amacı sünnetin teşrî değerini ortaya koymaktır. Bu nedenle ikinci bölümde, sünnetin teşrî değeri ile mahiyeti ve kapsayıcılığına değinilerek, hac ibâdetinin ahkâmının sünnet ile nasıl belirlendiği incelenmiştir. Bu bağlamda hac menâsiki irdelenirken, öncelikle İslâm öncesi Cahiliye devrine değinilecek, daha sonra Kur'ân'da yer alan hükümlere temas edilecek ve ardından sünnetin bu konudaki teşrîi tespit edilmeye çalışılmıştır. Âyetler incelenirken tefsirlerden ve özellikle ahkâm tefsirlerinden yararlanılacaktır. Hac menâsikiyle ilgili hadisler arasında teâruz olması durumunda söz konusu rivâyetlerin senedleri gösterilmiştir. Ayrıca az da olsa hadislerin tahriçleri yapılarak teâruzun nasıl çözüldüğü anlatılmaya çalışılmıştır. Farklı görüşler arasında tercihimiz ile ulaştığımız sonuçlar belirtilecektir. İhtilâflı konularda âlimlerin görüşlerine yer vermekle yetinilmiştir.

Çalışmamız bir ahkâm konusu olduğundan gerektiğinde temel fıkıh kaynaklarına yer verilecektir. Ayrıca mezheplerin bu konudaki ihtilaflarına da kısaca temas edilmiştir. Oryantalistler ile ülkemizde bazı kimselerin hac konusunda aykırı iddia ve görüşleri de önem arz etmektedir. Bu bakımdan bu görüş ve iddialara yer verilecek ve konu hakkında gereken izahat yapılmıştır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Çalışmanın birinci kaynağı ilk dönemde yazılmış hadis kitapları olmakla beraber rivayetleri değerlendirmede ilk dönem tarih, siyer, tefsir ve fıkıh eserlerine de kaynaklar arasında yer verilmiştir. Hadis kitaplarından, Buhârî'nin *Câmiu's-sahîh*'i, Müslim'in *Câmiu's-sahîh*'i, Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i, Tirmizî'nin *Sünen*'i, Nesâî'nin *Sünen*'i, İbn Mâce'nin *Sünen*'i, Mâlik'in *Muvatta*'ı, Dârimî'nin *Sünen*'i ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i yani Kütüb-i tis'a'nın, *Kitâbu'l-hac* ve *Kitâbu'l-menasik* bölümleriyle aynı kitaplardaki hacla ilgili diğer rivayetler de ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı şekilde bu kitapların şerhlerinden de faydalanılmıştır. İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö.852/1448) *Fethu'l-bârî*, Bedreddin el-Aynî'nin (ö.855/1451) *Umdetü'l-kârî*, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî'nin (ö.676/1277) *Minhac*, Kâdî İyâz'ın (ö.544/1149) *İkmâlü'l-Mu'lim*, Hattâbî'nin (ö.388/998) *Me'âlimü's-Sünen*, Azîmâbâdî'nin (ö.1857/1911) *Avnü'l-mabûd*; Mubârekpûrî'nin (ö.1935) *Tuhfetü'l-Ahvezî*, Haydar Hatipoğlu'nun *Sünen İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi* adlı eserlerden yararlanılmıştır. Ayrıca temel fıkıh kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Muhaddis müelliflerin tefsirine ve bu konudaki delil aldıkları hadislerin değerlendirmesine de yer verilmiştir. Bu nedenle, Mukâtil b. Süleyman'ın (ö.150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Cessâs'ın (ö.370/981) *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *Keşşaf*, Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-gayb (Tefsîrü'l-kebîr)*, Kurtubî'nin (ö.671/1273) *Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* ve İbn Kesîr'in (ö.774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* adlı tefsirlerden ve konuyla ilgili günümüzde yapılmış çalışmalardan da yararlanılmıştır.

Lügatlerden, Ezherî'nin (ö.370/980) *Tehzîbü'l-luğa*, Cevherî'nin (ö.400/1009) *Tâcü'l-luğa*, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *el-Ğâmûsü'l-muhtâ*, Ebû'l-Bekâ'nın (ö.1095/1684) *el-Külliyat*, Zebîdî'nin (ö.1205/1791) *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Ğâmûs* yararlanılan eserler arasındadır.

Hac ibâdetiyle ilgili yazılmış birçok ilmihal bulunmaktadır. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hazırlanan hac ilmihalinden de yararlanılmıştır. Ayrıca âyet tercümelerinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yayınlarından Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin'in tercüme ettikleri Kur'ân mealinden yararlanılmış, farklı meallerden de zaman zaman istifade edilerek tercümelerde bazı tasarruflarda bulunulmuştur.

5. Bu Konuda Yapılmış Çalışmalar

Hacla ilgili günümüze kadar birçok eser kaleme alınmıştır. Bu kitapların büyük çoğunluğu fıkıh ağırlıklı olup haccın fikhî hükümleri, erkânı, hikmeti ve tarihçesini ele alan eserlerdir. Bu eserlerin bir kısmı da belli bir mezhep disiplini içinde kaleme alınmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) hayatını konu alan siyer türü kitaplarda da hac konusunun ele alındığı görülmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ haccını müstakil bir şekilde ele alan eserler de vardır.

Dolayısıyla konuyla ilgili çalışmalar, klasik dönem, son dönem ve yurt dışında yapılmış çalışmalar şeklinde üç bölümde incelenmiştir.

5.1. Klasik Dönemdeki Çalışmalar

Klasik döneme ait eserlerin meşhur olan bazılarında bahsedilecektir. Bu eserlerden en önemlileri olarak, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın (ö.660/1262) *Kitâbü'l-muhtasar fî menâsiki'l-hac*, Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Îzâh fî menâsiki'l-hac ve Kitâbü'l-icâz fî'l-menâsik*, İbn Teymiyye'nin (ö.728/1328) *Menâsiku'l-hac*, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö.751/1350) *Menâsiku'l-hac ve'l-umre* gibi adlı eserleri sayılabilir.

Ayrıca dört fıkıh mezhebinin kaynaklarına uygun bir şekilde kaleme alınan İzzeddin b. Cemâa'nın (ö.767/1366) *Hidâyetü's-sâlik ilâ mezâhibi'l-erba'a fî'l-menâsik* adlı eseri, Mâlikî Burhâneddin b. Ferhûn'un (ö.799/1397) *Îrşâdü's-sâlik ilâ efâli'l-menâsik* adlı eseri ise Mâlikî mezhebine göre ele alınmış bir eserdir. Aynı şekilde Hanefî mezhebi içinde, Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605), *el-Meslekü'l-müteķassıf bi'l-menseki'l-mütevassıf* ile Abdulgani el-Mekkî'nin (ö.1366/1946) *Îrşâdu's-sârî ilâ menâsiki molla Ali el-Kârî* bu alanda kabul ve itibar görmüş çalışmalardandır.

Bu eserlerle birlikte çalışmaların başladığı şerh ve haşiyelerin en önemli özelliği bir önceki dönemin kitapları esas alınarak kaleme alınmış olmalarıdır. Bunlardan bir kaçına örnek olarak; Muhammed b. Mükerrrem el-Kirmânî'nin (ö.543/1149) *Kitâbü'l-mesâlik*

fi'l-menâsik, İbn Balabân'ın (ö.739/1339) *Umdetü's-sâlik fi'l-menâsik*, İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö.974/1567) *Menâsikü'l-hac*, Hatîb eş-Şîrbînî'nin (ö.977/1570) *Menâsikü'l-hac*, Rahmetullah es-Sindî'nin (ö.993/1585) *Bidâyetü's-sâlik fi nihâyeti'l-mesâlik*, Sünbül Sinan'ın (ö.936/1529) *Menâsikü'l-hac*; Muhammed Abdürraûf el-Münâvî'nin (ö.1031/1622) *İthâfü'n-nâsik bi-ahkâmi'l-menâsik*, Şürünbülâlî'nin (ö.1069/1659) *Kitâbü'l-Hac ve Bûlûğu'l-ereb li-zevi'l kurab*, Abdülganî en-Nablusî'nin (ö.1143/1731) *Tuhfetü'n-nâsik fi beyâni'l-menâsik ve el-İbtihâc bi-menâsiki'l-hac*, Ahmed b. Ömer el-İslâmbûlî'nin *Tuhfetü'n-nâsik fi beyâni'l-menâsik*, Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'nin (ö.1813/1893) *Câmi`u'l-menâsik alâ ahseni'l mesâlik* adlı eserleri verilebilir.

Bu çalışmaların dışında ayrıca Hz. Peygamber'in yapmış olduğu hacı konu alan İbn Hazm (ö.456/1064), İbn Kesîr (ö.774/1373) ve Kandehlevî'nin (ö.1974) *Haccetü'l-vedâ* adlı eserleriyle, Nâsirüddin el-Elbânî'nin (ö.1999) *Haccetü'n-Nebî kemâ revâhâ anhû Câbir (ra)* eserini de sayılabilir.

5.2. Son Dönemdeki Çalışmalar

Ülkemizde hacla ilgili eserler genellikle ilmihal, el kitabı ve rehber şeklinde olup hacılara yönelik olarak verilmiştir. Örneğin, İrfan Yücel'in *Hac Rehberi*, Bünyamin Erul ve Ekrem Keleş'in *Hacçı Anlamak: Hacın Hikmetleri ve Yapılışı*, Ali Rıza Demircan'ın *Hac Yüceliğe Çağrı* ve Eyüp Sabri Paşa'nın *Hac ve umre yolcularına Mekke-Medine Rehberi* Mir'ât-ı Haremeyn, İsmail Karagöz, Mehmet Keskin, Halil Altuntaş'tan oluşan heyetin hazırladığı *Hac İlmihali* adlı çalışmalar akla gelenlerdir. Bu eserlerin çoğu Diyanet İşleri Başkanlığının öncülüğünde ele alınmıştır. Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı'nca hacla ilgili uluslararası iki sempozyum düzenlenirken, Hz. Peygamber'in Vedâ hacı hutbeleri sempozyumu da düzenlenmiştir. Bunlardan birincisi, 7-9 Temmuz 2006'da *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ikincisi 1-3 Nisan 2021'de düzenlenen *Değişen ve Gelişen Dünya Şartları Bağlamında Hac Sempozyumu*'dur. Aynı şekilde 2-3 Kasım 2019'da da *Hz. Peygamber'in Veda Hacçı Hutbeleri* sempozyumu düzenlenmiştir. Yine İSÂV tarafından, 23-24 Kasım 2012 yılında da *Bütün Yönleri ile Hac* ismiyle bir ilmi toplantının düzenlendiği tespit edilmiştir.

Konuyla ilgili tespit ettiğimiz son dönemlerde yapılmış çalışmalar arasında aşağıdaki eserleri sayabiliriz: Nûreddin İtr'in *el-Hac ve'l-umre fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Ahmed

Abdülğafür Attâr'ın *Ahkâmü'l-hac ve'l-umre min haceti'n-Nebî ve umretih*, Ebû Serî Muhammed Abdülhâdî'nin *Ahkâmü'l-hac ve'l-umre fî'l-fikhi'l-İslâmî*, Cemâleddin Muhammed'in *el-Hac ve ahkâmüh*, Ali Abdül'âl Abdurrahman'ın *el-Hac inde fukahâi'l-Malikiyye*, İbn Baz'ın *Fetâva'l-hac*, İbn Useymîn Muhammed b. Sâlih'in *Fetâva'l-hac*, Abdullah b. Abdurrahman b. Câsir'in *Müfîdü'l-enâm ve nûrû'z-zalâm fî tahrîri'l-ahkâm li-hacci Beyti'llâhi'l-Harâm*, Muhsin et-Tabâtabâi el-Hakîm'in *Delîlü'n-nâsik* ve Said b. Ali b. Vehf el-Kahtânî'nin *Menâsik el-Hacci ve'l-Umreti fî'l-İslâm fî davi'l-Kitab ve's-Sünne* adlı eserler yer almaktadır. Kahtânî, bu eserini fikhî ve Selefî tarzda ele almış, hac ile ilgili rivayetlerin ise analizi yapılmamış ve sünnetin teşrî yönüne de değinilmemiştir.

Hacla ilgili akademik alanda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasından doktora çalışmalarına yönelik olanlar şunlardır:

1. Baki Adam, “*Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 1989.
2. Abdullah Tırabzon, “*Hac İbadetinde Yasak Davranışlar*”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
3. Zekavet Nuran Oğuz Keleş, “*Türk Dindarlığında hac Algısı (Batı Akdeniz Bölgesi Örneği)*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2015.
4. Mukadder Arif Yüksel, “*Siyer, Hadis ve Tefsir Bağlamında Hac Ahkâmı ve Menâsiki*”.
5. Esmâ Sayın, “*Tasavvuf Kültüründe İbadetler Hac Örneği*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2010.
6. Fatma Çakmak, *Dinsel İtibar Göstergesi Olarak Hacı'lık*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2015.
7. Enver Polatoğlu, “*Kur'an'da Hac*”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2021.

Yüksek Lisans Çalışmaları:

1. İbrahim Çetin, “*Hac'da Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1999.
2. Nuran Şen, “*Hac İbadetinin Psiko-sosyal Yönden Değeri*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2003.

3. Zafer Civil, “*Din Sosyolojisi Açısından Hac*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

4. Hüseyin Derin, “*İlahi Dinlerde İbadet (İslâm’da Hac Örneği ve Diğer Dinlerle Mukâyesesi)*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2004.

5. Hacer Şahin, “*Toplumsal İlişkiler Açısından Hac İbadetinin Analizi*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

6. Ahmet Rıfat Geçicioğlu, “*Hac İbadetinin Bireysel Yaşayıştaki Rolü*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2010.

7. Erenşah Yalçinkaya, “*Hac Psikolojisi*” (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011.

8. Toleuzhan Galiyeva, “*İslâm Hukukunda Kadınların Mahremsiz olarak Hac ve Umre İbadeti*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

9. Mehmet Enis Taş, “*Kur’an’da ‘Hac’ Kavramı*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2019.

Bunların yanında, hacla ilgili yazılmış birçok makale de bulunmaktadır. Bu makalelerden önemli gördüklerimizden bazıları şunlardır:

1. Muhammed Hamîdullah, “İslâm’da Hac”, çeviren: M. Akif Aydın, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, 1984, cilt: VIII, sayı: 1-4, s. 123-162.

2. Yılmaz Can, “Kâbe”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1993, sayı: 7, s. 67-91.

3. Mehmet Erkal, “Hac Emirliği (Yönetimi) ve Bununla İlgili Bazı Fikhî Meseleler”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 4, s. 145-161.

4. Adem Tutar, “İslâm Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed’in Hac Emirliğini Tesisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 6, s. 75-85.

5. Ali Erbaş, “İslâm Dışı Dinlerde Hac”, (2002), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 4, Sayı 5, Oca 2002.

6. İsmail Sağlam, “Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersinde “Haccın ve Umrenin Yapılışı” İle İlgili Bir İşleniş Örneği, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt 12, sayı: 2, s. 161-170.

7. Ahmet Onay, “Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları”, (2006), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 8, Sayı 14, Oca 2006, s.1 – 23.

8. Nurdoğan Türk, “Kur’ân-ı Kerîm’de Hac Ve Umre İbadetlerine Dair Yanlış İnanç Ve Davranışları İfade Eden Âyetlerin Tefsiri”, (2014), *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 3, Sayı 5, Oca 2014, s.13 – 35.

9. Abdullah Cevadî Âmulî, “Haccın İslâm’daki Konumu”, *Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi*, 2015, cilt 4, sayı: 11, s. 23-56.

10. Fatma Çakmak, “Haccın Sembolik Dili Üzerine Teorik Bir Değerlendirme”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 2015, cilt 9, sayı: 17, s. 125-135.

11. Şemsettin Işık, “Haccın Edâsında Öne Çıkan Semboller”, (2016), *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 41, Sayı 41, Oca 2016, s.131 – 166.

12. Sinan Erdim, “Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde-“, (2019), *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt 6, Sayı 11, Oca 2019, s.611 – 642.

Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde, sünnetin teşriî değeri açısından hacla ilgili hadislerin değerlendirilmesiyle ilgili herhangi bir çalışma bulunmamaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğu haccın fikhî yönüyle ilgili olmakla beraber siyer, tasavvuf, dinler tarihi, sosyoloji ve psikoloji alanlarında da çalışmalar yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmalarda, hadis rivayetlerine yer verilmediği ve yeteri kadar değerlendirilmediği de görülmüştür. Bu nedenle, bu tezde, hac ibâdeti ele alınarak sünnetin teşriî değeri üzerinde yoğunlaşmıştır.

5.3. Yurt Dışında Yapılmış Akademik Çalışmalar

Arap âleminde hacla ilgili akademik alanda yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğu fıkıh ağırlıklı olmakla beraber bunları şu şekilde kategorize etmemiz mümkündür:

Doktora çalışmaları;

1. Muhammed Ahmed Musa Heyacene, “*El-Hac fi ’l-Asrı ’l-Abbâsi*”, Doktora Tezi, el-Kaddis Yusuf Üniversitesi, Lübnan/Beyrut 2000.

2. Aşvâk Hammud Muhammed İsmail el-Muhallafi, “*Mikderât eş-Şer’iyyatû fi’z-Zekati ve’s-Savmi ve’l-Hacci*”, Doktora Tezi, San’a Üniversitesi, Yemen/San’a 2010.

3. Heyyam Ali İsa, “*El-Hac ile’l-Hicâz fi asri’l-Memlûkî*”, Doktora Tezi, el-Kaddis Yusuf Üniversitesi, Lübnan/Beyrut 2010.

4. Muhammed b. Ali b. Ahmed Savfân, “*Muhtelif ehâdisi’l-ahkâm fi kitabi’l-hac*” Doktora Tezi, Uluslararası Medine Üniversitesi, Malezya 2012.

Yüksek Lisans Çalışmaları;

1. Yusuf Abdurrahim Selim Selâme, “*Ahkâm el-İstitaati fi’l-Hac fi Dav’i’l-Müstecedeti’l-Muâsıra*”, Yüksek Lisans Tezi, en-Necâh Üniversitesi, Filistin/Nablus 2003.

2. Türkî b. Süleyman Salih el-Hudayrî, “*el-Mesâil el-Fikhiyyeti’l-leti inferade fihe’l-Mezhebi’ş-Şâfi fi’l-Hac*”, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi 2005.

3. Cum’a b. Hâdim el-Alavi, “*el-Mesâ’il el-fikhiyye el-Muâsıra fi’l-hacci ve’l-umra*”, Yüksek Lisans Tezi, eş-Şârîka Üniversitesi, Birleşik Arap Emirlikleri 2007.

4. Halid b. Salih Abdullah el-Harbî, “*Müsteciddet fikhiyye fi’l-Hac*”, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi 2009.

5. Tallal Hamdân el-Cumhur, “*Eseru’n-Niyyeti fi Ahkâmi’l-Hacci ve’l-umreti*”, Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi 2018.

Genel olarak Arap âleminde hacla ilgili olarak yapılan tezlerin fikhî ağırlıklı oldukları gözlemlenmiştir.

Ayrıca, Hacla ilgili kaleme alınmış birçok makale de bulunmaktadır. Önemli gördüğümüz makalelerin bazıları şunlardır:

1. Muhyi Hilal Serhan, “*el-Hac fi Teşrîi İslamî*”, *Mecelletü’l- Buhûs ve ve’d-Dirâset el-İlmiyye*, Irak 2008, Sayı 12.

2. İmâduddin er-Reşid, “*el-Hac fi Siyâki’l-Kur’ân’î*”, *Şam Üniversitesi Dergisi*, Şam 2011, cilt 27, sayı: 1.

3. Mehdi Abdülaziz Ahmed “*el-Ehâdis ez-Zaifeti ve’l-Mevduati’l-Müteallikati bi fedaili’l-Hac ve Eyyâmihî min süneni’l-Erbea*”, *Medine Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2013, sayı: 7, s.45-84.

4. Mehdi Abdülaziz Ahmed, “*el-Ehâdis ez-Zaifeti ve’l-Mevduati el-Müteallikati bi’l-beyti’l-haram lede el-huccâc min süneni’l-Erbea ve âseruhu ale edâi’l Menâsik*”, *Uluslararası Medine Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2014, sayı: 9, s. 255-304.

5. Mehdi Abdülaziz Ahmed, “el-Ehâdis ez-Zaifeti ve'l-Mevduati el-Müteallikati bi'l-vukûf bi Arafa min süneni'l-Erbea”, *Uluslararası Medine Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2014, sayı: 9, s. 9-39.

6. Abdullah Cevadî Âmulî, “Haccın İslâm'daki Konumu”, *İran el-Mustafa Üniversitesi, Misbah: İslâmî Düşünce ve Araştırma Dergisi Türkiye Temsilciliği*, İran 2015, cilt 4, sayı: 11, s. 23-56.

7. Muhammed Yusuf ed-Dik, “Ahkâm es-Sayd min Hilal suretu'l-Mâide”, *Uluslararası Medine Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2017, sayı: 21, s. 163-189.

8. Yasir Abdülhamid en-Neccar, “Ehemmiyetu Te'kit el-Muamelât ez-Zamanî fi'l-Fikhil İslamî ”, *Medine Üniversitesi Dergisi*, 2019, sayı: 30, s. 40-80.

9. Hasan b. Abdülhamid b. Abdulhakim el-Buharî, “Makâsidu'l-Hac eş-Şeriyetül Kubra”, *Medine İslam Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2020, sayı:195, yıl 54, s. 346-438.

10. Jazaa bin Nuwaaf bin Jazaa Al-Mijlaad, “A'mâli'l-Menâsike'l-elleti Tekâû biğayri Niyyetin ev Ale Hilafî Niyyeti'l-Menâsik”, *Medine İslam Üniversitesi Dergisi*, Suudi Arabistan 2020, cilt 2, Sayı 194, s. 58-101.

6. Kavramsal Çerçeve

Hac ibâdeti belirli bir zaman ve mekânda yapılan bir ibadettir. Söz konusu mekân Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Haccın zamanı ise şevval, zilkade ve zilhicce ayının ilk on günüdür. Hac ibadeti ihramlı bir şekilde Kâbe'nin etrafında icra edilen tavaf, safa ve merve arasında sa'y, Arafat ve Müzdelife'de yapılan vakfe gibi menâsikle gerçekleşir. Dolayısıyla “Hac, Nesî, Menâsik, Kâbe, İhram, Tavaf, Sa'y ve Vakfe” gibi kavramların konunun daha iyi anlaşılmasına ve izahına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Şimdi bu kavramlar incelenecektir.

6.1. Hac

Hac ibâdeti İslâm'ın beş temel esasından biri olup insanlık tarihi kadar eskidir. Aynı zamanda hac, ırk, renk ve cinsiyet gibi ayrımların yapılmadan Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde yaptıkları İslâm'ın evrenselliğini gösteren bir ibâdettir. Hac ibâdeti, İslâm esasları içerisinde diğer ibadetlerden farklı bir konumdadır. Belirli bir mekân ve zamanda yapılmakla beraber diğer ibâdetleri kapsayıcı bir özelliğe de sahiptir. Bu nedenle

çalışmamızın konusunu oluşturan hac kavramının öncelikle sözlük ve terim anlamları verilmeye çalışılacaktır.

6.1.1. Haccın Sözlük Anlamı

Hac, çok eski bir Sâmi tabir olup İbrânîce, Ârâmîce ve Sâbiî dilinde de bulunmaktadır.¹ İbrânîcede, hvg kökünden türemiş bir kelime olup hag şeklinde ifade edilmekte ve “bayram” anlamına gelmektedir.² Arapçada “gitmek, yönelmek; ziyaret etmek” anlamlarına gelen hac kelimesi, sözlükte “mutlak bir şeyi kastetmek”,³ “bir şeyin etrafında dönmek, dolanmak”,⁴ “kutsal yerleri ziyaret etmek”,⁵ “bir şeyi gönülden istemek”,⁶ “oymak, yarmak, delip geçirmek”⁷ anlamındadır. Bir kişiye yönelme, ona doğru gitmeye “*Raculun mahcûc*”, birisine birden fazla (arka arkaya) gitme, ona uğrama “*hacectu fulânen*” şeklinde ifade edilirken, yanımıza birisinin gelmesine de “*hacce aleynâ fulânun*” denilir.⁸

Bir şeyin bir defa yapılmasına “*Hicce*” (حج), kulağa takılan boncuk gibi şeylere de “*hacce*” dendiği gibi hac ibâdetinin yapıldığı aya da “*Zû'l-hicce*” denir.⁹ Burhan ve delile “*Hüccet*” denmekte ve bu kelimeyle aranan gerçeğe ulaşma amaçlanmaktadır. Tartışma esnasında, delil getirerek karşıdakine galip gelinmesi, ona karşı zafer kazanılması hâlinde “*hâccehû*” veya “*haccehû*” denilir ki bu ise rekabet esnasında zafer elde etmeyi ifade eder. “*Tehâc*”, kelimesi de rekabette bulunmak, hasım olmak demektir. Tedavi etmek,

¹ Sargon Erdem, “Bayram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/257.

² Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/382.

³ Ebû Muhammed Muvaffakkuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *el-Muğni* (Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 1997), 5/5; Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.), 1/139; Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 1990), “h-c-c”, 2/226; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtib eş-Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1/257.

⁴ Harman, “Hac”, 14/382.

⁵ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 460.

⁶ Abdulkadir Şener, *Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar* (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001), 401.

⁷ Servet Bayındır, “Fukahânın İstitâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükmüne Etkisi”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/13 (18 Nisan 2006), 66.

⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001), “h-c-c”, 1/745.

⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/139; Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri İbn Nuceym, *el-Bahrü'r-râ'ik* (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1997), 2/537; Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *Merâkı'l-felâh bi imdâdi'l-fettâh*, thk. Abdul Calil el-Atâ (Dımaşk: Matbaatü'l-Katibi'l-Arabî, 1990), 665; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dükâtî et-Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-Felâh* (Kahire: Mustafa el-Babi ve Evladuhu, 1970), 597.

oluşan yaranın derinliğini tespit etmek için yaraya sonda sokulmasına “*hacectuhû*” denirken, yolun ortasına “*mehacce*”, çukur kazılmış yola “*hucuc*”, gözü çevreleyen kemiğe ise “*hicâc*” adı verilir.¹⁰

6.1.2. Haccın Terim Anlamı

İstilah olarak hac, Mekke’de bulunan Mescid-i Haram’ı (Kâbe’yi) ve civarındaki kutsal olan yerleri, belirli bir vakit içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menâsiki yerine getirmek demektir.¹¹

Haccın bir başka tanımı da şu şekilde yapılmıştır: Kâbe ile civarındaki Arafat, Müzdelife ve Mina gibi kutsal sayılan özel yerleri usulüne uygun olarak ziyaret etmek,¹² meşrû olan farz ve sünnetleri yaparak Beyt’e, muazzam bir şeye yönelmeyi kastetmek demektir.¹³

Bu kelime, hac menâsikinin gereğini yerine getirmek üzere Mekke’ye, Mescid-i Haram’a yönelerek gitmeyi, orayı ziyaret etmeyi ifade eden bir tabir olarak kullanılmıştır.¹⁴ Bu ibâdeti yerine getirenlere Arapça’da hâc (çoğulu, huccac), Türkçe de hacı denir.¹⁵

¹⁰ İbn Manzûr, "h-c-c", 2/226-228.

¹¹ Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binaye fî şerhi’l-Hidâye* (Dâru’l-Fikr, 1980), 425; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü’l-luğa (es-Sıhah)* (Beyrut: Dâru’l-İlm lil Melâyîn, 1984), "h-c-c", 1/304; Ebü’l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvahîd b. İsmâil b. Ahmed Rûyânî, *Bahrü’l-mezheb fî firû’ı mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’î* (Beyrut: Dâru-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2002), 5/42; Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl’l-Muhtâr*, 1/139; İbn Nuceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 2/537; Şürinbülâlî, *Merâkı’l-felâh bi imdâdi’l-fettâh*, 665; Tahtâvî, *Hâşiye ‘alâ Merâkı’l-Felâh*, 597.

¹² Harman, “Hac”, 14/382.

¹³ Ebû Abdîrrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü’l-‘Ayn* (İran: Müessesetü Dâru’l-Hicre, 1309), "h-c-c", 3/9; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, "h-c-c", 2/226; el-Mehdî-Lidinillâh Ahmed b. Yahyâ b. el-İbnü’l-Murtazâ, *el-Bahrü’z-zehhâr el-câmî’ li-mezâhibi ‘ulemâ’i’l-emşâr* (Beyrut: Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, 2001), 3/445; Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fî şerhi Şahihi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 9/386; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni’l-‘arfâ’i’l-Minhâc*, 1/272.

¹⁴ Ezherî, "h-c-c", 1/744; Cevherî, "h-c-c", 1/267; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1399-1979), 29; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’küb. B. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-muhtâc* (Beyrut: Messesetü’r-Risale, 1994), "h-c-c", 1/188.

¹⁵ Eyyûb b. Mûsâ el Hüseynî el-Kefevî Ebü’l-Bekâ, *el-Külliyât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1998), "h-c-c", 405-406; Ebül-Kâsım Hüseyn Muhammed b. el-Mufaddal Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Safvân Adnan Dâvudî (Şam: Dâru’l-Kalem, 2009), "h-c-c", 218; Ali b. Nasır eş-Şel’an, *en-Nevazil fî’l-Hac* (Riyad: Dâru’t-Tevhid, 2010), 28; Harman, “Hac”, 14/382; Fikret Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 210.

Kur'ân-ı Kerim'de hac kelimesi, hac ibâdetini yerine getirme, Kâbe'yi ziyaret etme,¹⁶ tartışma,¹⁷ sene (yıl)¹⁸ ve delil¹⁹ manalarında türevleriyle beraber 33 yerde geçmektedir.²⁰

6.2. Nesî'

Zaman insanoğlu için önemli bir kavramdır. Bu nedenle insanoğlu zamanı öğrenmeye ve işleri ona göre düzenlemeye çalışır. Bunları yaparken her şeyin yaratıcısı ve düzenleyicisi Allah'ın kanunları çerçevesinde yapmalıdır. İnsanoğlu zaman üzerinde değişiklik yaparak ibâdetleri buna göre uyarlamaya çalışması hiçbir hüküm ifade etmeyecektir. Câhiliye döneminde hac aylarının yerlerinin değiştirilerek yapmaya çalışmaları bunun en güzel örneğidir. Bunun için zamana yapılan müdahale demek olan nesî yasaklanmıştır. Dolayısıyla nesî kavramının incelenmesi önem arz etmektedir.

6.2.1. Nesînin Sözlük Anlamı

Nesî (نسيء), “Nese'e – Yenseû - Nes'en” fiilinden türemiş mastar olup “ertelemek, geciktirmek, tehir etmek, geri bırakmak” gibi anlamlara gelmektedir.²¹ Ayrıca “tehir edilen ay”²² anlamına da gelen “Nesî' ” zamanda yapılan ertelemedir. Arapların, “haram aylar”dan birisini diğer bir aya erteleme şeklinde yapmış olduğu “nesî' ” de bu manadandır.²³

Bir kişinin ömrü uzun oldu anlamında “انسنأ الله في اجله” (*Ensee Allahû fi ecelihi*) / Allah onun ecelini erteledi”, bir kişinin borcunun zamanını ertelemek için, “نسأت البيع / *Nese'tü'l-bey'a*”, hayız dönemi geciken ve hamilelik dönemi başlayan kadına “نسنة المرأة” (nûsiet'ül-mer'atü)” ve içine su karıştırılmış süte de “نساء البين” “*nese'e'l-lebene*” denilir. Hayvanın semirmesi ve kilo almasını anlatmak üzere “نسنة الدابة والماشية” “*neseeti'd-dâbbetü ve'l-mâşiyetü*”, devenin daha fazla yürümesini sağlamak üzere sürekli dürtülmesini ifade etmek üzere “نساء الابل” “*nese'e'l-ibile*” denmesinde artma ve ziyade

¹⁶ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010). el-Bakara, 2/ 158, 189, 196, 197; et-Tevbe, 9/3; Hac, 22/27.

¹⁷ el-Bakara 2/ 76, 258; Âl-i İmrân 3/ 20, 61, 73.

¹⁸ el-Kasas 28/27.

¹⁹ eş-Şûra 42/16.

²⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, 1927), 193-194.

²¹ İbn Manzûr, "n-s-e", 1/166.

²² Fîrûzâbâdî, "n-s-e", 1/31.

²³ Râgıp el-İsfahânî, "n-s-e", 804.

manası vardır. Şaraba da aklı karıştırması ve tekrar aslî faaliyetine dönmesini geciktirmesinden dolayı “*nes’un*” denilmektedir.²⁴

Nesî kelimesi sıfat olarak kullanıldığında, gecikmiş veya geciktirilmiş manasına gelir. Bu nedenle seneye bir ay ekleme yapılarak bir sonraki seneyi bir ay geciktirmek anlamı vardır. Aynı şekilde mevcut seneden bir ay eksiltilerek bir sonraki seneyi bir ay erken başlatarak tersinden bir ziyadeleştirme söz konusudur. Görüldüğü gibi nesî de bazen arttırma anlamı bulunuyorsa da esas anlamı tehir etmektir.²⁵

Nesî kelimesine müfessirler de geniş yer ayırarak anlamını vermeye çalışmışlardır. Konuyla ilgili bazı müfessirlerin görüşlerine yer vermek istiyoruz. Taberî (ö.310/923), nesîe, “tehir etmek, geciktirmek, erteleme” manasını vererek,²⁶ nesîn “nâsi’ ” (erteleme yapan) ve “*mensû’* ” (ertelenen) anlamında kullanıldığını ve bundan da “Muharrem” ayının kastedildiğini ifade eder.²⁷ Zemahşerî (ö.538/1144) ve Râzî (ö.606/1210) de, nesînin “*insâ’* ” anlamında mastar olduğunu ve bu kelimenin “tehir etmek, geciktirmek” anlamına geldiğini²⁸ Kurtubî (ö.671/1273), arttırma, ekleme anlamında “tehir etme, erteleme” manasının olduğunu belirtir.²⁹ Elmalılı (ö.1878-1942) ise, nesînin örfî olarak ayı “geriye almak, ertelemek” anlamına geldiğini ifade ederek, her zaman yapılacak gecikmelerin nesî olmayacağını ifade eder.³⁰

Dolayısıyla nesî’ kelimesini, dilciler ile müfessirler mastar olarak değerlendirmiş “geri bırakma, tehir, erteleme” anlamını vermeye çalışmışlardır.

6.2.2. Nesînin Terim Anlamı

Nesînin terim anlamı konusunda ise ihtilaf olup farklı görüşler bulunmaktadır.³¹ Biz Taberî’nin (ö. ö.310/923) yaptığı tanımın daha isabetli olduğu kanısındayız. Taberî nesî,

²⁴ Cevherî, "n-s-e", 1/76-77; Fîrûzâbâdî, "n-s-e", 1/31; İbn Manzûr, "n-s-e", 1/166-170.

²⁵ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 4/107-108; Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-’arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*. thk. Abdüsetâr Ahmed Ferac. (Kuveyt: Matbaatü’l-Kuveyt, 1965.), "n-s-e", 1/455.

²⁶ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 4/107-108.

²⁷ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 4/108.

²⁸ Zemahşerî Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü ‘Abiken, 1998), 3/43; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahreddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1981), 16/57-58.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekrb. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Şur’ân* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2006), 10/201.

³⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili* (İstanbul: Yenda, 2000), 4/340.

³¹ Kevser Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî* (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 38.

Allah'a şirk koşanların küfürlerini artırmak, O'nun âyetlerini ve hükümlerini inkâr etmek üzere dört haram aydan erteleme yapmak; aylardan haram olanı helal, helal olanı da haram yaptıkları tehirdir şeklinde tanımlar.³²

Nesî konusunda yüksek lisans düzeyinde akademik bir çalışma yapmış olan Kevser Başar, nesînin terim anlamı konusunda farklı görüşler bulunduğunu ifade ederek şu açıklamalarda bulunur: "Farklı tanımlardan ilki Arapların Cahiliye'de erteledikleri aya verilen isim olduğu şeklindedir. Diğerleri Musa Cârullah'ın teyit ettiği görüşe göre nesî, eklemeler yaparak kamerî takvimi şemsî takvime dönüştürmektir. Moberg'e göre nesî, haram ayların açıklanmasıyla ilgili bir kuraldır. Casnazânî el Hüseyînî ve arkadaşlarına göre ise nesî, haram aylarda savaşa izin verme işlemi olarak tarif edilmiştir. Onlara göre nesî sadece haram olan bir ayın haramlığının ortadan kaldırılmasıdır. Daha fazla kabul gören bir başka yaklaşıma göre nesî; bir ayın haramlığının kendinden sonra gelen, ancak haram olmayan bir aya ertelenmesidir ki bu daha çok âyette geçen ifadelere göre şekillenmiş bir yorumdur."³³

Nesî kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de; ayların sayısının on iki olduğu ve bunlardan dördünün haram sayıldığı belirtildikten sonra haram ayların helal sayılmasıyla ilgili olarak bir yerde geçmektedir.³⁴

Nesîli takvim uygulamasının, M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanan bir geçmişi vardır.³⁵ Cahiliye Araplarının ise nesî İslâmiyetten birkaç asır önce³⁶ ve hatta Yahudilerden öğrendikleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır.³⁷ Muhammed Hamîdullah ise,

³² Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 4/108.

³³ Başar, *Câhilîye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 38.

³⁴ "Doğrusu Allah'a göre ayların sayısı, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, Müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir." Aylara ek yapmak, inkârcılığı artırmaktan başka bir şey değildir, inkârcıların daha da sapmasına yol açmaktadır. Onlar (ayların sayısını) Allah'ın yasakladığı aylara uyarlamak üzere, bu eklemeyi bir yıl helal bir yıl haram sayıyorlar ki, böylece Allah'ın haram kıldıklarını meşrû hâle getirsinler. Bu yaptıkları kötü işler kendilerine güzel görünüyor. Allah inkârcılar topluluğunu doğru yola iletmez." et-Tevbe 9/ 36-37.

³⁵ Necati Akgür, "Nesî'li Takvimde Hz. Peygamber'in Doğumu ve Hicret Günleri", *Türk Dünyası Araştırmaları* 84 (1993), 59-90.

³⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 2/370.

³⁷ Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye 'ani'l-kurûn'il-hâliye*, thk. C. Edvard Sachau (Leipzig, 1923), 12,62.

Arapların bu uygulamaya İslâm'dan yaklaşık olarak 450 sene önce başladıklarını söylemektedir.³⁸

Cahiliye döneminde nesî yapan en son kişiyle ilgili ittifak bulunurken ilk nesî yapan kişi hakkında kaynaklarda farklı isimler bulunmaktadır.³⁹ Buna göre nesîyi Mekke'de en son uygulayan kişinin Kinâne kabilesinden Cünâde b. Avf b. Ümeyye b. Kala' b. Abbad b. Huzeyfe'dir. Ebû Sümâme lakaplı Cünâde b. Avf tam kırk sene nesîyi uygulama görevini yerine getirmiştir.⁴⁰

Araplarda nesî iki şekilde uygulanmaktaydı: Bunlardan birincisi, haccın belli bir mevsimde yapılmasını sağlamak amacıyla yaptıkları, diğeri ise haram ayların yerlerini değiştirmek suretiyle yaptıkları nesîdir.⁴¹

Hac mevsimi, panayırlarını ve ticaret faaliyetlerini düzenlemeleri nedeniyle Araplar için çok önem arz etmekteydi. Ancak hac bazen yaza bazen kışa denk geldiğinden, yolculuk yapamıyor ve yaptıkları ticaretlerinden de kâr elde edemiyorlardı. Bu nedenle hac takvimini güneş takvimine uyarlamaya çalışarak, ziraatla meşgul olmadıkları ve ticaretlerini rahatça yapabilecekleri bir zamana uyarlayarak dünyevî açıdan fayda sağlamak için değiştiriyorlardı.⁴² Günümüzde nesî uygulamasına örnek olarak "kutlu doğum haftası" ve hac ibâdetinin üç-dört aya yayma çabasını verebiliriz. Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (sav) doğumu hicrî Rebiülevvel ayının on ikinci gününde gerçekleşmiştir. Buna rağmen Hz. Peygamber'in doğum günü "kutlu doğum haftası" şeklinde her yılın 20 Nisanı civarındaki hafta boyunca icra edilmiştir. Bu şekilde miladî takvim esas alınarak uygulama yapılması ve tarihin her yılın Nisan ayının yirmisi gibi sabitlenmesi nesî uygulamasını andırmaktadır.⁴³ Bu açıdan böyle bir uygulamanın isabetli görünmediği ifade edilebilir.

³⁸ Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, 2003), 2/788-789.

³⁹ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Mekke: Mektebetü es-Sekafe, 2011), 1/183; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/371; Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 16-25.

⁴⁰ Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekil (Kahire, 1967), 252; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/183; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkıye 'ani'l-ğurûn'il-hâliye*, 12; Zebidî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, "n-s-e", 1/456.

⁴¹ Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 25-27.

⁴² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 16/57-58; Mustafa Fayda, "Nesî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/578-579; Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 27-30.

⁴³ Mustafa Ünver, "'Nesî' Âyeti Ve Modern Nesî Uygulamaları", *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (01 Haziran 2016), 62-63.

Arapların yaptığı bir diğer nesî de haram ayların yerlerini değiştirmek suretiyle yapmış oldukları nesî idi. Cahiliye döneminde Araplar arasında savaşlar eksik olmuyordu. Öyle ki hayatlarını genellikle savaş ve yağmayla idame ettiriyorlardı.⁴⁴ Bu nedenle üç haram ayın peş peşe gelmesi onların bu hayat tarzını zorlaştırıyordu.⁴⁵ Haram aylarda savaşı meşrulaştırmak⁴⁶ için muharrem ayını safere ertelemek suretiyle⁴⁷ o ayı helal yaparak⁴⁸ nesî tatbik ediyorlardı.⁴⁹ Nesînin ardından ayların isimlerinde değişiklik yapılır ve aylar bir aylık bir farkla sayılmaya devam edilirdi.⁵⁰

Nesî uygulanmasının Cahiliye devrinde iki yılda bir, üç yılda bir yapıldığını ifade edenler olduğu⁵¹ gibi sadece muharremle safer aylarının yerlerinin değiştirilmesinden ibaret olduğunu ifade eden âlimler de olmuştur.⁵²

Nesîyi uygulayan kişilere, nâsî ve kalemme (kalammas) deniyordu. Nâsî, nesî yapan kişi demek iken kalemme ise; yüce efendi, hayır getiren kişi, âlim, ârif, engin deniz anlamlarına gelmekteydi. Bunlar kavimlerinin reisi, soylu ve saygın kişiler olurlardı.⁵³ Kalemme'in nesî yapmasını destekleyen Araplar⁵⁴ bununla kalmaz ondan nesî yapmayı dahi talep ediyorlardı.⁵⁵ Dolayısıyla Kalemme, nesî uygulamasını haccın bitiminde halkın Mina'dan dönüşünü takiben Kâbe'de bir hutbe okuyarak ilan ederdi.⁵⁶ Nesî uygulamasının Mekke'de olduğu gibi Hicaz, Irak ve Şam bölgesindeki diğer Araplarca da uygulanmıştır.⁵⁷

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/43.

⁴⁵ Süheylî, *er-Ravzû'l-üniyyî fi şerhi's-Sireti'n-nebeviyye li'bni Hişam*, 248.

⁴⁶ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm* (Bağdat Üniversitesi Katkılarıyla Yay., 1993), 8/472-473.

⁴⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr* (Beyrut: Dâr'ul-Fikr, 2011), 4/189.

⁴⁸ Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî, *Buluğu'l-ereb fi ma'rifet ahvâli'l-'Arab*, thk. Muhammed Behce el-Eserî (Mısır: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, ts.), 3/72-75.

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 10/203-204.

⁵⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 4/108-109; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/185.

⁵¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/857-858.

⁵² Başar, *Cahiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 31-47.

⁵³ İbn Manzûr, "k-l-m-s", 6/181; Zebîdî, "k-l-m-s", 16/397.

⁵⁴ İbn Manzûr, "n-s-e", 1/167.

⁵⁵ Ebü Ali İsmâil b. Kâsım b. Ayzûn el-Kâlî, *el-Emâlî* (Beyrut: Heyetü'l Mısriyye el-Ammeti lil-Kütüb, 1975), 1/24-25.

⁵⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 9/453; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/184; Bîrûnî, *el-Âsârü'l-bâkiye 'ani'l-kurûn'il-hâliye*, 62; Ebü Muhammed Takiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l ahvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*, thk. Muhammed Abdülhamid en-Numeyysi (Beyrut: Darü'l-kütübü'l-ilmîyye, 1999), 14/317.

⁵⁷ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 8/506.

Nesî uygulaması hicretin 9. yılında inen Tevbe suresindeki âyetle yasaklanmıştır.⁵⁸ Hz. Peygamber (sav) de Vedâ hutbesinde, “*Zaman Allah’ın yerleri ve gökleri yarattığı gündeki şekline döndü*”⁵⁹ buyurarak bu âdeti yürürlükten kaldırdığını ilan etmiştir.⁶⁰

6.3. Menâsik

Tüm ibâdetler için belirlenmiş kural ve kaideler bulunmaktadır. Bunlara uyulduğu müddetçe ibâdetler makbul ve sahih olurken bunlara uyulmaması ise ibâdetlerin fâsit yahut batıl olmasına vesile olur. Hac ibâdetinin kural ve kaidelerine kısaca menâsik denilmektedir. Söz konusu menâsike, ihram, telbiye, tavaf, sa’y ve vakfe örnek olarak verilebilir. Şimdi bu kavramın sözlük ve terim anlamı ele alınacaktır.

6.3.1. Menâsikin Sözlük Anlamı

Menâsik, “ *منسك* / *Mensek-Minsek*” kelimesinin çoğuludur. Buradaki “س” harfi üstün ve esre olarak iki şekilde okunur. Dolayısıyla “ *مَنْ نَسَكَ - يَنْسُكُ - مَنْسَكًا*” ibâdet eden anlamına gelmektedir.⁶¹ Menâsik kelimesi mastar olarak kullanıldığı gibi zaman ve mekân olarak da kullanılmakta olup zamanla haccın tüm hükümleri için kullanılır olmuştur.⁶² *والنسيكة* / *Nesike*, kurban anlamında iken “ *المنسك*” *Mensek/Minsek*, kesilen, boğazlanmış hayvan anlamındadır.⁶³ Çoğulu “ *نُسُكٌ*” Nüsük’tür.⁶⁴

“Nüsük”ün kelime manası bir şeyi yıkamaktır. Örneğin elbisesini yıkadı anlamında “*neseke sevbehû*” ifadesi kullanılır.⁶⁵ “Nüsük”ün dinî istilahtaki anlamı ise genel olarak itaat, Allah’a yaklaştıran her şey ve ibâdet anlamına gelmektedir. Özelde ise ibâdetle çok ileri gitmektir. Çünkü “*Nâsik*” zâhid anlamında Rabbine çokça ibâdet eden kişi demektir.⁶⁶ Sa’lebi “*Nâsik*”in “Nesike”den türediğini ifade eder. “*Nesike*”nin kelime anlamının saf gümüş külçe olduğunu belirterek kişinin nefsinin Allah için temizlemesi

⁵⁸ et-Tevbe 9/36-37.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi Buhârî, *el-Câmi’u’s-Şahîh* (Dımaşk: Dâr İbn Kesîr, 2002), "Hac", 132 (No: 1741); "Bedu'l-Halk", 1 (No: 3197); "Meğâzi", 77 (No: 4406); "Tefsir", 7 (No: 4662); "Adâhî", 5 (No: 5550); "Tevhid", 24 (No: 7447); Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi’u’s-Şahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1374-75/1955-56), "Kasâme", 1679; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Dâr er-Risâle el-İlmiyye, 1430-2009), "Menâsik", 68 (No: 1947).

⁶⁰ Fayda, "Nesi", 32/579.

⁶¹ İbn Manzûr, "n-s-k", 10/498.

⁶² Fîrûzâbâdî, "n-s-k", 3/332.

⁶³ Cevherî, "n-s-k", 5/1612.

⁶⁴ Râgıp el-İsfahânî, "n-s-k", 802; İbn Manzûr, "n-s-k", 10/498.

⁶⁵ Cevherî, "n-s-k", 5/1612.

⁶⁶ İbn Manzûr, "n-s-k", 10/498-499.

anlamına geldiğini ifade eder.⁶⁷ Bununla beraber bu kelime yaygın olarak haccin, umrenin görevleri ve kurban hakkında kullanılır olmuştur. Zira bunların her biri birer ibâdetdir. “*Mensek*” ise ibâdet etme anlamına geldiği gibi kurban kesme yeri, ibâdet görevleri ve her türlü ibâdet manasında kullanılır. “*والناسك / Nâsik*” ibâdet eden kul demek olup Allah’a çokça ibâdet eden kişi hakkında da “*raculun nâsikun*” denir.⁶⁸

Kur’ân’da Menâsik ibâdet,⁶⁹ ibâdet yerleri,⁷⁰ ibâdet usulleri,⁷¹ hacla ilgili ibâdetler⁷² ve kurban⁷³ şeklinde yedi yerde geçmektedir.⁷⁴

6.3.2. Menâsikin Terim Anlamı

İstilah anlamında menâsik ise, âdet olduğu üzere hac veya umrede yapılan ibâdetlere denir.⁷⁵ Aynı şekilde hacla ilgili ibâdetlerin yapıldığı yerler, menâsikin yerleri ve bunlarla ilgili ameller ve hacla ilgili yapılan tüm ibâdetleri kapsayıcı manada kullanılmıştır.⁷⁶

6.4. Kâbe

Kâbe, yeryüzünde kurulan ilk mabet, Müslümanların kıblesi ve hac ibâdetinin de merkezi konumundadır. Namaz kılarken Müslümanların kibleye yani Kâbe’ye doğru yönelmeleri namazın şartlarından biridir. Aynı şekilde hac ve umre ibâdetinin de yapıldığı yer olan Kâbe ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedele Hac ibâdetinin merkezi olan Kâbe’nin sözlük ve terim anlamları verilmeye çalışılacaktır.

⁶⁷ Said b. Ali b. Vehf Kahtâni, *Menâsiku’l-Hac ve’l-Umre fi’l-İslâm fi-dav’i-l’Kitap ve’s-Sünne* (Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 2009), 6.

⁶⁸ Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *Tefsîru’l-Kur’ân*, ed. es-Seyyid b. Abdülmaksud Abdürrahim (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1992), 1/1/191; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrü’l-kebîr)*, 2/55; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2/87; Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaşkî Cemâleddîn el-Kâsımî, *Me’hâsinu’t-te’vîl (Tefsîrü’l-Kâşimî)*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Dâr İhyâu’l-Kütübü’l-Arabiyye, 1957), 1/365; Elmalılı, *Hak Dini Kur’an Dili*, 1/496.

⁶⁹ el-Bakara 2/200

⁷⁰ el-Bakara 2/128.

⁷¹ En’am 6/162.

⁷² el-Hac 22/67.

⁷³ el-Bakara 2/196; el-Hac 22/34.

⁷⁴ Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 698.

⁷⁵ Kahtâni, *Menâsiku’l-Hac ve’l-Umre fi’l-İslâm fi-dav’i-l’Kitap ve’s-Sünne*, 7.

⁷⁶ İbn Manzûr, "n-s-k", 10/499; Cevherî, "n-s-k", 5/1612.

6.4.1. Kâbe'nin Sözlük Anlamı

Kâbe, sözlükte “küp şeklinde nesne” manasına gelmekte olup ka‘b kökünden gelmiştir.⁷⁷ Ka‘b kelimesi, dört köşeli ve küp anlamı taşımakla beraber ayak ile bacağı birbirine bağlayan mafsâl üzerindeki çıkıntı anlamına da gelmektedir. Yükselti hâlindeki kemiğe *el-kâ‘b* denildiği gibi mızrağın baş kısmı ile sapını düğümle birbirine bağlayan kısmına da *kâ‘b* ismi verilerek, bu düğüm ayak ve bacağı birbirine bağlayan kemik çıkıntısına benzetilmektedir.⁷⁸

Kâbe'nin bu isimlendirilmesi küp şeklinde olmasından kaynaklandığı gibi bir de yer seviyesinden yüksekte olması da dikkate alınmıştır. Çünkü yüksek olan nesne ve cisimler ka‘be şeklinde ifade edilir. Nitekim evinde ve odasının da oturan kişiye, *fulânun câlisun fî ka‘betihi* “فُلَانٌ جَالِسٌ فِي كَعْبَتِهِ”, vücudunda yükselti oluşturan ve göğüsleri tomurcuklanan, kıza da *ke‘âb/ Kâ‘ib* “كَعَابٌ” denilmektedir. Aynı şekilde genç kızın bekâreti *ku‘be* “كُعْبٌ” şeklinde ifade edilir. Ayrıca bir elbise sıkı bir şekilde katlanır ve dürülürse, *sevbun mukâ‘ab* “تَوْبٌ مُكَاعِبٌ” şeklinde isimlendirilir.⁷⁹

6.4.2. Kâbe'nin Terim Anlamı

İstilahî olarak Kâbe, Hz. İbrâhim (as) tarafından Mekke’de Mescid-i Haram denilen camii şerîfin ortasında 13 m yüksekliğinde, 11-12 m eninde taştan dört köşe bina şeklinde inşa edilen, çevresi harem duvarıyla çevrili olup gücü yetenlerin ibâdet maksadıyla ziyaret ettikleri kutsal yapıya denir.⁸⁰

Kur‘ân-ı Kerim’de Kâbe ismi yerine, Beyt,⁸¹ Beytullah, el-Beytü’l-atîk,⁸² el-Beytü’l-harâm,⁸³ el-Beytü’l-muharrem,⁸⁴ el-Mescidü’l-harâm,⁸⁵ el-Beytü’l-ma‘mûr,⁸⁶ el-Meş‘arü’l-harâm isimleri kullanıldığı gibi Beniyye, Devvâre, Kâdis, Kible, Hamsâ, Müzheb gibi isimler de kullanılmıştır.⁸⁷

⁷⁷ Fîrûzâbâdî, "k-'a-b", 1/129; Ahmed b. Yûsuf es-Semîn Halebî, ‘*Umdetü’l-huffaz fî tefsîri eşrefi’l-elfâz* (Beyrut: Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, 1996), 470.

⁷⁸ Râgıp el-İsfahânî, "k-'a-b", 712; Cevherî, "k-'a-b", 1/213; İbn Manzûr, "k-'a-b", 1/718.

⁷⁹ Cevherî, "k-'a-b", 1/213; İbn Manzûr, "k-'a-b", 1/718-719.

⁸⁰ Adem Tutar, “İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed’in Hac Emirliğini Tesisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/6 (2001), 76.

⁸¹ el-Bakara 2/125, 127, 158; Âl-i İmrân 3/96,97; el-Enfâl 8/35; el-Hac 22/26; Kureys 106/3.

⁸² el-Hac 22/29, 33.

⁸³ el-Mâide 5/2, 97.

⁸⁴ İbrâhîm 14/37.

⁸⁵ el-Bakara 2/144, 149; el-Mâide, 5/2; et-Tevbe 9/7, 19, 28.

⁸⁶ et-Tûr 52/44.

⁸⁷ Saadettin Ünal, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/14-15.

Kâbe'nin isimlerinden olan Beyt, insanın geceleyin kaldığı ve sığındığı yer anlamındadır. Bu nedenle geceledi, gece kaldı anlamında “*Bâte*” kullanılır.⁸⁸ Ev anlamında kullanılan “*beyt*” ise “*Beytûte*” yani geceleme manasından türetilmiş olup kerpiç, taş ve tuğla vb. şeylerden yapılan yapıtlar kastedilir. Aynı zamanda kıl ve keçeden yapılan barınaklarda “*beyt*” kelimesinin kapsamına girmekte ve bu şekilde evlere de “*beytun sağırun*” yani küçük ev denilirken, bir kişinin barındığı ve ikamet ettiği evine “*Beytu'r-Racul*” denir.⁸⁹

Beyt kelimesi, ayrıca yüksek şeref anlamına da gelmektedir. Bu nedenle bir kişi kavminin en şerefliyse *fulânün beytü kavmihi* “فُلَانٌ بَيْتُ قَوْمِهِ”, Arab'ın şerefi anlamında da *Beytü'l-Arab* “بَيْتُ الْعَرَبِ”, bir kabilenin şerefi içinde *el-Beytü min büyûti'l Arab* “الْبَيْتُ مِنَ الْبُيُوتِ الْعَرَبِ” şeklinde ifade edilir.⁹⁰ Dolayısıyla yüce Allah kullarına ibâdet mekânı kıldığı Kâbe'yi, beyt olarak vasıflandırması bu kutsal evin şerefini, üstünlüğünü ve manevi değerini hatırlatması olarak düşünülebilir. Nitekim Kâbe âdeta kullara Allah'ı hatırlatan bir semboldür.

Kâbe Kur'ân'da “*Beytü'l-Atık*” olarak nitelendirilmiştir.⁹¹ Buradaki “*Atık*”, eski, kadim ve eski zamanlardan kalma manasındadır. Kur'ân'da “*Beyt-i Atık*” iki yerde geçmekte⁹² ve bu anlamıyla Kâbe'nin yeryüzündeki mabetlerin ilk inşa edileni ve en eskisi olduğu vurgulanmak istenmiştir.⁹³ Ayrıca “*atık*” övgü sıfatı olup bir şeyin iyiliğini ve güzelliğini belirtir. Bu nedenle beytin sıfatı olarak şerefli, saygı değer anlamına gelir. “*Atık*” kelimesinin anlamlarından birisi de hür, bağımsız demektir.⁹⁴ Dolayısıyla Allah, Kâbe'yi hür ve bağımsız kılarak hiçbir zaman kimsenin mülkiyeti ve egemenliği altına girmediğini bildirmek istemiştir.⁹⁵

Aynı şekilde Kâbe Kur'ân'da, “*Beyt*” ve “*harâm*” sıfatıyla da nitelendirilmiştir. Kur'ân'da Kâbe'nin, dokunulmazlığı, saygınlığı ve ilahî güvence altında olduğu

⁸⁸ Ebü'l-Bekâ, "k-'a-b", 250.

⁸⁹ Râgıp el-İsfahânî, "b-y-t", 151; İbn Manzûr, "b-y-t", 2/14-17; Halebî, 'Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz, 1/278.

⁹⁰ Râgıp el-İsfahânî, "b-y-t", 151; İbn Manzûr, 2/14-17; Halebî, 'Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz, 1/280.

⁹¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/383-384.

⁹² “*Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler ve o kadim evi (Kâ'be) tavaf etsinler.*”; “*Onlarda sizin için belirli süreye kadar yararlar da vardır. Nihayet varacakları yer o kadim evdir.*” el-Hac 22/29,33.

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/190; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/383.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/150.

⁹⁵ Fîrûzâbâdî, "a-t-k", 3/269-271.

vurgulama anlamında bir âyette Beytü'l-Harâm olarak ifade edilmiş,⁹⁶ diğer bir âyette ise “Beyt” kelimesi “harâm” ile aynı kökten türemiş olan “muharrem” kelimesiyle yan yana “Beytü'l-Muharrem” şeklinde de zikredilmiştir.⁹⁷ Yine “Kâbe”, “Beyt” ve “harâm” kelimelerinin de birlikte ifade edildiğini görmekteyiz.⁹⁸ Buradaki “Beyte'l-harâm” ifadesiyle hem Kâbe hem de çevresi kastedilmiştir. Zira “harâm” kelimesi, Allah’ın haram kıldığı, çiğnenmesi ve ihlal edilmesi yasak olan şey olup aynı zamanda hem yapıyı hem de onu çevreleyen mekân anlamına da sahiptir. Burada “Beyt”in “Harâm”ın sıfatı olarak zikredilişi bundandır.⁹⁹

Kâbe’nin dört köşesine rükn adı verilir ve bunlar dört coğrafi yönü işaret eder. Doğuya bakan köşeye Rükñlhacerülesved, güneye Rükñlyemânî, batıya Rükñlğarbî/Rükñüşşâmî ve kuzeye de Rükñlırakî denir. Tavafın başlangıç ve bitiş noktası olan Hacerülesved doğu köşesinde yer almakta ve yerden yaklaşık 1,5 m yükseklikte bulunmaktadır. Kâbe’nin kapısı kuzeydoğu duvarında bulunup yerden yaklaşık olarak 2 m yükseklikte, Hacerülesved’e ise 2 m uzaklıktadır. Aynı şekilde kuzey-batı duvarının önünde yarım daire şeklinde bir alan bulunmaktadır. Bu yarım daire “hatîm” olarak ifade edilir ve yaklaşık 1.30 m yüksekliğindeki duvarla çevrilen alan ise hier şeklinde isimlendirilir. Kâbe’nin kapısı ile Hacerülesved arasındaki kısma ise Mültezem denir.¹⁰⁰

6.5. İhram

İhram başlı başına bir ibâdet değildir. Hac ve umre ibâdeti esnasında hem giyilen bir elbise, hem de bu durumda korunması gereken bir süreci ifade eder. Namaza başlarken getirilen ihram tekbiri gibidir. Hac ve umrenin ön şartı ihram olmadan hac ibâdeti yerine

⁹⁶ “Ey iman edenler! Allah’ın işaretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağı kurbanlıklara, rablerinin büyük lutuf ve rızasını dileyerek Beytülharâm’a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıkınca avlanabilirsiniz. Mescid-i Haram’a girmenizi engellediler diye bir topluma karşı duyduğunuz kin, sakın aşırı gitmenize sebep olmasın. İyilik ve takva hususunda yardımlaşın, günah ve haksızlık yolunda yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir.” el-Mâide 5/2.

⁹⁷ “Ey Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler!” İbrâhîm 14/37.

⁹⁸ “Allah Kâbe’yi, Beytülharâm’ı, haram ayı, boyunları bağısız ve bağı kurbanlıkları insanların maddi ve manevi hayatları için destek kıldı. Bu, Allah’ın göklerde ve yerdeki her şeyden haberdar olduğunu ve Allah’ın her şeyi bildiğini anlamamız içindir.” el-Mâide 5/97.

⁹⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, *Hac Psikolojisi* (İstanbul: Çıra Akademi, 2016), 51-52.

¹⁰⁰ Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir b. Mahmûd el-Mekkî el-Kürdî, *et-Târîhu'l-kavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-kerîm* (Beirut: Dâru Hadar, 2000), 3/230-234; Abdüsselâm Ahmed Nazîf, *Dirâsât fi'l-‘imâreti'l-İslâmiyye* (Kahire, 1989), 170; Ünal, “Kâbe”, 24/14-21.

getirilememektedir. Bu nedenle önemli bir menâsik olan ihramın önce sözlük ardından terim anlamı verilecektir.

6.5.1. İhramın Sözlük Anlamı

İhrâm “أَحْرَمَ - يُحْرِمُ - إِحْرَامًا” *Ahrame - Yuhrimu - İhrâmen* “أَحْرَمَ - يُحْرِمُ - إِحْرَامًا” şeklinde fiili mastar olup sözlükte “haram kılmak, kendini mahrum bırakmak, haram aylarına veya Harem bölgesine girmek” anlamlarına gelmektedir.¹⁰¹ İhram kelimesinin kökü olan “حَرَمَ” *hareme*, yasaklanan ve haram kılınan şey anlamında olup çoğulu “حُرْمٌ” *harume*’dir.¹⁰²

Aynı şekilde “حُرْمٌ” *Hurme*, helal olmayan, yapılması yasak olan, birini büyük bilip saygı duymak anlamına gelirken, “حَرَامٌ” *Harâm* ise yüce Allah’ın haram kıldığı, yasakladığı şeylere denir.¹⁰³

Dokunulması yasak olan şey ile dost arkadaşa, *Harîm* “حَرِيمٌ”, kişinin saygınlığı, ailesi ile himayesindekilerin dokunulmazlığına, *Hurmetu’r-racul* “حُرْمَةُ الرَّجُلِ” veya *Huremu’r-racul* “حُرْمُ الرَّجُلِ” denilmektedir. Bir kuyunun çevresindeki alan ile arazinin ve kuyu sahibinin haklarına *Harîmu’l-bi’r* “حَرِيمُ الْبَيْتِ”, bir kişinin haklarının sözleşme yoluyla belirlenmesine de *Ahreme* “أَحْرَمَ” denir.¹⁰⁴ Bir evde bulunanların özel durumlarıyla ilgili haklar, *Harîmu’d-dâr* “حَرِيمُ الدَّارِ”, birini bir nimetten mahrum bırakma da *Ahramtuhû ihrâmen* “أَحْرَمْتُهُ إِحْرَامًا”, şeklinde ifade edilir. Ayrıca aralarında yakınlık bulunup kendileriyle evlenilmesi yasak olanlara, *Mahrem* “مَحْرَمٌ” denildiği gibi, bir hayır ve iyilikten yoksun olan birisine de *Mahrûm* “مَحْرُومٌ” denilmektedir.¹⁰⁵

Kişinin hac ibâdetinin bir gereği olarak önceden kendisine helal olan, karada avlanma, kadınla birlikte olma gibi davranışları kendisine yasakladığında, ihrama girdiğinde *Ahrame’r-raculu bi’l-hacci ve’l-umrati* “أَحْرَمَ الرَّجُلُ بِالْحَجِّي وَالْعُمْرَةِ” denilmektedir.¹⁰⁶

Mekke’ye, *Haramu’llâh* “حَرَمُ اللَّهِ”, Mescid-i Haram ve onu çevreleyen belli bir bölgeye de *Haramu Mekke* “حَرَمُ مَكَّةَ” denilmektedir. Ayrıca Mekke ve Medine’ye saygıya layık olmaları münasebetiyle *Haramân* “حَرَمَانٌ” adı verilmektedir.¹⁰⁷

¹⁰¹ Firûzâbâdî, “h-r-m”, 4/95.

¹⁰² İbn Manzûr, “h-r-m”, 12/119; Firûzâbâdî, “h-r-m”, 4/95-96.

¹⁰³ Ezherî, “h-r-m”, 1/793-797; İbn Fâris, “h-r-m”, 2/45-46; Cevherî, “h-r-m”, 4/1539.

¹⁰⁴ Ezherî, “h-r-m”, 1/793-797; İbn Fâris, “h-r-m”, 2/45-46; Cevherî, “h-r-m”, 4/1539.

¹⁰⁵ Ezherî, “h-r-m”, 1/793-797; İbn Manzûr, “h-r-m”, 12/119-120; Firûzâbâdî, “h-r-m”, 4/95-96.

¹⁰⁶ Ezherî, “h-r-m”, 1/793-797; İbn Fâris, “h-r-m”, 2/45-46; Cevherî, “h-r-m”, 4/1540.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, “h-r-m”, 12/120.

İhramın Terim Anlamı

İhram kelimesinin terim anlamı, hac veya umreye niyet eden kimsenin diğer zamanlarda yapması helal olan bazı davranışları, hac ve umrenin rükünlerini veya bütün âdabını tamamlayınca kadar kendine haram kılmasını ifade eder.¹⁰⁸ Namaza başlama tekbirine fıkhîta “*ihram tekbiri*” veya “*tahrîme*” denmesi, namaza aykırı söz ve davranışların namaz kılan kimseye yasaklanması sebebiyledir. İhrama giren kişiye *muhrim* denir. İhramla birlikte erkeklerin dikişli elbise giymeleri yasak olduğundan Türkçede ihrama girmek tabiriyle, hac ve umre süresince giyilmek üzere hazırlanmış beyaz renkli dikişsiz dokumaya bürünmek anlaşılmış, bu kumaşlar da ihram veya ihramlık diye adlandırılmıştır.¹⁰⁹

Kur’ân’da ihram kelimesi türevleriyle birlikte birçok yerde geçmekle¹¹⁰ birlikte terim anlamında iki yerde geçmektedir.¹¹¹

6.6. Tavaf

Tavaf, hac ve umrenin önemli menâsikinden birisidir. Zira hac ve umre esnasında en fazla yerine getirilen menâsiktir tavaf. Haccın menâsikinden sayılan kudûm, rükünlerinden sayılan ifâza (ziyaret) ve son olarak yapılan Vedâ tavafı bunlardandır. Bunların dışında hac ve umre için gelenler Mescid-i Haram’a her girişlerinde tavaf yapmaktalar. Bu nedenle tavaf haccın en önemli menâsikindedir.

¹⁰⁸ İbn Manzûr, “h-r-m”, 12/121-122.

¹⁰⁹ Salim Öğüt, “İhram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/539-542.

¹¹⁰ Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li elfâzi’l- Kur’âni’l-Kerim*, 197-199.

¹¹¹ “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helal saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki ‘en‘âm’ denen hayvanlar sizin için helal kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” el-Mâide 5/1; Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder. Bunu -Kâbe’ye ulaştırılacak bir kurbanlık olmak üzere- aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder. Yahut o kişi, yoksulları doyurarak veya ona denk olacak kadar oruç tutarak bir kefarete öder ki böylece yaptığı fiilin vebalini tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Fakat kim bunu yeniden işlerse Allah onun cezasını verir. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.” el-Mâide, 5/95. “Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sulara avlanmak ve onu yemek size helal kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı. Toplanıp huzuruna varacağınız Allah’tan korkun.” el-Mâide 5/96.

6.6.1. Tavafın Sözlük Anlamı

Tavaf “طَوَافٌ” çoğulu *etvâf* “أَطْوَأَفُ” olup sözlükte, *tâfe – yetûfu – tevâfen* “طَافَ – طَافُوا” şeklinde “bir şeyin çevresinde dönmek, dolaşmak” anlamındadır.¹¹² *Et-tavf* “الطَوَافُونَ” sal anlamında, sel sonrası gelen tufan ise *et-tûfân* “الطوفان” şeklinde ifade edilir.¹¹³

Et-Tayf/ et-tâif “الطَّيْفُ / أَطَّاءِفُ” hayal ve rüya anlamında iken, *et-tavvâfûn* “الطَّوَأَفُونَ” ise cariye ve hizmetçi manasındadır. Aynı şekilde rüyada hayalle kuşatılan kişi için *tâfe bihî el-hayâl* “طَافَ الْخَيَّالِ” denirken, hayale dalan kişiye de *tâfe el-hayâl* “طَافَ الْخَيَّالِ” denir. Bir topluluğun tümünü dolaşarak ziyaret eden, *tâfe bi'l-kavmi* “طَافَ بِالْقَوْمِ”, bir işi tüm yönleriyle kavrayan da *etâfe fulânun bil emri* “أَطَّافَ فُلَانٌ بِالْأَمْرِ” şeklinde ifade edilir.¹¹⁴

Ayrıca, falan şeyin etrafında dolandı derken *tâfe havle 'ş-şey'i* “طَافَ حَوْلَ الشَّيْءِ”, bir şeyin etrafında dolanarak onu kuşatma anlamında *fetâfe bihî ve aleyhi* “فَطَّافَ بِهِ وَعَلَيْهِ” ve çokça dolanan, dönen, bir şeyin etrafında çokça dolaşan kişi için *raculun tâfun* “رَجُلٌ طَافٌ” ve dönülen yere de *Metâf* “مَطَّافٌ” denilir.¹¹⁵

6.6.2. Tavafın Terim Anlamı

Tavaf kelimesi fıkıh terimi olarak usulüne uygun şekilde Kâbe'nin etrafında dönmeyi ifade eder. Kâbe sol tarafa alınarak Hacerülesved hizasından başlanıp aynı noktada tamamlanan her dönüşe “şavt” ve yedi şavta tavaf adı verilir. Tavafın yapıldığı alana *metâf* denilir.

Tavaf kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçmemekle birlikte bir âyette Kâbe'yi tavafla ilgili fiil¹¹⁶ ve iki âyette Kâbe'yi tavaf edenleri belirtmek için “*tâifin*”¹¹⁷ kullanılmış, Safâ ve Merve tepeleri arasında yapılan sa'y de tavaf etmek fiiliyle belirtilmiş,¹¹⁸ aynı kökten türeyen kelimeler sözlük anlamında birçok âyette yer almıştır.¹¹⁹ Hadislerde ise tavaf ve türevleri sözlük ve terim anlamlarıyla sıkça geçmektedir.¹²⁰

¹¹² İbn Fâris, "t-v-f", 432; Fîrûzâbâdî, "t-v-f", 3/175; İbn Manzûr, "t-v-f", 9/225.

¹¹³ Cevherî, "t-v-f", 4/1396.

¹¹⁴ İbn Manzûr, "t-v-f", 9/225.

¹¹⁵ İbn Fâris, "t-v-f", 3/432; Fîrûzâbâdî, "t-v-f", 3/176; İbn Manzûr, "t-v-f", 9/225-229.

¹¹⁶ el-Hac 22/29.

¹¹⁷ el-Bakara 2/125; el-Hac 22/26.

¹¹⁸ el-Bakara 2/158.

¹¹⁹ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 431.

¹²⁰ Arent Jan Wensinck, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Leiden: Brill, 1936), "t-v-f" md. 4/42-54.

6.7. Sa'y

Sa'y, Safa ile Merve tepeleri arasında gidip gelmek olup başlı başına bir ibâdet değildir. Sa'y yapabilmek için öncesinde bir tavaf yapılmış olması gerekmektedir. Haccın ve umrenin rüknü olan tavafın ardından sa'y yapılması gerekmektedir.

6.7.1. Sa'yin Sözlük Anlamı

Sa'y “سَعَى”, sözlükte “çalışmak, çalışıp kazanmak, gayret etmek, kastetmek, yürümek, koşmak” anlamında “سَعَى – يَسْعَى – سَعِيًّا” kökünden gelmektedir. Züccâc sa'y'in “سَعَى”, “ذهب” kelimesiyle aynı anlama geldiğini zira yeryüzünde giden için, “هُوَ يَسْعَى” *hüve yes 'a fil ardi* denilmektedir. Zenginlerden alıp fakirlere sadakaları veren anlamında *se 'a el-mutesaddiku* “سَعَى الْمُتَصَدِّقُ” denildiği gibi zekât memuruna da “سَاعِي” *sâ'i* denilmektedir. Aynı şekilde, bir topluluğu idare eden kişiye “فَهُوَ سَاعٍ عَلَيْهِمْ” *fehuve sa'in aleyhim* denilirken, kişinin bakmakla yükümlü olduğu ve nafakalarını vermesi gereken biri için ise “فُلَانٌ يَسْعَى عَلَى عِيَالِهِ” *fulanun yes 'a ale 'iyalihi* şeklinde ifade edilir. Ayrıca efendisi ile anlaşma yapan bir kölenin hürriyete kavuşması için yaptığı bu çabaya da “سَعَى الْمُكَاتَبِ فِي عَتَقِ رَقَبَتِهِ” *se 'a el-mukâtebu fi 'itki rekabetihi* denir.¹²¹

6.7.2. Sa'yin Terim Anlamı

Dinî ıstılahta sa'y, hac ve umre tavaflarından sonra Safâ tepesinden başlayarak dördü gidiş, üçü dönüş olmak üzere Safâ ile Merve tepeleri arasında gidip gelmeyi ifade eder.¹²² Sa'ye, Safâ tepesinden başlanır, Merve tepesinde bitirilir. Sa'y yaparken Safâ tepesine gelindiğinde Kâbe'ye yönelerek selamlanır ve Merve tepesine doğru gidilir. Bu tepeler arasındaki sa'y yerinin uzunluğu 394,5, genişliği 20 metredir.¹²³

Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde sa'y kelimesi ve türevleri sözlük anlamlarıyla birçok yerde geçer. Terim anlamıyla sa'yi belirtmek üzere Kur'ân'da sadece tavaf kelimesi kullanılmıştır.¹²⁴

¹²¹ Cevherî, "s-'a-y", 6/2377; İbn Manzûr, "s-'a-y", 14/385-386.

¹²² Fîrûzâbâdî, "s-'a-y", 4/344-345; Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 566.

¹²³ Salim Ögüt, “sa'y”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (istanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/206-207.

¹²⁴ “Şüphesiz Safâ ile Merve Allah'ın (dininin) nişanelerindedir; hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret eden kimsenin onları tavaf (sa'y) etmesinde günah yoktur.” el-Bakara 2/158.

6.8. Vakfe

Vakfe, haccın en önemli menâsiki olup umrede yapılmamaktadır. Hac esnasında iki yerde vakfe yapılır. Bunlardan birincisi ve haccın en önemli rüknü olan Arafat vakfesidir. Diğeri ise Müzdelife vakfesidir. Haccın en önemli menâsiklerinden Arafat vakfesine yetiştirilmemesi ya da kaçırılması durumunda o yıl ki hac kazaya kalır. Bu nedenle Arafat vakfesi haccın olmazsa olmaz menâsidir. Öncelikle vakfenin sözlük ardından terim anlamı verilmeye çalışılmıştır.

6.8.1. Vakfenin Sözlük Anlamı

Vakfe, sözlükte, *vakafe- vakfen-vukûfen* “وَقَفَّ - وَقَفًّا - وَقُوفًا” şeklinde olup, oturmanın zıddı anlamında “durmak, ayakta durmak, bir yerde beklemek” demektir; çoğulu ise *vukûf* “وَقَفَّتْ أَلْدَابَةَ”¹²⁵ tur. Bir hayvanı durdurdu bekletti anlamında *vakaftu ed-debbete* “وَقَفَّتْ أَلْدَابَةَ”¹²⁵ denilirken, onu ben durdurdum beklettim anlamında da *vakaftuhe ene* “وَقَفَّتْهَا أَنَا”¹²⁶ denilir.

Vakfe, bir şeyi vakfetme anlamında, hapsetmek, bir araziyi birisine has kılmak anlamında da kullanılmıştır. Bu nedenle bir yeri ve araziyi fakirlere has kılarak onlara vakfetmek için *vakaftu 'l-arza ale 'l-mesâkin* “وَقَفَّتْ الْأَرْضَ عَلَى الْمَسَاكِينِ”¹²⁷ kullanılır.

Aynı şekilde durmak ve susmak anlamında *Evkaftu* “أَوْقَفْتُ” denilerek, her türlü sözden uzak kalarak konuşmamak manasında da kullanıldığı gibi,¹²⁸ kendisini hizmete adayan, bir yere hizmet edene, *el-vâkif* “أَلْوَأَقِفُ”, hizmet manasında hizmetçiye ise *el-vakîfi* “أَلْوَأَقِيفِي”¹²⁹ denir.

Ayrıca vakfe, birisinin yanında bir müddet kalıp onu tanıma bilme, değeri ve kıymetini anlama anlamında *vakaftü aley ma inde fulân* “وَقَفَّتْ عَلَيَّ مَا عِنْدَ فُلَانٍ” şeklinde ifade edilirken, aceleci olmayan, telaşlanmayan, sakın kişi anlamında da *raculun vakkâf* “رَجُلٌ وَقَافٌ” denilmektedir. Aynı şekilde hiçbir şeye karışmayan, kendisini olaylardan alıkoyan, savaşmayan kişiye de *vakkâf* “وَقَافٌ”, bir yerde durmak manasında ise *tevakkuf* “أَلْتَوَقُّفُ” olarak ifade edilir. Mekân anlamında durulan yere ise *Mevkif* “أَلْمَوْقِفُ”¹³⁰ denilmektedir.

¹²⁵ İbn Fâris, "v-k-f", 6/135; Fîrûzâbâdî, "v-k-f", 3/212; İbn Manzûr, "v-k-f", 9/359.

¹²⁶ Cevherî, "v-k-f", 4/1140; İbn Manzûr, 9/359.

¹²⁷ Cevherî, "v-k-f", 4/1140; İbn Manzûr, 9/359-360.

¹²⁸ Fîrûzâbâdî, "v-k-f", 3/212.

¹²⁹ Cevherî, "v-k-f", 4/1140; İbn Manzûr, "v-k-f", 9/359-361.

¹³⁰ Cevherî, "v-k-f", 4/1140.

6.8.2. Vakfenin Terim Anlamı

Terim anlamında vakfe (vukûf) ise hac ibâdetini yerine getiren kişinin belirli bir zaman diliminde belirli yerlerde bir süre durmasını ifade eder. Hacda Arafat ve Müzdelife olmak üzere iki vakfe vardır. Bu nedenle hac ibâdetini yerine getirecek kişinin Arafat'ta Zilhicce'nin dokuzuncu günü gündüz, Müzdelife'de ise gece bir süre durması gerekir.¹³¹ Vakfenin yapıldığı Arafat ve Müzdelife Bölgelerine *mevkıf* denilir.¹³²

Vakfe kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de durdurmak,¹³³ bekletmek¹³⁴ ve hapsetmek¹³⁵ anlamında dört yerde geçmektedir.¹³⁶

¹³¹ Fîrûzâbâdî, "v-k-f", 3/212.

¹³² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "v-k-f", 9/359-360.

¹³³ "Onların ateşin karşısında durdurulup..." el-En'âm 6/27. "Ve durdurun onları..." es-Sâffât 37/24.

¹³⁴ "Rablerinin huzuruna getirildiklerinde..." el-En'âm 6/30.

¹³⁵ "O zalimleri rablerinin huzurunda, tutuklanmış halde..." Sebe' 34/31.

¹³⁶ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Kur'âni'l-Kerim*, 758.

BİRİNCİ BÖLÜM

HACCIN TARİHÇESİ ÖNEMİ VE FARZİYYETİ

2.1. Mekke ve Kâbe'nin Tarihçesi

Mekke, insanlık tarihinin neşet bulduğu, yeryüzünün ilk mabedinin kurulduğu şehirdir. Dinî temel üzerine kurulan bu mübarek belde kutsallığını da buradan almaktadır. Âdeta âb-ı hayatın fişkırdığı bir pınar gibidir Mekke. Tüm Müslümanların kıblegâhı olan Kâbe'nin bulunduğu bu mübarek şehir İslâm'ın evrenselliğini gösteren hac ibâdetinin de merkezidir.

Mekke, Arap Yarımadası'nın Hicaz adıyla bilinen bölgesinde Kızıldeniz üzerindeki liman kentinden 55 km uzaklıkta olup, deniz seviyesinden 265 metre yüksekliktedir.¹³⁷ Bu kutsal belde yarımada'nın kuzeyinde Bekke (Batımekke) olarak bilinen dağlık bir vadiye kurulmuştur. Bu vadinin sel yatağındaki çukur alan ise "Bathâu Mekke" olarak isimlendirilir.¹³⁸ Kâbe bu vadinin ortasında yer almaktadır. Bu vadi, doğuda Ebûkubey's, kuzeydoğuda Nur (Hira) ve Sebîr, batıda Kuaykiân, güneybatıda Sevr dağlarıyla çevrili olup, Kâbe, bu vadinin ortasında yer almaktadır. Çöl karakterli bir araziye sahip olan bu bölge, Kur'ân'ı Kerim'de "ekin bitmeyen bir vadi"¹³⁹ olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁰

Mekke isminin anlamı ve bu ismi nereden aldığı konusunda birçok görüş bulunmaktadır. Buna göre, Mekke'ye bu isim, suyun azlığından dolayı orada su çıkarma,¹⁴¹ zalim hükümdarların onu ele geçirememesiyle orada zulüm yapan zalimleri kahretmesi¹⁴² ve ibâdet maksadıyla kalabalık insan topluluğunu barındırmasından dolayı verilmiştir.¹⁴³ Mekke isminin geçtiği en eski belge Batlamyus'un II. yüzyıla ait Coğrafya isimli eseridir.¹⁴⁴

¹³⁷ Ayhan Kalaycı, *İslam Öncesi Mekke Sitesinde Sosyal Yapı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 14.

¹³⁸ Ebû Abdillâh Şihabüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrut: Dâru Sadr, 1993), 4/182.

¹³⁹ İbrahim, 14/37.

¹⁴⁰ Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/555-556.

¹⁴¹ İbn Manzûr, "m-k-k", 10/490-491.

¹⁴² Fîrûzâbâdî, "m-k-k", 3/305.

¹⁴³ Cevherî, "b-k-k", 4/1576; İbn Manzûr, "b-k-k", 10/402, "m-k-k", 10/490.

¹⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/181-188.

Mekke asıl önemini içinde bulunan Kâbe'den almaktadır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de yeryüzünde ibâdet maksadıyla kurulan ilk evin Kâbe olduğu vurgulanmış¹⁴⁵ fakat ilkin kim tarafından inşa edildiği belirtilmemiştir. Ancak bazı kaynaklarda yer alan rivayetlerde Kâbe'yi ilk yapanın Hz. Âdem (as) olduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹⁴⁶

Bununla beraber Kâbe'nin zaman içerisinde yıkıldığı ve temellerinin kaybolduğu ardından Hz. İbrahim (as) tarafından bu temellerin bulunarak yeniden inşa edildiği Kur'ân'da ifade edilmektedir.¹⁴⁷

Kâbe, Hz. İbrahim tarafından inşa edildikten sonra tarihte bazı tamiratlar geçirmiş hatta yıkılıp yeniden yapılmıştır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav) peygamberliğinden önce, 605 yılında Kureyşlilerce inşa edilmişti. O sıralarda Hz. Peygamber (sav) 35 yaşlarında idi. Kâbe'nin duvarları önce ateş dolayısıyla yanmış, daha sonra da şiddetli yağmurlar yüzünden yıkılmıştı. İşte bu inşaat esnasında Kureyşliler helal parayla Kâbe'yi Hatîm denilen kısım dışarıda kalacak şekilde yapabilmişlerdi. Ayrıca önceden mevcut olan iki kapısından birini kapatıp, diğerinin eşiğini yüksek yaptılar. Bu inşaat esnasında Hacerülesved'in yerine konması hususunda ihtilaf meydana gelmişti. Kureyşliler Hz. Peygamber'i (sav) hakem tayin etmiş kendisi de Hacerülesved'i de yerine koymuştu.¹⁴⁸

Kâbe'nin bu şekildeki yapısı ufak tefek onarım ve süsleme çalışmaları dışında H. 1040 (M.1630) yılına kadar herhangi bir değişikliğe uğramadan devam etmiştir. Kâbe ile ilgili başlıca onarım ve tamiratlar milâdî 1553, 1612 ve 1629 yıllarında gerçekleşmiştir.¹⁴⁹

Osmanlı Padişahı IV. Murad zamanında Mekke sel baskısına maruz kalmış ve Kâbe zarar görmüştü. Altı buçuk aylık bir çalışma sonucunda Kâbe tekrar yenilenmiştir.¹⁵⁰ Bu değişiklikten sonra da Kâbe'de ciddi bir değişiklik yapılmamıştır.¹⁵¹ Kâbe'nin en son onarımı ise Suud ailesince 1958, 1982 ve 1996 yıllarında yapılmıştır.¹⁵²

Hac ibâdeti, yeryüzünün ilk mabedi Kâbe merkezli yapıldığından, haccın tarihini Hz. Âdem'le (as) başlatmanın yararlı olacağı kanısındayız. Böylece haccın tarihini ortaya

¹⁴⁵ Âl-i İmrân 3/96.

¹⁴⁶ Ünal, "Kâbe", 24/14-21; Ali Bakkal, "Hz. İbrahim ve Hac", 1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri (Şanlıurfa: Şirkav Yayınları, 1997), 125.

¹⁴⁷ el-Bakara 2/125, 127; Âl-i İmrân 3/96; el-Hac 22/26, 27, 28.

¹⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibi İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 153-155.

¹⁴⁹ Münir Atalar, "Türkler'in Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (1988), 287-292.

¹⁵⁰ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Sultan I. Ahmed Devrinde Kâbe'nin Tamiri", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12 (1994 1993), 37-38.

¹⁵¹ İsmail Metin vd., *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 241-244.

¹⁵² Ünal, "Kâbe", 24/17.

koyarak, bu ibâdetin Hz. İbrahim'den (as) önceki dönemini izah etmeye çalışacağız. Ardından Hz. İbrahim (as) ve oğlu Hz. İsmâil'in (as) hac ibâdetini irdeleyeceğiz. Hz. Peygamber (sav) Vedâ haccından önce diğer dinlerde hac ibâdetinin nasıl yapıldığı, Cahiliye döneminde hac ibâdeti ve İslâm'da hac ibâdetini ele alarak bu ibâdetin fert ve toplum açısından önemine değinmeye çalışacağız.

2.1.1. Hz. Âdem (as) ve Hac

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Âdem'in (as) yaratılışı ve cennete girişiyle ilgili ayrıntılı bilgiler yer alırken, yasak olan meyveyi yemesinin ardından cennetten çıkarılışından sonraki hayatı hakkında ayrıntılı bilgi yer almamıştır. Bununla beraber İslâm tarihi kaynaklarında ve bazı tefsirlerde Hz. Âdem'in (as) Kâbe'yi inşa ettiği ve hac yaptığıyla ilgili bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler ışığında Hz. Âdem'in (as) Kâbe'yi nasıl inşa ettiği ve haccı nasıl ifa ettiğini şu şekilde izah etmek mümkündür.

Cennetten yeryüzüne inme emri üzerine, kaynaklarda Hz. Âdem'in (as) Hindistan'ın Seylan (Serendib) Adası'na, Hz. Havvâ'nın da Cidde'ye indiği belirtilmektedir.¹⁵³ Yeryüzüne indikten sonra yüce Allah, kendisine Arş'ının hizasında bir Beyt (Mâbed) yapmasını emretti. Meleklerin orayı tavaf ettiğini, kendisinin de orayı tavaf etmesi gerektiğini O'na bildirdi.¹⁵⁴ Bunun üzerine Hz. Âdem (as), Cebrâil'le (as) beraber Mekke'ye gitti.¹⁵⁵ Cebrâil (as) Kâbe'nin temelini açmış, Hz. Âdem (as) ise meleklerle beraber Hıra dağından¹⁵⁶ getirilen taşlarla yeryüzüne çıkıncaya kadarki¹⁵⁷ temellerini attığı aktarılmaktadır.¹⁵⁸ Kâbe'nin geri kalan kısmını Hz. Âdem'in (as), Cûdî, Lübnan, Tûr-i Zeytun ve Tûr-i Sinâ'dan getirdiği taşlarla inşa ederek tamamladığı bildirilmiştir.¹⁵⁹ Kâbe'nin inşası bittikten sonra, Cebrâil'in (as), Hz. Âdem'e (as) hacla

¹⁵³ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Leiden: Apud E. J. Brill, 1883), 1/3; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrâhim (Mısır: Dâru'l-ma'ârif, 1967), 1/121-125; Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Mısır: Dâru'l Hicre, 1966), 1/44; Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987).

¹⁵⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/34-36.

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebü'l-Hancî, 2001), 1/21; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/35.

¹⁵⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/22; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/35-36.

¹⁵⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/39-41.

¹⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/22.

¹⁵⁹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/124-125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/35-36.

ilgili menâsiki gösterdiği ve onu Arafat'a götürdüğü belirtilmektedir. Burada Hz. Havvâ'yla buluştuğu,¹⁶⁰ ardından Mekke'ye dönen Hz. Âdem (as), Beytullah'ı meleklerle beraber haccettiği kaynaklarda yer almaktadır.¹⁶¹ Bundan sonra Hz. Âdem'in (as), Hz. Havvâ'yla beraber Hindistan'a yerleştiği ve buradan yaya olarak gelip Kâbe'yi kırk veya yetmiş defa haccettiği nakledilir.¹⁶²

Kâbe, Hz. Âdem'in vefatından sonra oğlu Hz. Şît (as) tarafından tekrar onarılmış, Hz. Nûh'un (as) tufanı ile kumlar altında kalmıştır.¹⁶³ Hz. İbrâhim (as) zamanına kadar bu durum devam etmiş, onun tarafından temelleri tekrar bulunmuş ve inşa edilmiştir.

2.1.2. Hz. İbrâhim – Hz. İsmâil ve Hac

Hz. İbrâhim (as) oğlu Hz. İsmâil'le (as) birlikte Kâbe'yi inşa ettikten sonra hac ibâdetini beraber icra etmişlerdir. Bu nedenle, Hz. İbrâhim (as) ve Hz. İsmâil'i (as) tek başlık altında ele almaya çalıştık. Kur'ân-ı Kerim'de, hac ibâdetini yapmak amacıyla insanları Mekke'ye çağıran ilk peygamberin Hz. İbrâhim (as) olduğu ifade edilmekle¹⁶⁴ beraber Kâbe'yi inşa ettiği tarih kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hz. İbrâhim'in (as) Bâbil Kralı Hammurabi ve Şinar ile çağdaş olduğu bilinmekte, dolayısıyla Hz. İbrâhim'in (as) M.Ö. 2200 ile 1800 yılları arasında yaşamış olabileceğini¹⁶⁵ Kâbe'yi de bu yıllarda yaptığını söylemek mümkündür.

Hz. İbrâhim'in (as) nasıl hac yaptığını, İbn İshak'ın (ö.151/768) *Meğâzi*, Ezrakî'nin (ö.224/839) *Ahbâru Mekke*, Taberî'nin (ö.310/922) *Târîhü'r-Rusûl ve'l-Mülûk* ile İbn Kesîr'in (ö.774/1373) *el-Bidâye ve'n-Nihâye* isimli eserlerinde ayrıntılı olarak aktarılmıştır. Bu bilgiler ışığında Hz. İbrâhim'in (as) yaptığı haccı şu şekilde izah edilebilir:

Hz. İbrâhim'in (as) Harran¹⁶⁶ ya da Hürmüzcird (Sevâd)¹⁶⁷ bölgelerinde dünyaya geldiği, risalet görevi ile putperest olan kavmini terk edip önce Şam'a, daha sonra Mısır'a

¹⁶⁰ Bkz. Hz. Âdem'in (as), Havva ile Arafat'ta buluştuğu ve orada birbirlerini tanıdıklarından buralara, Arafat, Cemi' ve Müzdelife isimleri verilmiştir. (Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/43; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/22; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/35-36.)

¹⁶¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/121-124.

¹⁶² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/43-44; Şirbîni, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/672.

¹⁶³ Mehmet Efe, *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 95.

¹⁶⁴ el-Hac 22/27-29.

¹⁶⁵ Ömer Faruk Harman, "İbrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 21/267.

¹⁶⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, ts., 44.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/29.

ve akabinde Allah'ın kendilerine vaat ettiği bereketli ülke topraklarına Filistin'e gittiği bildirilmektedir.¹⁶⁸ Hz. İbrâhim'in (as), Harran'da iken Sâre'yle evlendiği nakledilmektedir.¹⁶⁹ Hicret eden ve yaşlanmasına rağmen Sâre'den çocuğu olmayan Hz. İbrâhim (as)¹⁷⁰ yüce Allah'tan sâlih bir evlat istemişti. Bunun üzerine cariyesi Hâcer'le evlenmiş ve kendisine İsmâil (as) müjdelenmiştir.¹⁷¹ Daha sonra Hz. İbrâhim (as) Allah'ın emri üzerine¹⁷² eşi Hâcer ve oğlu İsmâil'i Beytü'l-harâm'ın yanına bırakıp,¹⁷³ Filistin'e döndüğünde İsmâil (as) çok küçüktü.¹⁷⁴ Hz. İbrâhim (as) onları mütemadiyen ziyaret ediyordu. Bu ziyaretlerin birisinde Allah, Hz. İbrâhim'e (as) Kâbe'yi bina etmesini emretti.¹⁷⁵

Yüce Allah, Kâbe'nin yerini Hz. İbrâhim'e (as) bildirdikten sonra¹⁷⁶ oğlu Hz. İsmâil'le beraber Beytullah'ın temellerini atmış ve inşaata dua ederek devam etmişlerdi.¹⁷⁷ Kâbe'nin duvarları yükselmeye başlayınca Hz. İbrâhim (as) büyük bir taşın üzerine çıkıp onu iskele olarak kullandığı aktarılmaktadır.¹⁷⁸ Hacerülesved'in konulacağı sıraya varılınca Cebrâil'in (as) de işareti ile Hacerülesved'i getirdiği Hz. İbrâhim (as) de onu yerine yerleştirdiği belirtilmektedir.¹⁷⁹ Hz. İbrâhim (as) Kâbe'nin inşasını tamamlayınca¹⁸⁰ Allah, kendisine insanları hac ibâdeti yapmak üzere çağırmasını emretti.¹⁸¹ Hz. İbrâhim'de (as) Ebûkubey's Dağı'na çıkmış ve insanları hacca davet etmişti.¹⁸²

Ardından Cebrâil (as) gelip kendisine hac farızasının nasıl yapılacağını öğretti. Bunun üzerine Hz. İbrâhim (as), menâsiki öğrendiği şekilde uygulamaya başladı ve Kâbe'nin her rüknünü selamlayarak tavaf yaptı. Tavafın ardından Makâm-ı İbrâhim

¹⁶⁸ Ankebût 29/28.

¹⁶⁹ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994), 1/198.

¹⁷⁰ el-Enbiyâ 21/71; el-Ankebût 29/26.

¹⁷¹ es-Sâffât 37/99-101.

¹⁷² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/78-79.

¹⁷³ İbrahim 14/37.

¹⁷⁴ es-Sâffât 37/100-102.

¹⁷⁵ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/81.

¹⁷⁶ el-Hac 22/26; Şaban Kuzgun, *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik* (Ankara: Se-Da Yayınları, 1985), 79.

¹⁷⁷ el-Bakara 2/127; Buhârî, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "Enbiyâ", 9 (No: 3364).

¹⁷⁸ Hz. Ömer onu, tavaf sahasını genişletmek ve arkasında namaz kılan hacıları meşgul etmesin diye, Kâbe'nin gerisine aldı. (Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/250-255.)

¹⁷⁹ el-Bakara 2, 127-128.

¹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/96.

¹⁸¹ el-Bakara 2/127; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/48.

¹⁸² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/50-51.

denilen yerin arkasında iki rekât namaz kıldı ve Safâ ile Merve'deki menâsiki yerine getirdi. Daha sonra Mekke'den Arafat'a kadar tehليل ve telbiye getirerek giden Hz. İbrâhim (as) önce Arafat'ta, ardından da Müzdelife'de vakfe yaptı; buradan Mina'ya geçerek Cebrâil'in gösterdiği şekilde cemarâta yedi taş attı¹⁸³ ve kurbanını kesti.¹⁸⁴

Hz. İbrahim (as), hac farızasını bu şekilde İsmail'le (as) beraber yerine getirdikten sonra oğlunu burada bırakarak Filistin'e döndü.¹⁸⁵

Kendisine Peygamberlik görevi verilen Hz. İsmâil (as), babası Hz. İbrâhim'in (as) vefatından sonra hem Kâbe'yle ilgili hizmetleri hem de hac ibâdeti ile ilgili işleri yürütmeye devam etti. Bu nedenle ilk olarak Kâbe'ye örtüyü koyan İsmâil (as), akrabaları olan Cürhümîlere de hac ibâdetini öğretti. Hz. İsmâil (as), akrabalarıyla hac ibâdetini yerine getirmek üzere Mina'ya geçti ve orada öğle, ikindi, akşam, yatsı namazlarını kıldı; geceyi burada geçirerek sabahladı. Ardından Nemire'ye geçti ve Arafat'ta vakfeye durdu. Hz. İsmâil (as), Arafat'ta öğle ve ikindi namazlarını birleştirerek (cem' ederek) kıldı; güneşin batışı ile birlikte Müzdelife'ye hareket eden Hz. İsmâil (as) burada da akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek (cem' ederek) kıldı ardından burada vakfe yaptı. Şeytan taşlama yerine vardıklarında beraberindekilere şeytana nasıl taş atacaklarını öğretti.¹⁸⁶ Cebrâil'in hac menâsikini öğretmesinden sonra Hz. İsmâil (as) bunu Hicaz halkına duyurmuş, Kâbe'nin hizmet ve nezareti ömrünün sonuna kadar kendi uhdesinde kalmıştır.¹⁸⁷

2.2. Diğer Dinlerde Hac

Zaman ve mekân insanoğlu için çok değerli iki kavramdır. Zira insanoğlunun yaratılış gayesini ifade eden ibâdetler zaman ve mekânla sınırlandırılmıştır. Yani ibâdetler belirli bir zamanda ve mekânda yapılmıştır. Bu nedenle tüm dinlerde zaman gibi mekân da kutsal kabul edilmiştir. Ancak kutsallığı kabul edilen bu tür yerlerin mekân olma açısından başka yerlerden herhangi bir farkı bulunmamaktadır.

¹⁸³ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/65-73; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 1/260.

¹⁸⁴ Kâmil Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981), 6/21.

¹⁸⁵ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/58-59; Sa'lebî, *'Arâ'isü'l-mecâlis*, 56-58; Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 7/232-233, 9/126-127.

¹⁸⁶ Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/79-87; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 1/311-315.

¹⁸⁷ Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 6/22.

Ayrıca, bu mekânlarda uluhiyetin tecelli ettiğine, buraların dinî bir şahsiyetle bağlantılı olduğuna ve inançla ilgili bir olayın meydana geldiğine inanıldığından bu mekânlar kutsallaştırılmış ve farklı kabul edilmiştir. İnsanlar fitratları itibariyle bu tür mekânlara ihtiyaç duymuşlardır. Çünkü bu kutsal mekânlar ibâdet yerleri olarak kabul edilmiş âdeta insanoğlunun yüce Allah ile buluştuğu, kendisini huzurlu ve mutlu hissettiği yerler olmuştur. Bu kutsal mekânlar, insan tecrübesinin bir eseri sonucu olup dünya âlemi ile uhrevi âlemin kesiştiği yerlerdir.

Bu kutsal mekânların bahşedeceği bir takım ahlaki ve manevi faydaları elde etmek amacıyla, bu mekânlara ziyaretler düzenlenmiştir. Bu ziyaretler hac ibâdeti olarak kabul edilmiş ve tarih boyunca bütün inançlarda görülmüştür. Çünkü bu tür duyguları insanoğlu herhangi bir yerden çok mabette daha fazla hisseder. Bu kutsal yerler, zamanla dinî hayatın merkezi dolayısıyla insan hayatına yön veren ve anlam kazandıran yerler olmuştur.¹⁸⁸

Bu kutsal mekânların yanında hac ibâdetinde kutsal zaman algısı da görülmektedir. Hac ibâdeti tespit edilen ve belirlenen tarihlerde yapılmıştır. Genellikle bu tarihler dönemsel bayramlar şeklinde olmuştur. Bu nedenle hacca gitmek isteyenler, ziyaret edilecek mekânların ziyaret tarihlerini kutsal bir zaman dilimine tevâfuk ettirerek hem kutsal mekân hem de kutsal zaman atmosferinde haclarını yapmış olurlar.¹⁸⁹

İslâm'ın dışındaki diğer dinlerde hac ibâdeti, keyfiyet açısından bir benzerlik gösterse de farklı şekillerde isimlendirilmiştir. Zira hac ibâdeti tüm dinler de şu veya bu şekilde önemli bir yer işgal etmiştir. Bu nedenle, İslâm'da hac konusuna girmeden önce diğer bazı dinlerden örnekler vererek konu açıklanmıştır.

2.2.1. Yahudilikte Hac

Yahudilik, günümüzde yaşayan dünya dinleri içerisinde hiç şüphesiz en eski olanıdır. Ancak Yahudiler, tarihte uzun bir süre sürgün ve göçebe hayatı yaşamaları nedeniyle hem ibâdet hem de inanç esasları noktasında dinlerinde birçok değişiklik olmuştur. Yahudilikte hac ibâdetinin tarihçesi ile kaynağı konusunda başvurulabilecek birinci dereceden kaynak kutsal kitapları Tanah'tır.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Ahmet Güç, *Dinlerde Mabed ve İbadet* (İstanbul, 1999), 21-25.

¹⁸⁹ Harman, "Hac", 14/382.

¹⁹⁰ Baki Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989), 18-20.

Yahudi kutsal kitabına göre Hz. İbrâhim'in (as) Harran'dan ayrılıp Kenan diyarına vardığında ilk olarak kutsal ağacın altında, ardından Baethel ile Ai'de, daha sonra da Hebron'da kurban yeri olarak belirlediği ve "Tanrı'nın görüldüğü yerde" Allah'a ibâdet ettiğinden bahsedilir. Bu nedenle hac ibâdetinin tarih itibariyle Hz. İbrâhim'e (as) dayandığını ifade etmek mümkündür.¹⁹¹ Bu konuda yüksek lisans çalışması yapan Baki Adam; hac yerinin "*Tanrı'nın görüldüğü yer*", haccın yapıldığı zamanında "*Tanrı'nın görüldüğü zaman*" olduğunun kabul edilebileceğini ifade eder.¹⁹²

Yahudilikte hac; çocuklar, körler, kadınlar, akıl ve bedenen hasta olanlar dışında, herkese farzdır. Buna rağmen bazı kadınlar eşleri, çocuklar ise anne ve babalarıyla haccedebilmektedirler. Bu ibâdet ve ziyaret esnasında çokça kurban kesilir, kurbanların derileri ise hacılara hizmet edenlere bağışlanır.¹⁹³

Yahudilikte "*Hac Bayramları*" olarak da bilinen önemli bayramlar vardır. Bu bayramlar hasat bayramları olup; Fısh, Sukot ve Şavuot bayramlarıdır.¹⁹⁴ Bu bayramlar aynı zamanda hac zamanı olup İbrânicede hag şeklinde ifade edilir. Ayrıca Yahudiler, her yıl hac mekânı olarak kabul ettikleri Kudüs'e giderler.¹⁹⁵

Yahudi tarihinde ilk hac uygulaması, Hz. Mûsâ'dan (as) sonra olmuştur. Hz. Mûsâ'nın (as) ölümünden sonra İsrâiloğulları'nın başına geçen Yeşu, *fısh* ve *mayasız ekmek* bayramını kutlayarak gerçekleştirmiştir.¹⁹⁶ Daha sonraki hac uygulaması Hz. Süleyman (as) döneminde olup hangi bayramın kutlandığı bilinmemekle beraber Kudüs'te yapıldığı bilinmektedir. Hz. Süleyman'dan (as) sonra kurulan devlet parçalanmış, dolayısıyla hac bayramları uzun süre yapılamamıştır.¹⁹⁷ Bu çalkantılı dönemde Hezekiel tarafından Kudüs'te *fısh* bayramı ile hac yapılmışsa¹⁹⁸ da Bâbillilerce M.Ö. 587 yılında Kutsal Mabel yıkılmış ve Yahudiler sürgün edilmişlerdi. Bu nedenle Kutsal Mabel'in yeniden inşasına kadar hac yapılamamıştır. Bâbil esaretinin ardından

¹⁹¹ Ali Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/5 (15 Haziran 2002), 106; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 110-111; Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 18-19.

¹⁹² Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 18.

¹⁹³ Günay Tümer - Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi* (Ankara: Ocak Yayınları, 1993), 462.

¹⁹⁴ Adem Özen, *Yahudilikte İbadet* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 224-235; Şevket Özcan, "Yahudi Dualarında Kudüs", *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*, (30 Haziran 2019), 25-50.

¹⁹⁵ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 107-108; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 111; Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 37-38.

¹⁹⁶ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 24.

¹⁹⁷ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi* (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1983), 195.

¹⁹⁸ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 109.

Mabed yeniden inşa edilerek 515 yılında hac ibâdeti fışih bayramıyla tekrar başladı¹⁹⁹ ve üç bayram da kutlandı.²⁰⁰ Bu ikinci Mabed'in Romalılar tarafından M.S. 70 yılında tekrar yıkılması üzerine Yahudiler ikinci bir sürgün hayatı yaşamak zorunda kalmış, bu nedenle buraya bağlı olarak yapılan ibâdetler uzun bir müddet yapılamamış,²⁰¹ bununla beraber hac uygulamalarını, buldukları yerlerde, evlerinde ve sinagoglarda sembolik bir seramoni şeklinde icra edebilmişlerdir.²⁰² Kudüs'ün Selâhaddîn Eyyübî tarafından fethi üzerine Yahudiler yeniden hac yapma serbestliğine kavuşabildiler.²⁰³ Ayrıca 2 Ağustos 1492 yılında İspanya'dan kovulan Yahudiler Osman Devletine sığınarak hac ibadetlerini rahat bir şekilde yapabilmışlardır.²⁰⁴

Yahudilikte ziyaret yerleri Kudüs'le sınırlı olmayıp bunun dışında krallar ile din adamlarının mezarlarının bulunduğu Sidon, Tiberias, Merom, Beytülahm, Kurna, Babilonya, Fustat ve Kerkük ile İlya mağarasının bulunduğu Karmel tepesi bunlardandır.²⁰⁵

Günümüzde Yahudiler Tora kutsal kitaplarında yer alan hac kanunlarına göre fışih ve haymeler bayramlarını, sembolik bir şekilde, evlerinde ve sinagoglarda kutlarlar. Kudüs'teki Herod Mabedi'nin Batı Duvarı, Yahudi hacıların ziyaret yeridir. Her gün hacılar bu duvarın önünde dua eder, adaklar adar, bazen de isteklerini kâğıda yazıp bırakırlar. Duvarın karşısında²⁰⁶ yapılan bu ibâdet, 17 Temmuz akşamından başlayıp 19 Ağustos'a kadar 23 gün boyunca Tanah'ın Mezmurlar kısmından hac ilahileri okunarak devam eder.²⁰⁷ Bunların dışındaki diğer ziyaret merkezlerinde azizlere yalvarılıp şefaatchi olmaları istenir.²⁰⁸ Ayrıca sukot bayramının kutlandığı 15 ile 22 Tişri'de koçboynuzundan imal edilen bir enstrüman olan *şofarın*²⁰⁹ sesiyle bir araya toplanır, suyun yanında *taşlık* ayinini gerçekleştirir ve bu sayede günahlardan arındıklarına inanırlar.²¹⁰

¹⁹⁹ Özen, *Yahudilikte İbadet*, 63-65.

²⁰⁰ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 28-29.

²⁰¹ Özen, *Yahudilikte İbadet*, 66-68.

²⁰² Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 36; Muhammed Güngör, *Yahudi Geleneğinde Süleyman Mabedi* (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2014).

²⁰³ Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 462.

²⁰⁴ Mehmet Bayyigit, *Sosyo-Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı* (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 29; Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 461-462.

²⁰⁵ Harman, "Hac", 14/384.

²⁰⁶ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 115.

²⁰⁷ Bkz. Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 462.

²⁰⁸ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 33-35.

²⁰⁹ Özen, *Yahudilikte İbadet*, 132.

²¹⁰ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 109; Harman, "Hac", 14/384.

Sonuç olarak dünya dinleri içerisinde en eski dinlerden olan Yahudilikte hac ibâdetinin Hz. İbrâhim'e (as) dayandırıldığı ancak kutsal kitaplarında açık ve net bir şekilde yer almadığı görülmüştür. Yahudilikte haccın belirli bir zaman ve mekânda yapıldığı tespit edilmiştir. Hac merkezi Kudüs, bayramların kutlandığı belirli zamanlarda haccın yapıldığı zaman olmuştur. Haccın ağlama duvarının yanında yapılan dua, ayinle beraber evlerde ve sinagoglarda bir seremoni şeklinde yapılması Yahudilikte hacla ilgili birçok uygulamanın da sembolik olduğunu göstermektedir. Nitekim Yahudilerin göçebe hayatı yaşamalarının yanında, maruz kaldıkları uzun sürgün sonucu inanç ve ibâdetlerinde birçok değişikliğin olduğu gözlemlenmiştir.

2.2.2. Hıristiyanlıkta Hac

Hac Hıristiyanlıkta, Hz. İsa'nın (as) hayatına dair hatıraları barındıran mukaddes yerler, Roma'da yer alan dinî liderlerin mekânları veya bazı din büyüklerine nispet edilen merkezlere yapılan yolculuktan ibarettir.²¹¹

Hıristiyanlığın birinci dereceden kaynağı olan yeni Ahit'te hac ibâdetiyle ilgili net ifadeler bulunmamaktadır. Ancak Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde yer alan, Hz. İsa'nın (as), öğrencisine hitaben “*benim aradımca gel*” ile “*Ben hakikatim, hayatım, Yol'um. Benim aracılığım olmadan Baba'ya hiç kimse gelemez*” sözleri yorumlanarak haccın gerekliliği vurgulanmıştır.²¹² Aynı şekilde Hz. İsa'nın (as), “*Ben koyunların kapısıyım. Benden önce gelenlerin hepsi haydut ve hırsızdı, ancak koyunlar onları dinlemedi. Ben Kapı'yım. Bir kimse kurtulmak için benim aracılığımla girmelidir.*” şeklindeki sözüyle Hz. İsa'nın (as) haccı işaret ettiği ifade edilmektedir.²¹³ Bu nedenle Hıristiyan ilahiyatçılar haccı, Hz. İsa'nın (as) takip edilmesinden ibaret olan “*manevi yolculuk*” şeklinde ifade etmişlerdir.

Hıristiyanlık tarihine bakıldığında hac ibâdetinin, ilk defa Konstantinler zamanında başladığı görülmektedir. İlk olarak Azize Helene, Hz. İsa'nın (as) dünyaya geldiği ve çarmıha gerildiği yer ile gömüldüğü yerlere kiliseler yapmış ve buraların ziyaret

²¹¹ Ebü'l-Hasen Ali el-Haseni el-Nedvi, *Dört Rükün*, çev. İsmet Ersöz (Konya: İslâmî Neşriyat, 1991), 304.

²¹² Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 109; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 116-117; Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 39-45.

²¹³ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 117; Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 43-44.

edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Azize Helene, Hıristiyan tarihinde ilk hacı olarak kabul edilmektedir.²¹⁴

IV. yüzyılda Hıristiyanlıkta hac Kudüs, Compostelle ve Roma üçgeninde gerçekleşmiştir. Kudüs Hıristiyanlarca, esrarlı bir mekân olup günahattan kurtuluşun, yaratılan dünyanın merkezi ile Mesih İsa'nın (as) ikinci kez dünyaya dönüş yeri iken;²¹⁵ Roma, birçok şehidin kutsal anıtlarının, havari olan Pavlus ve Petrus'un mezarlarının bulunduğu mukaddes şehir;²¹⁶ Compostela ise, havari Büyük Yakub'un bulunduğu yer olarak kabul ediliyordu.²¹⁷ Bunların dışında İtalya'da Aziz Martin, Bari şehrinde Aziz Nikolas, Afrika'da Aziz Cyprien ve Kıbrıs'ta Aziz Epiphanin Mezarları ile Fransa, İngiltere ve Kiev'de Mağara Babaları (Peres de Grottes) gibi hac mekânları bulunmaktadır.²¹⁸

Hac mekânları olarak bazı kutsal kalıntıların bulunduğu yerler de vardır. Anadolu topraklarında bulunan ziyaret yerleri bunlardandır. Bu mekânların Hıristiyanlığın tarihi ile önemli şahsiyetlerle bağlantılısı mevcuttur. Örneğin Pavlus'un Hıristiyanlığı yaymaya çalıştığı Antakya, Noel Baba olarak bilinen Saint Nicholas'ın yaşadığı ve gömüldüğü Demre (Antalya),²¹⁹ Meryem'in Yuhanna'yla beraber geldiği ve yaşadığı Efes bunlardandır.²²⁰ Nitekim günümüzde Efes'te hac mekânı olarak bilinen ve Hz. Meryem'e nispet edilen bir ev ziyaret edilmektedir. Ziyaretçiler burada bulunan ve kutsal kabul edilen sudan içerek dua ederler.²²¹

Hıristiyanlıkta hac belirli bir zamanda yerine getirilir. Bu nedenle hac yapmak isteyenler bu zamanlara riayet ederler. Hıristiyanlar, Noel günlerinde Kudüs'e, Assomption²²² gününde Lourdes'e, aynı şekilde Pentikost ile Paskalya günlerinde de haccın mekânı ve yeri olarak kabul edilen yerlere giderler ve ziyaretlerini yaparak hacı olurlar.²²³ Bu tarihlerin yanında ayrıca "*Pazartesi hacları*" veya "*Cuma hacları*" gibi haftanın belirli bir gününde geleneksel hac uygulaması da yapılır.²²⁴

²¹⁴ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 110.

²¹⁵ Osman Cilacı, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurbân* (İzmir: Akyol Neşriyat, 1980), 51-52.

²¹⁶ Nedvi, *Dört Rükün*, 305.

²¹⁷ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 116-118.

²¹⁸ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 119-120.

²¹⁹ Harman, "Hac", 14/385-386.

²²⁰ Günay Tümer, *Hıristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem* (Ankara: TDV, 1996), 81-84, 88.

²²¹ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 118.

²²² Hz. Meryem'in bedeninin melekler tarafından göğe çıkarıldığı günün anısına 15 Ağustos'ta kutlanan bir bayramdır. (Ali Erbaş, *Hıristiyan Ayinleri (Sakramentler)* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998), 29.)

²²³ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 117-119.

²²⁴ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 116-119.

Hıristiyanlıkta haccın farz olup olmadığı tartışmalıdır. Zaten Hıristiyan mezhepleri de bu konuda ittifak etmemişlerdir. Örneğin, Petrus Kilisesi hac yolculuğunu reddedip azizlerin şefaatinin kabul etmezken, Protestanlar ise haccı diğer Hıristiyan kiliselerinde olduğu gibi ele almamaktadırlar.²²⁵

Hac, Hıristiyanlıkta birkaç şekilde yapılır. Bunlardan birincisi duayla yapılan hacdır. Hacca niyetlenen kişi tapınağa ya da kutsal mekâna gelir ve duada bulunur. Dua esnasında yüzüstü yere kapanır, ellerini çapraz bağlayarak hac ibâdetini yerine getirir. Haccın bir diğer yapılaş şekli ise sessizce tövbede bulunarak yapılır. Burada kişi, çıplak ayakla ağır ağır dizleri üzerine çöker ve hac ibâdetini yerine getirmeye çalışır. Sonuncusu ise su kullanılarak yapılan hacdır. Hacı suya temas eder, değişik şekillerde sudan faydalanır ve ayak egzersizlerini çoğaltarak hac ibâdetini eda eder.²²⁶ Ayrıca engizisyon mahkemelerinde hacca gönderme cezası bile verilerek hac yaptırılmaktadır.²²⁷

Hıristiyanlıkta hac ibâdetinin kutsal metinlerde yer almadığı bunun dışında Hz. İsa'nın telmihlerine dayandırıldığı görülmüştür. Ayrıca haccın belirli bir zamanının bulunmadığı, Hz. İsa, havarileri ve önemli din adamlarının mezarları ve hatıralarının buldukları yerlerin de hac merkezleri olarak kabul edildiği, haccın mabetlerde dua ve tövbeyle yerine getirildiği gözlemlenmiştir.

2.2.3. Eski Mısır ve Yunan Dinlerinde Hac

Eski Mısır'da hac ile ilgili bilgiler şifahi rivayetlere dayandığından, kesin bilgilerden bahsetmek mümkün olmamakla beraber Greko-romen çağdan itibaren hac uygulamasının bulunduğu bilinmektedir. Zira Eski Mısır'daki tapınakların duvarlarında yer alan yazı ve resimlerle hacılara ait olduğu ifade edilen tapınakların çatılarındaki ayak izlerine rastlanması gibi bulgulardan hareketle hac uygulamasının Mısırlılarda mevcut olduğu belirtilmiştir.²²⁸

Eski Mısır'da dinî merkez olarak kabul edilen birden fazla yer mevcut olup bunlardan, Bubastis, Busiris, Memphis ve Karnak bunlardan birkaç tanesidir.²²⁹ Mısırlılar fırsat buldukça millî panteonun tanrısı yanında dua ederlerdi. Ayrıca hac ibâdetlerini

²²⁵ Cilacı, *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurbân*, 54.

²²⁶ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 119; Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 119-120; Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 50-54.

²²⁷ Mehmet Aydın, *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü* (Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005), 201.

²²⁸ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 106.

²²⁹ Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Dünya İnançları Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 178.

yerine getirmek ve diğer dünyada mutlu olmak için Apydos'da Osiris ziyaret edilerek kutlamalarda bulunulurdu. Zamanla Amon vahası hac merkezi hâline geldi.²³⁰

Eski Yunan dininde de tek bir hac merkezi olmamakla beraber, insanlar mevsim şartlarına göre, tanrıların onuruna ziyaretlerde bulunmak amacıyla hac yolculuğunda bulunmuşlardı. Bu yolculukları da “*Mini haclar*” şeklinde ifade edilen, görkemli törenler ve merasimler eşliğinde gerçekleştirirlerdi. Bunun dışında farklı yerlerde yer alan tapınaklara yapılan ziyaretlere resmî hac görünümü kazandırmak maksadıyla “*Teori*” şeklinde ifade edilen görkemli alaylar da organize ediliyordu.²³¹

Eski Yunan hacılarının çoğunda, kendine özgü özel bir karaktere sahip “*sûfilik*” bulunmaktaydı. Nitekim dünya hayatı bir sürgün olarak kabul edilmekte dolayısıyla sonsuz bir mutluluğa giden yolu açan uzun bir arınma süreci olarak değerlendirilmekteydi. Bu nedenle Parmendios Tanrılara giden yolun hakikate; Empedokles, dindarlığa; Platon ise, hikmet ve adalete doğru götüren bir yol olarak görülüyordu.²³²

Netice itibariyle eski Mısırlılarda hac ibâdetiyle ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanmadığı ve bu konudaki bilgilerin şifahi ve arkeolojik kalıntılara dayandığı anlaşılmaktadır. Ancak hacla ilgili merkezlerin bulunduğu, buralara belirli zamanlarda gelerek dua ile bazı ritüellerin yapıldığı ve hac ibâdetinin gerçekleştiği görülmektedir. Eski Yunanlarda ise hacla ilgili belirli bir mekân olmadığı, insanların mevsimsel olarak Tanrıların bulunduğu yerlere giderek bu ibâdeti gerçekleştirdikleri gözlemlenmiştir.

2.2.4. Hinduizm’de Hac

Hint alt kıtasının her köşesi kutsal türbe ve mabetlerle dolu olup bu topraklarda birçok dine rastlamak mümkündür. Bu dinler içerisinde tarihî bakımdan en eski olanı Hinduizm’dir. Aynı şekilde hac ibâdetinin de iki bin yıllık bir geçmişinin olduğundan söz edilmektedir.²³³

Hinduizm’in bilinen bir kurucusu yani peygamberi bulunmadığından belirli bir inanç ve ibâdet sistemi de yoktur. Bu sebeple Hinduizm’de dinî gayeyle yapılan her şey ibâdet olarak kabul edilmiştir.²³⁴

²³⁰ Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 105-106; Harman, “Hac”, 14/383.

²³¹ Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 102.

²³² Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 102-103.

²³³ Ömer Rıza Doğrul, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi* (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 112-113.

²³⁴ Şinasi Gündüz (ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 277.

Hinduizm’de hac ibâdetinin ayrı bir yeri bulunmakta ve günahlardan arınma olarak telakki edilmektedir. Hacı olan kişinin içten gelen ilahi çağrıya cevap vermesi gerekir. Bu sebeple malı-mülkü ne varsa satarak, rahatını terkederek, meşakkate katlanmalı ve uzun bir yolculuğa çıkmalıdır.²³⁵ Bu şekilde hareket dindarlığın gereği olarak kabul edilir ve hacı olan kişi, özgür bir şekilde sofî hayatı sürdüren bir sanatkâr ya da köylü olarak bilinir.²³⁶

Bu şekilde hacılar, hacca giderken meşakkatli olsun diye yolculuğu yaya olarak gerçekleştirmeye gayret ederler. Öyleki, bazıları yolculuğu uzatır, bazıları da yüzüstü sürünerek gitmeye çalışırlar. Hatta meşakkati arttırmak için yanak ve dillerine iğne batıranlar da olur.²³⁷ Bu şekilde yılda en az bir defa, hac mekânı olarak kabul edilen Ganj Nehri ile Benares şehri gibi daha birçok yerde bulunan mabetler, kutsal kabul edilerek hac maksadıyla ziyaret edilir.²³⁸ Hacılar, hacla ilgili birtakım egzersizler yaparlar. Bunlar arasında, toplu olarak söylenen ilahiler (bhajan) ve gezici vaiz olarak bilinen (kirtan) “Dua adamları”nın vaazları sayılabilir.²³⁹

Bu açıklamalar ışığında Hinduizm’in belirli bir inanç sistemine sahip olmadığı, dinî gayeyle yapılan herşeyin ibâdet kabul edildiği, hayatın bir sürgün olduğu, günahlardan kurtulmak ve arınmak amacıyla acı çekerek ve meşakkate katlanarak yapılacak haccın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle hac merkezi kabul edilen yerlere gidilerek burada bir takım egzersizler, ilahi ve dualarla gerçekleştiği görülür.

2.2.5. Budizm’de Hac

Budizm, Hindistan’da yer alan ve Siddharta Gautama Sakyamuni adlı kişinin öğretilerine dayanan bir inanç sistemi olup²⁴⁰ Hinduizm’e karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²⁴¹ Günümüzde hızlı bir şekilde yayılan ve dünyanın birçok yerinde mensubu bulunan Budizm’e mensup olanlarca Buddha-dharma şeklinde ifade edilir.²⁴²

²³⁵ Queguiner Maurice, *Introduction A L’Hindouisme* (Paris: Orante, 1958), 85.

²³⁶ Kürşat Demirci, “Hinduizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/112-116; Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 103.

²³⁷ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 76-77.

²³⁸ Nedvi, *Dört Rükün*, 308.

²³⁹ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 76-80; Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 463; Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 300.

²⁴⁰ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 307.

²⁴¹ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 81.

²⁴² Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, 308-312.

Budizm’de hac Buddha’yı bulmak amacıyla çıkılan yolculuktan ibaret olup dört önemli hac merkezi bulunmaktadır. Bu hac merkezleri; Buddha’nın doğduğu yer olan “Lumbini parkı”, uyanmış olduğu yer “Bodh-Gaya”, ilk vaazını verdiği yer “Benares Parla” ve Complete Extinction koruluğudur. Bu yerlerin ziyaret edilmesini Buddha’nın tavsiye ettiği söylenir. Bunların dışında Budizm dinini kabul eden her ülkenin kendine has hac merkezleri de bulunmaktadır. Tibet’te yer alan Lhasa, Hindistan’da bulunan Benares yakınındaki Sarnath, Bodh-Gaya ile Ajanta ve Çin’de bulunan P’u-t’o-shan, Chiu-hua-shan, Wut’ai-shan ve O-mei-shan gibi mabetler bu merkezlere örnek olarak verilebilir.²⁴³

Budizm’de haccın en önemli özelliği, Buddha’nın hatıralarının saklandığı mekânların etrafında saygıyla dönmektir. Bu, gruplar hâlinde yerine getirilir ve aynı zamanda bir “tavaf” olarak değerlendirilir. Bu tavaf esnasında kutsal kabul edilen nesnelere sağ tarafa alınarak etraflarında dönülür, bu esnada da tavaf yapanlara hem yiyecek hem de içecek takdim edilir. Bu şekilde uygulanan meditasyon, Buddha’nın öğretileri düşünülerek yerine getirilirken, Tibet’te bulunan Budistler ise yol üzerinde bulunan kutsal yerleri, saat yelkovanı yönünde hareket ederek tavaf eder ve hac merkezine gelirler.²⁴⁴

Budizm’de hac ibâdetinin, bu dinin kurucusunun hatıralarının bulunduğu yerler ziyaret edilerek, bazı egzersizler yapılarak ve onun öğretileri düşünülerek yapılan ayinle gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

2.2.6. Şintoizm'de Hac

Şintoizm, Japonların yerel bir dini olup eski çağlardan kalan ve animistik şekildeki inanç sistemlerinin şekillenmesi sonucu oluşan ve günümüze kadar gelen bir dindir.²⁴⁵ Şintoizm’in ilk dönemine ait herhangi bir kaynak bulunmadığından²⁴⁶ hac ibâdetinin geçmişi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Ancak günümüzde yapılan hac uygulamalarıyla ilgili veriler ışığında şu bilgiler verilebilir. Buna göre Şintoizm’de hac merkezi İse kenti olup aynı zamanda haccın da

²⁴³ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 82-86; Erbaş, “İslam Dışı Dinlerde Hac”, 42-43; Tümer - Küçük, *Dinler Tarihi*, 463.

²⁴⁴ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 87-88.

²⁴⁵ Kürşat Demirci, “Şintoizm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/177-178.

²⁴⁶ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 90.

yapıldığı yerdir. Tanrıça Amaterasu'nun kutsal kentine, yılda üç defa hac yolculuğu yapılmaktadır. Arınmak amacıyla yapılan bu yolculukların ilki hasat mevsiminde iken diğer yolculuklar ise yılın ortası ile sonunda yapılır. Hacılar *İse* kentine geldiklerinde ilk olarak *İzusu* Irmağı'nda temizlenir, temizlik tanrısına dua eder daha sonra Baş Rahibin rehberliğinde gruplar hâlinde Amaterasu'nun mabedine girerler. Baş Rahip, hacıların getirdiği takdimleri kutsayarak kabul eder, davul ve boru aracılığıyla yapılan müziğinin eşliğinde Tanrıçaya sunulur.²⁴⁷

Şintoizm'de, hac döneminde arınma amacıyla yapılan ve *Arınma hacları* olarak bilinen bu hac ibâdetleri esnasında hem *İse*'de hem de mabet ve nehir kenarlarında ayinler yapılır. Bu ayinlerde, ilkin vücuda su serpilir, daha sonra pirinç sapından insan suretinde yapılan heykeller suya atılır. Bu heykellerin üzerinde bulunan lekeler insanların kirlerini temsil eder. Aynı zamanda "*Nusa*" adı verilen, ilahi gücü temsil ettiğine inanılan alet sağa ve sola sallanır, arınma duaları okunur ve kötü güçlerin müdahalesi önlenmiş olur.²⁴⁸ Birçok dinde, meşakkatli ve kompleksli bir ibâdet²⁴⁹ olarak addedilen hacca Şintoizm'de sadelik hâkimdir.

Animistik bir özelliğe sahip olan Şintoizmin belirli bir hac merkezinin olduğu ve arınma amacıyla hac merkezlerine yolculuklar düzenlenerek haccın buralarda bazı dualar ve ayinlerle yerine getirildiği görülmektedir.

2.3. Cahiliye Döneminde Hac

Cahiliye, İslâm öncesi Arap toplumunun, ahlaki, toplumsal ve kültürel durumunu nitелеmek amacıyla kullanılan ve sözlükte "*cehl*" kelimesinin çoğulu olup bilgisizlik, bir şey bilmeme, hakikatin aksine hareket etme manasındadır.²⁵⁰

O sıralarda Arap toplumu, inanç bakımından şirke bulaşmış durumdaydı.²⁵¹ Bu durumda bulunan Cahiliye Arap toplumunun tümü aynı durumda olmayıp bir kısmında da insanlığın ortak bir değeri denilebilecek iyi hasletler de mevcut idi. Cömert olma, ahde vefa gösterme, iffetli olma ve zulme uğrayanları koruma gibi hasletler örnek olarak

²⁴⁷ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 92-93.

²⁴⁸ Adam, *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*, 94.

²⁴⁹ Erbaş, "İslam Dışı Dinlerde Hac", 105-106.

²⁵⁰ Cevherî, "c-h-l", 4/1663; İbn Manzûr, "c-h-l", 11/129-130; Fîrûzâbâdî, "c-h-l", 3/363.

²⁵¹ Mehmet Salih Arı, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 175-180.

verilebilir.²⁵² Ancak toplumun çoğunluğu toplumsal ve ahlaki açıdan akrabalık bağlarının bulunmadığı, komşuluk haklarının tanınmadığı, güçlü olanların zayıfları ezdiği, kabile taassubu,²⁵³ cinsiyet, sınıf ve ırk ayrımcılığının zirvede olduğu ve adalet duygusunun bulunmadığı bir durum hâkimdi.²⁵⁴

Bu nedenle Araplar'ın İslâm'dan önceki dönemi "Cahiliye" veya "Cahiliye çağı" (asrû'l-Câhiliyye) şeklinde ifade edilmiştir.²⁵⁵ Bunun en önemli nedeni de şirke bulaşarak Allah'ı bilmeyişleri ve O'na iman etmemeleridir.²⁵⁶ Dolayısıyla Cahiliye kavramı İslâm döneminde kullanılmış, bu kullanım da bir önceki dönemin inanç, davranış ve tutumlarını ifade etmiştir. Nitekim bu terim hem Kur'ân-ı Kerim'de, hem de Hz. Peygamber'in (sav) hadîs-i şeriflerinde Cahiliye Araplarının çirkin olan durumlarını nitelemekte ve İslâmiyet'in getirmiş olduğu yeniliklerden ayırt etmek maksadıyla kullanılmaktadır.²⁵⁷

Hz. İbrahim'in (as) getirmiş olduğu Allah inancını Cahiliye döneminde Mekkeliler, tamamen terk etmemiş, Mekke'de bulunan Kâbe'ye ve Kâbe'yi ziyaret için gelen hacılara hizmet etmeyi de kendilerine şeref saymışlardır. Bu nedenle kendilerini, Allah'a yakın anlamında "*ehlullah*" olarak kabul ediyor, Hz. İbrâhim'in (as) torunları olarak görüyor, dolayısıyla başka insanlardan üstün olduklarını düşünüyorlardı.²⁵⁸

Araplar hac ibâdetini, bilinen aylar olan şevval, zilkâde ve zilhicce aylarında yerine getirmekle beraber bu ayların yerini değiştirerek yani *nesî* uygulayarak başka aylarda da eda ediyorlardı. Çünkü bu aylar kamerî aylardı ve hac da yılın değişik mevsimlerine denk gelebiliyordu. Bu durum ise Arapların ticaretlerini etkiliyor, kazançlarının azalmasına sebep oluyordu. Dolayısıyla hac aylarında kurdukları panayırlar ile yaptıkları ticaretlerinin zarar görmemesi için haccı başka aylara erteleyerek "*nesî*" yapıyorlardı. Cahiliye Arapları bu uygulamayı sadece hac ayları için değil aynı şekilde haram aylar için de uyguluyorlardı.²⁵⁹

²⁵² Fethullah Zengin, "Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (14 Nisan 2017), 53-69.

²⁵³ Şinasi Gündüz, "Cahiliyenin Kültürel Kodları", *Milel ve Nihal* 13/1 (12 Ağustos 2016), 8-27.

²⁵⁴ Ramazan Altıntaş, *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 130-135.

²⁵⁵ Mustafa Fayda, "Câhiliye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/17.

²⁵⁶ Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliye* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 13-17.

²⁵⁷ Fayda, "Câhiliye", 7/17-19.

²⁵⁸ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/176.

²⁵⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/182-184; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/346-350; Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 25-40; Veli Kayhan, "Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar" 27/2 (2014), 25-58; Veli Kayhan, "Son Zaman Ayarı-II: 'Nesî' ya da Haram Aylara

Müşrikler, Mekke şehrinin ve Kâbe'nin bölge halkına bazı imtiyazlar sağladığına inanıyor, Harem ehli olmaları; cesur, yiğit ve kahraman olarak da görmelerinden kendilerini “*ehl-i hums*” şeklinde nitelendiriyorlardı. Araplar, Mekke'deki Kureyş, Kinane, Huzaa kabileleri ve bunların dinine bağlı olanlar ile Hill Bölgesi'nde bulunup, bunlarla ittifak edenlere *Hums*; Mekke'deki dindarlara da *Ahmesî* diyorlardı.²⁶⁰ Bu sınıflandırmayı yaparak imtiyazlı hâle gelen Müşrikler, hac ibâdetinde birtakım değişikliğe giderek kendilerine özgü hac menâsiki oluşturmuşlardı.²⁶¹

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında Cahiliye döneminde haccın yapılışını şu şekilde ifade etmek mümkündür:

Araplar, hac ibâdetlerini yerine getirebilmek için günümüzde kullanılan ihramlara benzemeyen kıyafetlerle ihrama girerlerdi.²⁶² Hac yapmak isteyenler evlerinde, kendilerine ait putun yanında namaz kılar, putu selamlar, dua eder ve telbiye getirerek ihrama girerlerdi. Telbiye'ye her kabile kendi putunu dâhil ederdi. Nitekim Kureyş kabilesi telbiye getirirken; “*Lebbeyk Allâhümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke ila şerîkun hüve leke temlikuhu ve ma meleke*” yani “*Buyur Allah'ım! Buyur, Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin*” diyerek telbiye getiriyordu.²⁶³ Telbiye ve duaların putlar tarafından işitildiğine inandıklarından telbiyeyi, Mekke'ye varıncaya kadar yüksek sesle söylüyorlardı.²⁶⁴

Hums mensupları ihram giymezler, kendi elbise ve ayakkabılarıyla Kâbe'yi tavaf ederlerdi. *Ehl-i humstan* olmayanlar (erkek veya kadın olsun), *ahmesî*lerden birisinin kendisine vereceği özel bir kıyafetle tavafını yapabiliirdi. Ayrıca kadınlar, ön tarafı yırtık yelek gibi bir iç çamaşır ile ayaklarına terlik giyebiliyorlardı. Haremin kapısında bulunan görevliler bu uygulamaları takip ederlerdi. *Ahmesî* elbisesini almak ya da kiralamak istemeyen veya yeteri kadar parası bulunmayanlar, tavafa başlamadan önce üzerindeki elbiselerini çıkarır ve tavafını çıplak olarak yapar, tavafı bitirdikten sonra da elbiselerini

Müdahale”, *düşünce platformu* 28/1 (2015), 17; Sabri Erturhan, “Haram Ayların Fıkhi Okunuşu” 13 (2009), 195-230; Ünver, “‘Nesî’ Âyeti Ve Modern Nesî Uygulamaları”, 43-68.

²⁶⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/180-181.

²⁶¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l- 'Arab kable'l-İslâm*, 6/345-348; Hüseyin Gökalp vd., *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 6.

²⁶² Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l- 'Arab kable'l-İslâm*, 6/374-375; Ali Arslan, “Resulullah'ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (08 Temmuz 2015), 68.

²⁶³ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 128-130.

²⁶⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l- 'Arab kable'l-İslâm*, 6/375-377; Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b. Bîşr el-Kelbî - Ahmed Zeki Paşa, *Kitâbü'l-Eşnâm*, ts., 7; Arslan, “Resulullah'ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi”, 69-70.

bıraktığı yerden tekrar alırdı.²⁶⁵ *Hums* ehli olmayan ve cömertliğiyle tanınanların kendi elbiseleriyle tavaf yapma isteklerine müsaade ediliyordu. Ancak yine de tavaf bittikten sonra üzerlerindeki elbiseleri Safâ tepesinde erkek suretinde İsfâ ile Merve tepesinde kadın suretindeki²⁶⁶ Nâile putlarının arasında bir yere bırakmak zorundaydı. *Ahmesîler*, elbiseleriyle tavaf yapanları; “*Allah’a isyan ettiğiniz ve giydiğiniz elbiseler ile tavaf yapmamalısınız*” diyerek uyarıyorlardı. Hatta kendi elbiseleriyle tavaf yapanları döver, üzerlerindeki elbiseleri çıkarır ya da onları tavaftan men ederlerdi.²⁶⁷ Bu şekilde hareket eden Müşrikler, *hums ehli* olmayanlardan maddi çıkar sağlama amacı yanında onları aşağılayarak bir bakıma onlara karşı üstünlüklerini ortaya koymaya çalışıyorlardı. Nitekim bazı Müşriklerin, tavafı çıplak şekilde yapan kadınları izledikleri, aralarından bazılarını beğenip bunlarla evlendikleri kaynaklarda geçmektedir.²⁶⁸

Humslular, Hill’deki hiçbir şeye Harem’deki gibi saygı göstermez, bu nedenle vakfeyi Müzdelife’de yapar, Arafat’a çıkmazlardı. Kendilerini ayrıcalıklı gördüklerinden Arafat’ta diğer insanlarla beraber vakfe yapmayı kendilerine yakıştıramıyorlardı. *Hums* ehli olmayanlar vakfe için Arafat’a çıkar, güneş tepedeyken ayrılırlardı.²⁶⁹ Müzdelife’de vakfelerini yapan Müşrikler, güneş doğmadıkça ayrılmaz, güneş doğduktan sonra Mina’ya hareket ederlerdi.²⁷⁰

Mina’da şeytan taşlamayı, güneşin batıya doğru yönelmesiyle yapan Müşrikler, işi veya özürlü olanlara daha erken şeytan taşlama izni vermezlerdi.²⁷¹ Cemrelere taş atarken önce *Sûfe*’den birisi gelip *Nefir* gününde²⁷² taşı atar, diğerleri ise daha sonra taş atmaya başlardı. Kurban kesme âdeti Cahiliye Araplarında yaygındı, zira bunu putlara olan bağlılıklarını göstermek için yaparlardı. Kurbanlarını, Mina’da değil de Kâbe yakınında keser; kanlarını putlara, Kâbe duvarlarına sürerlerdi.²⁷³ Kesilen kurban etleri yırtıcı

²⁶⁵ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/172.

²⁶⁶ Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü’rî Vâhidî, *Esbâbü’n-nüzûl* (Demmâm: Dârü’l-İslâh, 1992), 46.

²⁶⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/172-173; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, 6/374.

²⁶⁸ Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 122-125.

²⁶⁹ Arslan, “Resulullah’ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi”, 72.

²⁷⁰ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/183-184; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, 6/382-384; Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 130-131.

²⁷¹ Arslan, “Resulullah’ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi”, 75-76.

²⁷² Mehmet Şener, “Mina”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/96-97.

²⁷³ Arslan, “Resulullah’ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi”, 76.

hayvanların yemesi için dikili taşların üzerine bırakılırdı. Onlar yemeden kurban etlerinin kendilerine helal olmadığına inanıyorlardı.²⁷⁴

Mekkeliler için tavaf önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Kâbe'ye benzeyen dört köşeli evleri bile tavaf ediyorlardı. Şeytan taşlama yeri olan *Cemerâtı*, kurban kesecekleri zaman o hayvanın etrafıyla birlikte güzel taşlar ve kabirlerin de etrafını yedi defa dönüp tavaf ederlerdi.²⁷⁵ Kureyşliler, Kâbe'yi tavafın ardından Safâ'da bulunan İsfâ ile Merve'de yer alan Nâile putunu da tavaf ediyorlardı.²⁷⁶ Ayrıca Araplar, *haccı ismet* adında özel bir hac yaptıklarından tavaf esnasında hatta hac boyunca da kimseyle konuşmazlardı.²⁷⁷

Tavafa İsfâ isimli putu selamlayarak başlar bitirirken Nâile putunu selamlayarak tamamlarlardı. Tavafı, el ele tutuşarak, eğlenerek, el çırparak veya birbirlerine ip bağlayarak yaparlardı.²⁷⁸ Sa'ye başlarken ve bitirirken de aynı putları selamlıyorlardı. Ancak Menât putu için ihrama giren Müşrikler sa'y yapmazken, İsfâ ve Nâile putları için ihrama girenler sa'y yaparlardı.²⁷⁹ Sa'yden sonra ihramdan çıkmak için tıraş olanlar olduğu gibi olmayanlarda vardı.²⁸⁰

Hacla ilgili birtakım yasaklar da mevcut olup, bu yasaklardan birçoğuna değinmenin yararlı olacağını düşündük. Araplar ihramlı iken hayvan eti ve yağını yemezlerdi. Ayrıca hums ehli olanlar, süzme peynir, yayık ayranı ve bitkisel yiyecekler de yemez, yünlü ve kıllı elbiseler giymez, yün eğirmez ve dokumazlardı. Kâbe'yi elbiseleriyle tavaf eder, kimseye zulmetmez ve haram aylara hürmet ederlerdi. İhrama niyet ettiklerinde, gölgede oturmaz, evlerine kapıdan girmez, girmek istediklerinde evlerinin arkalarından duvar delerek ya da evlerinin üstünden atlayarak girerlerdi.²⁸¹ Ancak hums ehli olanlar, ihramlı iken evlerine girebiliyorlardı.

Cahiliye döneminde Araplar haccın dışında umre de yaparlardı. Ancak bu aylarda umre yapmanın büyük günah olduğunu ifade ediyor ve umre yapmıyorlardı. Araplar, nesî uygulaması yaptıklarından muharrem ayını safer kabul eder, bu ayın bitiminde umrenin

²⁷⁴ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 153-155.

²⁷⁵ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/354-355.

²⁷⁶ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 135-142.

²⁷⁷ Şibli Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Eser Neşriyat, 1977), 1/1/486.

²⁷⁸ Mehmet Mahfuz Söylemez, "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri", *Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi* 11/1 (12 Nisan 2016), 20-22.

²⁷⁹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/382-383.

²⁸⁰ Arslan, "Resulullah'ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi", 75.

²⁸¹ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 121.

yapılmasını caiz görürlerdi.²⁸² Aslında Müşrik Araplar ekonomik çıkarlarını öncelikle için böyle yapıyorlardı. Zira hac aylarının dışında yapılacak umre ekonomilerini canlandıracaktı. Dolayısıyla Müşrikler ticari menfaatleri uğruna böyle bir uygulamayı meşrulaştırmışlardı.

2.4. İslâm'da Hac

Hız. Peygamber'in (sav) hac farz olmadan önce hac yapıp yapmadığı ihtilafli olmakla beraber Medine'ye hicret ettikten sonra bir defa hac yaptığı bilinmektedir. Bu hac İslâm tarihinde Vedâ haccı olarak kayıtlara geçmiştir.

Haccın hangi yıl farz kılındığıyla ilgili olarak âlimler ihtilaf etmişlerdir.²⁸³ Hicretin beşinci²⁸⁴ yılında farz kılındığını söyleyenler olduğu gibi hicretin altıncı,²⁸⁵ onuncu yılında da farz kılındığını söyleyenler olmuştur.²⁸⁶ Ancak cumhur-u ulemânın görüşü ise, Mekke'nin fethinden önce hicretin dokuzuncu yılında farz kılındığıdır.²⁸⁷ Nitekim haccın farz olduğunu ifade eden "...Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır..."²⁸⁸ âyet-i kerîmesi de heyetler yılında inmiştir.²⁸⁹

Hız. Peygamber (sav), Mekke'nin fethinden iki yıl önce, hicretin 6. yılı Zilkade (Mart 628) ayında, rüyasında Kâbe'yi tavaf ettiğini gördü. Bunun üzerine 1500'e yakın sahabiyle umre yapmak üzere Medine'den ayrıldı. Müslümanlar umre niyetiyle yola çıktıklarından yanlarına kılıcın dışında silah almadılar. Yanlarına kurbanlık develerini de alan Müslümanlar, Hız. Peygamber'in (sav) önderliğinde Zulhuleyfe'de ihrama girdiler.

²⁸² Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/857-859.

²⁸³ Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî* (Beyrut: er-Risale el-İlmiyye, 2020), 5/236.

²⁸⁴ Muhammed b. Hasan el-Haccu es-Seâlibî, *el-Fikru's-sâmî fi Târihu'l-Fıkhü'l-İslâmî* (Tunus: Matbaatu en-Nahza, 1345), 1/94.

²⁸⁵ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-İbn Hacer el-Heytemî, *Şerh el-İzâh fi menâsik el-hac* (Beyrut: Dâru'l-Hadis, ts.), 114; Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî el-Hudârî, *Târih'u't-teşri'i'l-İslâmî*, thk. Muhammed Hüsni Abdurrahman (Kahire: Dâr et-Tavzi' ve'n-Neşr el-İslâmî, 2006), 49.

²⁸⁶ Abdülkerim Özeydın, "Hac Tarihe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/389.

²⁸⁷ Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-İzâh fi menâsiki'l-hac* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1994), 93; Vehbe Zuhayli, *el-veciz fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Şam: Dâru'l-Fikr, 2008), 1/419.

²⁸⁸ Âl-i İmrân, 3/97.

²⁸⁹ Ebü Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru'l-Ahya' et-Turas el-Arabî, 1412), 2/307-308.

Hz. Peygamber (sav) ve ashabı Mekke'ye 17 km uzaklıktaki Hudeybiye²⁹⁰ kuyularına vardıklarında Müşrikler durumdan haberdar olmuşlardı. Müslümanları Mekke'ye sokmamakta kararlı olduklarını, hatta gerekirse savaşılabileceklerini bildirdiler. Hz. Peygamber (sav) ise umre maksadıyla geldiklerini, savaşmak niyetinde olmadıklarını bildirmesine rağmen Müşrikleri ikna edemedi. Müslümanlar ile Müşrikler arasında süren uzun görüşmeler sonucunda antlaşmaya varıldı.²⁹¹ Tarihte Hudeybiye Antlaşması diye bilinen bu antlaşmaya göre: Antlaşma on yıl süre ile geçerli olacak ve iki taraf da savaşmayacaktı. Müslümanlar bu yıl umre yapmayacak ve geri döneceklerdi. Bir sonraki yıl umre için geldiklerinde ise Mekke'de sadece üç gün kalacaklardı. Ayrıca Kureys'ten birisi Müslümanlara sığınırsa iade edilecek fakat Müslümanlardan biri Mekke'ye iltica edecek olursa iade edilmeyecekti. Görünürde Müslümanların aleyhine gibi görünen bu antlaşma aslında Mekke'nin fethini müjdelemiş, İslâm'ın hızlı yayılmasını kolaylaştırmıştır.²⁹²

Hz. Peygamber (sav) ve ashabı ihramlı bir şekilde gitmiş ve umre yapamamışlardı. Bu nedenle kurbanlık hayvanları boğazlayıp tıraş olduktan sonra ihramdan çıktılar. Hz. Peygamber (sav) ve ashabı yapamadıkları umreyi bir sene sonra gerçekleştirdiler. Kaza umresi olarak bilinen bu umre hicretin 7. yılı Zilkade ayında olmuştur.²⁹³ Bu umre tarihte önemli bir yere sahiptir. Zira hicret etmek zorunda bırakılan Müslümanlar Hz. Peygamber'in (sav) önderliğinde toplu bir şekilde Mekke'ye girmiş ve umrelerini yapmışlardı. Âdeti bir gövde gösterisi yapan Müslümanlar aynı zamanda farzıyeti ilan edilecek haccın da provasını yapmış oldular.

Hac farz kılındıktan sonra Mekke fethedildi. Hz. Peygamber (sav) bu sene hac için kimseyi görevlendirmemişti. Fakat Mekke'ye vali olarak tayin edilen Attâb b. Esîd o sene hac görevini yerine getirmişti.²⁹⁴ Bir sene sonra Hz. Peygamber (sav) tarafından ilk hac

²⁹⁰ Hudeybiye, Mekke'nin 17 km. batısında ve eski Cidde yolu üzerinde olup adını Bey'atürrıdvân'ın yapıldığı hadbâ adlı ağaçtan yahut yanındaki kuyudan almıştır. Hill Bölgesi'nde yer alır ve Mekke'de bulunanların ihrama girdiği yerlerden biridir. (Muhammed Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/297-299.)

²⁹¹ Hamîdullah, "Hudeybiye Antlaşması", 18/297-299.

²⁹² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 196-214.

²⁹³ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Umretü'l-Kazâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/153-155.

²⁹⁴ Muhammed Abdulhay el-Kettanî, *et-Terâtibü'l-İdariyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yayıncılık, 1990), 1/145.

emiri olarak tayin edilen Hz. Ebû Bekir'in bu görevi esnasında yapılan bu hac, İslâm'ın ilk haccıdır.²⁹⁵ Hz. Peygamber (sav) de hicretin 10. yılında haccetmiştir.²⁹⁶

2.4.1. Hac Emirliği

Hicretin 8. yılı Ramazan ayında Mekke fethedildi. Fethin ardından Ramazan ayının sonuna kadar burada kalan Hz. Peygamber (sav) Huneyn Gazvesi'ne giderken Mekke'ye vali olarak Attâb b. Esîd'i tayin etti.²⁹⁷ Fethin gerçekleştiği bu sene Hz. Peygamber (sav) haccetmediği gibi hac görevini yerine getirecek bir görevli de (hac emîri) bırakmamıştır. Bununla beraber bu yılki hac görevini Mekke valisi olan Attâb b. Esîd'in yerine getirdiği bilinmektedir.²⁹⁸

Bir sonraki sene Hz. Peygamber'in (sav) hac emîri olarak görevlendirdiği Hz. Ebû Bekir,²⁹⁹ İslâm tarihinin ilk emîr-i haccı olmuştur.³⁰⁰ Hz. Peygamber'in (sav) tesis etmiş olduğu emîr-i haccın birtakım görevleri bulunmaktadır. Bu görevler; hac kervanlarının güvenli bir biçimde götürülüp getirilmesi, hacıların bilgilendirilmesi, hac esnasında cezaya uğrayan hacıların cezalarının uygulanması gibi önemli görevlerini saymak mümkündür.³⁰¹

Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından emîr-i hac görevi halifelerin aslı görevlerinden kabul edilmiştir. Öyle ki halifeler bu görevi ya kendileri yürütmüş ya da görevlendirdikleri kişilerce yürütülmüştür.³⁰²

İlk hac emîr-i Hz. Ebû Bekir, halifelüğünün ilk yılında emîr-i hac olarak Hz. Ömer'i görevlendirirken ikinci yılında ise bu görevi kendisi bizzat üstlenmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Osman da bu görevi yerine getirirken aynı şekilde bu halifelerin dışında 13-24 (634-645)

²⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/157.

²⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1966), 1/1076-1077; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyüb el-Himyerî İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1990), 4/187.

²⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/34-35.

²⁹⁸ Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 4/301; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 299.

²⁹⁹ Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*, 1/4/25-26.

³⁰⁰ Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/101-108; Adem Tutar vd., *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 64.

³⁰¹ Mehmet Erkal, "Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (15 Aralık 2001), 157; Bedri Muhammed Fahd, "Hac Emirleri Tarihi", çev. Münir Atalar, *Diyanet İlmî Dergi* 9/4 (1981), 37-38; Murat Eroğlu vd., *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 345-376.

³⁰² Erkal, "Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler", 147-148.

yılları arasında Abdurrahman b. Avf ve Hz. Ali'nin halifeliği döneminde de Abdullah b. Abbas, Şeybe b. Osman ve Kuşey b. Abbas sırasıyla hac emirliği yapmışlardır.³⁰³

Bu durum Emevîler ve Abbâsîler dönemlerinde de devam etmiştir. Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervân döneminde ise Emevî Devletine karşı ayaklanmalar olmuş, halifelik iddiasında her kişi kendi adına bir emîr-i hac tayin etmiştir. Bu olay 68 (688) yılında meydana gelmiş, hac esnasında dört hac emîr-i bulunmuş ve taraflar arasında herhangi bir çatışma olmadan hac emirleri görevlerini yerine getirmişlerdi. Selçuklular döneminde ise hac emirliğine bir kumandan tayin edilerek bu görev devam ettirilmiştir.³⁰⁴

Hilafet merkezleri aynı zamanda emîr-i hac olarak görevlendirilenlerin hareket merkezleri idi. Buna göre hareket merkezleri, Emevîler döneminde Şam iken, Abbâsîler döneminde ise Bağdat olmuştur. Böylelikle hacca gidecek olanlar farklı bölgelerden gelerek bu merkezlerde toplanır, hac emîrinin idaresinde Mekke'ye doğru hareket eder, dönüşte ise Medine üzerinden dönerlerdi.³⁰⁵

Memlükler, Moğol istilâsından sonra Kahire'yi hac emirinin hareket merkezi yaptılar. Bu durum, Osmanlıların burayı kontrol etmelerine kadar devam etmiştir. Bu bölgeye hâkim olan Osmanlılar, hac emirliğine önem vermiş, biri Şam diğeri Kahire olmak üzere hac emirliği merkezini ikiye çıkarmışlardır. Şam'da bulunan hac merkezi emiri, Anadolu, İran ve Orta Asya bölgesinden hacca gideceklerden sorumluydu. Mısır'da bulunan hac merkezi emiri ise, Kuzey Afrika ile Mısır'ın civar yerlerinden toplanacak hacılardan sorumluydu. Bu merkezlerde yer alan hac emirleri hacıların gidiş ve gelişinden sorumlu olup, onların güvenli bir şekilde Haremeyn'e gidiş ve gelişlerini planlıyorlardı.³⁰⁶

Osmanlılardan sonra hac emirliği müessesesi, Mısır ve Suriye ülkeleri tarafından 1924 yılına kadar yürütülmüştür. Bu yıldan sonra ise Hicaz'ın hâkimiyetini ele alan Suûdlarca hac emirliği yasaklanarak sona ermiştir. Bu nedenle bu tarihten sonra Müslüman ülkelerin ilgili bakanlıkları hac emrinin görevlerini yerine getirmeye başlamışlardır.³⁰⁷

³⁰³ Bkz. Mustafa Necati Barış vd., *Hac Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 25-29.

³⁰⁴ Erkal, "Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkhî Meseleler", 150-152; Fahd, "Hac Emirleri Tarihi", 39-66.

³⁰⁵ Fahd, "Hac Emirleri Tarihi", 46-54; Münir Atalar, "Emîr-i Hac", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/131-132.

³⁰⁶ Orhan Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği", *Arab Republic of Egypt, Supreme Council of Culture*, (2010), 137-180.

³⁰⁷ Atalar, "Emîr-i Hac", 11/131-133.

2.4.2. Hz. Ebû Bekir ve Hac

Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (sav) her zaman en yakınında yer almıştır. İlk inananlardan olup, Hz. Peygamber'i koruyup kollamış, en zor dönemlerde tasdik etmiş, hicrette de yol arkadaşı olmuştur. Hz. Peygamber (sav), rahatsızlanıp namaz kılamadığında onu imam tayin etmiş, kendisiyle sürekli istişarede bulunmuştur. Böylesine önemli anlarda Hz. Peygamber'in (sav) yanında bulunan Hz. Ebû Bekir, hac farz kılındıktan sonra ilk haccı yapmak üzere görevlendirildi.

Resulullah (sav) hicretin 9. senesinde Tebuk Seferi dönüşü Müslümanlara hac yaptırmak üzere Hz. Ebû Bekir'i hac emiri olarak görevlendirdi.³⁰⁸ Hz. Ebû Bekir, yanında Abdurrahman b. Avf ve 300 kişilik bir hac kafilesıyla birlikte Medine'den yola çıktı. Hac kafilesi Zülhuleyfe'ye vardığında Tevbe sûresi nâzil olmuştu. Bu sûrenin ilk âyetleri Müşriklere uyarılar içeriyordu. Çünkü Müşrikler kendileriyle yapılan antlaşmaları bozmuşlardı. Ayrıca haccı da Cahiliye âdetlerine göre yapıyorlardı. Dolayısıyla inen bu âyetlerin insanlara duyurulması gerekiyordu.³⁰⁹ Böyle bir duyuruyu, Arap âdetlerine göre antlaşmayı yapan kişinin veya ailesinden birinin yapması lazımdı. Aksi takdirde böyle bir uyarı dikkate alınmayacaktı. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) uyarı niteliğinde olan bu âyetleri insanlara tebliğ edip uyarılarda bulunmak üzere Hz. Ali'yi görevlendirdi.³¹⁰ Bu nedenle Hz. Ali, yola çıkarak hac kafilesine katılmak ve verilen görevi yerine getirmek amacıyla Hz. Ebû Bekir'in yönetimindeki hac kafilesine ulaşmış ve durumu izah etmiştir.³¹¹

Hac kafilesi Mekke'ye ulaştı. Hac emiri olarak görevlendirilen Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in (sav) kendisini bilgilendirdiği şekliyle Müslümanlarla birlikte hac ibâdetini eda etti. Nihayet bayramın birinci günü Mina'da Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine verdiği görevi yerine getirmek üzere oradaki insanlara şu âyetleri okudu; *“Allah ve Resulünden, antlaşma yapmış olduğunuz Müşriklere karşı bildirim feshidir! Yeryüzünde dört ay daha serbest bir şekilde dolaşın; ancak bilin ki, Allah'ı asla aciz bırakamazsınız ve Allah inkâr edenleri er geç rezil rüsva edecektir. Yine Allah ve Resulünden bu büyük hac günü insanlara duyurudur: Allah ve Resulünün Müşriklerle*

³⁰⁸ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 299.

³⁰⁹ Vâkîdî, Kitâbü'l-Meğâzî, 3/1077.

³¹⁰ İbn Sa'd, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, 1/154.

³¹¹ İbn Hişâm, es-Sîretü'n-nebeviyye, 4/187.

hiçbir bir bağı yoktur. Şayet tövbe ederseniz bu sizin iyiliğinizdir, eğer sırt çevirirseniz şunu bilin ki siz Allah'ı acizliğe düşüremezsiniz. (Resulüm!) İnkârcıları elem veren bir azapla müjdele!"³¹²

Dolayısıyla, güvenli bir şekilde beldelerine dönebilmeleri için Müşriklere Tevbe sûresinin bu âyetlerinin bildirildiği gün itibari ile dört aya kadar bir mühlet verildiği, belirli bir süreye kadar yapılmış olan antlaşmaların ise bunların dışında oldukları belirtilmiştir.³¹³ Yani bu antlaşmalar yürürlükte olup süre bitiminde yenilenmeyecektir. Ayrıca Müminlerden başkasının cennete giremeyeceği, Kâbe'nin çıplak olarak tavaf edilemeyeceği ve bu yıldan sonra Müşriklerin hac yapamayacağı bildirildi.³¹⁴ Cahiliye döneminde kendi âdetlerine göre yapılan antlaşma ve sözleşmeler; tevhit dini İslâm'ın gelişi ve egemen olmasıyla hükümleri ortadan kalkmış, geçerliliğini yitirmişlerdir. Zira Araplar, Hz. İbrâhim'in (as) getirdiği tevhit inancını değiştirerek yerine puta tapıcılığı yani şirk inancını getirdiler. İşte böyle bir durumda İslâm yeniden doğmuştu. Hz. Peygamber (sav) Allah'ın emriyle Müşriklere Kâbe'yi yasaklaması, aralarındaki sözleşmeleri bozma anlamına gelmemekteydi. Bilakis bu, durumu izah ederek düzeltmekten ibaretti. Bununla beraber Hz. Peygamber (sav) müşriklerle yapmış olduğu özel antlaşmalar ise süreleri doluncaya kadar kalacaklardı.³¹⁵ Hac ibâdeti sona erince Hz. Ebû Bekir, hac kafilesiyle birlikte Medine'ye döndü. Bu şekilde Mescid-i Haram şirkten temizlendiği için Müşrikler de bu yıldan sonra hiçbir şekilde hac etmediği gibi hiç kimse Kâbe'yi çıplak olarak da tavaf etmemiştir.³¹⁶ Dolayısıyla bu İslâm tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Hz. Peygamber (sav) tadrîcî bir şekilde hac ibâdetini özümsetmeye çalışmıştır. Önce ashabıyla beraber kaza umresi yapmış, ardından Mekke'ye Attâb b. Esîd'i vali tayin ederek hac yapmasına müsaade etmiş, daha sonra da hicretin 9. yılında Ebû Bekir'i hac kafilesinin başında görevli göndererek kendisinin yapacağı hacca hazırlık yapmıştır. Zira Müşrikler eski âdetlerine göre hac yapmaktaydılar. Böylelikle Hz. Peygamber (sav)

³¹² et-Tevbe 9/ 1-3, Ayrıca Bkz. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an'ı Kerim'in Meâli Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985), 3/1224-1225.

³¹³ Ebû Amr Halife b. Hayyât eş-Şeybânî el-Basrî Halife b. Hayyât, *et-Târîh*, çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 77.

³¹⁴ İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/621-622.

³¹⁵ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, *Hâtemü'n-nebiyyîn (Son Peygamber Hz. Muhammed)*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1993), 4/348.

³¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 5/121-124.

kendisine verilmiş olan hüküm koyma yetkisini uygun bir şekilde kullanarak hac ibâdetini uygulamalı olarak öğretmeye çalışmıştır.

Hz. Ebû Bekir'in yapmış olduğu hacca gelince, ne şekilde yapıldığıyla ilgili kaynaklarda ayrıntılı fazla bir bilgi bulunmamakla beraber umresiz bir hac, yani ifrad haccı yaptığı anlaşılmaktadır.³¹⁷ Ayrıca bu hacda Müslümanlarla müşrikler birlikte haccetmiş, İslâmî haccın yanında – müşrikler, Kâbe'yi çıplak bir şekilde çirkin adetleriyle yapmışlardır.³¹⁸ Dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'in bu haccı, Cahiliye âdetlerine göre değil de Hz. Peygamber'in (sav) öğrettiği şekliyle yaptığı ifade edilebilir.

2.4.3. Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ Haccı

Hz. Peygamber (sav) hac ibâdetini hicretin 10. yılında,³¹⁹ hayatının son dönemlerinde eda etmesi dolayısıyla yaptığı bu hac İslâm tarihinde hiccetü'l-veda' yani "Vedâ Haccı" adı ile bilinmektedir.³²⁰ Hz. Peygamber (sav), bu hac esnasında haccın hükümlerini tebliğ ederek, uygulamalı olarak gösterdiği için "hiccetü'l-belâğ", aynı şekilde haccın farz kılınmasının ardından yerine getirdiği için de "hiccetü'l-İslâm", "kemal haccı" ve "tamam haccı" gibi isimler de verilmektedir.³²¹

Hz. Peygamber (sav), ilk ve son haccı³²² için zilkade ayında hazırlığa başladı³²³ ve Medine'deki Müslümanlara kendisiyle birlikte hac yapmak üzere hazırlık yapmalarını istedi.³²⁴ Bunun üzerine birçok sahabe onunla haccı eda edebilmek için hazırlıklara başladı, ayrıca Medine civarında yaşayanlar da Medine'ye geldi.

³¹⁷ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1077.

³¹⁸ Bkz. Erkal, "Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkhî Meseleler", 147-148.

³¹⁹ Buhârî, "Hac" 92 (No: 1666); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56 (No: 1905); Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *es-Sünen* (Beyrut: El-Mektebetü'l-Asriyye, 2010), "Menâsik", 34 (No: 1851); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1088; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/257; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/172; Ezrakî, *Ah̄bâru Mekke*, 1/186; Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'* (Riyad: Beytü'l-Efkâr, ts.), 115; Muhammed Zekeriyya Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 2016), 43.

³²⁰ Buhârî, "Hac" 92 (No: 1666); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Raid b. Sabri İbn Ebi Alfa, 2. Basım, (Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 2015), "Menâsik", 26 (No: 2660); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1088; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/257; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/172; Ezrakî, *Ah̄bâru Mekke*, 1/186; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 115; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 43.

³²¹ Bünyamin Erul, "Veda Haccı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/590.

³²² Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Şahiḥ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016), "Hac", 6 (No: 814). Nesâî, "Menâsik", 48 (No: 2715); Dârimî, "Menâsik", 3 (No: 1787).

³²³ Nesâî, "Menâsik", 16 (No: 2647); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1088; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 230-231; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 45-46.

³²⁴ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/245.

25 Zilkade (22 Şubat) Cumartesi günü Peygamber (sav) Medine'den ayrılmadan önce öğle namazını kıldırdı ardından toplanan muazzam topluluğa ihram ve haccın menâsikiyle ilgili bilgi vererek bir konuşma yaptı.³²⁵ O ve beraberindekiler temizlenip tarandı, kokular süründü.³²⁶ Hz. Peygamber (sav), Medine'de yerine vekil tayin ederek³²⁷ yanında hanımları ve kızı Fâtıma olduğu³²⁸ hâlde Şecere³²⁹ yolunu takip ederek Mekke'ye doğru yola çıktı.³³⁰

Medine'ye yaklaşık 11 km mesafedeki Zülhuleyfe'ye varınca ikinci namazını iki rek'ât kılan Hz. Peygamber (sav), çevreden gelecek olanların toplanması için geceyi burada geçirmek üzere konakladı.³³¹ Zülhuleyfe'nin Medinelilerin mîkat mahalli olduğunu bildiren³³² Hz. Peygamber (sav) öğle namazının ardından ihrama girmeden önce beraberinde getirdiği kurbanlık develerine nişan taktı,³³³ ardından gusül alıp ihrama girdi. Beydâ dağına varınca hac için niyet eden Hz. Peygamber (sav)³³⁴ yüksek sesle telbiye³³⁵ getirmeye başladı.³³⁶

³²⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dimaşkî İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, çev. Heyet (İstanbul: İklim Yayınları, 1988), 2/124.

³²⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-'ibâd*, 2/128.

³²⁷ Peygamber'in (sav) Medine'ye hareket ettiğinde yerine kimi vekil bıraktığı ihtilâflıdır. Bu nedenle kaynaklarda, Ebû Dücâne es-Sâidî, Sibâ b. Urfuta veya İbn Ümmi Mektûm'un isimleri geçmektedir. (İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/245.)

³²⁸ Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 46.

³²⁹ Abdullâh b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyüb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi'*, thk. Cemal Talbe (Beyrut: Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, 1998), 3/65.

³³⁰ Murat Gökâlp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 24; Rifat Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)* (Ankara: DİB Yayınları, 2011), 31.

³³¹ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi'*, 3/1089; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 251-253.

³³² Buhârî, "Hac", 26 (No: 1523); Müslim, "Hac", 1211; Ebû Dâvûd, "Menasik", 8 (No: 1737); Tirmizî, "Hac", 17 (No: 831); Nesâî, "Menasiku" 17 (No: 2648); Dârimî, "Menasik", 5 (No: 1791,1793); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985), "Hac", 730.

³³³ Ebû Dâvûd, "Menasik", 14 (No: 1752); Nesâî, "Menasik", 67 (No: 2779); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzi'*, 3/1090; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 115.

³³⁴ Hz. Peygamber'in (sav) hangi tür hac yaptığıyla tüm rivayetleri ileride değerlendireceğimizden burada sadece bu bilgiyle yetiniyoruz.

³³⁵ Telbiye şu şekilde getirilir; "*Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerike leke lebbeyk. İne'l-hamde ve'n-ni'mete leke vel mülk, lâ şerike lek*" manası; "Buyur Allah'ım buyur! Buyur, senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur, şüphesiz her türlü övgü, nimet, mülk ve hükümler sana mahsustur. Senin ortağın yoktur."

³³⁶ Buhârî, "Hac", 26 (No: 1546,1547); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menasik" 57 (No: 1905); Tirmizî, "Hac" 15 (No: 829); Nesâî, "Menasik", 50 (No: 2744); Dârimî, "Menasik" 13 (No: 1809); Mâlik b. Enes, "Hac" 735; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/177; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 116; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 70.

Hız. Peygamber (sav), 4 Zilhicce Pazar günü ulaştığı Zîtuvâ'da³³⁷ konakladı ve geceyi burada geçirdi.³³⁸ Ertesi gün sabah namazının ardından Kasvâ adlı devesinin üzerinde, gündüz Kedâ³³⁹ cihetinden Mekke'ye girdi.³⁴⁰

Hız. Peygamber (sav) Medine'den ayrıldıktan sonra ana hatları ile şu güzergâhı izlemiştir: Zülhuleyfe'den ayrılıp, Melel, Seyyâle tepesi ve İrkuzzubye denilen yeri geçerek Revhâ, Üsâye, Lahyâ Cemel ve Sukyâ'dan Cuhfe'ye varmıştır. Buradan da Kudeyd üzerinden geçerek Usfan'a, oradan da Gamim ve Merruzzahrân'a varmış daha sonra Zîtuvâ'dan Mekke'ye giriş yapmıştır.³⁴¹

Mescid-i Haram'a Benî Şeybe kapısından³⁴² giren Hız. Peygamber (sav) ilk olarak Hacerülesved'i selamladı, ardından da Kâbe'yi tavaf etti.³⁴³ Tavafı yaparken ilk üç şavtı koşar adımlarla yani remel yaparak, diğer dört şavtı ise normal bir şekilde yürüyerek tamamladı. Tavafı yedi şavt yaptıktan sonra Makâm-ı İbrâhim'in arkasında tavaf namazını iki rekât olarak kıldı.³⁴⁴ Daha sonra sa'y yapmak üzere tekrar Hacerülesved'i selâmladı, Safâ ve Merve arasında sa'y yaptı. Sa'yin sonunda, yanında kurbanlığı olanların ihramlı kalmasını, olmayanların ise haclarını umreye çevirmelerini³⁴⁵ isteyen Hız. Peygamber (sav) yanında kurbanlığı olduğu için ihramdan çıkmadı.³⁴⁶

Terviye günü denilen zilhiccenin sekizinci gününe kadar Ebtah olarak adlandırılan ve Mekke'nin dışında yer alan³⁴⁷ yerde çadırını kurdurmuş, ashabıyla burada konaklamıştır.³⁴⁸ Kaldığı bu süre zarfında Hız. Peygamber (sav) namazları ikişer rekât olarak kıldırdı, Arafat vakfesi'ne kadar da Kâbe'ye gitmedi.³⁴⁹

³³⁷ Zî Tuvâ; Ma'lâ kabristanı yokuşu ile Hadra yokuşu arasındaki vadi olup bugün Zahir olarak bilinmektedir ve Mekke Kadın-Doğum Hastanesi'nin karşısındadır. (Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, 62.)

³³⁸ Nesâî, *es-Sünen*, "Menâsik", 103 (No: 2859); İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 117; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 90-91.

³³⁹ Kedâ; Mekke'nin yukarı mahallesinde Muhassab (Ebtah) tarafında bir tepedir. (Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, 62.)

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 44 (No: 1865); Tirmizî, "Hac", 31 (No: 854); Dârimî, "Menâsik", 80 (No: 1926); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1097; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/173; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 117; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 93-94.

³⁴¹ Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 92-95; Oral, *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*, 45-62.

³⁴² Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1097.

³⁴³ Buhârî, "Hac", 56 (No: 1603).

³⁴⁴ Müslim, "Hac", 1218.

³⁴⁵ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 117; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 110.

³⁴⁶ Müslim, "Hac", 1211; Nesâî, "Menâsik", 186 (No: 2988).

³⁴⁷ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi*, 1/87.

³⁴⁸ Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1099; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 118.

³⁴⁹ Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 116-117.

H. Peygamber (sav) Zilhiccenin yedinci günü, Çarşamba öğle namazına müteakip ashabına bir konuşma yaptı,³⁵⁰ ertesi gün de devesine binip Mina'ya doğru hareket etti; burada da öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kıldırdı, geceyi burada geçirdi.³⁵¹ Cuma günü güneşin doğuşundan sonra Arafat'a hareket eden³⁵² H. Peygamber (sav) Kureyşlilerin beklentilerinin aksine Müzdelife'den geçti ve Arafat'ta bulunan Nemire mevkiinde kendisi için hazırlanan çadırda konakladı.³⁵³ Zeval vaktinde çadırından çıkan H. Peygamber (sav) Arafat vadisinin ortasına devesinin üzerinde geldi ve Urene vadisinde (Batn-ı Vadi) ashabına hutbe irat etti.³⁵⁴

H. Peygamber (sav) hutbesini kalabalığa duyurmak üzere gür sesli olan Rebiâ b. Ümeyye b. Halef'e tekrarlattırıyordu.³⁵⁵

Bu hutbede; *“Ey İnsanlar! Bilemiyorum, belki de bugünden sonra sizinle burada buluşamayabilirim. Allah'ın rahmeti ve bereketi bugün burada sözümü işitip kavrayanların üzerine olsun, bu sözlerimi burada dinleyenler burada bulunmayanlara iletisin. Umulur ki bu sözlerimi işitenler burada dinleyenlerden daha iyi kavrar ve itaat eder.”*³⁵⁶ *Dikkat edin! Bu beldeniz, bu gününüz ve bu ayınız nasıl kutsal ve dokunulmazsa mallarınız da canlarınız da aynı şekilde kutsaldır. Cahiliye dönemine ait her türlü faiz ise ayağımın altındadır ve kaldırılmıştır. Ancak anaparanız sizindir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Kaldırdığım ilk faiz de amcam Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın faizidir. Cahiliye dönemindeki kan davaları kaldırılmış olup ilk kaldırdığım kan davası da Rabîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in oğlu Amir'in kan davasıdır.*³⁵⁷ *Kadınlar konusunda Allah'tan korkmanızı ve haklarına riâyet etmenizi tavsiye ediyorum, çünkü sizler kadınları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ayrıca onların namusunu ve iffetini Allah'a söz vererek edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde birtakım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız namus ve*

³⁵⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1100; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/273.

³⁵¹ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 119; Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 116-118.

³⁵² Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 1101; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 119; Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 119-120.

³⁵³ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1101.

³⁵⁴ Buhârî, “Hac”, 90 (No: 1663); Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Mâlik b. Enes, “Hac”, 896; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1102; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/260; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/185; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 119; Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 123.

³⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/260.

³⁵⁶ Dârimî, “Mukaddime”, 24 (No: 233).

³⁵⁷ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Daru'r-Risâleti'l-Alemiyye, 2009), “Menâsik”, 84 (No: 3074).

iffetlerini korumalarıdır. Eğer böyle yapmazlarsa zarar vermeyecek şekilde onları vurabilirsiniz. Kadınların üzerinizdeki hakları ise geleneklerinize uygun ve herkesçe bilinen şekilde giyecek ve yiyeceklerini temin etmenizdir. Mü'minler! Sizlere iki emanet bırakıyorum, bunlara sımsıkı sarıldıkça yolunuzu asla şaşırmasınız, bunlarda Kur'ân³⁵⁸ ve Ehl-i beytimdir.³⁵⁹ İnsanlar! Yarın sizden beni sorduklarında ne diyeceksiniz?" deyince "Sahabe; risalet görevini yerine getirdin, tebliğ ettin ve bizlere nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz, dediler. Bunun üzerine Peygamber (sav) şehadet parmağını gökyüzüne kaldırdı ardından insanlara çevirerek, üç defa; Allah'im şahit Ol!"³⁶⁰ dedi.

Hz. Peygamber (sav) bu hutbesinde, İslâm'ın temel esaslarını ortaya koyduğuna, şirk ve Cahiliye âdetlerini ilga ettiğine, toplumsal barışın sağlanması için gerekli tavsiyelerde bulunduğu ve ashabından görevini yerine getirdiğine dair şehadetini aldı.

Öğle vaktinde, bir ezan iki kâmetle öğle ile ikindiye birleştirilerek (cem-i takdim) birlikte kıldırdı.³⁶¹ Daha sonra Cebelirahme'nin eteklerinde kibleye doğru yönelip güneş batıncaya kadar dua ederek vakfesini yaptı³⁶² bu esnada risalet ve tebliğ görevinin tamamlandığını ifade eden âyet nâzil oldu.³⁶³

Arafat vakfesini, güneş batıncaya kadar tehir eden Hz. Peygamber (sav) devesinin üzerinde olduğu hâlde güneşin batımıyla Arafat'tan ayrılarak Müzdelife'ye geçti. Burada yatsı namazı ile akşam namazını cem-i tehir (akşam ve yatsı namazını yatsı vaktinde) yaparak sahabelerle beraber kıldı. Geceyi Müzdelife'de vakfe yaparak geçiren Hz. Peygamber (sav), bayramın birinci günü sabah namazının ardından Meş'ar-i Haram'a vardı,³⁶⁴ ortalık aydınlanıncaya kadar vakfeye devam ederek güneşin doğuşundan önce yola çıktı ve Muhassir vadisinden³⁶⁵ hızlıca geçti.³⁶⁶

³⁵⁸ Müslim, "Hac", 1218; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Şam: Dâru Takvâ, 2004), 8/1450.

³⁵⁹ Tirmizî, "Menâkıb", 105 (No: 3795).

³⁶⁰ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1103, 1110-1111; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/259-261; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/183; Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn (Kâhire, ts.), 2/31-33; Taberî, *Târîhu'l-ümmem ve'l-mülük*, 3/150-152.

³⁶¹ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1102; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 126.

³⁶² Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1494; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 120.

³⁶³ "Bugün dininizi tamamladım, sizlere olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim." el-Mâide, 5/3.

³⁶⁴ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 121; Kandelevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 133-138.

³⁶⁵ Muhassir Vadisi; Müzdelife ile Mina arasında bir vadi olup Ebrehe ordusu burada helâk edilmiştir.

³⁶⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1107; Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Mu'cemü me'sta'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâzi*, 4/67.

Hız. Peygamber (sav) burada cemrelere atmak üzere ufak taş toplamlarını emretti.³⁶⁷ Akabe cemresine varınca taşlamanın nasıl yapılacağını gösterdi. Hız. Peygamber (sav), taşlamayı güneş doğduktan sonra yaptı³⁶⁸ ve Mina'ya gitti. Burada içerik olarak Arafat hutbesine benzer bir hutbe daha irat buyurdu.³⁶⁹

Bu hutbe kısaca şöyledir: “Ey insanlar! Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün gibi devam etmektedir. Bir yıl on iki aydır. Bu aylardan dördü haram aylardır, bu ayların üçü ardarda gelmektedir, bunlar Zilkade, Zilhicce, Muharrem'dir. Bir de Cemaz ile Şaban arasındaki Mudar kabilesinin Receb ayıdır.³⁷⁰ Bugün hangi gündür? diye sordu. “Bugün hürmet edilmesi gereken saygın bir gündür,” dediler. “Bu belde hangi beldedir?” diye sordu. “Bu belde hürmet edilmesi gereken kutlu bir beldedir,” dediler. “Bu ay hangi aydır?” diye sordu. “Hürmet edilmesi gereken bir aydır,” dediler. “Kan, mal ve onurunuz da, bu beldeniz, bu ayınız ve bu gününüz gibi kutsal, saygın ve haramdır.³⁷¹ Rabbinize dönecek ve yaptıklarınızdan sorguya çekileceksiniz. Benden sonra dalaletle dönüp birbirinizin boynunu vurmayın.³⁷² Benim dediklerimi dinleyen, benleyen sonra da bunları duymayanlara aktaran kişinin Allah yüzünü ağartsın. Tebliğ ettim mi?” dedi. Orada bulunanlar “evet” dediler. Bunun üzerine Hız. Peygamber (sav) “Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab!”³⁷³ dedi.

Hız. Peygamber (sav) daha sonra kurban edilmek için getirdiği yüz devesinin altmış üçünü bizzat kendisi kesip geri kalanları da Hız. Ali'ye kestirdi.³⁷⁴ Hanımları için de sığır kesip birer parçasını yediği kurban etlerinin geriye kalanlarını Müslümanlara dağıttı.³⁷⁵

Bu şekilde kurbanlıklarını kesen Hız. Peygamber (sav) daha sonra Ma'mer b. Abdullah'ı çağırarak başını tıraş ettirip ihramdan çıktı.³⁷⁶ Daha sonra ziyaret (ifâza)

³⁶⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/180; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 122.

³⁶⁸ Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 156-159.

³⁶⁹ Buhârî, Meğazi, 76 (No: 4406); Müslim, “Kasâme”, 1679; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 70, (No: 1952), 71 (No: 1953); İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 122; Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 163-165.

³⁷⁰ Müslim, “Kasâme”, 1679; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 70 (No: 1953); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 34/103 (No: 20453).

³⁷¹ Buhârî, “Hac”, 132 (No: 1739); İbn Mâce, “Menâsik”, 76 (No: 3055).

³⁷² Nesâî, “Tahrim ed-Dem”, 29 (No: 4136).

³⁷³ Buhârî, “Meğâzî”, 76 (No: 4406), “Fiten”, 8 (No: 7078); Ahmed b. Hanbel, 34/112 (No: 20461).

³⁷⁴ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Tirmizî, “Hac”, 6 (No: 814); Nesâî, “Menâsik”, 254 (No: 4105); İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (No: 3074).

³⁷⁵ Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Haccetü'n-nebi kemâ ravâhe 'anhu Câbir* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1405), 83-84.

³⁷⁶ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 123; Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 185-186.

tavafını yapmak üzere Mekke'ye gitti.³⁷⁷ İnsanların görmesi ve kendisine rahatça soru sorması için tavafı devesinin üzerinde yaptı. Aynı şekilde Hacerülesved'i devesinin üzerinden "*mihcan*" isimli değneğiyle selamladı ve tekbir getirerek tavafa başladı. Tavafın ardından zemzemden kana kana içip daha sonra sa'y yapmak üzere Safâ tepesine çıktı. Sa'yi devesinin üzerinde yaptı, daha sonra öğle namazını kılıp Mina'ya geri döndü³⁷⁸ ve bayram günlerini de burada geçirerek şeytan taşlama görevini yerine getirdi.³⁷⁹ Zilhiccenin on ikinci günü olan Pazartesi günü Mina'da ashabına hutbesini irat etti.³⁸⁰

Bu hutbede şöyledir: "*Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanızda birdir. Tüm insanlar Âdem'den, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Arap olanın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana, beyaz olanın siyaha, siyah olanın da beyaz olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında en üstün olanınız takvası fazla olanınızdır. Bugün hangi gündür?*" diye sordu. "*Bugün hürmet edilmesi gereken saygın bir gündür,*" dediler. "*Bu belde hangi beldedir?*" diye sordu. "*Bu belde hürmet edilmesi gereken kutlu bir beldedir,*" dediler. "*Bu ay hangi aydır?*" diye sordu. "*Hürmet edilmesi gereken bir aydır,*" dediler. "*Kan, mal ve onurunuz da, bu beldeniz, bu ayınız ve bu gününüz gibi kutsal, saygın ve haramdır.*³⁸¹ Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Buna göre varise vasiyette bulunması helal değildir. Çocuk mahremiyettir. Babasından başkasına mensup olduğunu iddia eden ya da efendisinden başkasını efendi edinen kimse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın. Kadın kocasının izni olmadan evinde harcama yapmasın (infak etmesin).³⁸² Kimseye zulmetmeyiniz, Kişinin gönül rızası olmaksızın onun malını almak helal değildir. Cahiliye dönemine ait her türlü kan, mal dava ve geleneklerin hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in kan davasıdır ki Benî Leys'in yanına süt çocuğu olarak verilmişti de Hüzeyl ölümüne sebep olmuştu. Cahiliyeden kalma her türlü faiz de kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz amcam Abbas b. Abdülmuttalib'in faizdir. Ancak anaparalarınız size aittir. Zaman Allah'ın yeri ve göğü yarattığı gün gibi akışına devam etmektedir." Daha

³⁷⁷ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1108-1109; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/182.

³⁷⁸ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 123-124; Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 187-196.

³⁷⁹ Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ'*, 195-207.

³⁸⁰ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 124.

³⁸¹ Buhârî, "Hudûd", 9 (No: 6785); İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3055); Ahmed b. Hanbel, 38/474 (No: 23489).

³⁸² Tirmizî, "Vesâye" 5 (No: 2120).

sonra Şu âyeti okudu; “ *Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir; bunlardan dördü haram aylardır. İŞte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin. Müşrikler sizinle topyekn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekn savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.*”³⁸³ Benden sonra delalete dönüp birbirinizin boynunu vurmayın. Şeytan artık kendisine kulluk edilmesinden ümidini kesmiştir. Ancak aranızda fitne çıkaracaktır. Kadınlar konusunda Allah’tan sakınınız. Çünkü onlar sizin yanınızda bağımlıdırlar, kendilerinden bir Şeye malik değillerdir. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da sizin üzerinizde birtakım hakları vardır. Onlar sizden başka kimseye yatağınızı iğnetmesinler. Sizin hoşlanmadığınız kişilerin evlerinize girmesine izin vermesinler.³⁸⁴ Onların nüşûzundan korkarsanız anlara nasihat edebilir, yataklarından ayrılabilir, zarar vermeyecek Şekilde onlara vurabilirsiniz.³⁸⁵ Onların yiyeceklerini orfe uygun olarak tedarik etmeniz sizin görevinizdir. Siz onları Allah’ın birer emaneti olarak aldınız, Allah’ın hükmü ile onlarla evlendiniz. Çocuklar babalarından başkasına nispet edilmezler. Ödünç alınan her Şey sahibine geri verilmeli, yararlanmak üzere alınan meta da sahibine iade edilmeli, borçlar da ödenmelidir. Birisinin borcuna kefil olan biri borcu ödemelidir. Yanında emanet olan varsa o emaneti sahibine geri versin. Burada bulunanlar olmayanlara aktarsın, umulurki kendisine aktarılan kişi daha iyi kavrar.” buyurduktan sonra, “*Hac menâsikini benden alınız. Zira bir daha hacedemeyebilirim*³⁸⁶ *Tebliğ ettim mi? Tebliğ ettim mi? Tebliğ ettim mi?*” Orada bulunanlar “*evet*” dediler. Bunun zerine Hz. Peygamber (sav) “*Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab!*”³⁸⁷ dedi.

Hz. Peygamber (sav) Mina’daki hutbesiyle âdetâ herkesle vedâlaŐmış, bu nedenle de bu hac vedâ haccı olarak isimlendirilmiştir.³⁸⁸

Hz. Peygamber (sav) Mina’dan dönüşünde Ebtah mevkiinde Eb Rafi’ isimli azatlı klesinin kurduğu adırdâ kaldı. Bir müddet dinlendikten sonra Mekke’ye giden Hz. Peygamber (sav) Vedâ tavafını yaptı ve ardından aŐhabına dönüş vaktinin geldiğini haber

³⁸³ et-Tevbe 9/36.

³⁸⁴ Tirmizî, “Tefsir” 10 (No: 3096).

³⁸⁵ Ahmed b. Hanbel, 34/299 (No: 20695).

³⁸⁶ Buhârî, “Hac”, 132 (No: 1742).

³⁸⁷ Buhârî, “Meğâzi”, 73 (No: 4406), “Fiten”, 8 (No: 7076); Ahmed b. Hanbel, 34/112 (No: 20461).

³⁸⁸ İbn Sa’d, *et-Őabakâti’l-Kübrâ*, 2/184.

verdi. Hz. Peygamber (sav) Zilhiccenin on dördüncü gününde Mekke'den ayrıldı,³⁸⁹ dönüşünde de aynı güzergâhı takip ederek Zülhuleyfe'ye vardı ve burada konakladı. Geceyi burada geçirdikten sonra sabahleyin dua ve tekbirlerle Muarris yolundan Zilhiccenin yirmi dokuzuncu günü (27 Mart) Medine'ye vardı.³⁹⁰ Hz. Peygamber (sav) Vedâ haccı'ndan yaklaşık üç ay kadar sonra vefat etmiştir.³⁹¹

Vedâ haccı esnasında Hz. Peygamber'le (sav) birlikte haccedenlerin sayısının 100.000 ila 114.000, hatta 124.000 ve daha fazla olduğunu gösteren kaynaklar da bulunmaktadır.³⁹² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) bu kadar büyük bir kalabalıkla hac ibâdetini yerine getirmesi ve bu hac esnasında ashabına bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunarak hutbeler okuması açısından büyük önem arz etmektedir.

2.4.4. Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ Hutbesi

Hz. Peygamber (sav) hicretin 10. (632) yılında eda ettiği ve Vedâ haccı esnasında, Arafat ile Mina ve Akabe'de sahabe-i kirama bazı tavsiye ve nasihatlerde bulunarak hutbeler irat etmiştir. Bu hutbeler o gün muhatapları tarafından can kulağıyla dinlenmiş, anlaşılmaya çalışılmış ve hazır bulunanlar orada olmayanlara bunu aktarmaya çalışmışlardır. Bu aktarmayı bazı sahabiler görev kabul edip yaparken bazısı da öğrenci, dost, çocukları ve dostlarının isteğine binaen nakletmişlerdir.³⁹³

Vedâ hutbesi, farklı yerlerde ve zamanlarda irat edildiğinden hadis kaynaklarında bir arada tam metin şeklinde yer almamıştır. Bilindiği gibi Vedâ hutbeleri hadis kaynaklarında bulunan rivayetlerin birleştirilmesiyle uzun bir metin şeklinde siyer ve edebiyat kitaplarında yer almıştır.³⁹⁴ Vedâ hutbesi metinleri, hadis kaynaklarında sahabe tarafından bölümler hâlinde rivayet edilmişlerdir. Bunun temel nedeni ise rivayetlerin o günkü ihtiyaçlara göre yapılmış olmasıdır.³⁹⁵ Buna göre Vedâ hutbesi konusunda en çok

³⁸⁹ Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1114; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ*, 125-126; Kandehlevi, *Haccetü'l-Vedâ*, 207-218.

³⁹⁰ Erul, "Veda Haccı", 42/590.

³⁹¹ M. Asım Köksal, *İslam Tarihi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987), 10/219-236.

³⁹² Erul, "Veda Haccı", 42/590.

³⁹³ Bekir Kuzudişli, *Hadis Rivayetlerinde Bağlam* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2020), 158-168.

³⁹⁴ Halit Özkan, "Hadis ve Tarih Kaynaklarında Vedâ Hutbesi Rivayetleri", *Hz. Peygamber'in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri*, ed. M. Suat Mertoğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 216.

³⁹⁵ Kuzudişli, *Hadis Rivayetlerinde Bağlam*, 89-90.

bilgi veren sahabîleri, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697),³⁹⁶ Ebû Bekre (ö. 51/671),³⁹⁷ Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652),³⁹⁸ Abdullah b. Abbas (ö. 68/687),³⁹⁹ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693),⁴⁰⁰ Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693),⁴⁰¹ Amr b. Ahvas (ö. 65/684)⁴⁰² ve Cübeyr b. Mut'im (ö. 59/678)⁴⁰³ şeklinde sıralamak mümkündür.⁴⁰⁴

Vedâ hutbesi bir metin hâlinde tarih ve edebiyat kitaplarında yer almıştır. Zikredildiği ilk kaynak ise, İbn Hişâm'ın (ö.218/833) *es-Sîre*'sidir.⁴⁰⁵ Bunun dışında Vâkıdî'nin (207/823) *el-Megâzî*,⁴⁰⁶ İbn Sa'd'ın (ö.230/844) *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*,⁴⁰⁷ Câhiz'in (ö.255/869) *el-Beyân ve't-Tebyîn*,⁴⁰⁸ Ya'kübî'nin (ö.292/905) *Tarih'u Ya'kübî*,⁴⁰⁹ Taberî'nin (ö.310/922) *Tarihu Taberî*,⁴¹⁰ Mes'ûdi'nin (ö.346/957) *Murûcü'z-Zeheb*,⁴¹¹ İbn Hibbân'ın (ö.354/965) *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve Ahbârü'l-Hulefâ*,⁴¹² İbn Abdürabbih'in *el-'İkdül-ferîd*⁴¹³ adlı eserlerinde, farklı şekillerde ele alınmıştır.⁴¹⁴ Ancak Vedâ hutbesinin şöhret bulan metni Câhiz'in naklettiği metin olup, Vedâ hutbesi denince akla burada geçen metin gelmektedir.⁴¹⁵

Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ hutbesini, hangi günlerde okuduğuyla ilgili kaynaklarda farklı günlerden bahsedilmektedir. Genel kabule göre arefe günü (Zilhicce

³⁹⁶ Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56 (No: 1905); Tirmizî, "Menâkîb", 31 (No: 3795); İbn Mâce, "Menâsik", 84 (No: 3074); Dârimî, "Menâsik", 34 (No: 1851).

³⁹⁷ Buhârî, "Hac", 132 (No: 1741), "Meğâzî", 76 (No: 4406), "Tevhid", 24 (No: 7447), "Edâhî", 5 (No: 5550), "Fiten", 8 (No: 7076); Müslim, "Kasâme", 1679; Ahmed b. Hanbel, 34/23 (No: 20386).

³⁹⁸ İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3057).

³⁹⁹ Buhârî, "Hac", 132 (No: 1739); Ahmed b. Hanbel, 3/477 (No: 2036).

⁴⁰⁰ İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3058).

⁴⁰¹ Ahmed b. Hanbel, 18/285 (No: 11762).

⁴⁰² İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3055).

⁴⁰³ İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3056).

⁴⁰⁴ Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 96-115.

⁴⁰⁵ En erken tarih kaynağı İbn İshak'ın el-Megâzi'sidir. Bu eseri İbn Hişâm Vedâ hutbesinin metnini İbn İshak'a dayandırmıştır. Bu nedenle en eski Vedâ hutbesi metni olarak bu kabul edilmiştir. (Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/248; Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 65-66.)

⁴⁰⁶ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1110-1113.

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/183-186.

⁴⁰⁸ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/31-33.

⁴⁰⁹ Ya'kübî, *Târihu'l-Ya'kübî*, 2/109.

⁴¹⁰ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*, 3/150-151.

⁴¹¹ Mes'ûdi, *Murûcü'z-zeheb*, 2/292.

⁴¹² Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, thk. Hafız Seyyid Aziz bey (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Siyasiyye, 1987), 395-396.

⁴¹³ Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih, *el-'İkdü'l-ferîd* (Beyrut: Dâr al-Kütüb el-İlmiyye, 1404), 4/147.

⁴¹⁴ Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 65-96.

⁴¹⁵ Özkan, "Hadis ve Tarih Kaynaklarında Vedâ Hutbesi Rivayetleri", 220.

9), bayramın ilk günü (10 Zilhicce) ve bayramın ikinci günü (11 Zilhicce) olmak üzere üç günde hutbe irat buyurmuşlardır. Bunların dışında başka günlerde Hz. Peygamber'in (sav) hutbe okuduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.⁴¹⁶

Bu hutbenin İslâm tarihinde önemli bir yerinin olduğu bir gerçektir. Bu nedenle Vedâ hutbesinin Hz. Peygamber (sav) tarafından ayrı yer ve zamanlarda irat edildiğine dair bilgi verilecek, ardından, bu hutbelerin bir arada toplanarak derlendiği metin sunulacaktır.

Hz. Peygamber'in (sav) arefe günü Arafat'ta irat ettiği ilk hutbe Cübeyr b. Mut'im, Câbir b. Abdullah ve Abdullah b. Mes'ûd gibi sahabeler tarafından nakledilmiştir. Câbir b. Abdullah'ın anlatımına göre Hz. Peygamber (sav) Arafat'a gelince Nemire'de kendisi için kurulan çadıra yerleşmiş, güneş batıya doğru kayınca devesiyle vadinin ortasına gelmiş ve deve üzerinde ashaba hitap etmiş,⁴¹⁷ Rebîa b. Ümeyye b. Halef adlı sahabî de söylediklerini tekrarlamıştır.⁴¹⁸ Bu rivayetleri hadis kaynaklarından bulup bir arada toparlayacak olursak karşımıza şu şekilde bir hutbe çıkmış oluyor.

“Ey İnsanlar! Bilemiyorum, belki de bugünden sonra sizinle burada buluşamayabilirim. Allah'ın rahmeti ve bereketi bugün burada sözümü işitip kavrayanların üzerine olsun, bu sözlerimi burada dinleyenler burada bulunmayanlara iletсин. Umulur ki bu sözlerimi işitenler burada dinleyenlerden daha iyi kavrar ve itaat eder.⁴¹⁹ Dikkat edin! Bu beldeniz, bu gününüz ve bu ayınız nasıl kutsal ve dokunulmazsa mallarınız da canlarınız da aynı şekilde kutsaldır. Cahiliye dönemine ait her türlü faiz ise ayağımın altındadır ve kaldırılmıştır. Ancak anaparanız sizindir. Ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Kaldırdığım ilk faiz de amcam Abdülmuttalib oğlu Abbas'ın faizidir. Cahiliye dönemindeki kan davaları kaldırılmış olup ilk kaldırdığım kan davası da Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in oğlu Amir'in kan davasıdır.⁴²⁰ Kadınlar konusunda Allah'tan korkmanızı ve haklarına riayet etmenizi tavsiye ediyorum, çünkü sizler kadınları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız ayrıca onların namusunu ve iffetini Allah'a söz vererek edindiniz. Dikkat edin! Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların da

⁴¹⁶ Bu rivayetlerin değerlendirilmesiyle ilgili bkz. Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 37.

⁴¹⁷ Buhârî, “Hac”, 90 (No: 1263); Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Mâlik b. Enes, “Hac”, 896; Vâkıdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1102; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/260; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/185; İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 119; Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 123.

⁴¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/260.

⁴¹⁹ Dârimî, “Mukaddime”, 24 (No: 233).

⁴²⁰ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (No: 3074).

sizin üzerinizde birtakım hakları vardır. Sizin kadınlar üzerindeki hakkınız namus ve iffetlerini korumalarıdır. Eğer böyle yapmazlarsa zarar vermeyecek şekilde onları vurabilirsiniz. Kadınların üzerinizdeki hakları ise geleneklerinize uygun ve herkesçe bilinen şekilde giyecek ve yiyeceklerini temin etmenizdir. Mü'minler! Sizlere iki emanet bırakıyorum, bunlara sımsıkı sarıldıkça yolunuzu asla şaşırırmazsınız, bunlarda Kur'ân⁴²¹ ve Ehlibeyt'imdir.⁴²² İnsanlar! Yarın sizden beni sorduklarında ne diyeceksiniz?" deyince sahabeler; "risâlet görevini yerine getirdin, tebliğ ettin ve bizlere nasihatte bulunduğuna şahitlik ederiz," dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) şehadet parmağını gökyüzüne kaldırdı ardından insanlara çevirerek, üç defa; "Allah'ım şahit Ol!"⁴²³ dedi.

Ebû Bekre, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve İbn Abbas'ın naklettiklerine göre Hz. Peygamber (sav) bayramın birinci günü Mina'da da halka hutbe irat etmiştir.⁴²⁴ Bu rivayetleri bir arada topladığımızda bu hutbenin kısaca şöyle olduğunu ifade etmemiz mümkündür:

"Ey insanlar! Zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün gibi devam etmektedir. Bir yıl on iki aydır. Bu aylardan dördü haram aylardır, bu ayların üçü ard arda gelmektedir, bunlar Zilkade, Zilhicce, Muharrem'dir. Birde Cemaz ile Şâban arasındaki Mudâr kabilesinin Receb ayıdır.⁴²⁵ Bugün hangi gündür?" diye sordu. "Bugün hürmet edilmesi gereken saygın bir gündür," dediler. "Bu belde hangi beldedir?" diye sordu. "Bu belde hürmet edilmesi gereken kutlu bir beldedir," dediler. "Bu ay hangi aydır?" diye sordu. "Hürmet edilmesi gereken bir aydır." dediler. "Kan, mal ve onurunuz da, bu beldeniz, bu ayınız ve bu gününüz gibi kutsal, saygın ve haramdır.⁴²⁶ Rabbinize dönecek ve yaptıklarınızdan sorguya çekileceksiniz. Benden sonra dalalete dönüp birbirinizin boynunu vurmayın.⁴²⁷ Benim dediklerimi dinleyen, belleyen sonra da bunları duymayanlara aktaran kişinin Allah yüzünü ağartsın. Tebliğ ettim mi?" dedi. Orada

⁴²¹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1450.

⁴²² Tirmizî, "Menâkıb", 105 (No: 3795).

⁴²³ Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1103, 1110-1111; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/259-261; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/183-186; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/31-33; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 3/150-152.

⁴²⁴ Buhârî, "Meğazi", 73 (No: 4406); Müslim, "Kasâme", 1679; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 70 (No: 1952), 71 (No: 1953); İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 122; Kandehelevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 163-165.

⁴²⁵ Müslim, "Kasâme", 1679; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 70 (No: 953); Ahmed b. Hanbel, 34/103 (No: 20453).

⁴²⁶ Buhârî, "Hac", 132 (No: 1739); İbn Mâce, "Menâsik", 76 (No: 3055).

⁴²⁷ Nesâî, "Tahrim ed-Dem", 29 (No: 4136).

bulunanlar “*evet*” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) “*Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab!*”⁴²⁸ dedi.

Hız. Peygamber’in (sav) Vedâ haccında en son hutbeyi ise, teşrik günlerinin ortasında, Zilhiccenin on ikinci gününde irat buyurmuştur.⁴²⁹ Buna göre bu hutbeyi Ebû Nadre, Ebû Hurre er-Rakkâşî’nin amcası, Amr b. el-Ahvas, Amr b. Hârice, Abdullah b. Ömer ve Cübeyr b. Mut’im rivayet etmiştir. Bu rivayetleri de aynı şekilde bir araya toplayarak vermek gerekirse karşımıza şu şekilde bir hutbe çıkacaktır.

“Ey insanlar! Rabbiniz birdir, babanız da birdir. Tüm insanlar Âdem’den, Âdem ise topraktan yaratılmıştır. Arap olanın Arap olmayana, Arap olmayanın Arap olana, beyaz olanın siyaha, siyah olanın da beyaz olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Allah katında en üstün olanınız en takvalı olanınızdır. Bugün hangi gündür?” Diye sordu. *“Bu gün hürmet edilmesi gereken saygın bir gündür,”* dediler. *“Bu belde hangi beldedir?”* diye sordu. *“Bu belde hürmet edilmesi gereken kutlu bir beldedir,”* dediler. *“Bu ay hangi aydır?”* diye sordu. *“Hürmet edilmesi gereken bir aydır.”* dediler. *“Kan, mal ve onurunuz da, bu beldeniz, bu ayınız ve bu gününüz gibi kutsal, saygın ve haramdır.”*⁴³⁰ Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Buna göre varise vasiyette bulunması helal değildir. Çocuk mahremiyettir.⁴³¹ Kimseye zulmetmeyiniz, Kişinin gönül rızası olmaksızın onun malını almak helal değildir. Cahiliye dönemine ait kan davalarının hepsi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib’in kan davasıdır ki Benî Leys’in yanına süt çocuğu olarak verilmişti de Hüzeyl ölümüne sebep olmuştu. Cahiliye’den kalma her türlü faiz de kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz amcam Abbas b. Abdülmuttalib’in faizdir.⁴³² Ancak anaparalarınız size aittir. Zaman Allah’ın yeri ve göğü yarattığı gün gibi akışına devam etmektedir.” Daha sonra şu âyeti okudu; *“Doğrusu Allah’a göre ayların sayısı, Allah’ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına uygun olarak on ikidir, bunların dördü haram aylardır. İşte doğru olan hesap budur. O aylarda kendinize zulmetmeyin, müşrikler sizinle topyekün savaştıkları gibi siz de onlarla topyekün savaşın. Bilin ki Allah buyruklarına karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir.”*⁴³³

⁴²⁸ Buhârî, “Meğâzî”, 76 (No: 4406), “Fiten”, 8 (No: 7076); Ahmed b. Hanbel, 34/112 (No: 20461).

⁴²⁹ İbn Hazm, *Haccetü’l-vedâ’*, 124.

⁴³⁰ Buhârî, “Hudûd”, 9 (No: 6785); İbn Mâce, “Menâsik”, 76 (No: 3055); Ahmed b. Hanbel, 38/474 (No: 23489).

⁴³¹ Tirmizî, “Vesâye” 5 (No: 2120).

⁴³² Dârimî, “Büyu”, 3 (No: 2530).

⁴³³ et-Tevbe 9/36.

İşte bu aylarda birbirinize zulmetmeyin. Benden sonra delalete dönüp birbirinizin boynunu vurmayın. Şeytan artık kendisine kulluk edilmesinden ümidini kesmiştir. Ancak aranıza fitne çıkaracaktır. Kadınlar konusunda Allah'tan sakınınız. Çünkü onlar sizin yanınızda bağımlıdırlar, kendilerinden bir şeye malik değillerdir. Sizin kadınlar üzerinde hakkınız, onların sizin üzerinizde birtakım hakları vardır. Onlar sizden başka kimseye yatağınızı çiğnetmesinler. Sizin hoşlanmadığınız kişilerin evlerinize girmesine izin vermesinler.⁴³⁴ Onların nüşûzundan korkarsanız anlara nasihat edebilir, yataklarından ayrılabilir, zarar vermeyecek şekilde onlara vurabilirsiniz. Onların yiyeceklerini örfe uygun olarak tedarik etmeniz sizin görevinizdir. Siz onları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız, Allah'ın hükmü ile onlarla evlendiniz. Çocuklar babalarından başkasına nispet edilmezler. Ödünç alınan her şey sahibine geri verilmeli, yararlanmak üzere alınan meta da sahibine iade edilmeli, borçlar da ödenmelidir. Birisinin borcuna kefil olan biri borcu ödemelidir. Yanında emanet olan varsa o emaneti sahibine geri versin.⁴³⁵ Burada bulunanlar olmayanlara aktarsın, umulur kendisine aktarılan kişi daha iyi kavrar.” buyurduktan sonra, “Hac menâsikini benden alınız. Zira bir daha hacedemeyebilirim.⁴³⁶ Tebliğ ettim mi? Tebliğ ettim mi? Tebliğ ettim mi?” Orada bulunanlar “evet” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) “Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab! Şahit ol Ya Rab!”⁴³⁷ dedi.

Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ haccı esnasında buyurduğu hutbeler hemen hemen birbirinin aynısı olup bugünkü Vedâ hutbesi ile örtüşmemektedir. Günümüzde Hz. Peygamber'in (sav) Arafat'ta irat ettiği söylenen Vedâ hutbesinin de sunmuş olduğumuz hutbelerle uyuşmadığını müşahede etmekteyiz. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ haccı esnasında irat buyurduğu bu hutbelerin İslâm tarihi kitaplarından derlendiğini ve uzunca bir hutbe metninin ortaya çıktığını ifade etmemiz mümkündür.

Veda hutbesi tanımlaması ilk dönemlerde sadece Vedâ haccı ile eş zamanlı kullanılmış olup daha sonraki dönemlerde “Vedâ hutbesi” ifadesini ilk kullanan âlimlerden, Câhiz, Makdisî, Hatîb el-Bağdâdî ve Gazzâlî'yi saymak mümkündür.⁴³⁸ Vedâ

⁴³⁴ Tirmizî, “Tefsir” 10, (No: 3096).

⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, 34/299 (No: 20695).

⁴³⁶ Buhârî, “Hac”, 132 (No: 1742).

⁴³⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 73 (No: 4406), “Fiten”, 8 (No: 7076); Ahmed b. Hanbel, 34/112 (No: 20461).

⁴³⁸ Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 122-124.

hutbesi hicrî ilk beş asırda şöhrete kavuşmayıp hicrî altıncı asırdan itibaren önem kazanmaya başlamıştır.

Günümüz Vedâ hutbesinin şöhrete kavuşmasıyla ilgili olarak ise bu konuda yüksek lisâns çalışması yapmış olan Murat Gökâlî; “*Vedâ hutbesi, Batı’da doğup gelişen ‘insan hakları’ kavramının uluslararası bir mahiyet kazanmasından sonra şöhrete kavuşmuştur. Zira İslâm âlemi söz konusu durumdan etkilenmiş akabinde, Batıya karşı savunmacı bir anlayış sergilemeye çalışmıştır. Bu şekilde Veda hutbesi şöhret kazanmıştır.*”⁴³⁹ şeklinde bir değerlendirmede bulunur.

Güvenilir kaynaklardaki rivayetlerden derlenen ve günümüzde Vedâ hutbesi şeklinde şöhret kazanan hutbenin bir metnini sunmak üzere Muhammed Hamîdullah’ın *İslâm Peygamberi* adlı eserinde yer alan Vedâ hutbesi metnini⁴⁴⁰ esas alınmıştır. Bu metin sunulurken sadeleştirilmiş olarak ve dipnot göstermeksizin aktarmaya çalışmıştır.

“Hamd ve şükür Allah’a mahsustur; O’na hamd eder, O’ndan yardım, bağışlanma diler ve O’na yöneliriz. Nefislerimizin şerlerinden, amellerimizin kötülüklerinden Allah’a sığınırız. Allah kimi doğru yola iletirse onu kimse saptıramaz; kimi de sapıklığa yöneltirse onu doğru yola sevk eden kalmamıştır. Allah’tan başka ilah olmadığına, eşi ve benzeri bulunmadığına, Muhammed’in O’nun kulu ve elçisi olduğuna şahadet ederim.

Ey Allah’ın kulları! Sizlere Allah’tan korkup çekinmenizi O’na itaatte bulunup boyun eğmenizi tavsiye ediyorum. Size açıkladığım şeylere iyi kulak verin! Zira bilmiyorum bu yıldan sonra bulunduğum bu yerde belki de sizlerle buluşamayacağım.

Ey insanlar! Gerçekten sizin kanlarınız, mallarınız, namus ve şerefleriniz, Rabbinize kavuşacağınız güne kadar, bu ay (Zilhicce), bu yer (Mekke) ve bugün gibi kutsal ve dokunulmazdır. Kimin elinde bir emanet varsa, sahibine geri versin.

Cahiliye döneminden kalma faiz kaldırılmıştır, ancak ödünç olarak verdiğiniz sermayeleriniz sizindir. Böylece ne zulmediniz ne de zulme uğrayınız. Kaldırıldığım ilk faiz amcam Abbas b. Abdülmuttalib’in faizdir. Cahiliyeden kalma kan davaları kaldırılmış olup kaldırdığım ilk kan davası da (yeğenim) Âmir b. Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib’in kan davasıdır. Kâbe’nin muhafızlığı olan sidâne ile hacıların su işleri olan sikâye hizmeti dışında Cahiliye Dönemine ait Mekke şehriyle ilgili vazifeler de

⁴³⁹ Gökâlî, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 170.

⁴⁴⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 1/273-276.

kaldırılmıştır. Kasıtlı adam öldürmenin cezası kısastır. Şüpheli kasıt öldürme hâllerinde kan diyeti yüz devedir. Daha fazlasını isteyen kimse, Cahiliye dönemi insanlarındanır.

Ey insanlar! Gerçekten şeytan, bulunduğunuz yerde kendisine tapılmaktan ve üzerinizde etkili olmaktan ümidini kesmiş bulunuyor. Ancak, siz yasakladığınız şeylerin dışında, önemsemediğiniz bazı işlerde ona uyacak olursanız, bu da onu memnun edecektir. Bu nedenle, dininizi korumak için ondan sakınınız.

Ey insanlar! Nesî' yapmak küfürde aşırı gitmektir, kâfirler bunu uygulayarak sapıtmışlardır. Onlar bu şekilde Allah'ın helal kıldığını haram, haram kıldığını da helal hale getirmiş oluyorlar. Zaman (yani takvim), Allah'ın yeri ve göğü yarattığı gündeki durumuna geri dönmüştür. Allah indinde, yeri ve göğü yarattığı günde takdir ettiği ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram (kutsal) aylardır. Bu aylardan, üçü birbirini arkasına gelir: Zilkade, Zilhicce, Muharrem, dördüncüsü ise Mudâr kabilesinin Receb ayıdır ki bu, Cemâziyelâhir ile Şabân ayı arasında bulunur. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? ...Şahit ol Yâ Rab!

Ey insanlar! Hanımlarınızın sizin üzerinizde hakkı bulunduğu gibi sizin de onlar üzerinde hakkınız vardır: sizin onlar üzerindeki hakkınız, sizden başka bir erkeğe döşüğünüzü çiğnetmemeleri ve sizin hoşlanmadığınız herhangi bir kimseyi, izniniz dışında evlerinize sokmamalarıdır. Onların çirkin fiil ve davranışlarda bulunmalarına izin vermeyin; eğer onlar böyle bir şey yapacak olurlarsa, artık Allah gerçekten size, onları azarlayıp cezalandırmanıza, yataklarınızı ayırmanıza ve ağır olmamak kaydıyla onları dövmenize izin vermiştir. Eğer bu tür davranışlardan vazgeçer ve size itaat edecek olurlarsa, herkesçe makul ve iyi bilinen ölçüler çerçevesinde onların yiyecek ve giyimlerini sağlamak size düşer. Kadınlara en iyi şekilde davranıp muamelede bulunuz. Çünkü onlar size sığınmış, himaye ve muhafazanız altına girmiş kimselerdir. Sizler, onları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız, onlara Allah'ın adıyla yaklaşmanız size helal kılındı. Bu nedenle kadınlar hususunda Allah'tan korkup çekinin ve onlara karşı en iyi bir şekilde davranıp muamele edin!

Ey insanlar! Mü'minler kardeşlerdir. Bir kimse için kardeşinin malını (yemek) onun tam rızasını elde etmedikçe helal olmaz. Benden sonra küfre saplanıp birbirinizin boynunu vurmayın.

Ey İnsanlar! Rabbiniz bir, atanız da birdir; hepiniz Âdem'den, Âdem'de topraktan yaratılmıştır. Allah indinde en saygın ve değerli olanınız, ondan korkup çekineninizdir.

Takva dışında, bir Arap'ın Arap olmayan birine karşı herhangi bir üstünlüğü yoktur. Burada bulunanlar bulunmayanlara bu sözlerimi bildirsinler! Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? ...Şahit ol Yâ Rab!

Ey İnsanlar! Gerçekten, Allah her vârisin mirastan olan hissesini tayin ve tespit etmiştir. O hâlde varise vasiyette bulunması helal değildir. Mirasçılardan başkası için yapılan bir vasiyetin miktarı, miras bırakılan malların toplamının üçte birinden fazla olamaz. Çocuk kimin döşeginde doğmuşsa ona aittir. Çocuk mahremiyettir. Babasından başkasına mensub olduğunu iddia eden ya da efendisinden başkasını efendi edinen kimse, Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanetine uğrasın! ...Allah, böyle kimselerin kıyamet gününde ne tövbelerini ne de adalet ve şهادetlerini kabul eder. Dikkat edin! Tebliğ ettim mi? ...Şahit ol Yâ Rab!⁴⁴¹

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından kısa bir zaman önce yapmış olduğu bu hutbeler bir vedâ olmakla beraber aynı zamanda bir vasiyettir. Hz. Peygamber'in (sav), bu hutbede İslâm'ın temel esaslarını özlü bir şekilde özetlediğini görmekteyiz.

Vedâ hutbesinin Hz. Peygamber (sav) tarafından bugün elimizdeki şekliyle uzun bir metin şeklinde irat edilmemiştir. Sonradan rivayetlerin birleştirilmesiyle uzun bir metin hâline geldiği anlaşılmaktadır. Burada önemli olan husus, Hz. Peygamber'in (sav) irat ettiği hutbelerin içerik bakımından benzerliğidir. Bunun iki temele dayandığı kanaatindeyiz. Birincisi bu hac esnasında her bir râvinin gördüğü ve işittiğini naklettiği ve râvilerden kaynaklanan hatalardan dolayı benzerlik olabileceğidir. İkincisi ve en önemlisi de Hz. Peygamber'in (sav) İslâm dininin esaslarını özetler mahiyette tekrar etmesidir.⁴⁴² Önemine binaen Hz. Peygamber (sav) önemli konuları Vedâ haccı esnasında tekrar ederek Müslümanların bu konuda dikkatli olmaları gerektiğini dile getirmiştir. Zira Hz. Peygamber (sav) yüz binin üzerinde Müslümanla gerçekleştirdiği bu son haccında bir bakıma vasiyetini ifade etmiştir. Bu nedenle bu hutbelerdeki benzerlik ve tekrarların bundan kaynaklandığını düşünmekteyiz.

Vedâ hutbesini diğer metinlerden ayıran bir diğer özellik de hukuki özelliğe sahip olmasıdır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) insanlığın huzur ve mutluluğunun ahlaki

⁴⁴¹ Buhârî, "Hac", 132 (No: 1739), "Meğazi", 77 (No: 4406); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 56 (No: 1905), 62 (No: 1917); Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'an", 10 (No: 3096); Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 3/1103, 1110, 1111; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 4/259-261; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, /183-186; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/31-33; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/150-152; Gökalp, *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*, 35-96.

⁴⁴² Kuzudişli, *Hadis Rivayetlerinde Bağlam*, 88.

değerlere sahip olmakla geçkeleşebileceğini bu hutbede bildirmiştir. Bu vesile ile insanlık onurunu ayaklar altına alan Cahiliye âdetlerinin kaldırıldığını ve dinin kemale erdiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda Vedâ hutbesi bir bilgilendirmeden çok, Hz. Peygamber'in (sav) şâri' vasfıyla yeni kanun ve hükümler koyduğu hukuki bir belge olduğu görülmektedir.

2.5. Fert ve Toplum Açısından Hac

İbâdetler, dinî yaşayışın imandan sonraki en önemli boyutunu oluşturur. Zira ibâdetler, dinî hayatı beslemekle beraber, bireyin Allah'a bağlılık ve teslimiyetinin ifadesi aynı zamanda da yüce yaratıcıyla iletişim kurma vasıtalarıdır.

Diğer ibâdetlere nazaran hac ibâdeti kapsayıcı olma niteliğiyle hem toplumu hem de bireyi ilgilendiren bir özelliğe sahiptir. Bu ibâdetin bedeni, malî ve aynı zamanda ruhi bir yönü bulunmakla beraber eda edildiği mekân ile zamanının da kutsanmış olması gibi ayırıcı özellikleri bulunmaktadır. Bu nedenle Gazzâlî, hac ibâdetinin diğer ibâdetleri kapsayarak içine aldığı, bireyin dindarlığını kemale erdirerek Allah'a karşı da teslimiyetini tamamladığını ifade eder.⁴⁴³ Dolayısıyla hac ibâdeti, insanın bütün müktesebatını kapsayıp Allah ile insan arasındaki münasebeti sağladığından mü'minin hayatının en önemli miladını teşkil eder.

Hac ibâdetinin fert üzerindeki önemli etkilerinden bir tanesi de dış faktörlerin etkisinin az olmasıdır. Zira bu ibâdeti yerine getirirken bireyin konsantrasyonunu bozabilecek, iş hayatı, ev, eş dost ve çocuk vs. faktörlerin etkisi hac ibâdeti esnasında en aza inmektedir.⁴⁴⁴ Çünkü aynı gaye ve amaç uğruna Kâbe'ye gelenlerce oluşan mahşeri kalabalığın yarattığı atmosfer, kişiyi içine alır ve ibâdete daha rahat bir şekilde motive olmasını sağlar.

Diğer ibâdetlere nazaran hac ibâdeti kendi içerisinde birtakım değişiklikler barındırarak çeşitli insanların farklı istek, ilgi ve beklentilerine cevap teşkil edecek bir potansiyele sahiptir.⁴⁴⁵ Örneğin bazı insanlar telbiyeden, tavaftan veya sa'yden çokça etkilenirken bazıları için de Arafat vakfesi etkili olup yüksek düzeyde bir dönüşüm

⁴⁴³ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn* (Mısır: Mustafa el-Babi el Halebi, 1939), 1/273.

⁴⁴⁴ Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i-l-Kitap ve's-Sünne*, 69.

⁴⁴⁵ Ahmet Rıfat Geçicioğlu, "Hac İbâdetine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (25 Ekim 2016), 22.

oluşturabilmektedir. Kible niyetiyle yönelinen Kâbe'ye çok yakın olmak bazılarında duygusal anlamda bir coşku verirken, bazılarında da Hz. Peygamber'in (sav) inzivaya çekildiği ve ilk vahiy aldığı Nur dağındaki Hira mağarası duygusal bir coşku verebilmektedir.

Hac aynı zamanda insanın Allah'a yolculuğu olarak da tanımlanmaktadır. Mesela akarsudaki bir su damlası okyanus ve denizlere doğru nasıl yol alıyorsa, insan da Allah'a doğru öyle yol almaktadır. Denize ulaştınca dinginleşen su damlası kendini güvende hissederek yok olur çünkü o, denizle bütünleşmiş, umman olmuştur. Aynı şekilde Müslümanlar da kendilerini Allah'a yakın hissetmesinin sağlamış olduğu bu coşku ve duygularla kendilerini yüce Allah'ın himayesi ve koruması altında olduklarını hissederler.⁴⁴⁶

Kâbe'de kılınan namazlar, Arafat'ta yapılan tövbe ve yakarışlar ile Mina ve Müzdelife'de yapılan dualar; yaşanan ve hissedilen heyecan ve huzur Mü'minlerin ruhları üzerinde derin bir etki bırakır. İşte bu duygular, Müslüman bireyde ruhsal açıdan Hz. Peygamber'le (sav) beraber yaşamış gibi bir his uyandırır ve kişi kendisine biraz daha fazla çekidüzen verir. Böylelikle inandığı değerlere daha bağımlı hâle gelmesini sağlar.⁴⁴⁷ Zira Peygamber'in (sav); “*Kim Allah için hacceder, kötü söz ve günahlardan sakınırsa, annesinden doğduğu gün gibi günahlardan arınmış olarak döner*”⁴⁴⁸ buyurduğunun bilincindedir.

Müslüman önceden haberdar olup yaşama şansı bulamadığı bazı imanî ve ahlaki özellikleri de hac esnasında elde edebilmektedir. Bu nedenle hac ibâdetinin dönüşünde yepyeni bir hayata başlarlar. Burada kazanılan dinî şuur, hayatlarının geri kalan kısmına da sirayet ederek ömürlerinin geri kalan kısmında bu duyarlılıkla yaşayabilmelerine vesile olur. Ayrıca hac esnasında Müminlerin birlikte dua etmeleri ise dayanışma ve kardeşlik ruhunun canlı bir örneğini gösterir. İşte bu nedenle Müslümanlar hayat tarzlarını Allah ve Resulü'nün (sav) ölçülerine uygun bir şekilde inşa ederler.⁴⁴⁹

Dinî duyguları yükselen Müminler kutsal mekânın da sağladığı manevi atmosfer sayesinde birlik ve beraberlik ruhundan aldıkları destekle yapılan ibâdete kendilerini tam

⁴⁴⁶ Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i-l-Kitap ve's-Sünne*, 67.

⁴⁴⁷ Burhan İşleyen vd., *Sosyal ve Psikolojik Boyutlarıyla Hac* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 8/15.

⁴⁴⁸ Buhârî, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, “Hac”, 4 (No: 1521); Müslim, *el-Câmi'u's-Şaḥîḥ*, “Hac”, 1350.

⁴⁴⁹ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 94.

olarak verebilmektedirler. Ayrıca dua ve tövbelerin de bu kutsal mekânlarda daha makbul olduğuna inanılması ve kabullenilmesi Müslümanları Allah'a daha da yaklaştırmaktadır.

Bu şekliyle hac ibâdetinin, Müslümanlar arasında iletişim ve etkileşimi güçlendirdiğini ifade etmemiz mümkündür. Zira ortak bir düşünce etrafında toplanıp hareket eden ve birbirlerini tanımayıp yabancı olan insanların, kısa süre içerisinde tek bir ümmetin ferdi oldukları bilincine varmaktadırlar. Bu nedenle ömür boyu unutulmayacak kalıcı dostluklar kurabilmektedirler. Bu etkileşim ve iletişim Müslümanları güçlü bir iman bağı ile birbirine kenetler ve böylece farklı dil, renk, ırk gibi kültürel farklılıkların hikmetini anmayı sağlar. İşte bu nedenle haccın, uluslararası dayanışma, birlik beraberlik ve barışı sağladığını belirtmemiz mümkündür.⁴⁵⁰ Tek bir amaç uğruna bir araya toplanan Müslümanlar karşılıklı görüş alışverişinde bulunur ve varsa problemlerine çözüm arayışlarına katkı sağlayabilmektedir. Hacceden tüm Müslümanlar için bu yeniden bir doğuş veya bir dönüşüm noktası olması açısından önem arz etmektedir.

Hac, dünya Müslümanlarının bir kongresidir. Zira hac ibâdeti, Müslümanların tek bir zaman ve mekânda bir araya toplanmasına vesile olmaktadır. Bu durum ümmetin sorunlarının görüşülmesi açısından büyük bir fırsattır. Ayrıca burada alınacak kararların da büyük bir önemi olacaktır. Bir arada bulunan Müslümanların sorunları gündeme getirilip görüşülmeli ve bunlarla ilgili çözümler aranmalıdır. Bu şekilde gündeme getirilen sorunlara çözüm aranması Müslümanların vahdeti ve birlikteliği açısından büyük bir önem arz eder. Çünkü Müslümanların konuları beraberce ele alarak değerlendirmeleri aralarındaki ayrışmaların da azalmasına ve yok olmasına vesile olacaktır.

2.6. Haccın Hikmetleri

Hikmet, insanların güzel faydalı ve iyi olan şeylere yönlendirilmesi amacıyla kötü ve çirkin şeylerden korumak ve alıkoymak demektir.

Hac, ibâdetler içerisinde hem sembollerin hem de sembolik⁴⁵¹ davranışların yoğun bir şekilde bulunduğu ibâdetlerin başında yer almaktadır. Ziyaret edilen mekânlardan olan Kâbe, Hacerülesved, Makâm-ı İbrâhim ile Safâ – Merve, Arafat ve Müzdelife ile

⁴⁵⁰ Nevevî, *el-İzâh fi menâsiki'l-hac*, 36; Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 94.

⁴⁵¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Bütün Yönleriyle Hac*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Ensar, 2015), 99; Kasapoğlu, *Hac Psikolojisi*, 22-26; Bünyamin Erul - Ekrem Keleş, *Haccı Anlamak* (Ankara: DİB, 2014), 18-19.

Mina'nın her biri birer sembol olup bu ibâdete ruh veren anlamlar içerir. Dolayısıyla buralarda icra edilen ritüeller kişiye geçmişte yaşanan tevhit mücadelesini hatırlatır.

Bu sembollerden ihram, değişimi ve dönüşümü simgelemektedir. Bu nedenle ihramı giyen kişi, daha önceden kendisine helal olan birtakım davranış ve fiillerden uzak durmaya çalışır. Çünkü ihramla beraber birey, yeni bir hayata başlamış, dolayısıyla alışkanlıkları ve bağımlılıklarıyla da yüzleşme fırsatı yakalamıştır.⁴⁵² Aslında ihramla ilgili bu yasaklar kişinin, hacdan sonraki hayatında toplumsal barış ve bütünlüğü bozucu davranışlardan uzak durmayı hedefler. Böylece kişi ihrama girmekle dünya ve ahiret bütünlüğünü canlı bir şekilde yaşamaya çalışır.⁴⁵³ İbn Haldûn da; “hac esnasında giyilen ihramı (dikişsiz elbise giymeyi), dünya işlerinden alıkonulma, dünyayla ilgiyi keserek her türlü mal, mülk iddiasını terk etme, Allah'a yönelerek O'nun yüce dergâhına sığınma” olarak ifade eder.⁴⁵⁴

Kâbe, âdeta görünmeyen melekût âlemin timsalidir. Bu kutsal mabet, insana Hz. İbrâhim (as) misali ateşe gönüllü bir şekilde girebilme; Hz. Hacer gibi yüce Allah'tan razı olma; Hz. İsmâil (as) misali kurban olunabilmeyi gösterirken, aynı zamanda Hz. Muhammed'in (sav) yaptığı gibi putları kırarak şirke karşı çıkmayı öğretir. Bu kutsal mekân, aynı zamanda insanın dirilişini de sembolize eder. Çünkü Mümin kendisini yoktan var eden yüce Allah'a gönül bağlayarak, yüce yaratıcının kendisine şah damarından daha yakın olduğunu hisseder. Hac ibâdeti esnasında kişi, evrensel kalabalığın karışarak kendisini âdeta insan okyanusu ile bir ve tek vücut hissederek, çokluğun içerisinde birliği yakalayabilmektedir.

Kâbe'de namaz kılan bir Mümin için yön duygusu önemli değildir. Zira Kâbe artık onun önünde yer aldığından yön duygusundan kurtularak, dünya hırsı ve arzularından da uzaklaşmaktadır. Bu şekilde manevi bir akımın hissine kapılarak âdeta bir tür yokluk hissi yaşamaktadır.⁴⁵⁵ İşte bu yönüyle hac ibâdeti, dünyadan sıyrılarak ahiret hayatını tecrübe edebilme, kişinin Allah'a daha yakın olduğunu hatta O'nu kalbinde hissetmesi gibi sıra dışı bazı tecrübeleri de mümkün kılar.⁴⁵⁶

⁴⁵² Nevevî, *el-İzâh fi menâsiki'l-hac*, 30.

⁴⁵³ Şeriatî Ali, *Hac (çevr. Mustafa Çoban)* (İstanbul: Fecr Yayınları, 1998), 19-23.

⁴⁵⁴ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 96.

⁴⁵⁵ Faruk Karaca vd., *Bütün Yönleriyle Hac Sempozyumu* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015), 232.

⁴⁵⁶ Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i'l-Kitap ve's-Sünne*, 67.

Müminin, yüce Allah'a karşı hissettiği muhabbet ile aşkın en önemli ifade şekillerinden birisi de yaptığı tavaftır.⁴⁵⁷ Çünkü Kâbe'nin etrafında dönmek, nefsin tüm heva ve hevesi ile dünyanın arzularından sıyrılan Müminin gönlünün, Allah'ın kutsiyeti etrafında aşk ile dönmesini sembolize eder.⁴⁵⁸ Aynı şekilde Müslümanın ruhunun yükselişini de temsil eden bu ibâdetle Kâbe hedef olmayıp manevi atmosfer ile sonsuzluğa geçişin başlangıcıdır âdetâ. Bu nedenle tavafın en önemli nişanesi olan Hacerü'l-Esved'i öperek selamlamak, insanın gönlünde yüce Allah'ın dışında başka yüce bir varlığın olmadığını ikrar etmektir.⁴⁵⁹ Kâbe'nin etrafında dönerek yapılan tavaf, ilahi kadere boyun eğiş ile teslimiyet sembolü,⁴⁶⁰ kâinat ve yaratılışın özetidir.⁴⁶¹

Arafat'ta yapılan vakfe, kişinin yaptığı hata ve işlediği günahlara, geçmiş ile tüm alakasını keserek dosdoğru, tertemiz ve yepyeni bir hayata başlamayı, yüce yaratıcısı ile olan ahdini yenilemeyi ifade eder.⁴⁶² İşte bu nedenle vakfe esnasında, hacıların kalpleri korku ve heyecanla dolu bir şekilde yoğun duygularla coşarak sel gibi akan gözyaşlarıyla birlikte rahmeti diler ve yakarıştâ bulunurlar.⁴⁶³

Arafat, aynı zamanda insanın dünyaya ilk gelişi ve kıyamet gününde Allah'ın huzurunda bekleyişin de sembolüdür.⁴⁶⁴ Burada kıyam hâlinde duran kişiler, ihramlı hâlleriyle fani olan bu dünyayı terk etmeye hazır olduklarını göstererek, hesaba çekiliş ile haşır sahnesini temsili bir şekilde yaşarlar.⁴⁶⁵ Hac ibâdeti, bu yönüyle küçük bir ölüm provasını andırır. Zira dünyevileşmenin getirdiği mevkii, makamı, şan ve şöhreti vb. dünyalık olan her şeyin anlamını yitirdiğini, yüce yaratıcının huzuruna sadece samimi, ihlaslı ve güzel fiillerle çıkılacağını, bunun dışında başka bir kurtuluşun bulunmadığını içtenlikle hisseder.⁴⁶⁶ Bu durumu, kendisini yüce Allah'a daha fazla yaklaştırıp sürekli bir şekilde tekrarlanan telbiyenin daha anlamlı olmasını sağlar.

⁴⁵⁷ Yılmaz, *Bütün Yönleriyle Hac*, 102.

⁴⁵⁸ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 95; Kasapoğlu, *Hac Psikolojisi*, 83-85.

⁴⁵⁹ Muhammed Hamîdullah, "İslâm'da Hac", çev. Mehmet Akif Aydın, *İslâm Tekikleri Dergisi* 8/1-4 (1984), 1-4; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 240; Enver Polatoğlu, *Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrahim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 23.

⁴⁶⁰ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman Alâeddin el-Buhârî, *Mehasinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*, thk. Hüsameddin Kudsî (Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1357), 27.

⁴⁶¹ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 41-43.

⁴⁶² Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i'l-Kitap ve's-Sünne*, 20-21; Abdullah Kahraman vd., *Sosyal ve Psikolojik Boyutlarıyla Hac* (Ankara: TDV Yayınları, 2021), 116.

⁴⁶³ Kasapoğlu, *Hac Psikolojisi*, 88-91; Kahraman vd., *Sosyal ve Psikolojik Boyutlarıyla Hac*, 123-124.

⁴⁶⁴ Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 56-58; Yılmaz, *Bütün Yönleriyle Hac*, 104.

⁴⁶⁵ Alâeddin el-Buhârî, *Mehasinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*, 31.

⁴⁶⁶ Nevevî, *el-İzâh fi menâsiki'l-hac*, 31.

Şeytan taşlama ile Mümin nefsinin bir arınmanın içinde olduğunu, dolayısıyla içindeki nefsi arzuları, duyguları, eğilim ve düşünceleri kovduğunu ifade eder.⁴⁶⁷ Tüm bu kötülüklerin kaynağı ve sembolünün şeytan olduğunu kavrayan hacı, bu kötülüklerle mücadele edip, bunlara karşı duruşun da taş atma olduğunun idrakine varır.⁴⁶⁸ Hacı bu eylemle, iman başta olmak üzere bütün mukaddesata sahip çıkacağını göstermektedir.

2.7. Değerlendirme

İnsan tabiatı gereği yaratıldığı günden beri inanma ve ibâdet etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu nedenle farklı şekillerde de olsa ibâdet her zaman olagelmıştır. Hac ibâdetinin çeşitli uygulamalarının tüm dinlerde bulunması, uluhiyetin bir yerde tecelli ettiği inancına dayanmasından dolayıdır. Mukaddes (kutsal) kabul edilen bu tür yerler, bir bakıma ilahi âlemlerle dünyevi âlemin kesiştiği yerler olmuş ve dinî hayatın merkezi hâline gelmişlerdir. Bu tür mekânlar bazen şehirlerde bazen de vahalarda teşekkül etmiştir. Kutsal mekân ve zaman kavramı ile buraların ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda görülmüştür. Çünkü insan bu yerleri ziyaret etmekle tabiatı gereği arınma ve manevi açıdan rahatlama ihtiyacı hissetmiştir. Dolayısıyla hac ibâdeti insanoğlunun tarihiyle eşdeğerdir.

Hac ibâdetinin tarihi seyri irdelenirken, bu ibâdetin birçok dinde belirli zaman ve mekânda uygulandığı görülmüştür. Hac için gidilen mekânlar bazı dinlerde kutsal kabul edilen şehirler iken bazı dinlerde ise önemli şahsiyetlerin hatıralarının bulunduğu yerler olmuştur. Mısırlılarda Bubastis, Busiris, Abydos ile Memphis ve Karnak; Hindistan'da Ganj Nehri ve Benares, Şintoizm'de İse şehri, Yahudilikte Kudüs, Hıristiyanlıkta ise Kudüs'le beraber Roma ve Compostelle gibi yerler bunlardandır.

Hac ibâdetinin uygulanışı da dinlere göre farklılık arz etmiştir. Buna göre bazı dinlerde kutsal din adamlarının hatıralarının saklandığı yerlere yolculuk ve oralarda birtakım egzersizler yapılarak, ilahiler söylenerek hac yapılırken; bazı dinlerde ise dünya hayatı sürgün kabul edilmiş, bu nedenle hac için yapılan yolculuk da mutluluğa giden yolu açan bir arındırma süreci olarak değerlendirilmiştir.

Yahudilik ve Hıristiyanlık, Hz. İbrâhim (as) kökenli dinler olmalarına rağmen bu dinlerde de hac ibâdeti aslî hüviyetinden uzaklaşmış ve zamanla değişime uğramıştır. Bu

⁴⁶⁷ Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, 97; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 63-65.

⁴⁶⁸ Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i-l-Kitap ve's-Sünne*, 22.

nedenle hacla ilgili şer'î kurallar ile bunlara uymanın önemi ve haccın takva yönü zamanla daha çok ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu dinlerde konu hakkında bir netlik bulunmayıp, kutsal kitaplarında bulunan bazı telmihlerden hareketle hac ibâdetinin şekillendiği görülmüştür.

Hac, İslâm öncesi Cahiliye Araplarınca da bilinmekteydi. Cahiliye Arap toplumunun hac konusundaki en önemli özelliği tüm ibâdetlerde olduğu gibi hacca da şirki karıştırmış olmalarıdır. Böylece Müşrik Araplar, hac ibâdetinde birtakım değişikliğe giderek kendilerine has hac menâsiki oluşturmuşlardı. Nesî uygulaması yaparak haccı Hz. İbrâhim'den (as) geldiği şekliyle zilhicce ayında yerine getirmeyip başka aylarda yaparlardı.

Hz. Peygamber'in (sav), risaletten önce hac yapıp yapmadığı, yaptıysa nasıl yaptığı konusunda herhangi bilgiye rastlanılmamıştır. Ancak Peygamberliğiyle beraber hac mevsiminde, Mekke'de kabileleri dolaşarak, onları imana davet ettiği tespit edilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Müslümanlarla beraber Kâbe'yi ziyareti ilk olarak kaza umresinde gerçekleşmiş bu umrenin ardından Mekke'nin fethine kadar hac veya umre yapılmamıştır.

Hac tüm Müslümanların beraberce yaptıkları bir ibâdet olup büyük bir organizasyon şeklinde icra edilir. Böyle büyük bir organizasyonun tek elden yönetilmesi Müslümanların birlik beraberlikleri açısından önem arz eder. Bu amaçla Hz. Peygamber (sav) "*hac emirliği*"ni oluşturmuş ve ilk hac emîri olarak da Hz. Ebû Bekir'i görevlendirmiştir. Hac emirliği Hz. Peygamber'den (sav) sonra da önemini koruyarak tüm halifelerin aslî görevlerinden sayılmıştır. Arabistan'da Suûd ailesinin yönetime gelmesiyle sona eren hac emirliği, bu tarihten sonra her ülkenin ilgili kurum ve kuruluşlarınca gerçekleşmiştir.

Hz. Peygamber (sav), hac ibâdetini Cahiliye âdetlerinden temizleyerek, menâsikin İslâm dininin tevhid akîdesine uygun bir şekilde yapmak amacıyla tadrîcî bir yol izlediği görülmektedir. Bu amaçla önce Mekke fethedilmiş ve Kâbe, putlardan temizlenmiştir. Bir sonraki yıl ise nesî uygulamasının iptal edildiğini ve Cahiliye âdetlerinin tümünün kaldırıldığını ilan etmek üzere İslâm'da ilk haccın Hz. Ebû Bekir tarafından yapılmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (sav) hicretin onuncu yılında yüz bini aşkın Müslümanla Vedâ haccını gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ haccı, yolculuk süresiyle beraber bir ay sürmüş; Mekke'ye, 4 Zilhicce Pazar günü varmış ve 14 Zilhicce günü de

ayrılmıştır. Sadece on gün gibi kısa bir sürede hac ibâdetini uygulamalı bir şekilde göstermiş ve “*Hac menâsikini benden alınız*”⁴⁶⁹ buyurarak tüm menâsikin kendisinden öğrenilmesini istemiştir.

Vedâ haccı esnasında Hz. Peygamber (sav), Arafat, Mina ve Akabe gibi yerlerde Müslümanlara hitap ederek kısa ve aynı zamanda veciz birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. İslâm tarihi kaynaklarından derlenerek bir araya getirildiği anlaşılan ve Vedâ hutbesi olarak isimlendirilen bu hutbenin evrensel bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Zira bu hutbede Hz. Peygamber (sav); kan davalarının, faizin, sömürgeciliğin, hırsızlığın ve zina gibi davranışların haram olduğunu, bu nedenle yasaklandığını, emanete riayet edilmesi gerektiğini, insanların canları, malları ve namuslarının kutsal olduğunu ve korunduğunu, insanların eşit olduklarını vurgulayarak üstünlüğün ancak takvada olduğunu ifade etmiştir. Müslümanların kardeş olduklarını, bu nedenle her türlü tefrikadan uzak durmaları, Kur’ân ve Sünnet’e sarılmaları gerektiğini vurgulamıştır. Kısacası Hz. Peygamber (sav), insan onurunun ayaklar altına alındığı Cahiliye dönemi âdetlerinin kaldırıldığını bildirmiştir. Bu nedenle Vedâ hutbesinin bir bilgilendirmenin ötesinde uyarı içerdiği ve Hz. Peygamber’in (sav) şâri‘ vasfıyla yeni hükümler koyduğu hukuki bir belge olarak da nitelendirmek mümkündür.

⁴⁶⁹ Müslim, “Hac”, 1297.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜNNET'İN TEŞRÎ DEĞERİ AÇISINDAN HAC AHKÂMININ HADİSLERDEKİ DAYANAKLARI

3.1. Sünnet'in Mahiyeti ve Teşrî Değeri

Yüce Allah, insanı mükemmel bir varlık olarak yaratmış⁴⁷⁰ ve kendisinin başıboş bırakılmayacağını⁴⁷¹ bildirmiştir. Böylece yaratılış gayesinin kulluk olduğunu beyan ederek⁴⁷² dünya ve ahiret mutluluğunu elde edebilmeleri içinde kendilerine birtakım kurallar göndermiştir. Bu kuralları kendilerine ulaştırmak, bildirmek ve beyan etmek için kendi içlerinden elçiler seçerek görevlendirmiştir.⁴⁷³ Bu elçilerle iletişimi vahiy kanalıyla gerçekleştiren yüce Allah, bu elçilerin sonuncusu olarak Hz. Peygamber'i (sav) ve ilahi kanun olarak da Kur'ân'ı göndermiştir.

Bu elçiye, Kur'ân'ı, tebliğ ve tebyin görevinin yanında örnek model olma, hüküm koyma yetkisi de verilmiştir.⁴⁷⁴ Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) ilahi vahiy yaşayarak ümmetine hem sunmuş hem de örnek model olmuştur.⁴⁷⁵ İşte Hz. Peygamber'in (sav) bu yaşam tarzına kısaca sünnet denir.

Dolayısıyla sünnetin dindeki yeri ve mahiyeti Hz. Peygamber'in (sav) yeri ve konumuyla doğrudan alakalıdır. Zira Hz. Peygamber'in (sav) görevi, yetkisi ve sorumluluğu aynı zamanda sünnetin dindeki yeri ve konumunu belirlemektedir. Bu nedenle sünnetin öncelikle tanımını verilerek, mahiyeti, vahiy ile olan ilişkisi, ardından da teşrî değerine temas edilecektir.

Sünnet, sözlükte “keskinleştirmek, bilemek, parlatmak riayet etmek ve suyu akıtmak veya dökmek” şeklinde “سَنَّ” “senne” fiilinin kökünden türeyen bir mastar olup

⁴⁷⁰ et-Tîn 95/4.

⁴⁷¹ el-Mü'minun 23/115; el-Ankebût 29/2.

⁴⁷² ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁷³ et-Tevbe 9/128.

⁴⁷⁴ Muhammed Ebû Şehbe, *Difâ'ani's-Sünne ve reddü şübehi'l-müsteşrikin ve küttabü'l-mu'âşirîn* (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 1989), 367-368; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: Otto, 2014), 257-260; Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri* (Ankara: Otto, 2014), 31-33.

⁴⁷⁵ Hayati Yılmaz, *Toplumsal Dönüşümde Sünnet* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004), 110-112; Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, çev. Ahmet Asrar (İstanbul: Çıra Yayınları, 2015), 68.

“iyi veya kötü tutulan yol, gidişat, davranış hüküm, âdet ve kanun” gibi anlamlara gelir.⁴⁷⁶ İstilahta ise sünnet, Hz. Peygamber’in (sav) Kur’ân dışında söylediği söz, yaptığı fiilleri ile yasak ve teşvikleri demektir. Sünnetin dinde bağlayıcı olması ile İslâmî kaynakların ikinci sırasında yer alması nedeniyle diğer ilimler tarafında farklı şekillerde tanımlama ihtiyacı hissedilmiştir.

Buna göre fıkıhçılar sünneti, farz ve vâcip dışında mendup olan her türlü ibâdet şeklinde tanımlarken,⁴⁷⁷ usul âlimleri ise, Hz. Peygamber’in (sav) Kur’ân dışında ve şer’î bir hükme delil olması bakımından kendisinden sâdır olan her türlü söz, fiil ve takrirleridir.⁴⁷⁸

Hadis âlimleri de sünneti Hz. Muhammed (sav) tarafından söylenen bir söz, yapılan bir fiil, takrir, ahlâkî veya yaratılış özellikleri, megazî, sîret ve risaletten önceki güzel davranışların tamamı olarak tanımlamaktadırlar.⁴⁷⁹

3.1.1. Sünnet-Vahiy İlişkisi

Sünnetin mahiyeti ve konumu anlaşıldıktan sonra kaynağının ne olduğu da önem arz etmektedir. Zira sünnetin kaynağı mahiyeti ile yakından alakalı olduğu gibi teşrî değerini ilgilendirmektedir. Dolayısıyla bu konuya da kısaca temas etmekte fayda vardır.

Sünnetin kaynağı ile Hz. Peygamber’in (sav) sözleri, fiilleri ile takrirlerinin dayanağı kastedilir. İşte bu nedenle sünnet vahiy ilişkisi ilk dönemlerden beri üzerinde

⁴⁷⁶ Cevherî, "s-n-n", 5/2138-2139; İbn Manzûr, "s-n-n" 13/223; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddık Mînşâvî (Mısır: Dâru'l-Fadila, ts.), "s-n-n", 105; Zebidî, "s-n-n", 35/228-230.

⁴⁷⁷ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Ahmed Abdülmecud Adil - Ali Muhammed Muavvıd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423), 1/131; Abdülgani Abdülhâlîk, *Hucciyetü's-Sünne* (Mısır: Dâr el-Vefa, 1987), 51; Muhammed el-Hatîb Accâc, *Usûlu'l-Hadis* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2006), 13.

⁴⁷⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (Kuveyt: Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1994), 3/235; Ebû Bekr Şemsü'l-cimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *uşûlü's-Serahsî (Temhîdu'l-Fuşûl fi'l-Uşûl)*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarabad: Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.), 1/113; Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî Âmidî, *el-ihkâm fi'uşûli'l-ahkâm*, thk. İbrahim el-Acûz (Beyrut: Dâr al-Kütüb el-İlmiyye, ts.), 1/156; Ebü İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Bekir b. Zeyd Abdullah (Suudi Arabistan: Dâr İbn Affân, 1997), 4/289-290; Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahîkki'l-hak min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Şaban Muhammed b. İsmail (Kahire, 1413), 1/156.

⁴⁷⁹ Ebü Amr Takiyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Şalâh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 193; Nureddin İtr, *Menhecü'n-nakd fi ulûmi'l-hadis* (Şam, 1399), 27; Yusuf el-Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 23.

durulan ve tartışılan bir konu olmuştur.⁴⁸⁰ Çünkü Hz. Peygamber'e (sav), Kur'ân vahiy yolu ile bildirilmiş; bunun yanında Allah'ın Resulü ilahi kitabı tebliğ ve tebyinle de görevlendirilmiştir.⁴⁸¹ Kur'ân'da bildirilen hükümleri insanların anlayacağı şekilde izah etme gereği görmüş, böylece Kur'ân Hz. Peygamber'in sünneti ile vücud bulmuş ve yaşayan bir tatbikat olmuştur.⁴⁸² İşte bu izahat ve açıklamalar esnasında Hz. Peygamber (sav) kendi görüşlerine başvurma gereği duymuştu.

Buna göre, Hz. Peygamber'in (sav) Kur'ân vahyi dışında vahiy alıp almadığı konusunda;

- 1- Sünnetin vahiy kaynaklı olduğu,
- 2- Sünneti vahiy kabul etmekle beraber bir kısmının vahiy olmadığı,
- 3- Sünnetin vahiy olmadığını savunanlar olmak üzere üç görüş bulunmaktadır.⁴⁸³

Şimdi bu görüşlerle birlikte sunulan delilleri de kısaca izah etmeye çalışalım.

1- Sünnetin vahiy kaynaklı oluşu. Bu görüşü savunan âlimler, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber (sav) ile Kur'ân dışında da iletişimde olduğunu savunmuşlardır; zira Kur'ân'da bununla ilgili olarak; “(Peygamber)Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir.”⁴⁸⁴ buyrulmaktadır. Bu âyette ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in (sav) kendi arzusu ile hareket etmediği, kendisine verilen görev neticesinde beyanatta bulunduğu belirtilmektedir.⁴⁸⁵ Burada bulunan “هو” zamirinin de Kur'ân'a değil aynı zamanda Hz. Peygamber'e (sav) de râci olduğu,⁴⁸⁶ zira risalet görevinin gereği hükümleri izah ve beyan etmesi gerekmektedir.⁴⁸⁷ Bu nedenle Peygamber (sav), ibâdetleri açıklamak üzere Kur'ân dışında vahiy almıştır.

“...âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek...”⁴⁸⁸ âyetinde geçen “hikmet”in Şafîî tarafından sünnet olduğu belirtilerek, sünnetin vahiy kaynaklı olduğu

⁴⁸⁰ Ahmet Önkal, “VahiySünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metlûv”, *Kur'an Sünnet Sempozyumu Bildirileri* (İstanbul: İrfan Vakfı, 1999), 55.

⁴⁸¹ Ali Osman Koçkuzu, *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahidlerin İtikat ve Teşri Teşri Yönünden Değeri* (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 107-108.

⁴⁸² Muhammed Tayyip Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler* (Ankara: Atlas Kitap, 2017), 24.

⁴⁸³ Mustafa Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015), 99.

⁴⁸⁴ en-Necm, 53/3-4.

⁴⁸⁵ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an* (İstanbul: İnsan Yayınları, ts.), 6/13.

⁴⁸⁶ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: Dâr et-Tunusiyye Li'n-Neşr, 1984), 27/94.

⁴⁸⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 20/10.

⁴⁸⁸ el-Bakara, 2/129.

ifade edilmiştir.⁴⁸⁹ Aynı şekilde, “Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin.”⁴⁹⁰ âyetinde de yeni kıblenin Mekke’deki Kâbe olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹¹ Ancak dikkat edilirse, bu kıblenin belirlenmesinden önce ilk kıblenin Mescid-i Aksâ olduğuyla ilgili Kur’ân’da herhangi bir âyet bulunmamaktadır. Dolayısıyla ilk kıble olan Mescid-i Aksâ’nın Kur’ân dışında bir vahiyle gerçekleştiği anlaşılmaktadır.⁴⁹² Buna göre ilk kıblenin tespiti vahy-i gayri metlûv ile belirlendiği, daha sonra Kâbe’nin ise vahy-i metlûv ile tayin edildiğini görmekteyiz.

Bir başka örnekte ise şöyledir; “Hani peygamber, eşlerinden birine gizli bir şey söylemişti. Eşi bunu başkalarına aktarıp Allah da durumu peygambere açıklayınca peygamber bunun bir kısmını anlattı, bir kısmından vazgeçti. Eşine konuyu anlatınca o, ‘Bunu sana kim haber verdi?’ diye sordu. ‘Her şeyi bilen, her şeyden haberdar olan Allah bana bildirdi’ diye cevap verdi.”⁴⁹³ Bu âyette de Hz. Peygamber’in (sav) hanımlarından birisine verdiği sırrın ifşa edilmesinden bahsedilmektedir.⁴⁹⁴ Zira Hz. Peygamber (sav), bir gün hanımlarından birisine bir sır vermiş ancak hanımı bu sırrı saklayamayarak bir diğer hanımına söylemiştir. Bu durum Hz. Peygamber’e (sav) Kur’ân dışında bir vahiyle bildirilmiştir.⁴⁹⁵

Bunun yanında Kur’ân’da namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetlerin farz olduğu bildirilmekle beraber, bunların nasıl yapılacağıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar yapılmamıştır. Tüm bu açıklama ve izahatı Hz. Peygamber (sav) yapmıştır. Bu nedenle Kur’ân’da bulunmayan ibâdet şekilleri ve ayrıntıları Hz. Peygamber (sav) Kur’ân dışında başka bir vahiyle almış olmalıdır.⁴⁹⁶

Yine Hz. Peygamber (sav); “Şunu iyi bilin ki, bana kitap ve onun bir misli daha verilmiştir...”⁴⁹⁷ buyurarak kendisine Kur’ân gibi bir başka şeyin verildiğini

⁴⁸⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Beyrut: Dâr el-Minhâc, 2014), 25.

⁴⁹⁰ el-Bakara, 2 /144.

⁴⁹¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb (et-Tefsîri’l-kebîr)*, 4/120-123.

⁴⁹² Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzîm el-Hâzîmî, *el-İ’tibâr fî beyâni’n-nâsih ve’l-mensûh mine’l-âsâr*, thk. Abdülmûtî Emin Kal’âci (Haydarabad: Matbaatu Dâiratü’l-Meârif El-Osmaniyye, 1359), 62-63; Abdulhâlîk, *Hucciyetü’s-Sünne*, 335-336.

⁴⁹³ et-Tahrîm 66/3.

⁴⁹⁴ Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 21/80-83.

⁴⁹⁵ Saffet Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 213-214.

⁴⁹⁶ Selahattin Polat, *Hadis Araştırmaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 288.

⁴⁹⁷ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Sünne”, 6 (No: 4604); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/410 (No: 17174).

bildirmiştir.⁴⁹⁸ Buradaki hadiste ifade edilen “*bir misli*” ile sünnet kastedildiği⁴⁹⁹ ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber’in (sav) birçok hadisinde, “*Allah bana vahyetti...*” ya da “*Bana şöyle şöyle vahyedildi*” buyurması Kur’ân dışında vahiy aldığını göstermektedir. Kur’ân’da bunların dışında başka örneklerde de Hz. Peygamber’in (sav) Kur’ân vahyi dışında vahiy aldığına işaret edilmiştir.⁵⁰⁰ Dolayısıyla Kur’ân vahyi dışında Hz. Peygamber’e vahiy gelmiş olma olasılığının mümkün olduğu anlaşılmakta olup bu görüşün en büyük savunuculuğunu da ehl-i hadis yapmış, aralarında bu konuda farklı bir görüşe de rastlanılmamıştır.⁵⁰¹

Bu durum Hz. Peygamber’in (sav) tüm davranışlarının külliyen vahiy olduğu anlamına gelmemektedir. Zira bir beşer olarak hareket ettiği bazı durumlar olduğu gibi bazen içtihatlarında yanılırları olmuştur. Fakat bu yanılırlar yine vahiy ile düzeltilmişlerdir.⁵⁰² Hz. Peygamber’in (sav) Kur’ân dışında vahiy aldığı aşikârdır. Dolayısıyla bütün söz ve davranışlarının vahiy olmadığını belirtmemiz mümkündür.

2- Sünnetin bir kısmının vahiy kaynaklı oluşu. Sünneti vahiy kaynaklı kabul etmekle beraber Hz. Peygamber’in (sav) bazı içtihatlarının da olduğu, bu nedenle onun beşerî yönüne yönelik davranışlarının sünnet olmadığı da belirtilmiştir. Buna göre Hz. Peygamber’in (sav) dinî hükümlerle ilgili açıklama ve beyanatı vahiy olarak kabul edilirken, kendisinin bir beşer yönünün olduğu unutulmamalıdır.

Sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu ifade eden bununla beraber Hz. Peygamber’in (sav) bir beşer olarak yaptığı fiilleri, sözleri, tutum ve davranışları ise vahiy değil, o’nun beşerî yönünü yansıtır. Zira Hz. Peygamber’in (sav) beşer olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

Nitekim Kur’ân’da “*De ki, ben de sizin gibi bir insanım...*”⁵⁰³ âyeti ile Hz. Peygamber’in (sav) beşer yönüne vurgu yapılmıştır. Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) bir hadisinde; “*Ben de insanım, diğer insanlar gibi bende bazen sevinir, hoşnut olurum,*

⁴⁹⁸ Abdulhâlık, *Hucciyetü’s-Sünne*, 335.

⁴⁹⁹ Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te’vilü muhtelifi’l-âhadis*, thk. Said Muhammed es-Sinnârî (Kahire: Dâr el-Hadis, 2006), 261; Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen* (Halep: El-Matbaatü’l-ilmîyye, 1932), 4/298.

⁵⁰⁰ Bkz. Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, 160-206.

⁵⁰¹ Ömer Özpinar, *Hz. Peygamber’i ve Hadislerini Anlamak* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 83.

⁵⁰² İlyas Canikli, “Kur’an’a Göre Hz. Peygamber’in Bilgisinin Sınırları”, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2019), 15-17.

⁵⁰³ el-Kehf, 18/110.

bazen de öfkelenirim.”⁵⁰⁴ Bunların yanında namaz kılariken yanılması,⁵⁰⁵ Bedir Gazvesinde ordunun konuşlanacağı yer konusunda ashabına danışması,⁵⁰⁶ Medine’de hurma ağaçlarının aşılmasıyla⁵⁰⁷ ilgili görüşü hep beşer yönüyle alakalı örnek ve deliller olarak sunulabilir. Kur’ân’da yüce Allah’ın Hz. Peygamber’e (sav); “*onlarla istişare et...*”⁵⁰⁸ buyurması da bunun göstergesidir.

Buna göre Hz. Peygamber (sav) dünyevi işlerde hata yapabilmiş yani yanılabilmiştir. Ancak nadiren de olsa bu tür yanılımlar Peygamberliğe zarar vermemektedir. Zira Peygamber olarak kendisine verilen görev insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıracak dinî bilgileri öğretmektir. İbn Hazm, Hz. Peygamber’in (sav) dünyevi işlerde bazı içtihatlarda bulunup da isabet etmediğinde ilahi vahiyle uyarıldığını⁵⁰⁹ ifade ederken Kādî İyâz ise bir beşer olduğu için bunun mümkün olduğunu belirtir.⁵¹⁰

Tüm bunlar bizlere Hz. Peygamber’in (sav) bir beşer olduğunu ve insanüstü bir varlık olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) bir beşer olarak, diğer insanlar gibi doğup, büyümüş, çocukları olmuş, bazı duygu, düşünce, arzu ve ihtiyaçları da olmuştur. Bu nedenle beşerî yönünün bağlayıcılığının bulunmadığı ifade edilebilir.⁵¹¹ Bununla beraber Hz. Peygamber’i (sav) diğer insanlardan ayıran en önemli fark ise kendisine risaletin verilmesi ve yüce Allah’tan vahiy almasıdır. Bu durum da bizlere, Hz. Peygamber’in (sav) hangi fiillerinin bağlayıcı olduğu, hangilerinin de bağlayıcı olmadığı konusunda bizlere ölçüyü göstermesi açısından önem arz etmektedir.

3- Sünnet vahiy kaynaklı değildir. Sünnetin vahiy kaynaklı olmadığını ve vahiyle hiçbir ilişkisi bulunmadığını iddia edenler, vahiy mahsulü sadece Kur’ân’ı kabul ediyorlar. Bu görüş sahiplerine göre Kur’ân her şeyin açıklayıcısıdır.⁵¹² bu nedenle O’nun dışında bir vahiy gerekli değildir.⁵¹³ Bunun temel nedeni de Kur’ân’a verdikleri değer ile

⁵⁰⁴ Müslim, “Birr”, 2623.

⁵⁰⁵ Buhârî, “Salat”, 31 (No: 401); Müslim, “Mesâcid”, 572; Nesâî, “Sehv”, 25 (No: 1241).

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 2/263; Ebû Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâr al-Kütübîl-İlmiyye, 2002), 3/482.

⁵⁰⁷ Müslim, “Fedâil”, 2362-2363.

⁵⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁰⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî İbn Hazm, *el-Faṣl fi’l-milel ve’l-ehvâ’ ve’n-nihâl* (Beyrut, 1975), 4/3.

⁵¹⁰ Ebû’l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kādî İyâz, *eş-Şifâ’ bi-ta’rîfi ḥukûki (fi şerefi)’l-Muṣṭafâ*, çev. Naim Erdoğan - Hüseyin Erdoğan (İstanbul: Çile Yayınları, 1980), 556.

⁵¹¹ Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, 212-220.

⁵¹² M. Said Hatipoğlu, *Hz. Peygamber ve Kur’an Dışı Vahiy* (Ankara: Otto, 2017), 33-34.

⁵¹³ Bünyamin Erul, *Sahabenin sünnet Anlayışı* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 197; Bünyamin Erul, “Hz. Peygamber’e Kur’an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlili ve

korunmasına yönelik olduğunu iddia ederler.⁵¹⁴ Ancak bu söylentiler tutarlı gözükmemektedir. Çünkü sünnetin, vahiy kaynaklı oluşu Kur'ân'a zarar vermediği gibi sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu kabul etmek de sünnet eşittir Kur'ân, Kur'ân eşittir sünnet anlamına gelmemektedir.⁵¹⁵ Bununla beraber sünnet, Kur'ân'ın bir rehberi ve kılavuzu olup, sünnet olmadan Kur'ân'ı anlamak da imkânsızdır.⁵¹⁶

Kur'ân'ın hayata yansımaları olan sünnetin bu şekilde Kur'ân'ı koruduğu da ifade edilmelidir. Nitekim ibâdetler sünnet ile belirlenmiştir; bu vesileyle Kur'ân'ı korumaya çalışırken onu koruyan sünneti devre dışı bırakmak tutarsızlıktır. Bu konuda Saffet Sancaklı'nın yorumu dikkate değerdir. Sancaklı, sünnetin kapsayıcı bir özelliğe sahip olduğunu, bardağın içindeki suyu koruduğu gibi sünnetin de Kur'ân'ı koruduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁷

Sünnetin vahiy kaynaklı olmadığını savunanların bir diğer iddiaları da Kur'ân'ın her şeyin açıklayıcısı olduğundan onunla yetinilmesi gerektiğini savunmalarıdır. Hâlbuki Kur'ân bir ilmihal kitabı olmadığı gibi ansiklopedi veya bir tarih kitabı da değildir. Dolayısıyla her şeyin bilgisinin Kur'ân'da olduğu söylemi tamamen yanlıştır. Örneğin namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibâdetler sünnet olmadan yapılamaz. Çünkü Kur'ân'da, bu ibâdetlerin yapılaş şekilleri yer almamaktadır. Tüm bu ayrıntılar sünnetle belirlenmiştir. Bu nedenle Kur'ân ve Sünnet et ile tırnak misâli bir birlikteliğe sahiptirler.⁵¹⁸ Dolayısıyla Kur'ân'ı Sünnet olmadan, Sünnet'i de Kur'ân olmadan değerlendirmeye çalışmak hata olur.

Kur'ân'la yetinilmesi gerektiğini savunarak sünnetin vahiyle ilişkisinin bulunmadığını iddia edenlerin delillerinin pek kuvvetli olmadığı, Hz. Peygamber'in insan olduğu ve hataları olduğunda vahiyle ikaz edilerek hatalarının düzeltildiği ve sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu savunan âlimlerin delillerini reddetmekle yetindikleri görülmektedir.⁵¹⁹

Tenkidi" 1/1 (1998), 55-72; Bünyamin Erul, "Bir 'Bir Alan Taraması'nın Panoraması -Vahiy Gayri Metluv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-" 3/1 (2000), 161-184.

⁵¹⁴ Özpinar, *Hiz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak*, 87.

⁵¹⁵ Kamil Çakın, *İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkârcılığı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990), 242.

⁵¹⁶ Saffet Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 137.

⁵¹⁷ Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*, 191.

⁵¹⁸ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 137-138.

⁵¹⁹ Bkz. Genç, *Sünnet Vahiy İlişkisi*, 115-157.

Yukarıda vermeye çalıştığımız âyet ve hadislerden de anlaşıldığı gibi sünnetin vahiyle ilişkisinin bulunduğu ifade edilmelidir. Hz. Peygamber'in (sav) beşerî yönünün de olduğu göz önünde bulundurduğunda; beşerî yönüyle alakalı olan fiillerinin sünnet kapsamında olmadığı, dolayısıyla bağlayıcılığının da bulunmadığı ifade edilmelidir. Bu nedenle âlimlerin çoğunluğunun kabul ettiği ikinci görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir.

3.1.2. Sünnetin Teşrî Değeri

Hz. Peygamber (sav) vahyi beyan etmekle beraber pratiğe yansıtarak yaşamıştır. Bunu yaparken de kendisine verilen yetki gereği gerektiğinde hüküm koyabilmiştir. Zira ilahi vahyin anlaşılması açısından Kur'ân'ın hüküm getirmediği durumlarda sünnetin hüküm koyma yetkisi bulunmaktadır. Bu yetkisinin ise yine Kur'ân'da yer aldığı gibi yüce yaratıcının kontrolü ve izni doğrultusunda olmuştur.

Bu nedenle önce Kur'ân'da bununla ilgili âyetlere yer vermek istiyoruz. “...*O peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder; temiz şeyleri helâl, pis olan şeyleri haram kılar...*”⁵²⁰ buyrulur Hz. Peygamber'in (sav) hüküm koyup iyi olan şeyleri emrettiği, kendilerine zarar veren şeyleri de haram kıldığından bahsedilmektedir.⁵²¹ Âyette dikkat çeken husus, dinî kurallar koyma ve getirme fonksiyonunun Kur'ân'a nispet edilmeyip Hz. Peygamber'e (sav) dayandırılmasıdır. Bu nedenle âyette *iyiliği emretme ve kötülükten menetme* ile mevcut hükmü bildirmeyi, *temiz şeyleri emretme ve kötü şeyleri haram kılma* ise yeni hüküm kural koymayı ifade etmektedir.⁵²²

“*Allah ve Resulünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁵²³ “*Allah ve Resulü herhangi bir konuda hüküm verdikleri zaman mümin bir erkek veya mümin bir kadın için işlerinde tercih hakları yoktur...*”⁵²⁴ Bu âyetler de hem Allah'ın hem de Hz.

⁵²⁰ el-A'râf 7/157.

⁵²¹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*, 15/26-27; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 9/355-356.

⁵²² Abdulhâlîk, *Hucciyetü's-Sünne*, 291-305.

⁵²³ et-Tevbe 9/29.

⁵²⁴ el-Ahzâb 33/36.

Peygamber'in (sav) haram kıldığına uymanın zorunluluğu ifade edilmekte⁵²⁵ ve sadece Allah Teâlâ'nın değil aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) yasaklamaya veya haram kılmaya yetkili olduğu vurgulanmaktadır.⁵²⁶ Hz. Peygamber'in (sav) bu yetkisinin Allah'tan hemen sonra zikredilmesi dikkat çekici olup sünnetin delil olması bakımından önem arz etmektedir.

“Hayır, Rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.”⁵²⁷ Burada Hz. Peygamber'in (sav) vereceği hükme itiraz edilmeden kabullenilmesi gerektiği belirtilmektedir.⁵²⁸ Çünkü Hz. Peygamber'in verdiği hüküm ile Allah'ın verdiği hükmün aynı olduğu vurgulanmıştır.⁵²⁹

“Resul, size neyi veriyorsa onu alın, neyi yasaklıyorsa ondan sakının.”⁵³⁰ âyetinde de Hz. Peygamber'in (sav) verdiği hüküm ve kararların kabullenilmesi yasakladığı şeylerden ise kaçınılması gerektiği bildirilmekte;⁵³¹ Hz. Peygamber'in (sav) hüküm koyma yetkisine ve koyduğu hükümlerin bağlayıcılığına işaret edilmektedir. Hz. Peygamber'in (sav) hüküm koyma yetkisinin kendisine Allah tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

Bu itibarla Hz. Peygamber (sav) öncelikle ilahi vahyi beklemiş, ilahi vahyin gelmediği durumlarda ise Kur'an dışında aldığı vahiyle yahut kendi içtihadına göre hüküm vermiştir.⁵³² Hz. Peygamber (sav) bu hükümleri verirken vahyin kontrolünde olduğu⁵³³ dolayısıyla olabilecek hatalardan da korunduğu unutulmamalıdır.

Kur'an'da yer alan bu âyetlerden ve yapılan izahattan sonra şimdi de Hz. Peygamber'in (sav) Kur'an'da bulunmamakla beraber kendisinin koyduğu hükümlere (Sünnet) örnek vermeye çalışalım.

⁵²⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/32; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşli (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), 3/77-78.

⁵²⁶ Polat, *Hadis Araştırmaları*, 288-289.

⁵²⁷ en-Nisâ 4/65.

⁵²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'an*, 2/498-499.

⁵²⁹ Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Sîret-i Server-i Âlem; Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*, çev. Ahmed Asrar (İstanbul: Pınar Yayınları, 2014), 190-191.

⁵³⁰ Haşr, 59/7.

⁵³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/78; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 20/354-355.

⁵³² Yavuz Köktaş, *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 25-28; Mevlüt Güngör, “Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer”, *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyum* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 66.

⁵³³ Yılmaz, *Toplumsal Dönüşümde Sünnet*, 62.

Hz. Peygamber (sav): “*Biliniz ki bana Kur’ân ve beraberinde bir misli verilmiştir. Haberiniz olsun ki; yakın bir gelecekte karnı tok kimseler çıkıp koltuklarına yaslanarak şöyle diyecekler: ‘Size düşen Kur’ân’a sarılmaktır. Onun helal dediğini helal, haram dediğini de haram sayınız.’ bilin ki; ehli merkeblerin etleri, azı dişli vahşi hayvanların etleri, kendi rızasıyla bıraktığı dışında zimmînin kaybettiği malı da helal değildir. Her kime bir misafir gelirse ona düşen onu ağırlamaktır. Şayet ağırlamazlarsa bunun bedelini ondan alabilir.*”⁵³⁴ buyurmaktır. Burada Hz. Peygamber (sav) Kur’ân’ın yanında kendisine verilen bir başka şeyden yani sünnetten bahsetmektedir. Ayrıca kendisine verilen şeyin Kur’ân gibi olduğunu vurgulanması da dikkat çekicidir. Buradan hareketle Hz. Peygamber (sav) kendisinin de hüküm koyabileceğini böylece belirtmek istemiştir.⁵³⁵

Yine Hz. Peygamber (sav); “*...Size, benim sünnetim ve hidâyet üzere olan râşit halifelerin sünneti gerekir. Onlara sınıksız tutunarak, azı dişlerinizle sarılın. Sonradan uydurulan ve dine sokulan işlerden sakının. Zira sonradan uydurulan şeyler bidat olup her bidat ise delalettir.*”⁵³⁶, “*Sizlere, sarıldığınız sürece sapıtmayacağınız iki emanet bıraktım, Allah’ın kitabı ve Peygamber’inin (sav) sünnetidir.*”⁵³⁷ “*...Ben de bazı şeyleri nehyettim ve emrettim.*”⁵³⁸ buyurmaktadır. Bu hadislerde de görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav) de Allah’ın kendisine verdiği yetki çerçevesinde hüküm koyduğu⁵³⁹ ve bu konuda da yetkili olduğu anlaşılmaktadır.

Bu konuda Hz. Peygamber’in (sav) koymuş olduğu hükümlere örnek olarak şunları verebiliriz: “*Hırsızlık eden erkek ve kadının yaptıklarına karşılık bir ceza, Allah’tan bir ibret olarak ellerini kesin...*”⁵⁴⁰ buyrulmuş ancak ceza gerektirecek hırsızlığın ne olduğu ile ellerin nereden nereye kesileceği ise açıklanmamıştır. Hz. Peygamber (sav) bunu, sağ elin bilekten kesilmesi şeklinde uygulayarak izah etmiştir.⁵⁴¹

Kur’ân’da, kocaları vefat eden kadınların iddet bekleme süreleri dört ay on gün olarak belirlenmiştir.⁵⁴² Ancak hamile olan kadınların durumu açıklanmamış, Hz.

⁵³⁴ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6 (No: 4604); Ahmed b. Hanbel, 28/410 (No: 17174).

⁵³⁵ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 4/300-301.

⁵³⁶ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 5 (No: 4607); Tirmizî, “İlim” 16 (No: 2681); İbn Mâce, “Sünne” 6 (No: 42); Ahmed b. Hanbel, 28/410 (No: 17174).

⁵³⁷ Mâlik b. Enes, “Kader”, 3.

⁵³⁸ Tirmizî, “İlim” 10 (No: 2668).

⁵³⁹ İshak Emin Aktepe, *İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2010), 59.

⁵⁴⁰ el-Mâide 5/38.

⁵⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-‘Kur’âni’l-‘azîm*, 2/57-58; Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, 4/311.

⁵⁴² el-Bakara 2/234.

Peygamber (sav) de, kocası vefat eden hamile kadınların doğum yapmaları hâlinde iddetlerinin sona ereceğini belirterek bu durumu izah etmiştir.⁵⁴³

Yine Kur'ân'da, ölü hayvan etinin haram⁵⁴⁴ kılınmasına rağmen Hz. Peygamber (sav), “Deniz suyu temiz, ölüsü ise helaldir.”⁵⁴⁵ buyurarak deniz hayvanlarının bunun dışında olduğunu belirtmiştir.

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerdir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.”⁵⁴⁶ buyurmuş, fakat içki içene verilecek cezayı tayin etmemiştir, bu cezayı tayin eden de yine sünnet olmuştur.⁵⁴⁷

Yine başka bir âyette “zina eden kadın ve erkeğin her birine yüzer değnek vurun. Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız Allah'ın dinini tatbik hususunda sizi sakın acıma duygusu kaplamasın...”⁵⁴⁸ buyurmuş, bu hükmün kimlere uygulanacağı belirtilmemiş ama sünnet bu hükmün bekârlar için olduğunu söylemiş, evlilerin cezasını ise recm olarak tespit etmiştir.⁵⁴⁹

Ayrıca, namazın rekât sayısı, haccın en önemli rüknü olan Arafat'ta vakfeye durmak hep sünnetle belirlenmiştir.⁵⁵⁰ Bunlara benzer sayısız örnekler verilebilir. Dolayısıyla bu sunduğumuz örneklerden anlaşılacağı üzere sünnet, İslâm dininin Kur'ân'dan sonra ikinci kaynağı olup Kur'ân'da yer almayan konularda müstakil bir şekilde hüküm koymuştur.

Bu konuda bazı âlimlerin açıklamaları şöyledir: Abdullah b. Mübârek, İmrân b. Husayn'den şöyle nakleder; İmrân b. Husayn'ın olduğu bir ortamda bir adam; “Bazı hadisler rivayet ediyorsunuz ama aslını Kur'ân'da göremiyorum” deyince, kendisini bir ahmak olarak nitelendirip şöyle demiştir; “sen Allah'ın kitabında, öğle namazının dört rekât olup kıraatin onda açıktan olmayacağını bulabiliyor musun?” ardından soru soran adama namaz, zekât ve benzeri hususlarda da durumun aynı olduğunu; nitekim “Allah'ın

⁵⁴³ Ebû Dâvûd, “Talâk”, 36 (No: 2281); Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 7/313-314; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 16/5-10.

⁵⁴⁴ el-Mâide 5/3.

⁵⁴⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 41 (No: 83); Tirmizî, “Tahâret”, 52 (No: 69); Nesâî, “Tahâret”, 40 (No: 58); İbn Mâce, “Tahâret”, 38 (No: 386); Mâlik b. Enes, “Tahâret”, 3; Ahmed b. Hanbel, 14/349 (No: 8735).

⁵⁴⁶ el-Mâide 5/90.

⁵⁴⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/291.

⁵⁴⁸ en-Nur 24/2.

⁵⁴⁹ Şâfiî, *er-Risâle*, 24.

⁵⁵⁰ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/80-82.

kitabı bütün bunları kapalı bırakmış, sünnet ise bunları açıklığa kavuşturmuştur.”⁵⁵¹ şeklinde cevap vermiştir.

Ayrıca Evzâî de (ö.157/774); “Kur’ân’ın sünnete olan ihtiyacı, sünnetin Kur’ân’a olan ihtiyacından fazladır.”⁵⁵² derken, Ahmed b. Hanbel; “Sünnet Kur’ân’ı açıklar ve izah eder.”⁵⁵³ diyerek bu durumu izah etmeye çalışmıştır.

Netice itibariyle sünnetin, Kur’ân’dan sonra ikinci derecede kaynak olup bir teşrî değerinin olduğu anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber’in (sav) sözleri, davranışları ve takrirleri, başka bir ifadeyle sünneti, Müslümanların problemlerinin çözümünde rehber ve kaynak olmuştur. Bu nedenle hüküm çıkarmada sünnete başvurmanın ihtiyaçtan öte bir zaruret olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Kur’ân ve Sünnet, et ile tırnak gibi birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçası durumundadır;⁵⁵⁴ sünnet olmadan İslâmi bir anlayış ortaya koyabilmek mümkün değildir. Kur’ân’ın sünnetten, sünnetin de Kur’ân’dan ayrı bir şekilde düşünülmesi imkânsız olduğu gibi aynı zamanda sünnet Kur’ân’ın bir alternatifi değildir.

3.2. Hadis Kaynaklarında Hac Ahkâmının Genel Değerlendirmesi

Araştırmamız hadis kaynaklarından kütüb-i tis’a ile sınırlandırılmıştır. Bu sebeple öncelikle bu kitaplarla ilgili kısa bir bilgi sunup söz konusu kaynaklarda yer alan hac ahkâmının genel bir değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu değerlendirmeyi hadis âlimlerinin kabul ettikleri sıralama esas alınarak yapılmaya çalışılacaktır.

Hadis kaynaklarından, Buhârî ve Müslim’in iki sahih kitabına *el-Câmi’u’s-sahih*’leri *Sahîhayn*⁵⁵⁵ denirken, bu kitaplarla beraber Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî’nin de bulunduğu beş kitaba ise *el-usûlü’l-hamse* “beş temel hadis kitap” denilmektedir.⁵⁵⁶ Ayrıca bu kitaplara İbn Mâce’nin *es-Sünen*’i de eklenerek *kütüb-i sitte* “altı temel hadis kitap” olarak isimlendirilmiştir.⁵⁵⁷ Bazı âlimler ise *Kütüb-i sitte*’nin içinde İbn Mâce’nin

⁵⁵¹ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, 4/344.

⁵⁵² Dârimî, “Mukaddime” 49 (No: 590).

⁵⁵³ Şâtıbî, *el-Muvâfaqât*, 4/344-345.

⁵⁵⁴ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 33; Sancaklı, *Hadis İnkârcılığı*, 161.

⁵⁵⁵ İbnü’s-Salâh, *Muqaddimetü İbni’s-Salâh*, 27-28.

⁵⁵⁶ Ebü’l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Makdisî İbnü’l-Kayserânî, *Şürûtü’l-e’immeti’s-sitte* (Beyrut: Dâru’l-Kütüb el-İlmiyye, 1984), 31-33; Fazlurrahman el-Osmanî el-Hindî Şebbir Ahmed, *Mebâdî ilmi’l-Hadis ve usûlihi*, thk. Selman Abdilfettah Ebû Gudde (Beyrut: Dâr el-Beşâir el-İslamiyye, 2011), 606.

⁵⁵⁷ İbnü’l-Kayserânî, *Şürûtü’l-e’immeti’s-sitte*, 12-13.

yerine Dârimî'nin *es-Sünen*'ini bazıları ise *Muvatta*'yı saymışlardır.⁵⁵⁸ Ayrıca Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahihleri* ile Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî *es-Sünenleri* ile Mâlik'in *el-Muvatta*'ı ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsnedi*'ne ise "kütüb-i tis'a" adı verilmektedir.⁵⁵⁹

Câmi' türü hadis eserleri konularına göre ele alınıp, *ale'l-ebvab* şeklinde tasnif edilmişlerdir.⁵⁶⁰ *Câmi'* türü hadis eserleri dinî konuların tümünü kapsamış olup, sekiz ana bölümde toplanmışlardır. Bu sekiz bölümden her biri "kitab" olarak isimlendirilip *Îmân*, *Ahkâm (sünen)*, *Rikak (zühd)*, *Et'ime ve Eşribe (Âdâb)*, *Tefsir*, *Tarih (siyer, cihad)*, *Menâkıb*, *Fiten ve Melâhim*'den oluşur.⁵⁶¹ Bu sekiz bölüm hadis kitaplarının *câmi'* olarak isimlendirilmesinde ölçü olup, bunlardan herhangi bir bölüm bulunmayan yahut eksik olan eser *câmi'* olan adlandırılmaz.⁵⁶² Ayrıca *câmi'*ler sahih olarak da anılmaktadırlar. Bu kaynaklardan Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi 'u's-sahihleri* *câmi'* türü eserlerdir.⁵⁶³ Tirmizî'nin eseri muhtevası itibariyle *câmi'*⁵⁶⁴ türü bir eser olmakla beraber âlimlerce *sünenler* içerisinde sayılmıştır.⁵⁶⁵ Dolayısıyla bu eser *sünenler* içerisinde değerlendirilecektir.

Sünen türü hadis kaynakları ise fıkıh bablarına göre tasnif edilmiş, ahkam hadislerinden oluşan eserlerdir. Bu eserler *ibâdât*, *muamelât* ve *ukûbât* bölümlerinden oluşur. Ayrıca *sünenler* fıkıh bablarına göre tasnif edildiklerinden genel itibariyle hadislerin merfû' olanlarını ihtiva ederler.⁵⁶⁶

Câmi' sahihlerin ilki Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-sahih*'i hadis âlimlerinin büyük çoğunluğuna göre Kur'ân'dan sonra en güvenilir kaynak olarak kabul edilmektedir.⁵⁶⁷

⁵⁵⁸ Subhî b. İbrâhîm el-Lübânî Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-hadis ve muştalahuh* (Beyrut: Dâr el-İlim lil Meleyin, ts.), 117-118; Şebbir Ahmed, *Mebâdî ilmi'l-Hadis ve usûlihi*, 606-608; Muhammed Zübeyr Siddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, çev. Yusuf Ziya Kavakçı (İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2004), 198-199.

⁵⁵⁹ Abdullah Aydın, *Hadis İstihlaları Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 158.

⁵⁶⁰ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 78.

⁵⁶¹ Ömer Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu, 2013), 241-242.

⁵⁶² Subhî es-Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-hadis ve muştalahuh*, 122.

⁵⁶³ Şebbir Ahmed, *Mebâdî ilmi'l-Hadis ve usûlihi*, 605.

⁵⁶⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 98-99.

⁵⁶⁵ Siddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 179; Bekir Kuzudışlı, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayihan Yayınları, 2017), 174-175.

⁵⁶⁶ Talât Koçyiğit, *Hadis Tarihi* (Ankara: TDV Yayınları, 2014), 210; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 107; Özpınar, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, 222-223.

⁵⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Muqaddimetü İbni's-Şalâh*, 28-29; Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naẓar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, thk. Nureddin İtr (Karaçi: Mektebetü'l-Büsrâ, 2011), 57.

Zira Buhârî'nin Sahîh'inde yer alan hadislerin çok azının tenkide uğraması, râvilerinin adalet ve zabt yönlerinin kuvvetli oluşu nedeniyle çok az tenkide uğramıştır.⁵⁶⁸ Aynı zamanda Buhârî, *Sahîh*'inde hadislerden çıkarılacak hükümleri de bab başlıklarına yansıtmış, dolayısıyla eserinin tümünde olmasa da birçok hadis birden fazla yerde tekrar edilmiş bu nedenle de tekrar edilen hadisleri ise taktî' ederek nakletmek durumunda kalmıştır.⁵⁶⁹

Kütüb-i tis'a içerisinde Buhârî'nin Sahîh'nden sonra ikinci sırada Müslim'in *Sahîh*'i yer alır.⁵⁷⁰ Bu eserin en önemli özelliği ise bir hadisin tüm isnadlarını bir yerde toplaması, eserinin baş kısmında yer alan mukaddimenin de önemli yer tutmasıdır. Çünkü bu mukaddime bir hadis usulü niteliğindedir.⁵⁷¹

Ebû Dâvûd *Sünen*'inde, hadislerin fikhına değinerek, babların altında konuya en yakın hadisleri zikreder ve o konuda yer alan fikhî hükmü de belirtir. Aynı zamanda bazı râvilerden bahsederek, cerh ve tâdil lafızlarını da kullanır.⁵⁷² Tirmîzî'nin eseri muhteva açısından câmi' türü bir eser olmasına rağmen âlimler tarafından sünenler arasında ele alındığından biz de bu eseri sünenler arasında değerlendirmeyi uygun bulduk. Bu eserinde Tirmîzî, naklettiği hadislerin illetleriyle beraber sıhhat derecelerini de belirtir; hadislerin sonunda fakihlerin görüşlerine de temas eder, aynı zamanda hadisler için "*Hadisun Hasenün*" kullanımını da meşhurdur.⁵⁷³ Nesâî, süneninde hadislerin tüm tariklerini toplamaya çalışarak ele aldığından Müslim'e benzetilmiştir.⁵⁷⁴ Bu nedenle süneninde hadis tekrarı bulunmakta olup bir babdaki hadisleri sunarken önce illetli olanları, ardından da sahih olanları zikretmiştir.⁵⁷⁵ İbn Mâce, fıkıh bablarına göre oluşturduğu eserinde bab başlıklarını kısa tutmuş, sahih hadislerden başlayarak daha sonra düşük mertebelikleri ele almıştır.⁵⁷⁶ Hadis tekrarı bulunmayan eserde, kütüb-i hamseye birçok zevâidi

⁵⁶⁸ İbnü'l-Kayserânî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, 17-18; Şebbir Ahmed, *Mebâdî ilmi'l-Hadîs ve usûlihi*, 610-611; Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 166.

⁵⁶⁹ M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto, 2017), 79-81.

⁵⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Mukaddimetü İbni's-Şalâh*, 30-31; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-naazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*, 59.

⁵⁷¹ Şebbir Ahmed, *Mebâdî ilmi'l-Hadîs ve usûlihi*, 610-611; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 88-89; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 163.

⁵⁷² İbnü'l-Kayserânî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, 20; Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 176-178; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 110-114; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 196-197.

⁵⁷³ İbnü'l-Kayserânî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, 21-23; Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî* (Dâru'l-Fikr, ts.), Mukaddime, 1/386-391.

⁵⁷⁴ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 119.

⁵⁷⁵ İbnü'l-Kayserânî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, 26-27; Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 186-187.

⁵⁷⁶ İbnü'l-Kayserânî, *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*, 23-24.

bulunmaktadır.⁵⁷⁷ Dârimî süneninde, zayıf râviler azınlıkta olup münker rivayetler ise nadirdir. Bazı yerlerde râvilerle ilgili bilgi verirken bazen de bir hadisin muhtelif rivayetleri arasında bulunan farka işaret etmiştir.⁵⁷⁸ Bu eser bazı hadisçilerce kütüb-i sittenin altıncı kitabı olmaya uygun görülmüştür.⁵⁷⁹ *Muvatta'*, ilk hadis kaynaklarından olan bu kitapta Mâlik, önce Hz. Peygamber'den (sav), sonra sahabe, ardından da tâbiîden gelen hadisleri zikretmiştir. Mâlik, Medine dışına çıkmadığından hadislerini zikrettiği sahabe ve tâbiînin çoğu Medinelidir. Ayrıca hadislerden sonra kendi görüşünü de zikreder.⁵⁸⁰ Ahmed b. Hanbel'in *Müsnedi*, ale'r-ricâl şeklinde ele alınmış bir eserdir. Bu eserde Ahmed b. Hanbel, hadisleri; önce İslâm'a giren sahabeye, ardından aşiret ve yerleştikleri yerlere göre sıralamıştır.⁵⁸¹

Hadis kaynaklarından kütüb-i tis'a'nın hac bölümü incelendiğinde, Buhârî'nin Câmi'u's-Sahîhinde, hac menâsiki ile hac uygulamasını detaylı olarak, *Kitâbu'l-Hac*, *Kitâbu'l-Umre*, *Kitâbu'l-Muhsir*, *Kitâbu Cezau's-Sayd* ve *Kitâbu Fedâilu'l-Medîne* şeklinde beş ayrı bölüm (kitab) hâlinde ayrıntılı bir şekilde ele alır. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Mâlik ve Dârimî'nin ise haccı tek kitapta (*Kitâbu'l-Hac-Kitâbu'l-Menâsik*) ele almışlardır.

Müslim, Tirmizî, Mâlik hac bölümünü *Kitâbu-l Hac*, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Dârimî'de ise *Kitâbu'l-Menâsik* adı altında ele alınmıştır.

Buhârî, *Kitâbu'l-Hac*'da, 151 babda 259 hadisi nakletmiş ve önce haccın farzı, fazileti, mebrur hac ile hac için ihrama girilecek mîkatlara değinir. Ardından telbiyenin nasıl ve nerelerde söyleneceği, özürlü bir bayanın ihrama girme durumu ile haccın eda şekillerinden ifrad, temettu' ve kırâna temas eder. Daha sonra Mekke'nin faziletinden bahsederek, Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'ye girişini aktarır. Kâbe'nin ahir zamanda yıkılacağıyla ilgili rivayetleri burada ele alır. Buhârî, Tavaf, tavaf namazı ve sa'yin yapıışıyla ilgili konulara da değinerek ardından Arafat ve Müzdelife vakfelerinin nasıl yapılacağını aktarır. Mina'da hac menâsikine değinirken öncelikle kurbanlık hayvanlara ve kurban edilecekleri yere, saçların tıraş edilmesine ve ardından ziyaret tavafının yapılmasına, şeytan taşlama, tıraş olma ve kurban kesmenin sıralamasına değinir. Daha

⁵⁷⁷ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2017), 85-88; Kuzudişli, *Hadis Tarihi*, 217-218.

⁵⁷⁸ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 124-125.

⁵⁷⁹ Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 189.

⁵⁸⁰ Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 72-73; Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 60-61.

⁵⁸¹ Sıddiki, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, 148-150; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 49-63.

sonra şeytan taşlamaya değinen Buhârî'nin rivayetleri bu şekilde ele alarak sıralaması dikkat çekicidir. Buhârî, Mina'da ilk yapılacak olan şeytan taşlamayı sona bırakarak âdetâ bu sıralamanın farz olmadığını ifade etmek istemiştir. Şeytan taşlamayı (remy-i cimâr) geniş bir şekilde ele alır, ardından Vedâ tavafı ve hac mevsiminde ticaret yapılması ile *Kitâbu'l-Hac*'cı noktalar.

Buhârî, *Kitâbu'l-Umre*'de 20 babda 32 hadisi nakleder; umrenin farzıyeti ve faziletini, hac dönüşünü, yurduna dönenin ne yapacağını bu bölümde değerlendirir. *Kitâbu'l-Muhsar*'de 10 babda 14 hadise yer verir; umre ve hac için ihşarın gerçekleşmesi hâlinde muhsirin ne yapacağını ve ihramdan nasıl çıkılacağını ayrı ayrı ele alır. *Kitâbu Cezâu's-Sayd* başlığı altında ise Buhârî 27 babda 45 hadisi ele alarak, av yasağına, ağaçların ve yeşilliklerin koparılmaması gerektiğine, ihramlının neler giyip giyemeyeceğine, hacamat yapılıp yapılamayacağına, ihramlının evlenme durumuna ve Mekke'de savaşmanın caiz olmadığı konularına değinir. Buhârî, burada ihram yasaklarına temas ettikten sonra son olarak Medine'nin faziletine değinerek bitirir. *Kitâbu fedâili'l-Medîne* bölümünde 13 babda 23 hadis yer almaktadır.

Müslim *Câmi'u's-Sahih*'inde *Kitâbu'l-Hac*'da 97 bab altında 222 hadise yer vererek hac menâsikini, ihrama girme, hac, umre ve telbiyenin zamanı ile mîkat yerlerine değinir. Ardından ihram yasaklarını ele alarak, av yasağı, özürülü kadının ihramda ne yapacağı, haccın eda çeşitlerini ve Hz. Peygamber'in (sav) nasıl haccettiğini aktarır. Daha sonra muhsirin ihramdan nasıl çıkacağına, umrenin hac mevsiminde caiz olduğuna, Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı umre sayısına, ramazanda umrenin faziletine ve Mekke'ye girişle beraber tavafa işaret eder. Tavafın ardından sa'y, Arafat ile Müzdelife vakfelerine, Mina'ya geliş, şeytan taşlama, ardından tıraş olmaya değinir. Aynı zamanda bayramın birinci günü şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olmanın bu sıralamayla yapılmasının sünnet olduğunu belirtir. Ayrıca sıralamaya uyulmasının zorunlu olmadığına değinir. Daha sonra ziyaret tavafı ve kurban kesmeye temas ederek, hac ve umrenin ömürde bir defa olduğuna ve kadının yolculuk ve hacca giderken yanında mahreminin olmasıyla ilgili konulara temas eder. Müslim, Müşriklerin haccedemeyeceğine, haccın ve umrenin faziletine, daha sonra ise Mekke'de silah taşımının ve avlanmanın yasak olduğuna, Mekke'ye ihramsız girilebileceğine değinerek, ardından faziletler ile *Kitâbu'l-Hac*'cı bitirir. Buhârî ve Müslim'in eserleri Sahîhayn olarak ifade edilmektedirler. Bu iki kaynakta yer alan hadislerde muttefekun aleyh hadisler olarak bilinir. Buna göre iki

eserde yer alan *muttefekun aleyh* hadislerin sayısı iki bin civarında iken hacla ilgili hadislerin sayısı ise 152'dir.⁵⁸²

Ebû Dâvûd'un *es-Sünen*'inde menâsiku'l-hac bölümünde 98 bab ve 324 hadis bulunmakta iken Tirmizî'nin, *Kitâbu'l hac*'da 155 bab 157 hadis yer alır. Nesâî'nin *es-Sünen*'inde 316 bab 692 hadis, İbn Mâce'de 108 bab 237 hadis, Mâlik'in *el-Muvatta*'nda 83 bab 253 hadis ve Dârimî'nin *es-Sünen*'inde ise 91 bab 158 hadis yer almaktadır. Sünenler fıkıh bablarına göre tasnif edildiklerinden menâsiku'l-hac bölümü namaz, oruç ve zekât bölümünden sonra ele alınmıştır. Ayrıca buradaki hadisler yine haccın yapılışı esas alınarak işlenmiştir. Bu nedenle haccın farziyeti, fazileti ve ihramla başlayıp haccın diğer menâsiki ile devam eder. Umrenin fazileti, yasaklar ve ruhsatlar ile noktalanır. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i Ale'r-ricâl şeklinde tasnif edilmiş bu nedenle içinde bablar yer almamaktadır. *Müsned*'de hac konusunda sahabeden rivayet edilen hadisleri tespit etmeye çalıştık. Buna göre *Müsned*'de, Abdullah b. Abbas'ın (ö. 67/687) 311, Abdullah b. Ömer'in (ö.73/693) 260; Hz. Âişe'nin (ö.58/678) 181 ve Câbir b. Abdullah'ın (ö.78/697) 102 hadisi bulunduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Sünenlerde dikkat çekici bir diğer önemli konu da haccın menâsikiyle ilgili Buhârî ve Müslim'de yer almayan bazı hadislerin sünenlerde yer almasıdır. Örneğin haccın en önemli rüknü Arafat'la ilgili hadis bu iki eserde yer almayıp, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'de yer almıştır.

Bu genel açıklamaların ardından kütüb-i tis'a'da geçen hadisleri ve bab sayılarını tablo hâlinde şu şekilde göstermek mümkündür.

⁵⁸² Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Lü'lüü ve'l-Mercân fî mâ ittefekâ aleyhi's-Şeyhân* (İstanbul: Edâ Neşriyat, 1990), 263-322.

Müellif	Kitabın İsmi	Kitaplar	Bab (Başlık) Sayısı	Hadis Sayısı
Buhârî	Câmi‘u’s-Sahih	Kitâbu’l-Hac	151	259
		Kitâbu’l-Umre	20	32
		Kitâbu’l-Muhsir	10	14
		Kitâbu cezâu’s-Sayd	27	45
		Kitâbu fedâi’l-Medîne	13	23
Müslim	Câmi‘u’s-Sahih	Kitâbu’l-Hac	97	222
Ebû Dâvûd	Sünen	Bâbu’l-Menâsik	98	324
Tirmizî	Sünen	Kitâbu’l-Hac	155	157
Nesâî	Sünen	Kitâbu’l-Menâsik	316	692
İbn Mace	Sünen	Ebvâbu’l-Menâsik	108	237
Mâlik	Muvatta	Kitâbu’l-Hac	83	253
Dârimî	Sünen	Kitâbu’l-Menâsik	91	158
Ahmed b. Hanbel	Müsned			1.427
Toplam			1.169	3.843

Tablo 1. Hadis Kaynaklarında Hac Bölümünde Yer Alan Bablar ve Hadis Sayıları

3.3. Sünnetin Teşrî Değeri Açısından Hac İbadetinin Âyet ve Hadislere

Dayanan Ahkâmı

İbadet Allah’a saygı ve itaatin en yüksek derecesi, aynı zamanda insanoğlunun kulluğunun bir ifadesidir. Zira ibâdet, inanan kişinin tüm hayatını Allah’ın rızası doğrultusunda tanzim etmesidir. İnsanların yaşamlarını bu şekilde tanzim etmelerinin tabii yolu da örnek almaları gereken model birisinin bulunmasına bağlıdır. Böylece rol model alınan kişinin söyledikleri ve yaptıklarını uygulayarak yaşamlarını şekillendirebilirler. İşte bu rol model örnek de âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber’in (sav) sünnetine tâbi olmakla mümkündür. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in

(sav) yaşam tarzı olan Kur'ân'ın yorumu ve açıklaması mahiyetinde olan sünnetin takip edilmesi ile ibâdetler anlaşılabilir ve uygulanabilir.⁵⁸³

Hz. Peygamber (sav) namazın nasıl kılınacağını, orucun nasıl tutulacağını gösterdiği gibi hac ibâdeti için de “*Hac menâsikini benden alınız*”⁵⁸⁴ buyurarak hac menâsikinin de ancak sünnetle bilenebileceğine işaret etmiştir. Zira hac ibâdeti, Kur'ân'ı Kerim'de tüm ayrıntılarıyla geçmemiş, diğer ibâdetlerde olduğu gibi sünnet ile belirlenmiştir. Özellikle hac ibâdetinin detayları düşünüldüğünde bu ibâdetin Hz. Peygamber (sav) olmadan asla yerine getirilemeyeceği unutulmamalıdır.

Şimdi hac ibâdetinin önce âyetlerde geçen ahkâmı, ardından açıklayıcısı ve beyanı olan hadislere dayalı olan ahkâmını sunmaya çalışalım.

3.3.1. Haccın Farz Oluşu

Hac, İslâm'ın beş temel esasından biri olup bu esaslar içerisinde kronolojik olarak en son farz kılınan ibâdetlerdir. Aynı zamanda hac ibâdeti çok yönlü olup içerisinde diğer ibâdetleri de barındırmaktadır. İbâdetler içerisinde en son farz kılınmasının bir nedeni de diğer ibâdetleri özetler mahiyette oluşudur. Zira ihram, zikir, dua, vakfe, namaz, kurban ve sadakanın yanında sabır, sevgi, takva, fedakârlık ve kardeşlik gibi ahlaki güzellikleri de barındırır. Ruhun arınmasına ve yücelmesine vesile olan haccın farziyetine değinilmesi yerinde olacaktır. Bu nedenle haccın öncelikle âyetler bağlamında farz oluşunu ele alıp ardından sünnet bağlamında farz oluşuna değinilecektir.

3.3.1.1. Âyetler Bağlamında Haccın Farz oluşu

Kur'ân'da hac konusuna yirmi bir surede, yetmiş beş âyette değinilmiştir.⁵⁸⁵ Diğer ibâdetler gibi hac menâsiki de ayrıntılı bir şekilde ele alınmamıştır. Haccın farz oluşuyla ilgili olarak Kur'ân-ı Kerim'de şöyle geçmektedir;

“*وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَىٰ كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ*” “*İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse yorgun argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar.*”⁵⁸⁶ buyrulmakta ve Hz. İbrâhim'in (as) insanlara hac ibâdetini ilan etmesine değinilerek, onlara çağrıda bulunmasından söz edilmektedir.

⁵⁸³ İsmail Lütü Çakan, “Model ve Metodoloji Olarak Sünnet”, *Sünnetin Dindeki Yeri* (İstanbul: İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi 25, 1997), 241-253.

⁵⁸⁴ Müslim, “Hac”, 1297, 1299; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1970); Nesâî, “Menâsik”, 227 (No: 4054).

⁵⁸⁵ Polatoğlu, *Kur'an'da ve Tevrat'ta Hz. İbrahim'in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*, 58.

⁵⁸⁶ el-Hac 22/ 27.

“وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ” “*Hacçı da, umreyi de Allah için tamamlayın*”⁵⁸⁷ âyetiyle hac ve umrenin tamamlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Ayrıca, “وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ” “*Gitmeye gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir.*”⁵⁸⁸ âyetinde gücü yeten herkesin haccetmesi gerektiği belirtilerek bunun Allah'ın bir emri olduğu ifade edilmiştir.

Yukarıdaki âyetler göz önünde bulundurulduğunda haccın sadece farz olduğuna değinildiği görülmektedir. Bunun dışında ibâdetin nasıl yapılacağına dair ayrıntılara değinilmemiştir. Birinci âyette hac ibâdetinin insanlara duyurulması “*İnsanlar arasında hacçı ilan et*” ifadesi ile belirtilerek istenmiştir. Bazı müfessirler bu âyetin haccın farziyyetine delalet ettiğini ve hitabın da Hz. İbrâhim'e (as) değil de Hz. Muhammed'e (sav) yapıldığı görüşündedirler.⁵⁸⁹ Biz bu görüşünün doğru olmadığı kanaatindeyiz. Zira hitabın Hz. İbrahim'e (as) Kâbe'nin inşası sonrası yapıldığı bilinen bir gerçek⁵⁹⁰ olup siyer kaynakları da bu görüştedirler.⁵⁹¹ Bu görüş kabul edilse dahi bu âyette açık bir şekilde haccın farz olduğuna işaret edilmediği belirtilmelidir.

İkinci âyette de, haccın ve umrenin tamamlanmasından söz edilmiştir. Bu âyetin haccın farziyyetine işaret ettiğini bildiren âlimler⁵⁹² olmuştur. Ancak biz bu görüşe de katılmamaktayız. Zira âyette “*tamamlayın*” ifadesinin başlanmış bir ibâdetin tamamlanmasına yönelik⁵⁹³ olup farz olduğuna delalet etmemektedir.⁵⁹⁴ Ayrıca âyet hicretin altıncı yılında Hudeybiye umresi esnasında nâzil olmuştur.⁵⁹⁵ Müslümanlar, ihramlı bir şekilde umre için gitmiş ancak Müşrikler tarafından durdurulmuş ve umre yapamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı. Âyette ihsara vurgu yapılarak, böyle bir durumda ne yapılması gerektiği belirtilmektedir.⁵⁹⁶ Bu nedenle âyetin haccın farz

⁵⁸⁷ el-Bakara 2/196.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân 3/97.

⁵⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/186; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 14/361; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 6/32-33; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 3/359.

⁵⁹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 5/310; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 23/28.

⁵⁹¹ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 1/251; Ezrakî, *Ahbaru Mekke*, 1/60-73; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/31.

⁵⁹² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/237.

⁵⁹³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*, 1/525.

⁵⁹⁴ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 5/150.

⁵⁹⁵ Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 10/197-198.

⁵⁹⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 3/264.

olduğuna delalet etmediği ancak başlanan hac ve umre ibâdetinin tamamlanması gerektiğine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Üçüncü âyet ise haccın farz olduğunu bildirmektedir. Dikkat edilirse âyette, “*Gitmeye gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*”⁵⁹⁷ buyrulurak haccın farziyetine işaret edilerek⁵⁹⁸ gücü yeten herkesin haccetmesi gerektiği belirtilerek, bunun Allah'ın bir emri olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹⁹ Âlimlerin çoğunluğunun görüşü bu yöndedir.

Kur'an'da haccın farziyeti bu şekilde ele alınmıştır. Ancak hac ibâdetinin yılda veya ömürde ne kadar yapılacağı, kimlerin yapmakla mükellef olduğu belirtilmemiştir. Aynı şekilde en son âyette geçen “*gücü yetenler*” ifadesinin de beyan edilmediği ve izahata ihtiyacı olduğu açıktır. Zira güç yetmesinden maddi yahut bedenî bir durumun olup olmadığı da belli değildir. Dolayısıyla sadece Kur'an ile haccın kimlere farz olduğu bilinmemektedir. Bu noktada sünnet devreye girerek gerekli izahatı ve beyanatı yaparak haccın farziyeti konusunda eksik kalan veya anlaşılmayan her şeyi beyan etmiştir. Bu nedenle haccın farziyeti konusunda sünnete değinilmesi gerekmektedir.

3.3.1.2. Hadisler Bağlamında Haccın Farz Oluşu

Haccın farz olduğu sünnette, Kur'an'dan daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Çünkü sünnetin Kur'an'ı, te'kid, tebyin ve tefsir görevi bulunmaktadır.

Haccın farz olduğuyla ilgili olarak Abdullah b. Ömer'den (ö.73/693) naklen; Hz. Peygamber'in (sav) haccın İslâm'ın beş temel esasından birisi olduğunu belirterek şöyle buyurmuştur: “ *بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ* ” “*İslâm beş temel esas üzerine kurulmuştur. Allah'tan başka ilah bulunmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, hac yapmak ve ramazan orucu tutmak.*”⁶⁰⁰ Bu hadiste Hz. Peygamber (sav), kelime-i şehadet getirmek, namaz, oruç, zekât ve hac olmak üzere beş şartını ifade ederek⁶⁰¹ dinin esasını teşkil eden temel ibâdetlere işaret etmiştir.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/97.

⁵⁹⁸ Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 1/399, 590-597; Fahreddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîri'l-kebir)*, 4/173-178; 8/166-168; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/477; 5/214.

⁵⁹⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/307-308.

⁶⁰⁰ Buhârî, “İman”, 2 (No: 8); Müslim, “İman”, 16; Tirmizî, “İman”, 3 (No: 2614); Ahmed b. Hanbel, 10/213 (No: 6015).

⁶⁰¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 1/106-108; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 1/196-197.

Aynı şekilde Cibrîl hadisi olarak bilinen hadiste de Hz. Ömer (ö.23/644) Cebrâil'in (as) Hz. Peygamber'e (sav) gelerek şu soruları sorduğunu aktarır; 'يا محمد أخبرني عن الإسلام' şeklinde soru sorması üzerine, Hz. Peygamber (sav); 'إسلام أن تشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً رسول الله، وتقيم الصلاة وتؤتي الزكاة، وتصوم رمضان، وتحج البيت إن استطعت إليه سبيلاً başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna tanıklık etmen, namazı dosdoğru kılman, zekâtı vermen, ramazan orucunu tutman ve güç yetirebilersen Kâbe'yi ziyaret etmen (hac yapman) dır.' Bunun üzerine Cebrail (as) da 'Doğru söyledin' diyerek Hz. Peygamber'i (sav) onaylamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber (sav) Hz. Ömer'i görünce gelen kişinin kim olduğunu sormuştur. Hz. Ömer bu konuda 'Allah ve Resulü daha iyi bilir' deyince, Peygamber (sav); 'فإنه جبريل أتاكم يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ' 'O Cebrâil idi size dininizi öğretmek için geldi.'⁶⁰² Bu hadiste de Hz. Peygamber (sav) İslâm'ın esaslarının kendisine vahiyle geldiğini belirterek nasıl öğretildiğine işaret etmiştir.⁶⁰³ Dikkat edilen bir diğer husus ise Cebrâil'in (as) Hz. Peygamber'e (sav) soru sorarak cevaplamasını istemesidir.⁶⁰⁴ Böylece İslâm'ın temel esaslarını soru cevap yöntemiyle öğretmeye çalışmıştır.

Bu hadislerde görüldüğü gibi sünnet haccın farz olduğunu bildirerek Kur'an'ı tekit etmektedir. Böylece Hz. Peygamber (sav) İslâm'ın temel ibâdetlerinin bunlar olduğunu bu nedenle de İslâm dinin bu beş temel üzerine bina edildiğini ifade etmektedir.

Diğer taraftan sünnet, haccın farz olduğunu teyit etmenin yanında bu konuda kapalı bırakılmış durumları da izah etmiş, hac ibâdetiyle ilgili herhangi bir soru işaretine de yer bırakmamıştır. Örneğin, haccın farz olduğu bildirilen âyette kimlerin yapması gerektiğiyle ilgili olarak "...gücü yeten..." buyrulmakla yetinilmiş, ne kastedildiği veya bundan ne anlaşılması gerektiği izah edilmemiştir. Dolayısıyla bu ifadenin açıklanmadan anlaşılmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Âyette yer alan bu kapalılığı sünnet şu şekilde gidermiştir; Abdullah b. Ömer (ö.73/693) Hz. Peygamber'e (sav) bir adamın gelerek; " فقال يا رسول الله ما يُوجبُ الحجَّ قال الرِّأدُ والرَّاحِلَةُ" 'haccı farz kılan şey nedir?' diye sorduğunu, Hz. Peygamber (sav) de; 'Azık ve binit imkânının bulunmasıdır'⁶⁰⁵ buyurduğunu nakleder. Böylece Hz. Peygamber (sav) haccın farz olmasını yani *gücü*

⁶⁰² Buhârî, "İman" 37 (No: 50); Müslim, "İman", 8; Ebû Dâvûd, "Sünne", 17 (No: 4695); Tirmizî, "İman", 4 (No: 2615); İbn Mâce, "İman", 9 (No: 65); Ahmed b. Hanbel, 1/434 (No: 367).

⁶⁰³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 1/267; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 1/453-454.

⁶⁰⁴ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 1/154-155.

⁶⁰⁵ Tirmizî, "Menâsik", 4 (No: 812); İbn Mâce, *Menâsik*, 6 (No: 2896).

yeteni binit ve azık şeklinde beyan etmiştir.⁶⁰⁶ Aynı şekilde Abdullah b. Abbas da (ö. 67/687) Hz. Peygamber'in (sav); “*Hacca gitmek isteyen acele etsin,*⁶⁰⁷ *zira kişi hastalanır da gidemeyebilir...*”⁶⁰⁸ buyurduğunu aktararak, sağlığın da şart olduğunu izah ettiği görülmektedir.

Ayrıca Ümâme el-Bâhili de (ö.86/705) Hz. Peygamber'in (sav); “*من لم يمنعه من الحجّ حاجة ظاهرة، أو سلطان جائر، أو مرض حابس، فمات ولم يحجّ Kendisini, hac yapmaktan, açık bir mazeret, zâlim bir hükümdar yahut engelleyici bir hastalık men etmez de hac yapmadan ölürse...*”⁶⁰⁹ buyurarak, sağlığın yanında bir maninin bulunmaması yani güvenliğin olması gerektiğini ifade etmektedir.

Haccın farz olması için âyette geçen “*gücü yeten*” ifadesi Hz. Peygamber (sav) tarafından azık, binit,⁶¹⁰ sağlıklı olmak ve yol güvenliği şeklinde izah edilerek, bu ibâdetin hem mal hem de bedene bağlı olduğu bildirilmiştir.⁶¹¹ Dolayısıyla âyette haccın farzîyetinden bahsedilmiş ve buna gücü yetenlere farz olduğu ifade edilmiştir. Ancak gücü yetenlerin ne şekilde olacağı ise izah edilmemiş bu beyan sünnete bırakılmıştır. Sünnet burada gerekli beyanatı yaparak bu ibâdeti kimlerin yapabileceğini izah etmiştir.

Hac ibâdetinde istitâat yani gücü yetme önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle mezheplerin bu konudaki görüşlerine yer vermenin sünnetin ibâdetler konusundaki etkisini göstermesi açısından yararlı olacaktır.

Fıkıh âlimleri, hac ibâdetinin farz olması için kişinin Müslüman, akıllı ve baliğ olmasının şart olduğunu, bunun yanında istitâatin, beden sağlığı, ekonomik açıdan imkânının bulunması, yol güvenliğinin olması, hür olma, haccın eda edileceği vakte yetişme ve kadınların mahreminin bulunması gerektiğini beyan ederler. Zira Hz. Peygamber (sav) istitâat azık ve binit şeklinde beyan ederken aslında bunların içerisinde bu maddelerin de bulunması gerektiğini ifade etmişlerdir.

İbn Kudâme (ö. 682/1283), istitâatin azık ve binitten ibaret olduğunu bu nedenle hür olmayan kölelere hac ibâdetinin namaz ve oruç gibi farz olmadığını belirtir. Çünkü hac ibâdetinin belirli bir mekânda icra edildiğini ve bunun için de uzun bir zamana ihtiyaç

⁶⁰⁶ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 3/541-542; Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983), 8/63-65.

⁶⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 6 (No: 1732).

⁶⁰⁸ Nesâî, “Menâsik”, 9 (No: 3601); 10 (No: 3603); 11 (No: 3604); İbn Mâce, “Menasik”, 1 (No: 2883); Ahmed b. Hanbel, 3/333 (No: 1834).

⁶⁰⁹ Tirmizî, “Menâsik”, 3 (No: 811); Dârimî, “Menasik”, 2 (No: 1786).

⁶¹⁰ Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezi*, 3/541.

⁶¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/236.

duyulduğunu belirterek kölenin istitâat şartını elde etmediğini bildirir. Bununla beraber çocuk ve kölenin hac yapması durumunda haccın farz değil nafîle hac yerine geçeceğini ifade eder.⁶¹²

Kâsânî (ö. 587/1191) de bedenen sağlam olmanın istitâat için şart olduğunu, hasta, felçli ve sakat olanlara haccın farz olmadığını ifade eder. Gücü yetmek ile bunun kastedildiğini ifade ederek Hanefî mezhebinde âmâ yani gözleri görmeyen kişi ile ilgili olarak da iki görüşün olduğunu vurgular. Birinci görüşü savunan Ebû Hanîfe'nin âmâ için haccın farz olmadığını çünkü bu ibâdeti yapmaya gücünün yetmediğini bildirir. İkinci görüşte olan Ebû Yûsuf İle İmam Muhammed'in ise böyle bir durumdakinin ekonomik açıdan imkânı varsa, kendisine yardımcı birisini yanına alarak hac yapabileceğini ifade ettiklerini aktarır ve kendisinin de bu görüşte olduğunu belirtir.⁶¹³

Kâsânî (ö. 587/1191) yol güvenliğinin de istitâat kapsamında olduğunu belirterek şu değerlendirmeyi yapar: kişinin beden sağlığı ve ekonomik imkânının olması istitâat için yeterli değildir, bunun yanında yolun da güvenli olması gerekir. Örneğin hacca deniz yoluyla gelecek olanların gemi gibi güvenli bir binite ihtiyacı vardır. Bu nedenle yol güvenliğinin olmadan istitâatin gerçekleşmeyeceğini beyan eder. Ayrıca binit şartının uzak mesafelerden gelenler için şart olduğunu, Harem'in sınırları içerisinde bulunanlar ile yakınındakiler için böyle bir şartın bulunmadığını belirtir. Zira bunlar yürüyerek hac yapabilirler.⁶¹⁴

Tehânevî (ö. 1158/1745) bu şartların yanında kadınların can, mal ve namus güvenliğinin olması gerektiğini beyan eder. Bu nedenle kadınların ayrıca yanlarında mahremlerinin bulunması onlar için ayrı bir şarttır.⁶¹⁵

Mâverdî (ö. 450/1058) ise istitâati mekân ve zaman olarak değerlendirir ve kavram içerisinde on iki maddeyi sayarak hepsinin de Hz. Peygamber'in (sav) hadisinde buyurduğu azık ve binit için gerekli olduğunu belirtir.⁶¹⁶

Bu açıklamaların ardında şunu ifade etmeliyiz; fıkıh âlimleri haccın farz olmasının şartlarını iki başlıkta değerlendikleri görülmektedir. Bunları da, vâcip olmasının şartı ile

⁶¹² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/7-9.

⁶¹³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-Şerâ'i'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3/47-50.

⁶¹⁴ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-Şerâ'i'*, 3/51-53.

⁶¹⁵ Zafer Ahmed b. Latîf et-Tehânevî, *İ'la'ü's-sünen*, thk. Muhammed Takî Osmanî (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1418), 10/10.

⁶¹⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvid - Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414), 4/6-13.

sahih olmasının şartı şeklinde sınıflandırmışlardır. Bunları başlıklar hâlinde şu şekilde ele alabiliriz;

Haccın vâcip olmasının şartı

- a. Bedenen sağlıklı olmak
- b. Özgür olmak
- c. Ekonomik açıdan imkânı bulunmak
- d. Yol güvenliğinin bulunması
- e. Haccın eda edileceği zamana yetişmek
- f. Kadınların (güvenlikleri için) yanlarında mahremlerinin bulunması

Bu şartlara ayrıca Müslüman, akıllı ve baliğ olmak da ilave edilmektedir. Görüldüğü üzere fıkıh âlimleri “*azık ve binit*” kavramları içerisinde yukarıdaki maddelerin bulunması gerektiğini bildirerek, istitâatin gerçekleşeceğini beyan etmişlerdir.

Sünnetin hac ibâdeti konusundaki izahatı bununla sınırlı değildir. Örneğin bu ibâdetin hangi sıklıkla yapılacağını da açıklamıştır. Bununla ilgili olarak Ebû Hüreyre (ö.58/678) Peygamber’in (sav) “*قد فرض الله عليكم الحجَّ، فحُجُّوا*” *Ey İnsanlar! Allah sizlere hacci farz kılmıştır bu nedenle haccediniz.*” buyurması üzerine sahabeden Akra‘ b. Hâbis’in (ö.33/653); “*Ey Allah'ın Resulü! Her sene mi hac yapalım?*” diye sormuş ve sorusunu üç defa tekrarlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “*Soruya ‘Evet’ diye cevap verseydim, o zaman hac size her sene vâcip olurdu. Siz de buna güç yetiremezsiniz.*”⁶¹⁷ buyurmuştur. Kur’ân’da hangi sıklıkla hac yapılacağı ifade edilmediğinden soru sorma ihtiyacı hisseden sahabeye Hz. Peygamber (sav) bu şekilde cevap vermiş ve haccın ömürde bir defa olması gerektiğini beyan etmiştir.⁶¹⁸

Bu hadis, Hz. Peygamber (sav), hüküm koyuculuğuna, sünnetin de teşrî yetkisine işaret etmektedir. Çünkü kendisi, “*‘Evet’ şeklinde cevap verseydim bu sizin için vâcip olurdu*” diyerek kendisinin hüküm koyma konusunda yetkili olduğunu belirtmiştir.⁶¹⁹

⁶¹⁷ Buhârî, “İ’tisam”, 2 (No: 7288); Müslim, “Hac”, 1337; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 1 (No: 1721); Tirmizî, “Menâsik”, 5 (No: 813); Nesâî, “Menâsik”, 1 (No: 2616); İbn Mâce, “Menâsik”, 2 (No: 2884); Dârimî, “Menâsik”, 4 (No: 1789).

⁶¹⁸ Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, ed. Naim Eşref Nur Muhammed (Pakistan: İdâretü'l-Kur’ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417), 2/297-298.

⁶¹⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 4/173-178; 8/166-168; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur’ân*, 2/477; 5/214; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1617-1618.

Burada dikkat çeken ve bir o kadar da önemli konu sahabenin soru sormasıdır. Çünkü âyette açık bir şekilde izah edilmeyen hükümleri bu şekilde soru sorarak öğreniyorlardı. Kur'ân kendi dilleri ile inmiş olmasına rağmen kendi görüşlerine ve fikirlerine göre hareket etmemiş, bunun yerine Kur'ân'ı en iyi anlayan, yorumlayan, izah eden ve hüküm koyan Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine müracaat etmeye çalışmışlardır. İşte bu nedenle böyle durumlarda Hz. Peygamber'e (sav) soru sorarak gereken bilgileri alıyorlardı. Bunun temel sebebi de kendisinin hüküm koymaya yetkili olduğunu bilmeleridir.

Hz. Peygamber (sav) ashabına kendisinin hüküm koymaya yetkili olduğunu aynı hadisin devamındaki şu sözleri ile de dile getirmektedir; “*size bir şey emrettiğim zaman ondan gücünüzün yettiği kadarını yapın, bir şeyi men ettiğimde ise onu derhal bırakın.*”⁶²⁰ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) kendisinin hem hüküm koyucu olduğunu ifade ederken aynı zamanda insanların kolayına gidecek durumları da tercih etmiş oluyordu. Böylece ibâdetlerin yapılmasının kendisinden alınması gerektiğini belirterek bunu “*bir şey emrettiğim zaman*” ifadesi ile dile getirmiştir. Ayrıca “*...bir şeyi men ettiğimde ise onu derhal bırakın*” ifadesinden de yasaklama ve haram kılmanın da onun görevleri arasında olduğunu belirtmektedir. Çünkü hüküm koyan aynı zamanda yasaklamaya da yetkilidir.⁶²¹ Bu şekilde Müslümanlara teşrîde yetkili olduğunu, verdiği bilgiye itibar etmeleri gerektiğini vurgulayarak başka bir bilgi ve habere ise itibar etmemelerini istediği anlaşılmaktadır.

Sünnet, haccın hemen yapılıp yapılmaması konusunda da beyanatta bulunmuştur. Hac ibâdeti ömürde bir defa farz olmakla beraber hemen yapılıp yapılmaması yani fevrî mi terâhî mi olduğu önem arzeden bir durumdur. Bu konuda Abdullah b. Abbas (ö.67/687) Hz. Peygamber'in (sav); “*Hac yapmak isteyen acele etsin,*⁶²² *çünkü kişi başına ne geleceğini bilemez,*⁶²³ *bazen hastalanabilir, binit hayvanı kaybolabilir ya da hacca gitmeyi engelleyen bir işi meydana gelebilir*”⁶²⁴ buyurduğunu ve hac yapmak isteyenlerin

⁶²⁰ Müslim, *el-Câmi 'u 'ş- Şahîh*, “Hac”, 1337.

⁶²¹ Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *İkmâlü 'l-Mu 'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998), 4/443-444; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1617-1618.

⁶²² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 6 (No: 1732).

⁶²³ Ahmed b. Hanbel, 3/436 (No: 1973).

⁶²⁴ İbn Mâce, “Menâsik”, 1 (No: 2882).

bu imkânı elde ettiklerinde acele etmelerini,⁶²⁵ zira kendisini hac yapmaktan alıkoyacak hastalık⁶²⁶ gibi ârizî durumların ortaya çıkabileceğini ifade etmiştir.⁶²⁷

Hz. Peygamber (sav) haccın farz kılındığı yıl hac yapmamış, bir sonraki yıla ertelemiştir. Bunun birkaç nedeni vardı, bunlardan birincisi, nesî uygulamasıdır. Çünkü Araplar nesî uygulamasıyla haccı o sene zilhicce ayında değil zilkade ayında yapacaklardı. İkincisi, Arapların Cahiliye adetlerine göre hac yapmalarıydı.⁶²⁸ Üçüncüsü de Hz. Peygamber'in (sav) Müşriklerle yapmış olduğu anlaşmalardı. Nitekim o günkü Arap toplumunda yapılan anlaşmaların ihlali ihanet olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) Mekke'yi barış yolu ile fethetmiş, harem sınırları içerisinde savaşmayıp zor da kullanmamış, Mekke'nin fethi günü Kâbe'de bulunan putları yıkarak şirk araçlarını kaldırmıştı.⁶²⁹ Bir sonraki yıl olan hicretin dokuzuncu senesinde ise Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak İslâmî kurallara uygun bir şekilde hac yapması için görevlendirdi. Hz. Ali'yi ise bildiri yahut deklarasyonu⁶³⁰ okumak üzere kendisine vekil tayin etmiştir. Böylece Müşriklerle yapılan antlaşmalar feshedilmeyip süresi doluncaya kadar geçerliliğini koruyacaktı. Ayrıca hicrî dokuzuncu yıl bir milat kabul edilerek bu yıldan sonra hac İslâmî kurallara göre yapılacaktı. Dolayısıyla hicretin dokuzuncu yılında Müslümanlar İslâm'ın kurallarına uygun bir şekilde hac yaparken Müşrikler de Cahiliye âdetlerine göre son haclarını yapmışlardı.⁶³¹ İşte bu nedenle Hz. Peygamber (sav) haccı bir sonraki yıla tehir etmiştir.⁶³² Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) haccı tehir etmesi ihtiyaca binaen olmuştur. Bu sebeple bir Müslümanın kendisine hac farz olduktan sonra tehir etmesinin doğru olmadığı ve hemen yani fevri bir şekilde yapmasının daha uygun olduğu kannatindeyiz.

Haccın hemen yapılıp yapılmaması yani fevrî mi yoksa ömrî/terâhî mi olduğu konusu âlimler arasında ihtilafli bir konudur. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi haccın fevrî olması gerektiğini savunarak, bu konuda, “*Hac yapmak isteyen acele etsin*”

⁶²⁵ Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî Âzîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005), 1/829.

⁶²⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 8/41-42.

⁶²⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/36-37.

⁶²⁸ Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*, 1/1/484-485.

⁶²⁹ Adem Tutar, “İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 80-81.

⁶³⁰ Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/204.

⁶³¹ Erkal, “Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkhi Meseleler”, 147-148.

⁶³² el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl* (Mısır: Dâr el-Hedyu En-Nebvî, 2007), 2/269-270.

hadisinin delil olduğunu ifade ederlerken,⁶³³ Şafî mezhebi ile Hanefî mezhebinden İmam Muhammed'e göre ise haccın farz kılındığı yıl ile Hz. Peygamber'in (sav) hac uygulamasını delil göstererek haccın terâhî (ömri) üzere olması gerektiğini beyan etmişlerdir. Nitekim Şafî, haccın hicretin altıncı yılında farz kılındığını, Hz. Peygamber'in (sav) ise haccı hicrî onuncu yıla erteleyerek eda ettiğini ifade eder.⁶³⁴ Bu nedenle haccın farz kılındıktan sonra geciktirilmesinin günah sayılmayacağını, bununla beraber haccı fevrî bir şekilde yerine getirmenin ise sünnet olduğunu belirtir.⁶³⁵

Bu açıklamalar ışığında haccın fevrî olması daha isabetli olmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) haccın farz olması durumunda hemen yapılması gerektiğine temas etmiştir. Kendisinin bir yıl ertelemeği ise yukarıdaki izahtan da anlaşılacağı üzere ihtiyaca binaen olmuştur. Bu vesile ile haccın farz olması durumunda geciktirilmemesi daha uygun olacaktır.

Sonuç olarak; hac ibâdetinin başka dinlerden İslâm'a geçmediği, İslâm öncesi başka dinlerde buna benzer ibâdetlerin bulunduğu bilinmekle beraber İslâm'ın sonradan gelmiş olması bu ibâdeti onlardan almasını gerektirmez. Kaldı ki yukarıdaki izahattan da anlaşılacağı üzere hac ibâdeti Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları, yani sünnet ile şekillendiği görülecektir. Çünkü sünnetin bir yandan Kur'ân'da belirtilen bir hükmü teyit ettiğini, diğer yandan Kur'ân'da izahatı yapılmayan hükümleri beyan ederek izah ettiğini ayrıca Kur'ân'da yer almayan hükümler koyduğu görülür. Bu hükümlerin konulmadığı düşünüldüğünde ise hac gibi önemli bir ibâdetin eksik kalacağı ve anlaşılmayacağı hem de nasıl yapılacağına bilinmeyeceği anlaşılmaktadır.

3.3.2. Haccın Yapılış Zamanı

Yüce Allah insanoğlunu birtakım ibâdetlerle mükellef kılarak,⁶³⁶ yaratılış gayesini kulluk olarak beyan etmiştir.⁶³⁷ Her ibâdet için ayrı ayrı bir zaman ve vakit belirleyerek

⁶³³ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008), 4/308; Kâsânî, *Bedâ'i 'u's-şanâ'i 'fi tertîbi's-Şerâ'i'*, 2/542; Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l muhtesid*, thk. Ali Muhammed Mu'avvad - Âdi Ahmedl Abdulmavcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 1/478-479; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/36.

⁶³⁴ Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/24-26.

⁶³⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, thk. Mahmud Matrâcî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 7/69-76.

⁶³⁶ Ayrıca Bkz. el-Fâtiha, 1/5; el-Enbiyâ, 21/16-18; el-Mü'minûn 23/115-116; ed-Duhan 44/38; es-Sâd 38/27.

⁶³⁷ ez-Zâriyât, 55/56.

bu ibâdetleri gün, hafta, ay ve yıl gibi zaman dilimleri içinde takdir ettiği gibi vakti de ibâdetin şartı saymıştır. Böylece hayatımızın içinde zamanı, zamanın içinde de hayatımızı tanzim etmiştir. İşte bu nedenle zaman insanoğlu için en kıymetli hazine ve en büyük sermayedir.

Buna göre, günlük olarak kılınan namazlar ile haftada bir, cuma günü kılınan namazı, yılın belirli bir ayında tutulan orucu, yılda bir defa verilen zekâti örnek vermek mümkündür. Her bir namaz için ayrı ayrı vakitler tayin edildiği gibi haftalık olarak yerine getirilen cuma namazı için de ayrı bir vakit tayin edilmiştir. Yine oruç ibâdeti için yılda bir ay takdir edildiği gibi zekât da yılda bir defa yerine getirilen ibâdetlerdendir. Kur'ân'da namazın Müminler için vakitleri belirlendiğinden bahsedilmiş,⁶³⁸ bununla beraber bu vakitlere açık bir şekilde değinilmemiş,⁶³⁹ namaz vakitleri sünnet tarafından beyan⁶⁴⁰ edildiği gibi oruç ve zekâta da durum aynıdır. Bu ibâdetlerden hac için de belirli bir vakit tayin edilmiş olup, bu vakit hac ayları olarak ifade edilir ve bu aylarda da belirli ve sayılı günlerde belirlenmiştir.

Durum böyle olmakla beraber Cahiliye döneminde Araplar, birtakım ekonomik ve siyasi nedenlerden dolayı haram aylar ile hac aylarının yerlerini değiştirerek *nesî* uyguluyorlardı.⁶⁴¹ Araplar yaşam tarzları gereği hayatlarını genellikle savaş ve yağma ile idame ettirdiklerinden⁶⁴² üç haram ayın peş peşe gelmesi onların durumlarını zorlaştırıyordu.⁶⁴³ Bu nedenle haram aylarda savaşı meşrulaştırmak⁶⁴⁴ ve Muharrem ayını safere ertelemek suretiyle⁶⁴⁵ o ayı helal yaparak⁶⁴⁶ *nesî* yapıyorlardı.⁶⁴⁷ Nesînin ardından ayların isimlerinde değişiklik yapılır ve aylar bir aylık bir farkla sayılmaya devam edilirdi.⁶⁴⁸

⁶³⁸ en-Nisâ 4/103.

⁶³⁹ el-Bakara 2/238; Hûd 11/114; el-İsrâ 17/78; Tâhâ 20/130; en-Nûr 24/36; er-Rûm 30/17-18; el-İnsân 76/25

⁶⁴⁰ Buhârî, "Mevâkit es-Salât", 1 (No: 521); "Bedü'l-Halk", 6 (No: 3221); "Meğazi", 11 (No: 4007); Müslim, "Mesâcid", 610, 611; Ebû Dâvûd, "Salât", 2 (No: 393); Tirmizî, "Salât", 1 (No: 149); Ahmed b. Hanbel, 5/344 (No: 3322).

⁶⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî Muhammed b. Habîb, *el-Muḥabber* (Haydarabad: Dâiretu'l-Meârif, 1942), 157.

⁶⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/43.

⁶⁴³ Süheylî, *er-Ravzû'l-ünüf fi şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*, 248.

⁶⁴⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 8/472-473.

⁶⁴⁵ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 4/189.

⁶⁴⁶ Âlûsî, *Buluğu'l-ereb fi ma'rifet aḥvâli'l-'Arab*, 3/72-75.

⁶⁴⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Ḳur'ân*, 10/203-204.

⁶⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, 4/108-109; Ezrakî, *Aḥbâru Mekke*, 1/185.

Bir diğerk nesî türünü ise hac aylarının yerlerini değıştirerek yapıyorlardı. Çünkü onlar için hac mevsimi çok önemliydi, zira büyük panayırlarını ve ticaret faaliyetlerini hac mevsiminde düzenliyorlardı. Bu şekilde haccı Zilhicce, umreyi Receb ayında yapıyor, ayrıca Receb, Zilhicce, Zilkade ve Muharrem aylarını da haram aylar olarak kabul ediyor ve uyguluyorlardı. Ancak bu aylar kamerî olduğundan yılın bütün mevsimlerini dolaşıyordu. Bu durum onların ticaretini olumsuz etkilediğinden beledikleri kârı elde edemiyor, ayrıca yaz aylarında yolculuk yapmakta onlara zor geliyordu. Bu nedenle hac aylarının zamanını güneş/şemsî takvime göre uyarlayarak, ziraatla meşgul olmadıkları gibi iklim şartlarına uygun tarım ürünlerini panayırlarda pazarlamak, ticaretlerini rahatça yapmak ve kendileri için uygun mevsimde seyahat etmek amacıyla nesîe başvurular.⁶⁴⁹

Buna göre hac ayı olan Zilhicceden sonra gelen Muharrem ayının yeri değıştirilir, bu aydan sonra haram olmayan bir ay araya konulurdu. Yılın ilk ayı olarak ilave edilen bu aya da “saferülevvel” denilirdi. Bu şekilde yapılan nesî ile kaldırılan ay bir sonraki Rebülevvel ayına erteleniyor, yılın tüm aylarını dolaşıp Muharrem ayına gelinceye kadar bir devir tamamlanıyordu.⁶⁵⁰ Böylece nesî sonucu kamerî ayların sayısı on üç çıkarılıyordu. Bu şekilde ki nesî uygulaması her yıl olmayıp, iki - üç yılda bir⁶⁵¹ yapılırdı. Böylece hac mevsiminde panayırlarını kuruyor, bu panayırlarda iklim şartlarına uygun ürünlerini pazarlıyor; böylece arzuladıkları kârı elde ediyorlardı.

Kur’ân’da ayların sayısının “on iki” olduğu ifade edildikten sonra, bu ayların dördünün haram ay olduğu belirtilir⁶⁵² ardından da hac ay ve günlerine dikkat çekilir. Daha sonra da yapılan nesî uygulamasının büyük bir günah⁶⁵³ olduğu ve yasaklandığından söz edilir. Dolayısıyla ibâdetlerin hem yapılışının hem de zamanlarının yüce Allah tarafından belirlenebileceğı vurgulanmaktadır.

Kur’ân’da hac ibâdetinin zamanıyla ilgili olarak inen ilk âyette; “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِةِ قُلْ: “Sana doğan ayları soruyorlar. De ki, onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir...”⁶⁵⁴ buyrulmaktadır. Bu âyette hilalin diğerk ibâdetlerde olduğu gibi

⁶⁴⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*, 16/57-58; Fayda, “Nesi”, 32/578-579; Başar, *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesi*, 27-30.

⁶⁵⁰ Ahmed b. Muhammed b. Hasen Ebû Ali el-Merzukî, *el-Ezmine ve'l-emkine*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 14/315-316.

⁶⁵¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/784-785.

⁶⁵² Bkz. et-Tevbe 9/36; el-Bakara 2/194, 217; el-Maide 5/2, 97.

⁶⁵³ Bkz. et-Tevbe, 9/37.

⁶⁵⁴ el-Bakara 2/189.

vakit ölçüsü olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca Cahiliye döneminde hac ibâdetinin yapıldığı ve bilindiği, bu nedenle de hac aylarının değiştirilmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır.⁶⁵⁵ Dikkat edilirse bu âyet genel olup tüm seneyi kapsamaktadır.

Hac ibâdetinin zamanının ifade edildiği bir diğer âyet ise şöyledir; “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ”⁶⁵⁶ bu âyet bir önceki âyetten sonra nâzil olmuş ve bir önceki âyette mücmel bir şekilde ifade edilen hac ibâdetinin vakti bilinen aylar şeklinde beyan edilerek ifade edilmiştir⁶⁵⁷ ancak, bilinen bu ayların isimlerinin verilmemesi ise dikkat çekicidir. Zira söz konusu ayların o dönemde Araplar tarafından bilindiği⁶⁵⁸ ve bunların ilkinde insanlar, savaştan el etek çekip barış içerisinde oturdukları için oturma ayı anlamında “Zilkade”⁶⁵⁹ ve haccın tüm görkemiyle icra edildiği ay olması nedeniyle hac ayı “Zilhicce”⁶⁶⁰ şeklinde ifade edilmiştir. Nitekim böyle bir isimlendirme de, Zilkadenin öteden beri hacca hazırlık ayı, Zilhiccenin ise hac ayı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

“الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ” âyetinde “أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ” “bilinen aylar” ile hac aylarına değinilmekte bununla beraber bu ayların isimlerine ise yer verilmemektedir. Bunun da temel sebebinin hac aylarının öteden beri bilindiğine bir işaret olup tıpkı, “البرد شهران” “soğuk iki aydır” veya “الصيف شهران” “yaz iki aydır” denilerek yaz ve kış aylarının ifade edilmesi gibidir. Çünkü yaz ve kış ayları insanlarca bilindiğinden söz konusu ayların isimlerinin zikredilmeden de bu şekilde anlaşıldığı bilinmektedir. Ayrıca Kurtubî, Ferrâ'nın bu konuda Arapların “الطيلسان ثلاثة اشهر” “Taylasan⁶⁶¹ üç aydır” diyerek yaz ayını işaret ettiklerini belirtir. Zira bununla esasında “وقت لباس الطيلسان” “Taylasan (entari) giyilme vakti”nin kastedildiğini, buna göre de yaz aylarında bu elbiseleri giyebildikleri için bu şekilde yaz aylarına işaret ettiklerini ve yaz aylarının isimlerini zikretmeye ihtiyaç duymadıklarını ifade eder. Buna göre hac ayları olan Şevval, Zilkade ve Zilhicce ayları o dönemde bilindiğinden bu ayların isimleri açıkça Kur'ân'da zikredilmemiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁵ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb (et-Tefsîrû 'l-kebîr)*, 5/129-130.

⁶⁵⁶ el-Bakara 2/197.

⁶⁵⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu 'l-ğayb (et-Tefsîrû 'l-kebîr)*, 5/173-174; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 3/320.

⁶⁵⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/405-406.

⁶⁵⁹ Bkz. İbn Manzûr, 3/357.

⁶⁶⁰ Bkz. İbn Manzûr, 2/227.

⁶⁶¹ Taylasan, yaz aylarında giyilen uzunca entari demektir. Bkz. Cubrân Mes'ud, *Raid et-Tullab* (Beyrut: Dâru'l-İlm lil Melâyîn, 1981), 528.

⁶⁶² Bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi 'l-Kur'ân*, 3/321-322.

a. Şevval, Zilkade aylarıyla Zilhicce'nin ilk on günüdür. İbn Abbas, Süddî, Şa'bî, Nehaî başta olmak üzere cumhurun görüşü budur.⁶⁶⁸ Bu görüş üç mezhep imamının görüşü olup Mâlik'in de bu görüşte olduğuna dair bir rivayet vardır.

b. Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamıdır. İbn Ömer, İbn Mes'ud, Atâ, Mücâhid, er-Rebi', Zührî ve Mâlik'in görüşüdür.⁶⁶⁹

Yukarıdaki ilk iki görüş arasındaki fark yalnızca Zilhicce ayının tamamı yahut ilk on gününün hac ayı olarak kabul edilmesidir. Her iki görüşte de hac aylarının üç ay olarak anlaşılması, âyetteki çoğul formunun *eşhür* en az üçü ifade etmesindedir.⁶⁷⁰

Hac aylarının başlangıcı olan Şevval ayı ile haccın ifa edildiği Zilhicce'nin dokuzuncu ve onuncu günü arasında iki aylık bir süre varken, hac sonrası ise bu süre yaklaşık olarak yirmi gündür. Dolayısıyla bu, hem Mekkelilerin hem de Mekke'ye dışardan gelecek olanların donanımlı bir şekilde hacca hazırlık yapabilmeleri için daha çok süreye ihtiyaç duyulduğunu gösterirken hac ibâdeti eda edildikten sonra dönüş için daha az sürenin yeterli olduğunu gösterir. Bu nedenle haram aylardan olmayan Şevval ayının da hac ayı olarak sayılmasıyla, bir anlamda insanların barışa öncelik verecekleri ay sayısı beşe çıkmış olmaktadır ki, bu da insanlığın hayrına bir durumdur.⁶⁷¹

Haram aylar ile hac ayları arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu belirtmemiz mümkündür. Zira bu aylarda savaşın yasak olmasının nedeni de insanların rahat ve en önemlisi de güven içerisinde hac ibâdetini yapabilmeleridir.⁶⁷² Böylece âdeta insanlar haram aylar ile barış içerisinde yaşamaya alıştırmış; dolayısıyla hac ve umre için uzak yerlerden Mekke'ye gelenlerin güvenli bir şekilde gelip memleketlerine dönmeleri sağlanmıştır.

Hac aylarının üç ay olarak geniş tutulması, bu üç ayın dışardan Mekke'ye gelenlerin gelip geri dönebilecekleri süre olması ve bu üç ayda hac için ihrama girilebilse bile bu ayların tamamında hac yapılabileceği anlamına gelmemektedir.⁶⁷³ Çünkü uygulamada böyle bir şey söz konusu olmamış, bu konuda da aykırı bir görüş de ileri sürülmemiştir.

⁶⁶⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 2/232.

⁶⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/406; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadir el-câmi' beyne fennyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Beyrut: Dâr'ul-Marife, 2007), 129.

⁶⁷⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 5/173-174.

⁶⁷¹ Ali Akpınar, "Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı Ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler", *Marife Dergisi* 1 (2003), 94.

⁶⁷² Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/206-207.

⁶⁷³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Şur'ân*, 1/539.

Asıl amaç hacca hazırlık ve ihramın giyilebileceği vakittir.⁶⁷⁴ Bu nedenle hac ayları dışında ihrama girilip niyet yapılacak olursa bu ihram, hac için olmayıp umre için geçerli olur.⁶⁷⁵ Bu tıpkı öğle namazına zevalden önce yapılan niyet veya ramazan ayı girmeden oruç için yapılan niyet gibi olur.⁶⁷⁶ Bu namaz nafîle olduğu gibi oruç da farz olan ramazan orucu yerine geçmeyip nafîle oruç olur. Ya da zamanı gelmeden verilen zekât gibi olur ki böyle bir durumda da verilen zekât olmayıp sadaka yerine geçer.⁶⁷⁷

Sünnetteki beyanat ve uygulamalar ile Kur'ân öncesi ve sonrası uygulamalar da bu doğrultudadır. Zaten âyet, bilinen aylar diyerek, hac aylarının Kur'ân'ın indiği dönem insanları tarafından bilindiğini özellikle belirtmiş ve sünnet de bunu takrir etmiştir. Ayrıca o dönemde insanların hac ibâdetini bütünüyle üç aya yaydıklarına dair bir görüş de kaynaklarda yer almamaktadır. Nitekim Cahiliye döneminde Şevval ayında hac için hazırlıklara başlanır ve bu aylarda ihrama girilirdi.⁶⁷⁸ Bu nedenle söz konusu ayların hepsinde hac yapılır anlamının çıkmayacağı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Taberî, hac aylarının Şevval ve Zilkade aylarının tamamı ile Zilhiccenin ilk on günü olduğu savunarak, teşrik günlerinden sonra hac ibâdeti için yapılacak herhangi bir işin olmadığını, bu nedenle üçüncü ayın tamamının hac ayları ifadesinin içerisine girmediğini ifade eder.⁶⁷⁹ Taberî'nin bu ifadesinin oldukça dikkat çekici olduğu ortadadır, zira ilk dönemde bilinen ve yaygın olan uygulama Zilhicce'nin ilk on gününde hac amellerinin bitmesi şeklindedir. Hal böyleyken hac aylarını, bilinenin dışında senenin tüm aylarına yahut işaret edilen bu üç ayın bütün günlerine yaymanın mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır. Nitekim Râzî de âyette geçen "bilinen" (malumat) ifadesinin senede bir kere olan belli bir zamana işaret ettiğini, bu konudaki önceki uygulamayı takrir ettiğini, belirlenen ve bilinen bu vaktin öne alınarak yahut sonraya bırakılarak değiştirilmesinin mümkün olamayacağını belirtmiştir.⁶⁸⁰

Bu açıklamalar ışığında hac ibâdetinin terviye günü başladığı ve bayramın üçüncü günü sona erdiği ifade edilmelidir. Haccın en önemli rüknü olan Arafat, Zilhiccenin dokuzuncu günüdür. Bu nedenle hacılar Zilhiccenin sekizinci günü yani terviye günü

⁶⁷⁴ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, 1/526.

⁶⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/320.

⁶⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/117.

⁶⁷⁷ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 8/108-109.

⁶⁷⁸ Bkz. Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/350.

⁶⁷⁹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/539.

⁶⁸⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 5/174.

temettu‘ haccı yapanlar umre yapıp ihramdan çıktıkları için tekrar ihrama girer, ifrad ve kırân yapanlar ise ihramlı olarak Mina’ya geçerler.⁶⁸¹ Burada hazırlıklar tamamlandıktan sonra Zilhiccenin dokuzuncu günü Arafat’a çıkılır ve vakfeye durulur.⁶⁸² Ancak günümüzde, başta Türkiye olmak üzere birçok ülke kalabalık ve yoğunluktan ötürü Arafat’a çıkış yani intikal terviye günü başlar. Vakfenin ardından bayramın birinci günü, şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş ve ziyaret tavafı icra edilir.⁶⁸³ Bayramın ikinci ve üçüncü günleri ise sadece şeytan taşlama menâsiki icra edilir.⁶⁸⁴ Buna göre hac ibâdetinin Arafat çıkış günü olan dokuzuncu gün başlar bayramın üçüncü günü sona erer. Böylece hac ibâdetinin beş günden ibaret olduğu ifade edilmelidir.

3.3.3. Haccın Çeşitleri

İbadetler farklı şekillerde ifa edilebilmektedirler. Huzurun kaynağı ve inancın pratiğe yansması olan ibâdetlerin çeşitli şekillerde yapılması sünnetin sağlamış olduğu kolaylıkların bir sonucudur. Nitekim sünnet, ibâdetlerin şekillenmesinde büyük bir role sahiptir. Hac bu ibâdetlerden olup çok yönlü olarak eda edilir, yani mal ve bedenle yapılan bir ibâdet olup; aynı zamanda ömürde bir defa ve belirli bir mekânda yerine getirilir. Hac belirli bir mevsimde yerine getirilirken umrenin ise belirli bir zamanı yoktur. Aynı şekilde hac ibâdeti tek başına yapılabildiği gibi küçük hac olarak bilinen umre ile de yapılabilmektedir. Dolayısıyla hac ibâdetinin farklı şekillerde yerine getirilişini belirleyen en önemli unsur umredir. Yani hac mevsiminde hac ile umrenin beraber yapılıp yapılmaması belirleyici etkindir.

Ayrıca hac ibâdeti ihram ile yerine getirilmektedir. Hac mevsiminde bir ihramla sadece hac yapıldığı gibi aynı ihram altında hacla beraber umre, ayrı ihramlarla da hac ve umre yapılabilmektedir. Buna göre hac ibâdeti umreyle beraber yapılıp yapılmamasına göre ifrad, temettu‘ ve kırân olmak üzere üç çeşittir.⁶⁸⁵

Bu nedenle önce haccın bu üç çeşidi kısaca izah edilecek, daha sonra sünnetin bu konudaki rolüne değinilecek, ardından da Hz. Peygamber’in (sav) hangi haccı yaptığıyla ilgili rivayetler değerlendirilecektir.

⁶⁸¹ Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti me’âni elfâzi’l-Minhâc*, 1/720-721; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’d-Dürri’l-muhtâr*, 3/517-519.

⁶⁸² İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l mukteşid*, 1/515-516; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/334-336.

⁶⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/39-45.

⁶⁸⁴ Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, 4/193-195.

⁶⁸⁵ Kâsânî, *Bedâ’i’u’ş-şanâ’i’ fî tertibi’ş-Şerâ’i’*, 3/152-153.

3.3.3.1. İfrad Haccı

İfrad haccı; umre yapılmadan hac mevsiminde sadece hacca niyet edilerek yapılır.⁶⁸⁶ Mîkatta ihrama girerken sadece hac yapmaya niyet edilirse bu hac, *ifrad haccı* olup bu haccı yapana da *müfrid* denilir.⁶⁸⁷

Hac yapacak kişi mîkat mahallinde ihrama girerken sadece hacca niyet eder. Mekke'ye gelindiğinde kudûm tavafi yapılır ve umre yapılmadığından sa'y yapılmasına gerek olmayıp⁶⁸⁸ tavafın ardından, tavaf namazı kılınır ihramdan da çıkılmaz. İhramda bayramın birinci günü Akabe cemresine taş atıldıktan sonra ihramdan çıkılır.⁶⁸⁹

Akabe cemresine taş atıldıktan sonra kurban kesmesi vâcip olmamakla beraber hacı dilerse kurban kesebilir, ardından tıraş olur ve ihramdan çıkar.⁶⁹⁰ Bu şekilde hac ayları içinde, hacdan önce umre yapmayıp sadece hac niyetiyle ihrama girerek hac menâsikini ifa edenler, "İfrad haccı" yapmış olurlar. İster mîkat sınırının dışında ve ister mîkat sınırı içinde ikamet etsin, herkes ifrad haccı yapabilir.⁶⁹¹

3.3.3.2. Temettu' Haccı

Temettu' haccı, umre ve haccın ayrı ayrı ihramlarla yerine getirildiği hac şeklidir. Bu hac çeşidinde önce umre yapılır, daha sonra hac için ihrama girilerek hac yapılır.⁶⁹² İşte bu şekilde yapılan hacca "*temettu' haccı*" bu haccı yapana da "*mütemetti'*" denir.⁶⁹³

Buna göre hac aylarında mîkat mahallinden yalnızca umreye niyet edilir, daha sonra Mekke'ye girildiğinde umrenin tavafi ve say'ı yapılır ve tıraş olup ihramdan çıkılır. Bu şekilde terviye gününe kadar ihramsız kalınır.⁶⁹⁴ Terviye günü yani Zilhiccenin sekizinci günü hac için tekrar ihrama girilir ve hacca niyet edilir. Arafat sonrası bayramın birinci

⁶⁸⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/312; Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/747.

⁶⁸⁷ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle İslam İlmihali (İnanç, İbadet, Günlük Hayat)* (İstanbul: Erkam Yayınları, ts.), 579.

⁶⁸⁸ İbrahim Çetin, *Hac'da Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 27.

⁶⁸⁹ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/729-730.

⁶⁹⁰ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3/534-535.

⁶⁹¹ İsmail Karagöz vd., *Hac İlmihali* (Ankara: DİB, 2007), 42; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 95.

⁶⁹² Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 3/3-4.

⁶⁹³ Çetin, *Hac'da Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları*, 26.

⁶⁹⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/578-579.

günü Akabe cemresine taş atılır, kurban kesilir, ardından tıraş olunarak ihramdan çıkılır.⁶⁹⁵

Aynı yılın hac aylarında umre ile hac ayrı ayrı ihramla yapıldığı zaman, iki ihram arasında, ihramsız yani ihram yasaklarının bulunmadığı yasaksız zaman dilimi, umre ile hac arasında hac yasaklarının söz konusu olmadığı serbest bir vakit bulunduğu için bu ad verilmiştir.⁶⁹⁶ Aynı şekilde hac ayları içinde umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra, aynı yıl hac için yeniden ihrama girip hac menâsikini de eda eden uzak bölgelerden gelmiş hacılar, temettu‘ haccı yapmış olurlar.⁶⁹⁷

3.3.3.3. Kırân Haccı

Kırân haccı, aynı yılın hac aylarında hem hacca hem de umreye beraber niyet edilerek yapılır. Yani umre ve haccın ikisine birden niyet ederek, bu iki ibâdeti bir ihram ile birleştirmektir. Kırân, Arapların iki şeyi birleştirdiklerinde “*karaneş-şey’e ileş-şey’i*” demelerinden alınmış olup, “Birleştirmeli hac” anlamında bu adı almıştır.⁶⁹⁸

Kırân haccı için mîkat mahallinde hac ve umreye beraber niyet edilir.⁶⁹⁹ Daha sonra Mekke’ye girer girmez umrenin tavafı ve say‘’i yapılır ancak tıraş olunmaz ve ihramdan da çıkılmaz. İfrad haccında olduğu gibi bu şekilde ihramda bayramın birinci gününe kadar kalınır.⁷⁰⁰ Bayramın birinci günü şeytan taşlamadan sonra tıraş olunur, kurban kesilir ve ihramdan çıkılır.⁷⁰¹ Bu şekilde aynı ihramla hac menâsikini de tamamlayan âfâkiler, “Kırân haccı” yapmış olurlar.⁷⁰²

Haccın üç farklı şekilde yapılabileceği sünnette dayanmaktadır. Bu nedenle sünnetin bu konudaki etkisine temas edilecektir.

3.3.3.4. Üç Çeşit Haccın Ortaya Çıkışında ve Uygulamasında Sünnetin Rolü

Sünnetin ibâdetler konusunda etkili olduğuna daha önce de temas edilmişti. Hac ibâdetinin üç şekilde yapılmasında sünnetin etkisini belirtmek teşrî değeri açısından önem

⁶⁹⁵ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 2/637-639.

⁶⁹⁶ İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’ d-Dürri’l-muhtâr*, 3/561.

⁶⁹⁷ Karagöz vd., *Hac İlmihali*, 42; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 79.

⁶⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/51.

⁶⁹⁹ İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-kadîr li’l-‘âcizi’l-fakîr*, 2/532.

⁷⁰⁰ İbn Nüceym, *el-Bahrü’r-râ’ik*, 2/621-623.

⁷⁰¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/374.

⁷⁰² Karagöz vd., *Hac İlmihali*, 43; Erul - Keleş, *Haccı Anlamak*, 96.

arz etmektedir. Dolayısıyla üç çeşit haccın sünnet tarafından nasıl beyan edildiğine değinilecektir.

İslâm dininin temel kaynağı Kur'ân'da haccın üç şekilde yapılmasına ilişkin bilgi verilmemiştir. Hac ve umre ile ilgili olarak, “وَأَتَمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ” “*Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın*”⁷⁰³ ile hac ve umrenin tamamlanması gerektiğine vurgu yapılmış, aynı şekilde “وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا” “*Gitmeye gücü yetenlerin haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*”⁷⁰⁴ buyrulurken hac yapılmasından bahsedilmiştir. Yine hac ile ilgili olarak “وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ” “*İnsanlar arasında haccı ilan et...*”⁷⁰⁵ buyrulmuştur. Bu âyetlerde hacca davet ile hac yapılması gerektiği belirtilmiştir. Haccın üç farklı şekilde yapılabileceği sünnet ile belirlenmiştir.

Cahiliye döneminde Araplar, hac mevsiminde umresiz hac yaparlardı. Hac mevsiminde umre yapmayı işlenen günahların en büyüğü olarak kabul ediyor, bu nedenle hac aylarından sonra umre yapılabileceğini savunuyorlardı. Bununla ilgili olarak Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) Câhiliye Araplarının; “إِذَا بَرَا الدَّبْرَ، وَعَفَا الْأَثْرَ، وَأَسْلَخَ صَفْرَ، ” “*Devenin arkasındaki yara iyi olur, hacıların ayak izleri silinir, Safer ayı da çıkarsa, işte o zaman umre, yapmak isteyen için helal olur.*”⁷⁰⁶ dediklerini aktarır. Burada umre yapılacak zamana işaret edildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hacıların haccı sona ermesinden sonra Safer ayının çıkışı ile umre yapılabileceğini savunuyorlardı. Buna göre Müşrikler nesî uygulaması yaptıklarından Muharrem ayını Safer kabul ediyor ve bu ayın bitimi ile umre yapmanın helal olacağını vurguluyorlardı.⁷⁰⁷

Hac, hicretin dokuzuncu yılında farz kılındığında Hz. Peygamber (sav), Müslümanların hac ibâdetlerini yapmak üzere Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak görevlendirmişti. Tevbe sûresinin ilk ayetleri nâzil olunca Hz. Peygamber, bu âyetleri okumak üzere Hz. Ali'yi görevlendirmiş ve sonradan kabileye katılmasını sağlamıştır. İslâm'ın ilk haccı olarak kabul edilen bu hac ifrad haccı şeklinde tatbik edilmiştir. Haccın üç çeşidi Hz. Peygamber'in (sav), hicrî onuncu yılında diğer tüm menâsik gibi beyan edilmiştir.

⁷⁰³ el-Bakara 2/196.

⁷⁰⁴ Âl-i İmrân 3/97.

⁷⁰⁵ el-Hac 22/ 27.

⁷⁰⁶ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1564); Müslim, “Hac”, 1240.

⁷⁰⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/328-330; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1522.

Hiz. ÂiŒe (ö.58/678) Vedâ haccı esnasında Hiz. Peygamber ile beraber Zülhuleyfe'ye vardıklarında Hiz. Peygamber'in (sav); “*خرجنا مع رسول الله ﷺ موافين هلال ذي الحجة فلما كان بذي الحليفة قال من شاء أن يهمل بحج فليهمل ومن شاء أن يهمل بعمره فليهمل بعمره*”⁷⁰⁸ “*Peygamber (sav), kim sadece hacca niyet etmek istiyorsa niyet etsin, umreye niyet etmek isteyen niyet etsin, ben ise yanımda hedy kurbanı getirmeseydim umreye niyet edecektim.*” derken, kendisi içinde “*فكنت فيمن أهل بعمره*” “*ben de umreye niyet etmiştim.*”⁷⁰⁸ buyurmaktadır. Bu hadiste ifrad haccı ile temettu' haccının meşruluğuna işaret edildiği görülmektedir. Çünkü Hiz. Peygamber (sav) Müslümanları bu konuda serbest bırakırken kendisi hacca niyet etmiş, Hiz. ÂiŒe ise umreye niyet etmiştir. Hiz. Peygamber (sav), haccın farklı şekillerde yapılabileceğini beyan etmek üzere bu konuda sahabeyi serbest bırakırken kendisi, sadece hacca niyet etmiş, Hiz. ÂiŒe başta olmak üzere diğer eşleri⁷⁰⁹ ve kızı Hiz. Fâtıma'nın⁷¹⁰ ise temettu' haccı yapmalarını sağladığı görülmektedir.⁷¹¹

Burada Hiz. Peygamber'in (sav) hacca niyet ederken Hiz. ÂiŒe başta olmak üzere diğer hanımları ve kızı Hiz. Fâtıma'nın umreye niyet etmeleri kendisinin talimatıyla olduğu anlaşılmaktadır. Burada dikkat çeken en önemli ayrıntı Hiz. Peygamber'in (sav) hac mevsiminde umre yapılabileceğini en yakınında bulunanlar ile göstermeye çalışmasıdır. Bu nedenle Cahiliye dönemine ait uygulamanın yanlış olduğunu göstermiştir.

Akik vadisine gelindiğinde ise, Hiz. Ömer (ö.23/644) Hiz. Peygamber'in (sav); “*أتاني الليلة آت من ربي، فقال: وقُل: عُمْرَةٌ فِي حَجَّةٍ*” “*Peygamber'in (sav) bu gece Rabbimden bana bir haber (Cebrâil) geldi ve şöyle dedi; Hac ile beraber umreye de niyet et.*”⁷¹² buyurduğunu aktarır. Burada da Hiz. Peygamber'in (sav) kırân haccı yapması gerektiği Cebrâil'den aldığı vahiy ile belirlendiği görülür. Böylece Hiz. Peygamber (sav) ilkin hacca niyet etmiş, ardından kendisine gelen vahiyle umre ile haccı birleştirmiş ve kırân haccı yapması gerektiği kendisine bildirilmiş olmaktadır.

Hac kafilesi Mekke'ye vardığında ise, Hiz. Peygamber (sav) hedy kurbanını işaretleyip beraberinde getirenlerin ihramda kalmaları gerektiğini bildirmiştir. Hedy kurbanı getirmeyenlerin ise haclarını feshetmelerini ve umre yaparak ihramdan

⁷⁰⁸ Buhârî, “Hayz”, 16 (No: 317); “Hac”, 34 (No: 1561); Müslim, “Hac”, 1211; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23 (No: 1778); Nesâî, “Menâsik”, 48 (No: 3683).

⁷⁰⁹ Buhârî, “Hac”, 33 (No: 1560); 34 (No: 1561); Müslim, “Hac”, 1211.

⁷¹⁰ Buhârî, “Meğâzi” 60 (No: 4349); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 24 (No: 1797).

⁷¹¹ Âzîmâbâdî, ‘Avnü'l-ma'bûd, 1/844, 851.

⁷¹² Buhârî, “Hac”, 16 (No: 1534).

çıkılmalarını emretmiştir. Bu durumun kendilerine ağır geldiğini gören Hz. Peygamber (sav); “size neyi emrediyorsam onu yapınız, zira ben yanımda hedy kurbanı getirmemiş olsaydım, size emrettiğim gibi yapardım.”⁷¹³ buyurarak Müslümanları teselli etmiş ve gönüllerini almaya çalışmıştır. Aynı şekilde umreden çıkın emri ile kendilerine neyin helal olacağını, neler yapabileceklerini bilemeyip şaşırın ve bu durumu soran sahabeye, “her şey helaldir”⁷¹⁴ buyurarak bu durumu kendilerine izah etmiştir.⁷¹⁵

Câbir b. Abdullah (ö.78/697), Hz. Peygamber (sav) yanında hedy kurbanı getirmeyenlere umre yaparak ihramdan çıkabileceklerini söyleyince Sürâka b. Mâlik’de (ö.24/645), “Ya Resullallah bu sadece bu yıl için mi geçerlidir, yoksa sürekli olan bir hüküm mü?’ diye sormuş, Hz. Peygamber (sav) de, ‘Bu uygulama ilelebet sürekli dir.’”⁷¹⁶ cevabını almıştır. Dikkat edilirse Hz. Peygamber (sav), bu uygulamanın sadece kendilerine has olmadığını, bundan böyle sürekli olacağını açıklayarak Cahiliye döneminin bu kötü uygulamasını ortadan kaldırdığını beyan etmiştir.⁷¹⁷

Hz. Peygamber’in (sav), hac mevsiminde umre yapılamayacağı algısını tadrîcî bir şekilde ortadan kaldırıp ilga ettiği görülmektedir. Öncelikle en yakınında bulunanların umreye niyetlerini sağlarken bu konuda ashâbı serbest bırakmıştır. Ardından hedy kurbanı getirmeye gücü yetmeyenlerin de haclarını feshetmelerini emrederek umre yapmalarını sağlamıştır. Bu durum karşısında sahabenin zorlandığını ve şaşırıldığını sezen Hz. Peygamber (sav) kendilerini teselli etmiştir. Burada sahabenin Hz. Peygamber’den (sav) farklı hareket etmek istemedikleri görülmektedir. Haccın feshi konusunda tereddüt yaşamalarının asıl sebebi bu olmalıdır. Nitekim hadislerde ifade edilen, ihramdan çıktıklarında neyin helal olacağını, bu durumun kendilerine has mı, yoksa özel mi? şeklinde soruların bundan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle Hz. Peygamber (sav), yanında hedy kurbanı olmaması durumunda kendileri gibi davranacağını beyan etmiştir.

Haccın üç çeşidinin kronolojik olarak ortaya çıkışı, ifrad, temettu‘ ve kırân şeklinde olmuştur. Zira İslâm’da ilk hac olarak bilinen Hz. Ebû Bekir’in hac emriği ile

⁷¹³ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1568); Müslim, “Hac” 1216.

⁷¹⁴ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1564); Müslim, “Hac”, 1240; Ahmed b. Hanbel, 22/14.

⁷¹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/328-330.

⁷¹⁶ Buhârî, “Umre”, 6 (No: 1784); Müslim, “Hac”, 1216; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23 (No: 1787); Ahmed b. Hanbel, 23/354 (No: 15163).

⁷¹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 6/28; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1476; Âzîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd*, 1/847-848.

gerçekleşen hac ibâdetini Müslümanlar ifrad olarak yapmıştı.⁷¹⁸ Vedâ haccında ise Hz. Peygamber'in (sav) ifradın yanında temettu' ve kırân haccında yapılabileceğini göstermiştir.

Netice itibariyle sünnet haccın üç şekilde yapılabileceğini beyan ederken, bu üç çeşidin yapılışını belirleyen en önemli etkenin de umre olduğunu göstermiştir.⁷¹⁹ Bu nedenle Cahiliye dönemindeki 'hac mevsiminde umre yapılamaz' anlayışının yanlış olduğunu beyan ederek ilga etmiştir.⁷²⁰ İbadetlerin şekillenenmesinde belirleyici olan sünnetin çok büyük bir öneme sahip olduğu, teşrî yetkisi ile ibâdetlerin yapılmasını nasıl kolaylaştırdığı da görülmektedir. Bu nedenle sünnet olmadan bu üç çeşit haccın yapılamayacağı anlaşılmaktadır.

3.3.3.5. Hz. Peygamber'in (sav) Yaptığı Hac ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Hz. Peygamber'in (sav) ifrad haccı yaptığıyla ilgili rivayetler, Hz. Âişe,⁷²¹ Câbir b. Abdullah,⁷²² Abdullah b. Abbas⁷²³ ve Abdullah b. Ömer'den⁷²⁴ nakledilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) temettu' haccı yaptığı ile ilgili herhangi bir rivayete rastlanılmamakla beraber bu çeşit haccı yapmaya teşvik ile tavsiyesi bulunmaktadır. Kırân haccı ile ilgili rivayetler ise oldukça fazladır.⁷²⁵ Bu nedenle sahâbi râvilerden birkaçı; Ömer b. Hattâb,⁷²⁶ Hz. Âişe,⁷²⁷ Hz. Hafsa,⁷²⁸ Abdullah b. Ömer,⁷²⁹ Abdullah b. Abbas,⁷³⁰ Enes b.

⁷¹⁸ İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/621-622.

⁷¹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl'l-Muhtâr*, 1/224.

⁷²⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/330; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1523; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/166; Âzimâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 1/851-853.

⁷²¹ Buhârî, "Hac", 34 (No: 1562); Müslim, "Hac", 1211; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23 (No: 1777); Tirmizî, "Hac", 10 (No: 820); Nesâî, "Menâsik", 48 (No: 2712-2713-2714-2715); İbn Mâce, "Menâsik", 37 (No: 2964-2965); Dârimî, "Menâsik", 16 (No: 1813); Ahmed b. Hanbel, 40/88 (No: 24077); Mâlik b. Enes, "Hac", 36.

⁷²² Buhârî, "Hac", 34 (No: 1568); Müslim, "Hac", 1216, 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57 (No: 1905); Nesâî, "Menâsik", 46 (No: 2709); İbn Mâce, "Menâsik", 37 (No: 2966).

⁷²³ Buhârî, "Hac", 23 (No: 1545); Müslim, "Hac", 1243; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 15 (No: 1752).

⁷²⁴ Tirmizî, "Menâsik", 10 (No: 820).

⁷²⁵ Bkz. Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' İbn Kesîr, *Haccetü'l-Vedâ'*, thk. Mustafa Abdulvâhid (Stuttgart: Dâru'l-Kur'an el-Kerim, 1986), 40-62.

⁷²⁶ Buhârî, "Hac", 16 (No: 1534), "Muzaraa", 16 (No: 2337), "İ'tisam", 16 (No: 7343); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24 (No: 1800); İbn Mâce, "Menâsik", 40 (No: 2986); Ahmed b. Hanbel, 1/299 (No: 161).

⁷²⁷ Buhârî, "Hac", 31 (No: 1556), 33 (No: 1560), 34 (No: 1561-1562); Müslim, "Hac", 1211, 1213; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23 (No: 1783).

⁷²⁸ Buhârî, "Hac", 34 (No: 1566); Müslim, "Hac", 1229; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 11 (No: 1806).

⁷²⁹ Buhârî, "Hac", 77 (No: 1639-1640), 105 (No: 1693) 114 (No: 1708), 'Muhsır' 1 (No: 1806); Müslim, "Hac", 1230; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24 (No: 1805); Nesâî, "Menâsik", 50 (No: 2729).

⁷³⁰ Buhârî, "Hac", 23 (No: 1545); Müslim, "Hac", 1240, 1241; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23 (No: 1791-1792).

Mâlik,⁷³¹ Berâ b. Âzib,⁷³² Ali b. Ebû Tâlib,⁷³³ İmrân b. Husayn,⁷³⁴ Ebû Talha,⁷³⁵ Sa'd b. Ebû Vakkâs⁷³⁶ ve Subay b. Ma'bed⁷³⁷ şeklinde örneklendirilebilir.

Hz. Peygamber'in (sav) hac farz kılındıktan sonra hicretin onuncu yılında yaptığı haccın adı Vedâ haccıdır. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı haccın çeşidiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bunun temel nedeninin râvi kaynaklı olduğu kanaatindeyiz. Zira râviler Hz. Peygamber'i (sav) gördükleri anki durumunu nakletmişlerdir. Örneğin, Hz. Peygamber'in (sav) hacca başlarken sadece hacca niyet yaptığını görenler, onun ifrad haccı yaptığını nakledeken, temettu' haccı yapmayı tavsiye ve temenni ettiğini görenler de bunu aktarmışlardır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (sav) hac ile umreyi birleştirdiğini görenler de - Hz. Ömer gibi - bunu bu şekilde nakletmiştir. Dolayısıyla bu konudaki ihtilafın râvilerden kaynaklandığı görülmektedir.

Tüm rivayetleri göz önünde bulundurduğumuzda Hz. Peygamber'in (sav) önce hacca niyet ettiği, daha sonra kendisine gelen vahiyle haccını umre ile birleştirdiği görülmektedir.⁷³⁸ Yani ifrad haccı ile başlamış, ardından umre ile birleştirdiğinden kırân haccına çevirmiştir. Dolayısıyla ifrada niyet etmekle beraber bu şekilde haccı bitirmemiştir. Aynı şekilde temettu' haccı da yapmamıştır.⁷³⁹ Nitekim umreye niyet etmediği gibi Mekke'ye varır varmaz da umre tavafı ve sa'yi yaparak tıraş olmamış ve ihramdan da çıkmamış, hâlbuki aynı ihramla bir tavaf ve sa'y ile yetinmiş ve bu şekilde Arafat'a çıkmıştır. Temettu' haccı yapmayan Hz. Peygamber (sav) en yakınlarının yapmalarını sağlamış, yapmayanlara yapmalarını tavsiye etmiş, kendisi de yapmayı temenni etmiştir.⁷⁴⁰

Hz. Peygamber'in (sav) kırân haccı yaptığıyla ilgili olarak Hz. Ömer'in naklettiği hadisin yanında Abdullah b. Ömer'in (ö.73/693) aktardığı şu hadis de konuya açıklık

⁷³¹ Buhârî, "Hac", 27 (No: 1551); Müslim, "Hac", 1232, 1251; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24 (No: 1795); Tirmizî, "Hac", 11 (No: 821); Nesâî, "Menâsik", 143 (No: 2928); İbn Mâce, "Menâsik", 38 (No: 2968-2969); Ahmed b. Hanbel, 21/401 (No: 13981).

⁷³² Buhârî, "Meğâzi", 60 (No: 4349); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24 (No: 1797).

⁷³³ Buhârî, "Hac", 32 (No: 1558), 34 (No: 1563); Müslim, "Hac", 1223; Nesâî, "Menâsik", 50 (No: 2730).

⁷³⁴ Buhârî, "Hac", 36 (No: 1571); Müslim, "Hac", 1226; Nesâî, "Menâsik", 50 (No: 2723-2725-2736); Ahmed b. Hanbel, 33/77 (No: 19841).

⁷³⁵ İbn Mâce, "Menâsik", 38 (No: 2971); Ahmed b. Hanbel, 26/266 (No: 16346).

⁷³⁶ Müslim, "Hac", 1226.

⁷³⁷ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24 (No: 1798-1799); Nesâî, "Menâsik", 49 (No: 2716); İbn Mâce, "Menâsik", 38 (No: 2970).

⁷³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/321-325; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1461.

⁷³⁹ Mübarekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 3/553.

⁷⁴⁰ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1471; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/87-88.

getirmektedir. İbn Ömer; “ تَمَنَّعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ ”
“Peygamber (sav) Vedâ haccında umreyi hac ile birleştirerek temettu‘ yaptı.”⁷⁴¹
demektedir. Burada “تَمَنَّعَ” “Temette ‘a” kelimesine dikkat edilmesi gerekmektedir. Çünkü
bu kelime yararlandı anlamında, temettu‘ haccı yaptı manasında değil kırân haccı yaptı
anlamında kullanılmıştır.⁷⁴² Zira “ تَمَنَّعَ ” Temette ‘a yararlanma anlamında kullanılmış
olup hac esnasında umreden yararlandı manasında yani lügavi anlamında kullanılmış ve
kırân haccı kastedilmiştir.⁷⁴³ Cümlenin siyakına bakıldığında temettu‘ haccı yaptığı
anlamı da çıkmamaktadır. Çünkü “ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ ” “umreyi hac ile beraber yaptı”
cümlesinde “ ب ” harfi cerinin beraber yani “umreyi... ile yaptı”, buradaki “ إِلَى ” harfi ceri
ise “ مع ” anlamında kullanılmıştır. Dolayısıyla buradaki mananın “hac ile beraber umre
yaptığı” anlamının olduğu görülecektir. Hz. Peygamber (sav) Vedâ haccında temettu‘
haccı yapmış olsa sahabeye emrettiği gibi ilkin umreyi yapıp ihramdan çıkması ve hac
için tekrar ihrama girmesi gerekirdi.

Konunun daha iyi anlaşılması adına birkaç örnek sunmanın faydalı olacağı
kanısındayız. Hz. Hafsa (ö.45/665), Hz. Peygamber’e (sav) ihramdan neden çıkmadığını
sormuş, Hz. Peygamber (sav) de hedy kurbanı getirdiği için ihramda kaldığını ve
kurbanını kesinceye kadar ihramdan çıkmayacağını ifade etmiştir.⁷⁴⁴

Hz. Peygamber (sav), sahabeden hedy kurbanı getirmeyenlere temettu‘ haccı
yapmalarını emretmiş,⁷⁴⁵ bu durumun kendilerine ağır geldiğini, bu nedenle de
zorlandıklarını görünce beraberinde hedy kurbanı getirdiğini bu nedenle ihramda
kaldığını,⁷⁴⁶ eğer getirmemiş olsaydı kendilerine emrettiği gibi yapacağını da
belirtmiştir.⁷⁴⁷

Hz. Ali’nin hac için Yemen’den geldiğinde Hz. Fâtıma’nın umre yaparak ihramdan
çıktığını görmesi ve bu duruma kızması dikkat çekmektedir. Bu durum karşısında şaşırان
ve itiraz eden Hz. Ali’nin bu olayı Hz. Peygamber’e (sav) aktardığı görülmektedir. Hz.
Peygamber (sav) Hz. Ali’ye, kendisinin yanında hedy kurbanı getirdiğini bu nedenle

⁷⁴¹ Buhârî, “Hac”, 106 (No.1691); Müslim, “Hac”, 1227.

⁷⁴² Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 7/135-136.

⁷⁴³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/552; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1509; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 3/556-557.

⁷⁴⁴ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1566).

⁷⁴⁵ Hattâbî, *Me‘âlimü’s-Sünen*, 2/162; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/324; Âzîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd*, 1/846.

⁷⁴⁶ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1568).

⁷⁴⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/87.

kurbanını kesinceye kadar ihramda kalacağını, olmayanların ise umre yapmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁷⁴⁸

Netice itibariyle Hz. Peygamber (sav), Vedâ haccında ifrad ile başlamış ardından haccını umre ile birleştirmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) ifrad haccı yapmadığını ifade etmeliyiz. Aynı şekilde sadece umreye niyet etmediği gibi Mekke'ye vardığında ashabına emrettiği gibi umre için tavaf ve sa'y'in ardından ihramdan çıkmamış yani temettu' haccı yapmamıştır. Bu nedenle Hz. Peygamber'in (sav) hacca ifrad ile başladığı, ardından umre ile birleştirerek kırân haccı yaptığı ve bu şekilde haccını bitirdiği ifade edilmelidir.

Haccın hangi çeşidinin daha faziletli olduğu ihtilafli bir konudur. Bu konuda mezhep imamlarının görüşlerini şu şekilde izah edebiliriz; Mâlikî ve Şâfiî'ye göre Hz. Peygamber'in (sav) ilkin ifrad haccına niyet ettiği, ayrıca râşit halifelerden Hz. Ömer ile Hz. Osman'ın da kendi dönemlerinde bu şekilde hareket ettikleri ifade edilerek ifrad haccının daha faziletli olduğu belirtilmiştir.⁷⁴⁹ Hanbelî mezhebinde, Hz. Peygamber'in (sav) temettu' haccını yapmayı temenni etmesi ve sahabeye de yaptırması nedeniyle en faziletli hac olduğu vurgulanmıştır.⁷⁵⁰ Hanefî mezhebine göre ise Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı ilk ve tek hac Vedâ haccı olup kırân haccı yapmıştır. İbâdetler konusunda Hz. Peygamber'e (sav) uymanın gerekliliği vurgulanarak en faziletli haccın kırân haccı olduğu kabul edilmiştir.⁷⁵¹

⁷⁴⁸ Buhârî, "Hac", 32 (No: 1558).

⁷⁴⁹ Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* (Suudi Arabistan: Matbaatü's-Seâde, 1324), 2/120; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 4/45; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7/137.

⁷⁵⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/83-84.

⁷⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/51; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*, 4/532-536; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3/553-555.

Resim 1. Hac menâsikinin yapıldığı yerlerle ilgili bir resim.

3.3.4. Hac İçin İhrama Girilecek Mekânlar (Mîkat)

Mîkat, çoğulu mevâkît olup, vakt kökünden türemiştir. Sözlükte, miktar, zamanın belirli bir bölümü, belli bir zaman tespit etmek, bir işi görmek için verilen zaman ve iş yeri anlamındadır.⁷⁵² Dinî bir terim olarak Mîkat, hac ve umre ibâdeti için Harem Bölgesi'ne dışarıdan gelenlerin ihrama girmesi gereken yerlerdir.⁷⁵³ Mekke ile belirli çevresine Harem, burayı kuşatan ikinci bölgeye Hill, bunların dışında kalan yerlere de “âfâk” denilmiştir.⁷⁵⁴ Mîkat kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde çoğul şeklinde olmak üzere sekiz âyette sözlük anlamında geçmekte, hadislerde de hem sözlük hem terim anlamında yer almaktadır.⁷⁵⁵

⁷⁵² Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*, "v-k-t", 1/166; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "v-k-t", 2/107-108.

⁷⁵³ Râgıp el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "v-k-t", 879.

⁷⁵⁴ Salim Ögüt, “Mîkât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/48.

⁷⁵⁵ Abdülbâkî, *el-Mu‘cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Ḳur’âni'l-Kerim*, 757.

Kaynaklarda mîkat sınırlarının ilk olarak Hz. İbrâhim (as) tarafından alemlerle, işaretlerle belirlendiği,⁷⁵⁶ ancak Cahiliye Arapları tarafından diğer hac menâsiki gibi bu yerlerin de bozulduğu ve değişikliğe uğratıldığı belirtilmektedir.⁷⁵⁷ Zira Cahiliye döneminde Araplar, Harem Bölgesi'ne gereken saygıyı göstermeyerek, burada bazen savaşıyor,⁷⁵⁸ başkalarına zulüm ederek mallarına el koyabiliyorlardı.⁷⁵⁹ Hac ve umre yaparken ihrama putları için girdiklerinden putları nerede bulunuyorsa onların önünde durup bu şekilde ihrama giriyorlardı.⁷⁶⁰ Bu putlar Mekke'de bulunduğu gibi buranın dışında da yer alıyorlardı. Örneğin, Tâif'te Lat, Arafat yakınında Menat ve Uzza putları için ihrama girerlerken,⁷⁶¹ Medine'den gelenler ise Kızıldeniz tarafında bulunan İsâf ve Nâile putlarının yanına giderek onlar için ihrama giriyorlardı.⁷⁶² Aynı şekilde Mekkeli *Humslular* ise ihrama girmeden hac ve umrelerini yapıyorlardı.⁷⁶³

Cahiliye döneminde Arapların, mîkat sınırlarını tanımadıkları gibi Mekke ve çevresindeki Harem Bölgesi'ne de gereken saygıyı göstermedikleri görülmektedir. İşte bu nedenle sünnet böyle yanlış bir uygulamayı, ilga ederek kaldırmış, hac ve umre için ihrama girilmesi gereken yerleri olması gerektiği gibi tespit etmiştir.

Kur'ân'ı Kerim'de, mîkat yerleriyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Kur'ân'da haccın ne zaman yapılacağıyla ilgili olarak “*الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ*” “*Hac bilinen aylardadır...*”⁷⁶⁴ ile “*يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَهْلِ فُلَّ هِيَ مَوَاقِبُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ*” “*Sana doğan ayları soruyorlar. De ki, onlar insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir...*”⁷⁶⁵ buyurularak hac yapılacak zamanına değinilmiş⁷⁶⁶ mîkatlar yani mekâna değinilmemiştir. Dolayısıyla Harem'in sınırları ve mîkat yerleriyle ilgili hükümler Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlenmiştir. Yani buradaki hükümlerin hepsi sünnete dayanmaktadır.

Mekke'nin fethedildiği gün bir hutbe irat eden Hz. Peygamber (sav), Allah'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün “*Harem*”⁷⁶⁷ kıldığını ve kıyamete kadar da bu şekilde

⁷⁵⁶ Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, 1/254.

⁷⁵⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/114-115.

⁷⁵⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/307-308.

⁷⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 1/104-105.

⁷⁶⁰ Kelbî - Zeki Paşa, *Kitâbü'l-Eşnâm*, 7.

⁷⁶¹ Emrah Dindi, “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 588.

⁷⁶² Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 121.

⁷⁶³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/176-177.

⁷⁶⁴ el-Bakara 2/197.

⁷⁶⁵ el-Bakara 2/189.

⁷⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/405-406; Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/514; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/202-203.

⁷⁶⁷ Bkz. el-Kasas 28/57; el-Ankebût 29/67.

kalacağını belirtmiştir.⁷⁶⁸ Bu nedenle Harem Bölgesi'ne Müşriklerin giremeyeceği, ayrıca hac ve umre yapmak üzere Mekke haremine girmek isteyenlerin ise belirlenen sınırlarda (mîkat) ihrama girmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber'in (sav) mîkat yerlerinin tayiniyle ilgili hadis Hz. Âişe⁷⁶⁹ (ö.58/678), Abdullah b. Ömer⁷⁷⁰ (ö.73/687), Câbir b. Abdullah⁷⁷¹ (ö.78/697) ve Abdullah b. Abbas (ö.68/687) tarafından nakledilmiş olmakla beraber Buhârî'de geçen İbn Abbas'ın hadisini esas aldık. Buna göre Hz. Peygamber (sav); “ وَقَفْتُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ”؛ “ ذَا الْخُلَيْفَةِ، وَأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَأَهْلِ نَجْدِ قَرْنَ الْمَنَازِلِ، وَأَهْلِ الْيَمَنِ يَلْمَلَمَ، فَهِنَّ لَهْنٌ، وَلَمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَ مِنْ غَيْرِ أَهْلِيْنِ، لِمَنْ كَانَ يَرِيدُ الْحَجَّ وَالْعَمْرَةَ، فَمَنْ كَانَ دُونَهُنَ فَهَلَّلَهُ مِنْ أَهْلِهِ، وَكَذَلِكَ حَتَّى أَهْلَ مَكَّةَ يُهَلُّونَ مِنْهَا ”*“Resûlullah (sav) Medineliler için Zülhuleyfe’yi, Şamlılar için Cuhfe’yi, Necidliler için Karnîmenâzil’i ve Yemenliler için ise Yelemlem’i mîkat ihrama girme yeri olarak belirlemiştir. Ve “Bu ihrama girme yerleri; bu yerlerin halkı ile hac ve umreye niyet edip de buraların halkından olmayıp da buraya bu yönlerden gelen kimselerin de mîkattır. Bu yerlerden daha yakın olan kimseler ise, buldukları yerlerden ihrama girerler. Daha yakın olanların hükmü de böyledir. Hatta Mekkeliler, Mekke’de ihrama girerler”*⁷⁷² buyurmaktadır.

Hz. Peygamber (sav), hac ve umre için ihramın giyileceği mîkat yerlerini bu şekilde belirleyerek beyan etmiştir. Bu mîkatlar şu şekilde izah edilebilir:

Zülhuleyfe: Günümüzde “âbâr-ı Alî” (ebyâr-ı Alî) diye bilinen bu yer Medine'nin güneybatı sınırı ile bitişmiş durumdadır. Medine yönünden gelenlerin ihrama gireceği yer olan Zülhuleyfe aynı zamanda 439 km ile Mekke'ye en uzak mîkattır.⁷⁷³ Ayrıca Resûlullah (sav) Vedâ haccı için burada ihrama girmiştir.⁷⁷⁴

Cuhfe; Şam bölgesinden gelenlerin mîkatı olup⁷⁷⁵ günümüzde harap olmuş durumdadır. Bu nedenle bunun yerini Râbiğ şehri almıştır. Mekke'ye 187 km. mesafedeki

⁷⁶⁸ Buhârî, "Cezau's-Sayd", 10 (No: 1834); Müslim, "Hac", 1353; Ahmed b. Hanbel, 22/264 (No: 14365).

⁷⁶⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 9 (No: 1739); Nesâî, "Menâsik", 19 (No: 2650), 22 (No: 2653).

⁷⁷⁰ Buhârî, "İlim", 52 (No: 133); Müslim, "Hac", 1182; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 9 (No: 1737); Tirmizî, "Hac", 17 (No: 831); Nesâî, "Menâsik", 17 (No: 2648); İbn Mâce, "Menâsik", 13 (No: 2914); Ahmed b. Hanbel, 10/371 (No: 6257).

⁷⁷¹ Müslim, "Hac", 1183; Ahmed b. Hanbel, 11/297 (No: 6697).

⁷⁷² Buhârî, "Hac", 7 (No: 1542); Müslim, "Hac", 1181; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 9 (No: 1738); Tirmizî, "Menâsik", 17 (No: 831); Nesâî, "Menâsik", 23 (No: 3624); İbn Mâce, "Menâsik", 13 (No: 2914); Dârimî, "Menâsik", 5 (No: 1793); Mâlik b. Enes, "Hac", 8; Ahmed b. Hanbel, 10/99 (No: 5853).

⁷⁷³ Buhârî, "Hac", 8 (No: 1525); Nesâî, "Menâsik", 17 (No: 3617).

⁷⁷⁴ Mustafa Sabri Büyükaşçı, "Zülhuleyfe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/561-563.

⁷⁷⁵ Buhârî, "Hac", 9 (No: 1526); Nesâî, "Menâsik" 18 (No: 3618).

Râbiğ Türkiye, Lübnan, Suriye, Ürdün, Filistin, Afrika ülkeleri ve Batı ülkeleriyle Suudi Arabistan'ın bazı kuzey bölgelerinden doğrudan Mekke'ye gelen hacıların mîkatı durumundadır.⁷⁷⁶

Karnülmenâzil: Necid bölgesi⁷⁷⁷ başta olmak üzere Körfez ülkeleri, Irak, İran ve diğer doğu ülkelerinden gelen hacıların ihrama girdikleri yerdir. Mekke'ye 94 km. uzaklıkta olan bu yer günümüzde Seylülkebîr adıyla tanınan büyük bir köydür.⁷⁷⁸

Yelemlem:⁷⁷⁹ Yemen ve Suudi Arabistan'ın güneyinden gelen hacıların ihrama girdiği yer olan Yelemlem,⁷⁸⁰ Mekke'ye 54 km. mesafede bulunur. Ayrıca Malezya, Endonezya, Çin ve Hindistan'dan deniz yoluyla gelen hacılar için de mîkat kabul edilmiştir.⁷⁸¹

Bu dört mîkatın Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlendiği görülmektedir. Ancak *Zâtüürk* mîkatının Hz. Peygamber (sav) mi yoksa Hz. Ömer'in içtihadı ile mi belirlendiği konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır.⁷⁸² Çünkü *Zâtüürk* mîkatının Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlendiğiyle ilgili rivayetler zayıf kabul edilmiştir. Bu nedenle *Zâtüürk* mîkatıyla ilgili rivayetlerin değerlendirilmesi hadis ilmi açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle bu konudaki hadisler zikredilecek ardından sened zinciri verilerek rivayetler değerlendirilecektir.

Zâtüürk mîkatı, Karnülmenâzil hizasında bulunup Irak yönünden gelenlerin mîkatıdır.⁷⁸³ Bugün Darîbe olarak isimlendirilmektedir.⁷⁸⁴ *Zâtüürk* mîkatıyla ilgili Câbir b. Abdullah (ö.78/697) ve Hz. Âişe'den (ö.58/678) nakledilen rivayetlerin yanında bu mîkatın yakınında bulunan *Akîk* adlı yerle ilgili de Abdullah b. Abbas'tan (ö.68/687) gelen başka rivayet de vardır. Bu rivayetler de şu şekildedir;

Câbir b. Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber'in (sav); “... وَمُهَلُّ أَهْلِ الْعِرَاقِ مِنْ ذَاتِ ... عِرْقٍ...” “...Iraklıların ihram yeri *Zâtüürk*...”⁷⁸⁵ buyurduğunu aktarırken, Hz. Âişe'de

⁷⁷⁶ Mustafa L. Bilge, “Cuhfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/82-83.

⁷⁷⁷ Buhârî, “Hac”, 10 (No: 1528); Nesâî, “Menâsik”, 21 (No: 3621).

⁷⁷⁸ Aynı, ‘*Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 9/197, 205-206; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1414.

⁷⁷⁹ Buhârî, “Hac”, 12 (No: 1530); Nesâî, “Menâsik”, 20 (No: 3620).

⁷⁸⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahihi Müslim*, 4/170.

⁷⁸¹ Ögüt, “Mîkât”, 30/49.

⁷⁸² Erul, *Sahabenin sünnet Anlayışı*, 399.

⁷⁸³ Buhârî, “Hac”, 13 (No: 1531); Nesâî, “Menâsik”, 22 (No: 3622).

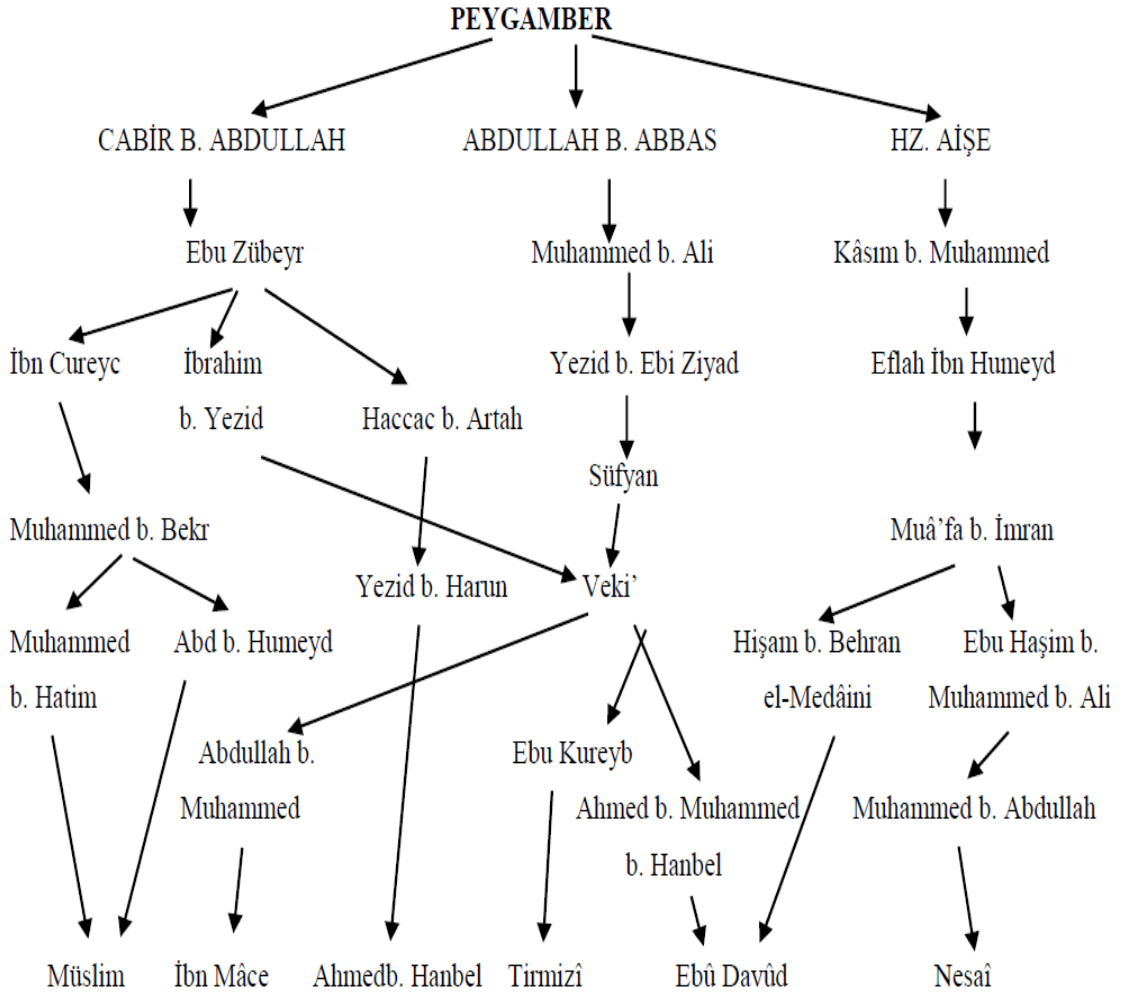
⁷⁸⁴ Ögüt, “Mîkât”, 30/48.

⁷⁸⁵ Müslim, “Hac”, 1183; Ahmed b. Hanbel, 22/432 (No: 14572); 459 (No: 14615).

(ö.58/678); “... وقت لأهل العراق ذات عرق...” “Iraklılar için Zâtürk’i mîkat olarak tayin etti.”⁷⁸⁶ şeklinde nakleder ve zâtürk mîkâtının kendisi tarafından tayin edildiğini belirtir.

Abdullah b. Abbas (ö.68/687) ise Hz. Peygamber’in (sav); “... وَقَتَّ لأهل المشرق... العقيق...” “doğudan gelenler için Akîk’i mîkat yeri olarak tayin etti.”⁷⁸⁷ buyurduğunu aktarır. İbn Abbas bu rivayetinde, Hz. Peygamber’in (sav) Irak’ı zikretmeyip “doğudan gelenlerin” mîkatı şeklinde bir ifade kullanmıştır. Aynı şekilde mîkat mahalli olarak da Zâtürk değil de Akîk’i belirtmiştir. Burada zikredilen Akîk, Zâtürk ile aynı yerde bulunan bir yerin adıdır.⁷⁸⁸

Söz konusu rivayetlerin sened zinciri ise şu şekildedir:

⁷⁸⁶ Ebü Dâvûd, “Menâsik”, 9 (No: 1739); Nesâî, “Menâsik”, 22 (No: 3622).

⁷⁸⁷ Ebü Dâvûd, “Menâsik”, 9 (No: 1740); Tirmizî, “Menâsik”, 17 (No: 832).

⁷⁸⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/140.

Şema üzerinden hareketle önce Câbir b. Abdullah'ın (ö.78/697) rivayeti değerlendirilecektir. Bu rivayet Müslim'in *Câmi 'u's-Sahîh*, İbn Mâce'nin *es-Sünen* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer almaktadır. Bu rivayetin Müslim'de geçen sened zincirinde ravilerin tümü sikadır. Ancak Câbir b. Abdullah'ın (ö.78/697) bu hadisi Hz. Peygamber'den (sav) merfû bir şekilde naklettiğinin şüpheli olduğu ifade edilerek hadis zayıf kabul edilmiştir.⁷⁸⁹

İbn Mâce'nin tarikinde de bu hadisin merfûluğunun şüpheli oluşu ve senedinde bulunan İbrâhim b. Yezîd'le ilgili olarak, “*metrûku'l-hadis*” ve “*leyse bi sikatin*” denilmiştir.⁷⁹⁰ Bu nedenle sika olmadığı, dolayısıyla hadisin bu tariki de zayıf kabul edilmiştir.

Ahmed b. Hanbel'in tarikinde de Haccâc b. Ertât hakkında Ebû Hâtîm tedlis yaptığını ifade etmiştir.⁷⁹¹ Bu nedenle hadisin bu tariki de zayıf kabul edilmiştir.⁷⁹²

Hiz. Âişe'den gelen rivayet ise Ebû Dâvûd ve Nesâî tarafından nakledilmiştir. Her iki tarik de Eflah b. Humeyd yer almakta olup bu râviyle ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, “*sâlih*” değerlendirmesini yaparken, İbn Maîn, “*sika*” ve Ebû Hatim ise “*sika*” ve “*la be'se bihi*” demektedir. Bu lafızlar cerh ve tâdil açısından râvinin sika olduğu anlamına gelmektedir, dolayısıyla Eflah b. Humeyd'in sika olduğu anlaşılmalı beraber Ahmed b. Hanbel ise bu râviyi, “*Iraklılar için Zâtü'rk'ı mîkat olarak tayin etti*” ifadesinden dolayı rivayetlerini reddeder⁷⁹³ ve hadisi zayıf kabul eder.⁷⁹⁴ Bunun için bu hadis de zayıf kabul edilmiştir.⁷⁹⁵

İbn Abbas'ın rivayet tariki ise Ebû Dâvûd ve Tirmizî de yer almaktadır. Her ne kadar Tirmizî bu hadisin hasen olduğunu ifade etmiş olsa da senedinde yer alan Yezîd b. Ebû Ziyâd'ın “*münkeru'l-hadis*” ve “*metrûku'l-hadis*” olduğu belirtilmiş ve hadisleri zayıf kabul edilmiştir.⁷⁹⁶ Bu nedenle zayıf bir râvi olup hadisin bu tariki de zayıf kabul

⁷⁸⁹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1415; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7/169.

⁷⁹⁰ Ebû'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 1/170-171.

⁷⁹¹ İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/660-662.

⁷⁹² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Naşbü'r-râye li-tahrîci eĥâdîsi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvame (Beyrut: Müessesü Reyren, 1997), 3/14.

⁷⁹³ Ahmed b. Hanbel, Irak'ın o dönemde fethedilmediği gibi burada Müslümanların da bulunmadığını belirterek Eflah b. Humeyd'in bu rivayetini reddeder. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 22/432.

⁷⁹⁴ İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 1/345.

⁷⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, 5/258.

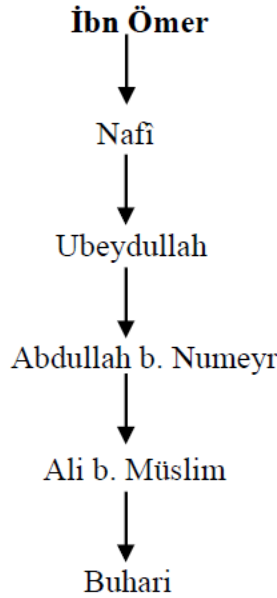
⁷⁹⁶ İbn Hacer el- Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, 7/151-152.

edilmiştir. Buna rağmen İbn Abbas'ın naklettiği *Akîk* mîkatı ile ilgili hadisin -Zâtüürk-hadisinden daha sağlam olduğu da vurgulanmıştır.⁷⁹⁷

Bu izahata göre *Zâtüürk* ile ilgili rivayetler zayıf kabul edilmiş bu nedenle de bu mîkat'ın Hz. Peygamber (sav) tarafından tayin edilmediği anlaşılmıştır.

Şimdi de *Zâtüürk* mîkatının Hz. Ömer'in içtihadı ile belirlendiğini ifade eden rivayeti inceleyelim. Bu rivayeti, Abdullah b. Ömer (ö.73/693); “لَمَّا فُتِحَ هَذَانِ الْمِصْرَانِ أَتَانَا، قَالَ: فَانظُرُوا حُدُوهَا مِنْ طَرِيقِكُمْ، فَحَدَّ لَهُمْ ذَاتَ عِرْقٍ عُمَرَ، فَقَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ حَدَّ لِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنَا، وَهُوَ جَوْرٌ عَنْ طَرِيقِنَا، وَإِنَّا إِن أَرَدْنَا قَرْنَا شَقَّ ” *“şu iki şehir yani Basra ve Kûfe Ömer zamanında fethedilip kurulunca buranın halkı Ömer'e gelip Ey Emîrül-Mü'mininin Peygamber (sav) Necdliler için Karn'ı mîkat olarak tayin etti, burası da bizim için sapa ve uzaktır. Buradan ihrama girmek istersek de bu bizim için meşakkatli oluyor, şeklinde şikâyette bulununca, Hz. Ömer de onlara; yolunuz üzerinde Karnü'l-menâzil hizasında bir yerde ihrama girin diyerek Zâtüürk'ü onlara mîkat olarak tayin etti.”*⁷⁹⁸ buyurarak aktarmaktadır. Burada, Basra ve Kûfe şehirleri kurulduktan sonra burada bulunan Müslümanların müracaatları sonucunda *Zâtüürk* mîkatının Hz. Ömer tarafından tayin edildiği belirtmektedir.⁷⁹⁹

Bu rivayetin sened zinciri şu şekilde verilebilir;

⁷⁹⁷ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/148.

⁷⁹⁸ Buhârî, “Hac”, 13 (No: 1531).

⁷⁹⁹ Aynî, *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 9/207-209.

Abdullah b. Ömer'in naklettiği rivayet Buhârî'de geçmektedir. Bu sened zincirinde yer alan râvilerin hepsinin sika olduğu bu nedenle de hadisin sened zinciri sağlam kabul edilmiştir. Ancak bu hadiste yer alan “*Basra ve Kûfe şehirlerinin sonradan kurulduğu*” ifadesi tutarsız bulunmuş ve hadis bu açıdan eleştirilmiştir.⁸⁰⁰ Bunun temel nedeni de Hz. Peygamber (sav) tarafından belirlenen diğer mîkat yerlerinin bulunduğu bölgelerin - örneğin Suriye gibi- çoğu fethedilmemesine rağmen mîkat yerlerinin belirlenmiş olmasıdır.⁸⁰¹

Bu konuda Nevevî “*Basra ve Kûfe şehirlerinin sonradan kurulduğu*” ifadesinin esasında oranın halkının henüz İslâm'a girmedi şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. İbn Hacer de bu eleştirilerin yersiz olduğunu belirtir ve bu konuda nakledilen hadisler içerisinde İbn Ömer'in rivayetinin daha sağlam olduğunu, dolayısıyla Zâtürk mîkatının Hz. Peygamber (sav) tarafından değil Hz. Ömer'in içtihiyıyla belirlendiğini ifade eder.⁸⁰²

Tahâvî, her ne kadar zatürk ile ilgili rivâyetlerin zayıf olduğu ifade edilmişse bile bu konudaki farklı rivâyetlerin birbirini kuvvetlendirdiği ve bu mîkatın diğer yerler gibi Peygamber (sav) tarafından belirlendiğinin kuvvetle muhtemel⁸⁰³ olduğunu belirtir.

Bünyamin Erul, Zâtürk mîkatının Hz. Peygamber (sav) tarafından değil Hz. Ömer'in içtihiyâ ile belirlendiği kanaatinde olduğunu belirtir. Erul, Hz. Ömer'in bu mîkatı belirledikten sonra sahabenin bununla amel ettiği ve herhangi bir ihtilaf ve itirazın olmadığını, ayrıca bu uygulamanın mîkat yeri belirli olmayanlar için bu beş mîkat yerinin hizasından ihrama girebileceklerine delil olduğunu ifade eder.⁸⁰⁴

Bu konuda Erul'a katıldığımızı ve Zâtürk mîkatının Hz. Peygamber (sav) tarafından değil Hz. Ömer'in içtihiyâ ile belirlendiğini ifade etmeliyiz. Hz. Ömer'in bu şekildeki içtihiyâ ile mîkat yerlerinin yalnızca bunlardan ibaret olmadığı, bu yerlerin Harem sınırlarından olduğunu bildiğini göstermektedir. Bu nedenle Hz. Ömer, bu sınırların herhangi birisinin hizasından girileceğini düşünmüş ve içtihiyâyı belirtmiştir.⁸⁰⁵ Zira Hz. Ömer'in muvafık olduğu bazı hükümlerle ilgili de âyetlerin nâzil olduğu

⁸⁰⁰ Aynî, *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 9/208.

⁸⁰¹ Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Kitâbi Yayınevi, 2009), 3/560-561.

⁸⁰² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 5/256-260.

⁸⁰³ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 3/561; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7/172; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/59.

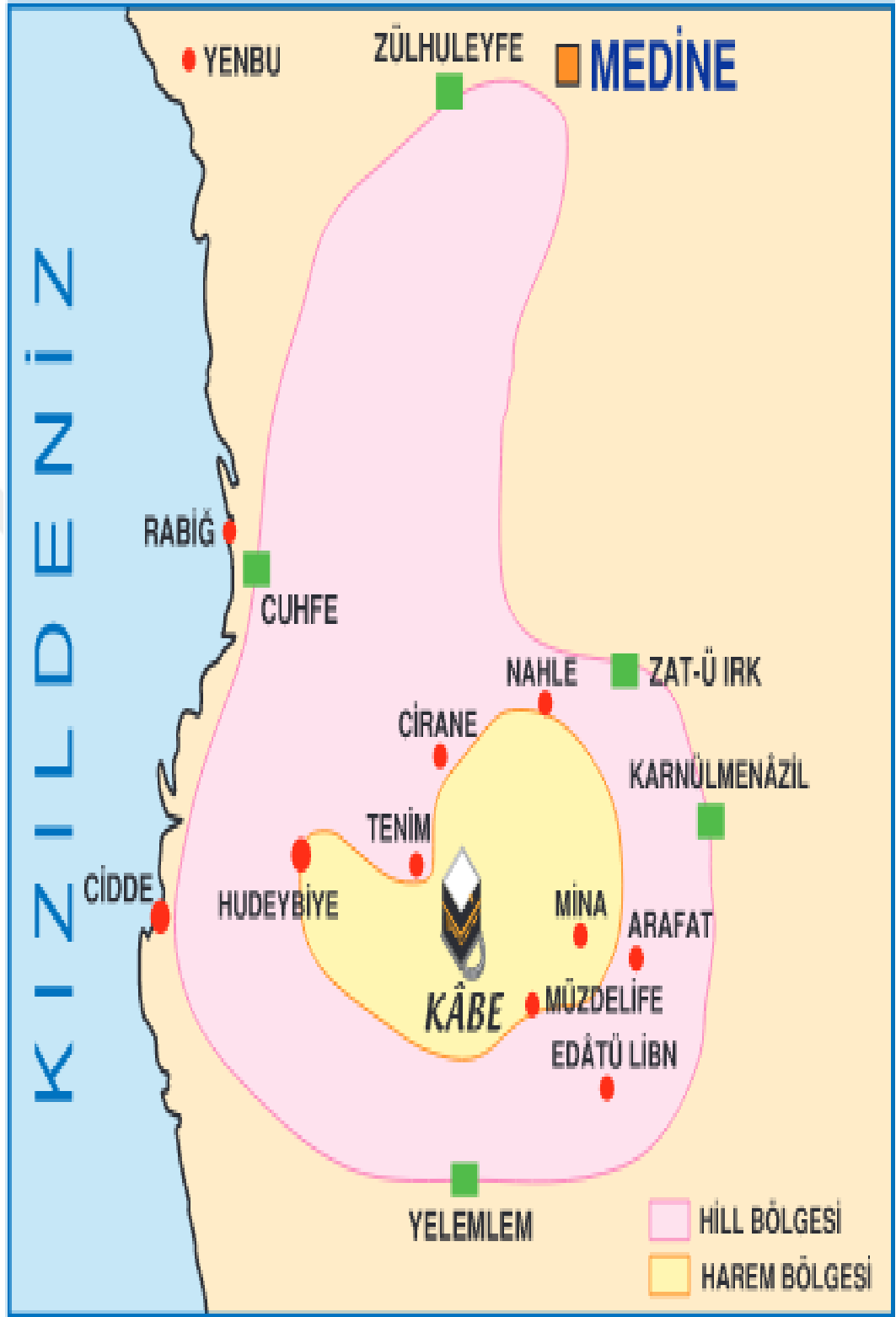
⁸⁰⁴ Erul, *Sahabenin sünnet Anlayışı*, 400.

⁸⁰⁵ M.Ravvâs Kal'acî, *Mevsuatı Fıkh-ı Ömer b. el-Haştâb 'Aşruhü ve Hayâtuhu* (Beirut: Daru'n-Nefâis, 1986), 311.

unutulmamalıdır. Bu nedenle Zâtürk mîkatının Hz. Ömer'in içtihiyâyla belirlendiği görülmektedir.

Netice itibariyle mîkat yerlerinin Kur'ân'da yer almadığı bu nedenle de sünnet tarafından gösterilerek beyan edildiği görülmektedir. Dolayısıyla haccın önemli menâsikinden olan mîkat yerlerinin Kur'ân'da yer almayıp sünnet tarafından izah edilmesi Kur'ân'ın sünnete ne kadar ihtiyacı olduğunu bizlere bir kez daha göstermiştir. Ayrıca yukarıdaki hadisi şerifte geçen “وَقَّتْ رَسُولُ اللَّهِ” ifadesi de dikkat çekicidir. Zira buradaki “وَقَّتْ” kelimesi tayin etti, belirledi anlamında olup Hz. Peygamber'in (sav) hüküm olarak koyduğu anlamına gelmektedir. Diğer hadiste ise “فَرَضَهَا رَسُولُ اللَّهِ” geçmekte ve buradaki “فَرَضَهَا” kelimesi de farz veya vâcip kıldı manasındadır. Böylelikle Hz. Peygamber'in (sav) Kur'ân'da yer almayan bir hüküm koyduğu anlaşılmaktadır ve bu da sünnetin teşrî yönüne işaret etmesi bakımından önem arz etmektedir. İşte bu nedenle sünnet olmadan ibâdetlerin anlaşılamayacağını ifade etmemiz mümkündür.

Tüm bu bilgilerden sonra mîkatları şu şekilde göstermek mümkündür.

Mikat mahalleri ve Harem hudutları

Resim 2. Harem ve Hill Bölgeleri ile ihrama girilecek mîkatlar.

Resim 3. İhrama girilecek mīkatlar.

3.3.5. İhram

İhram, başlı başına bir ibâdet olmayıp namaza nispetle abdest gibi hac ve umre ibâdetinin edası sırasında korunması gereken bir durumu ve süreci ifade eder. Dünyevi hazzardan uzak durmayı, anılan kutsal bölge ve zamana saygıyı, Allah'a yakın olma şuurunun bütün mahlûkatla ilişkilere yansıtılmasını ve mahşerde ilâhî huzurda duruşu simgeleyen ihram, diğer menâsikin yapılabilmesinin ön şartını teşkil eder; dolayısıyla hac ve umre ibâdetinin bir parçasını oluşturur. İhram haccın geçerli olmasının şartıdır. Bu nedenle Hanefî mezhebinde haccın şartı sayılırken,⁸⁰⁶ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre ise haccın rüknüdür.⁸⁰⁷

Cahiliye döneminde ihram bilinmekte ve uygulanmaktaydı bununla beraber farklı uygulama şekilleri de vardı. Örneğin Mekkeliler kendilerini imtiyazlı görüp özel bir ihram elbisesi giymez, kendi elbiseleriyle hac ve umrelerini yaparlardı. Kendilerinin dışında kalanlar ise, diktirilen özel bir ihram elbisesini ödünç yahut satın alarak ihrama girerlerdi. Çünkü günlük elbiseleriyle günah işledikleri için bunlarla ihrama giremezlerdi.⁸⁰⁸ Ayrıca putları için, onların yanında dua ederek ihrama giren Araplar, aynı zamanda ihramlı buldukları süre içerisinde hayvan eti ile hayvansal yağlar yemez, gölgede oturmaz, yünlü elbiseler giymez ve evlerinin kapılarından girmez, evlerine arka duvarı delerek ya da evlerinin üstünden atlayarak girerlerdi. Dolayısıyla Arapların, ihramı gereksiz bir şekilde bazı eklemelerle zorlaştırdığı ve ihrama şirki bulaştırarak tevhit anlayışından uzaklaştırdıkları anlaşılmaktadır. Bu nedenle Cahiliye döneminde ihram elbisesinden ve ihramdan bahsetmek oldukça zor gözükmektedir.

Sünnet, tevhit anlayışından uzaklaştırılan ve yozlaştırılan bu ibâdeti İslâm'ın ruhuna uygun bir şekilde yeniden düzenlemiştir. Zira Kur'an'da ihramın ne tür bir elbise olacağı ve nasıl olması gerektiğiyle ilgili ayrıntılı bir bilgi yer almamaktadır. İhramla alakalı olarak Kur'an'da; “أَجَلْتُمْ لَكُمْ بِهِمَّةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ غَيْرِ مُجْلِي الصَّيِّدِ وَ أَنْتُمْ حُرْمٌ” “...İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helal saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki "en'âm" denen hayvanlar sizin için helal kılınmıştır.”⁸⁰⁹, “وَإِذَا حَلَّكُمْ” “...İhramda ...”⁸¹⁰, “لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ” “...İhramda ...”⁸¹⁰ “فَاصْطَادُوا

⁸⁰⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*, 2/436.

⁸⁰⁷ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/482-483.

⁸⁰⁸ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/411-413; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîri'l-kebîr)*, 5/150-155, 184-190, 195-197; 8/166-168; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2/470-472; 3/350-351.

⁸⁰⁹ el-Mâide 5/1.

⁸¹⁰ el-Mâide 5/2.

iken av hayvanlarını öldürmeyin...”⁸¹¹, “وَحَرَّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا،”⁸¹² buyrulurken iken birtakım yasaklardan bahsedilmekle yetinilmiş, ihramlının ne giyeceği yahut giymemesi gereken elbiseler açıklanmamış, sünnetle belirlenmiştir.

Sünnete başvurmadan ihramın nasıl olacağını bilmek mümkün olmayıp, ihramla ilgili geniş ve ayrıntılı izahatı Hz. Peygamber’in (sav) uygulamalarında ve açıklamalarında bulabilmekteyiz. Bu nedenle Hz. Peygamber’in (sav) Cahiliye dönemine ait bu âdetleri kaldırıp, ihramla ilgili ifade buyurduğu ve uyguladığı hükümleri izah etmeye çalışalım.

Abdullah b. Ömer (ö.73/693) Vedâ haccı esnasında Zülhuleyfe’de iken bir adamın, ihramlı kimsenin ne tür elbise giyebileceğini sorduğunu bunun üzerine Hz. Peygamber’in (sav); “لا تلبسوا القميص ولا سراويلات، ولا العمائم، ولا البرانس، ولا الخفاف، إلا أن يكون أحد ليس له نعلان، فيلبس الخفين ما أسفل من الكعبين، ولا تلبسوا شيئاً من الثياب مسّه الزعفران، ولا الورس، ولا تنتقب المرأة المحرمة، ولا تلبس القفازين”⁸¹³ “*gömlek, sarık, don, bornoz ve mest giymeyin. Yalnız bir kimse (dikişsiz) ayakkabı bulamazsa o zaman mest giysin. Fakat mestleri, topuklardan aşağı olacak şekilde kesip öyle giysin. Ayrıca safran ya da alâ çehre çiçeğiyle boyanmış hiçbir elbise giymeyin.*”⁸¹⁴ Kadınlar da peçe ve eldiven giymesin.”⁸¹⁴ buyurduğunu aktarır. Burada erkeklerin ihramlı iken ayakkabı, gömlek, sarık, don, bornoz ve mest giymelerinin yasak olduğunu, kadınların ise elbise ile ihrama girebileceklerini ancak eldiven giyemeyeceklerini ve yüzlerini örtemeyeceklerini aktarır.

Hz. Peygamber (sav) burada erkeklerin ve kadınların hac veya umre için ihrama girdiklerinde neleri giyebileceklerini beyan etmektedir. Her ne kadar sorulan soruda “neler giyilebilir?” denilmesine rağmen Hz. Peygamber’in (sav) giyilmemesi gereken elbiseleri zikretmesi ise dikkat çekicidir. Aslında Hz. Peygamber (sav) bunları zikrederek, bunların dışında kalan her şeyin giyilebileceğini ifade etmek istemiştir. Bunlardan, “البرانس”⁸¹⁶ “seravilâti” ile don ve türü,⁸¹⁵ “القميص” ile gömlek türü elbise,⁸¹⁵

⁸¹¹ el-Mâide 5/95.

⁸¹² el-Mâide 5/96.

⁸¹³ Müslim, “Hac”, 1177; İbn Mâce, “Menâsik”, 19 (No: 2929); Dârimî, “Menâsik”, 9 (No: 1799); Mâlik b. Enes, “Hac”, 3; Ahmed b. Hanbel, 9/225 (No: 5308).

⁸¹⁴ Buhârî, “Hac”, 21 (No: 1542)“Cezau’s-Sayd”, 13 (No: 1838); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 32 (No: 1825-1826-1827); Tirmizî, “Menâsik”, 18 (No: 833); Nesâî, “Menâsik”, 33 (No: 2670); Ahmed b. Hanbel, 8/361 (No: 4740).

⁸¹⁵ Kamis; gömlek, vücudun üst kısmına giyilen kollu yahut yarım kollu, yakalı giysidir. Bkz. İbn Manzûr, “k-m-s”, 7/82.

⁸¹⁶ Sirvâl; belden aşağı içten giyilen giysidir. Bkz. İbn Manzûr, “s-r-v-1”, 11/334.

” *beranise* ile de aba gibi kapüşonlu uzun elbiseyi⁸¹⁷ işaret ederek her türlü dikişli elbisenin giyilemeyeceğini beyan etmiştir. İhramlının başını “ *العمائم* ” *amâime* yani takke ve sarık gibi dikişli veya dikişsiz hiçbir şeyle örtmemesi gerektiğini, “ *الخفاف* ” *hifâfe* ile de topukları kapatan her türlü ayakkabının giyilemeyeceğini beyan etmiştir. Bunların erkekler için olduğunu ifade eden, kadınların ise ihramda iken “ *تنتقب* ” *tentekib* peçe ve “ *القفازين* ” *keffâzin* eldiven giymelerinin yasak olduğunu belirten Hz. Peygamber (sav) bunların dışında kadınların normal günlük elbiseleri ile ihrama girebileceklerini beyan etmiştir.

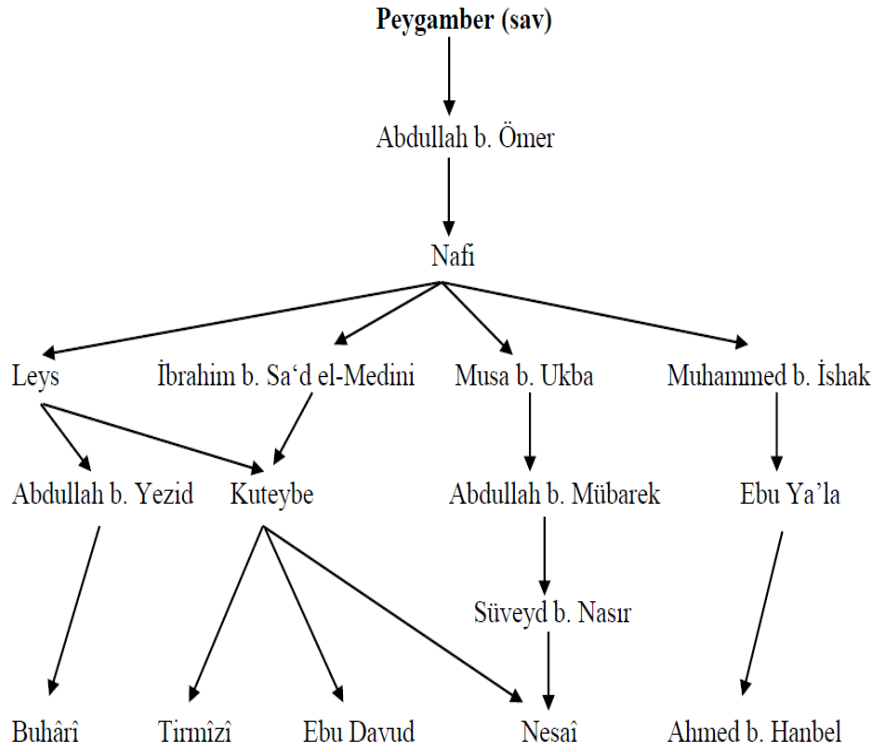
Bununla beraber bu konuda Hz. Âişe'den (ö.58/678) farklı bir rivayet bulunmaktadır. Bu rivayet şu şekildedir; “ *كان الركبان يمرون بنا ونحن مع رسول الله ﷺ محرمات* ” “ *Peygamber (sav) ile beraber Vedâ haccı esnasında ihramlı iken süvariler yanımızdan geçtiklerinde her birimiz çarşafın başındaki peçeyi sarkıtarak yüzünü örter, uzaklaştıklarında ise yüzümüzü açardık.* ”⁸¹⁸ Bu rivayete göre Hz. Âişe, kadınların ihramlı iken yüzlerini örtbileceklerini ifade etmektedir.

Yukarıdaki hadiste kadınların yüzlerini örtmemeleri gerektiği ifade edilirken, buradaki hadiste ise yüzlerini örtbilecekleri bildirilmektedir. Dolayısıyla iki hadis arasında bir teâruzun bulunduğu görülmektedir. Bu nedenle hem konumuz hem de hadis ilmi bakımından iki hadisin değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Öncelikle hadislerin sened zincirini vermeye çalışalım. İbn Ömer'in naklettiği hadisin sened zinciri şu şekildedir;

⁸¹⁷ Bürnus; başı da örtecek şekilde kapşonlu olan her çeşit giysidir. İslâm'ın ilk yıllarında zahid olan kişilerin giydiği aşağılara kadar uzun bir şekilde sarkan uzun bir takke çeşididir. Bkz. Mes'ud, 196.

⁸¹⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 34 (No: 1833); İbn Mâce, “Menâsik”, 23 (No: 2935).

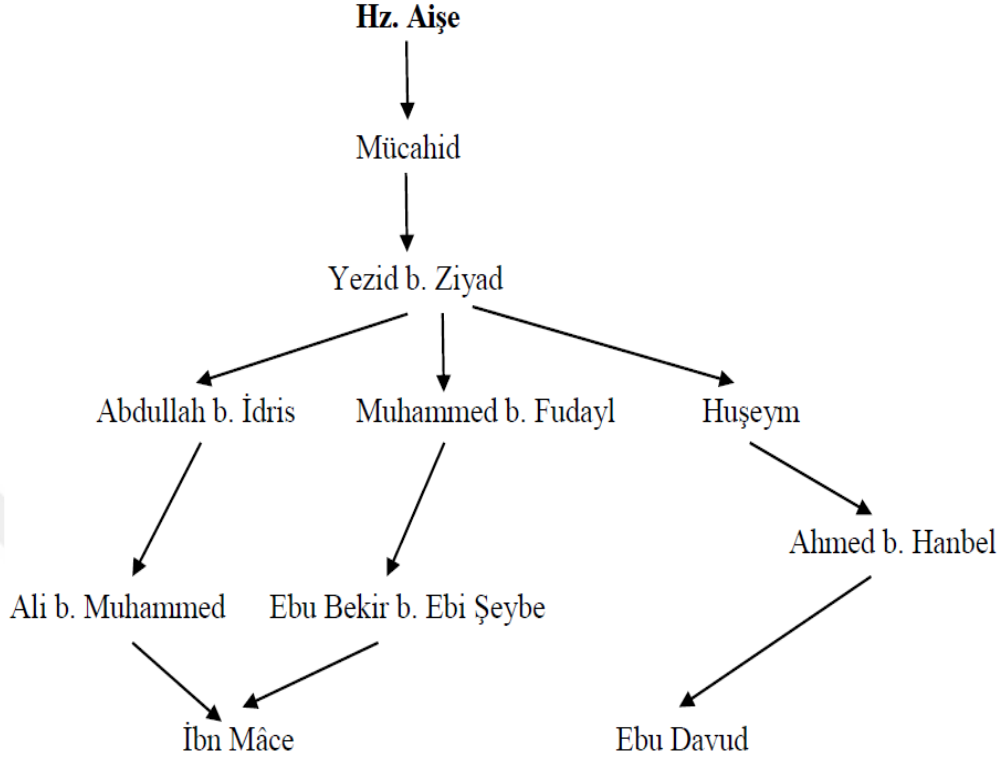
İbn Ömer'in bu rivayetini, Buhârî, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve Ahmed b. Hanbel nakletmiştir. Buhârî, Kitâbu'l-Hac ve Cezâus'sayd'da, Nafi, Leys, Abdullah b. Yezîd kanalıyla nakletmiştir. Ebû Dâvûd, "Menâsik" başlığı altında iki tarikten almaktadır. Buna göre birinci tarikte Nâfi', Leys, Kuteybe; ikinci tarikte Nâfi', İbrâhim b. Sa'd el-Medînî şeklindedir. Tirmîzî, hac kitabında Nâfi', Leys ve Kuteybe tarikiyle naklederken Nesâî ise İbn Ömer'den iki tarikte nakletmiştir. Bunlardan birincisi, Mûsa b. Ukbe, Abdullah b. Mübârek, Süveyd b. Nâsır; diğer tarikte Nâfi, Leys ve Kuteybe tarikidir. Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde bu hadisi Nâfi', Muhammed b. İshak, Ebû Ya'lâ tariki ile nakletmiştir. Hadisin senediyle ilgili olarak Ahmed b. Hanbel, râvi Muhammed b. İshak'ın tedlis yaptığıyla ilgili şüphelerin bulunduğunu ancak diğer râvilerin sika olduklarını, isnadının hasen, hadisin sahih olduğunu belirtir.⁸¹⁹ Tirmizî, ilim ehlinin bu hadis ile amel ettiğine değinirken,⁸²⁰ İbn Abdülber ise bu konuda icmânın bulunduğunu ifade eder.⁸²¹

⁸¹⁹ Ahmed b. Hanbel, 8/361 (No: 4740).

⁸²⁰ Tirmizî, 269.

⁸²¹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fukahâ'i'l-emşâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fî mâ tezammenehü'l-Muvaftâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, thk. Abdülmûtî Emin Kal'aci (Kahire: Dâru'l-Vaî, 1993), 11/28.

Hiz. Âişe'nin naklettiği hadisin sened zinciride şu şekildedir;

Hiz. Aiŝe'nin bu hadisini, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel nakletmiştir. Ebû Dâvûd hadisi, Mücâhid, Yezîd b. Ziyâd, Huŝeym, Ahmed b. Hanbel kanalıyla naklederken, Ahmed b. Hanbel de, Mücâhid, Yezîd b. Ziyâd, Huŝeym tariki ile aktarmıştır. İbn Mâce ise bu hadisi iki tarik ile nakletmiştir. Bu tariklerden birincisi, Mücahid, Yezid b. Ziyad, Abdullah b. İdris ve Ali Muhammed iken ikincisi ise Mücâhid, Yezîd b. Muhammed b. Fudayl ve Ebû Bekir b. şeybe şeklindedir. Ahmed b. Hanbel, bu senedde yer alan ravilerin hepsinin sika, Yezîd b. Ziyâd'ın ise zayıf bir râvi olduğunu belirtirken,⁸²² Saîd el-Kattân ve Yahyâ b. Maîn ise Mücâhidin Hiz. Âişe'den bu hadisi iŝitmediđini, Ebû Hâtim er-Râzî de Mücâhid'in Hiz. Âişe'den mürsel bir şekilde naklettiğini ifade eder. Müslim, Yezîd b. Ziyâd hakkında “*gayru muhtac bih*” derken,⁸²³ İbn Mâce de zayıf bir râvi olduğunu belirtir.⁸²⁴

⁸²² Ahmed b. Hanbel, 40/21 (No: 24021).

⁸²³ Âzîmâbâdî, ‘*Avnü’l-ma’bûd*, 1/867.

⁸²⁴ İbn Mâce, 4/168.

Hız. ÂiŖe'nin, kadınların yüzlerini yabancı erkeklerden gizlemek maksadıyla "جلبابها" *cilbab*⁸²⁵ ile kapatmalarını ifade etmesi önemlidir. Çünkü *cilbab* peçe gibi olmayıp başörtüsü demektir. Bu durum Hız. ÂiŖe'nin ihram yasaklarından haberdar olmadığı yahut ihramla ilgili yasakların o esnada Hız. Peygamber (sav) tarafından beyan edilmediği Ŗeklinde de düşünölebilir. Ancak Hız. Peygamber'in en yakınında bulunması nedeniyle ihram yasaklarından haberdar olmaması düşünölemez. Bu nedenle Hız. ÂiŖe'nin bu hadisi ihram yasaklarının beyan edilmeden önceki duruma iŖaret edebilir. Böyle olduğu düşünölecek olursa da İbn Ömer'in hadisi ile nesh edildiği anlaşılır. Dolayısıyla, hadis nesh edildiği için onunla amel edilmediği anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında İbn Ömer'in naklettiği hadisin Hız. ÂiŖe'nin aktardığı hadisi neshettiği ve amelin de buna göre olduğu görölr.⁸²⁶ Hadis âlimlerinin yanında fıkıh âlimlerinin de bu doğrultuda görüŖ bildirdikleri ve bu konuda icmânın bulunduğu da bildirilmiŖtir.⁸²⁷ Dolayısıyla iki hadis arasındaki teâruzun da nesh yoluyla çözüldüğu görölmektedir.

Bu konuda fıkıh âlimlerinin açıklamalarına kısaca Ŗu Ŗekilde temas edilebilir. Kâsânî, kadınların yüzlerinin mahrem olduğunu ancak ihramlı iken açmaları gerektiğini belirtirken,⁸²⁸ Serahsî de, kadınların yüzleri dışında tüm bedenlerini örtecek biçimde bir elbiseyle ihrama girmeleri gerektiğini ifade eder.⁸²⁹ Nevevî, aynı Ŗekilde görüŖ bildirirken,⁸³⁰ İbn Kudâme ise, kadının ihramlı iken yüzü açık bırakması gerektiğini, bununla beraber erkeklerle karŖılaŖtıđında ise baŖından aŖađıya doğru bir örtüyle yüzünü örtbileceğini ve bunun bir ihtiyaçtan dolayı olduğunu belirtir.⁸³¹

Hız. Peygamber (sav), ihram elbisesi dışında koku kullanımının da yasak olduğunu; "Ayrıca safran ya da alâ çehre çiçeğiyle boyanmıŖ hiçbir elbise giymeyin."⁸³² buyurarak beyan etmiŖtir. Böylece Hız. Peygamber (sav) kokunun her çeŖidinin hem elbisede hem

⁸²⁵ Cilbab; kadınların giydiği geniş çarŖaf türü bir elbise, pardösü ve başörtüsü demektir. Bkz. İbn Manzûr, "c-1-b", 1/272.

⁸²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi Ŗerhi Ŗahîhi'l-Buhârî*, 6/157; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi Ŗerhi Ŗahîhi'l-Buhârî*, 10/283-284.

⁸²⁷ İbn Abdölberr, *el-İstizkârü'l-câmi' li-mezâhib fukahâ'i'l-emŖâr ve 'ulemâ'i'l-aqtâr fima tezâmmenehü'l-MuvaŖtâ' min me'âni'r-re'y ve'l-âsar*, 11/28; Mübârekpürî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 2/572.

⁸²⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u'Ŗ-Ŗanâ'i' fi tertibi'Ŗ-Ŗerâ'i'*, 2/568-569.

⁸²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/238.

⁸³⁰ Nevevî, *el-Mecmû' Ŗerhu'l-Muhezzeb*, 7/224-238.

⁸³¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/154-155.

⁸³² Müslim, "Hac", 1177; İbn Mâce, "Menâsik", 19 (No: 2929); Dârimî, "Menâsik", 9 (No: 1799); Mâlik b. Enes, "Hac", 3; Ahmed b. Hanbel, 9/225 (No: 5308).

de bedende olduğunu yasaklarken, bu yasağın erkekleri ve kadınları kapsadığını da beyan etmiştir.⁸³³

İhrama girecek birisinin bu şekilde dikişli elbise giyemeyeceğini beyan eden Hz. Peygamber (sav), ihram elbisesiyle ilgili olarak da izâr ve ridâ giyilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre İbn Ömer (ö.73/693) Hz. Peygamber'in (sav); “ *وَلْيُحْرِمَ أَحَدُكُمْ فِي إِزَارٍ،* ” “ *...Biriniz ihrama girdiğinde izâr ve ridâ ile terlik giyebilir*”⁸³⁴ buyurduğunu nakletmektedir. Bu hadiste ihramlının *izâr*⁸³⁵ ve *ridâ*⁸³⁶ denen iki parça ile ihrama girilebileceğini beyan etmiştir.

Yukarıdaki hadislerde de görüldüğü üzere sünnet, Kur'an'da beyan edilmeyen ihram elbisesini erkekler için dikişsiz bir elbise, yani izâr ve ridâ olmak üzere iki parçadan oluştuğunu açıklamış; kadınlar ise günlük giydikleri elbiseyle ihrama girebileceklerini belirlemiştir.⁸³⁷ Bu şekilde Cahiliye dönemindeki yanlış uygulamanın ilga edildiğini gösteren Hz. Peygamber (sav), hac için ihrama girecek kişinin, ihrama girerken koku sürebileceğini,⁸³⁸ başı ile bedenini yıkanabileceğini,⁸³⁹ gözlerine tedavi amaçlı sürme çekebileceğini⁸⁴⁰ ve ihramlı iken ölen birisine⁸⁴¹ ne şekilde muamele edileceğini de beyan etmiştir.⁸⁴²

Hac ve umrenin yapılmasının ön şartını oluşturan ihramın nasıl olması gerektiği, neyin giyileceği, neyin de giyilemeyeceği Kur'an'da ifade edilmemiştir. Zira Kur'an bir ansiklopedi olmadığı gibi sözlük de değildir. Bu nedenle sünnet, ibâdetlerle ilgili farklılıkları ayrıntılı bir şekilde beyan ederek, bizlere sunmuştur. Dolayısıyla sünnet olmadan ihramın nasıl olduğu bilinemeyeceği, bunun sonucunda da hac ve umrenin tamamlanamayacağı ifade edilmelidir.

⁸³³ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 7/1409.

⁸³⁴ Ahmed b. Hanbel, 8/500 (No: 4899).

⁸³⁵ İzâr; belden aşağı giyilen, dikişsiz ve peştamal gibi örten elbise. Bkz. İbn Manzûr, "i-z-r", 4/17.

⁸³⁶ Ridâ; belden yukarıyı örten, dikişsiz ve peştamal gibi elbise. Bkz. İbn Manzûr, "r-d-e", 14/316.

⁸³⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fî şerhi Şahîhi Müslim*, 4/160-168; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/281-288; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1405-1411; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/237-249.

⁸³⁸ Buhârî, "Hac", 18 (No: 1537,1538,1539); Müslim, "Hac", 1177; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 11 (No: 1745).

⁸³⁹ Buhârî, "Cezau's-Sayd" 14 (No: 1840); Müslim, "Hac", 1205; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 10 (No: 1743,1744); Tirmizî, "Menâsik", 16 (No: 830).

⁸⁴⁰ Müslim, "Hac", 1204; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 37 (No: 1838).

⁸⁴¹ Buhârî, "Cezau's-Sayd", 13 (No: 1838); Müslim, "Hac", 1206.

⁸⁴² Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fî şerhi Şahîhi Müslim*, 4/228-229; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/309-310; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhî Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1451-1452; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/260-264.

Oryantalistlerin ihramla ilgili farklı yorumları bulunmaktadır. Wensinck, ihram elbisesinin eski bir Sâmi kıyafeti olduğunu belirterek, matem ve yas tutan Yahudilerin hahamlarının kalçalarını *efod* ile sardıklarını, omuzlarına da *meil* attıklarını söyler. Wensinck devamla bu durumda iken başlarını örtmediklerini, yalın ayak durduklarını, ayakkabı giymelerinin ise yasak olduğunu; bu nedenle sandal giyebildiklerini belirtir. Aynı şekilde Ahd-i Atik'te başrahibin elbisesinin dikişsiz yapıldığını, ayrıca beyaz rengin de birçok dinde mukaddes kabul edildiğini, bu nedenle de İslâm'daki ihramın eski bir matem âdeti olduğunu iddia eder.⁸⁴³

Ali Osman Ateş, Wensinck'in bu görüşünün isabetli olmadığını belirtir. Çünkü hac ibâdetinin matemini andırmadığı gibi, her zaman sevinç ve mutluluk kaynağı olduğunu ifade eder.⁸⁴⁴ Diğer yandan Fr. Buhl, Wellhausen ve Brockelmann da Wensinck'in bu görüşüne katılmamaktadırlar. Buhl ve Wellhausen, Wensinck'e katılmamakta ve hac ibâdetini eski bir Müşrik bayramı olarak nitelendirmektedirler.⁸⁴⁵ Brockelmann ise ihram elbisesinin eski devirlere dayandığını ve dinî merasimlerde giyildiğini belirtir.⁸⁴⁶

Wensinck'in, ihram elbisesinin kaynağını eski dinlerde arayarak Yahudiliğe dayandırma çabasında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Kur'an'da hac ibâdetinin kaynağının Hz. İbrâhim'e (as) dayandığı belirtilmektedir.⁸⁴⁷ Dolayısıyla ihram gibi hacle ilgili tüm menâsikin kendisi tarafından belirlendiği ifade edilmelidir. Ayrıca Hz. İbrâhim (as) gibi Hz. İshak'ın, Hz. Mûsâ'nın ve Hz. Yûnus'un Kâbe'ye gelerek hac yaptıkları kaynaklarda mevcuttur.⁸⁴⁸ Bu da hac ibâdetinin diğer peygamberler tarafından bilindiğini göstermektedir. Buna göre Yahudi hahamlarının matem esnasında giyindikleri elbiseyle beraber yapmış oldukları bazı ritüellerin, İslâm'daki ihramın kaynağını teşkil etmeyeceği âşikârdır.

Netice itibariyle Wensinck'in bu görüşünün isabetli olmadığı görülmektedir. Zira hac ibâdeti Hz. İbrâhim'in (as) bir mirası olup, zamanla diğer hac menâsiki gibi ihram da

⁸⁴³ Arent Jan Wensinck, "İhrâm" (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 5/2, 942, 943.

⁸⁴⁴ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 124.

⁸⁴⁵ Frantz Buhl, "Muhammed", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 8/8/469; Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963), 9.

⁸⁴⁶ Carl Brockelmann, *Geschichte der İslamischen Völker und Staaten; İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, çev. Neşet Çağatay (Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1954), 41.

⁸⁴⁷ el-Hac 22/27-29

⁸⁴⁸ Buhârî, "el-Enbiyâ", 8 (No: 3355); Müslim, "İman", 166; Ahmed b. Hanbel, 4/302 (No: 2502); Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/70-71.

aslî hüviyetinden uzaklaşmıştır. Ancak Hz. Peygamber (sav) tarafından aslına uygun bir şekilde belirlenmiş bir kıyafet olduğu görülmektedir.

3.3.6. Telbiye

Telbiye sözlükte, “lebba”dan gelen bir kelime olup, üstten gelen bir emre ya da davete karşı aralıksız icabet,⁸⁴⁹ birisine buyur,⁸⁵⁰ emrine amadeyim anlamına gelmektedir.⁸⁵¹ İstılahta ise hac ve umre niyeti ile ihramı giydikten sonra, “*Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke La şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-Mülk, Lâ şerike lek.*” şeklindeki sözlerin söylenmesidir.⁸⁵² Bu telbiye şekli, İslâmi olup, Cahiliye Araplarınkinden farklıdır. Çünkü bu telbiye şekli Hz. Peygamber’e (sav), Cebrâil tarafından öğretilmişti.⁸⁵³

Haccın en önemli sloganı/şiarı olan telbiye, ihramın farzlarından olup niyetten sonra söylenmesi ile ihrama girilir.⁸⁵⁴ Telbiye, Mâlikî mezhebinde vâcip, Şâfiî ve Hanbelîlerde ise sünnettir.⁸⁵⁵

Telbiye, Cahiliye döneminde de vardı. Ancak o dönemde her kabilenin kendine has bir telbiye şekli bulunmaktaydı. Şirki tüm ibâdetlerine karıştıran Cahiliye dönemi Arapları, putları için girdikleri ihrama telbiyeyi de katmışlardı. Nitekim Abdullah b. Abbas (ö.68/687); “*كَانَ الْمُشْرِكُونَ يَقُولُونَ: لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ، قَالَ: فَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: وَيُكَلِّمُ، قَدْ قَدْ فَيَقُولُونَ: “ Müşriklerin; ‘Tekrar icabet sana, senin şerikin yoktur.’ der. Peygamber (sav) de, ‘Yazıklar olsun size, yeter, yeter’ buyururken, Müşrikler, ‘yalnız bir şerik müstesna, o senin şerikindir. Sen ona ve onun sahip olduğu her şeye sahipsindir’”⁸⁵⁶ dediklerini nakleder. Bunun dışında Cahiliye döneminde kullanılan birçok telbiye şekli de bulunmaktaydı.⁸⁵⁷*

Telbiyeyle ilgili Kur’ân’da herhangi bir bilgi bulunmamakta, bu nedenle telbiyenin hem sözleri hem de uygulaması tamamen sünnete dayanmaktadır. Bu konuda Abdullah b. Ömer (ö.73/693) Hz. Peygamber’in (sav) ihrama girip niyetini yaptıktan sonra; “*لَبَّيْكَ*

⁸⁴⁹ Râgıp el-İsfahânî, "l-b-b", 733.

⁸⁵⁰ Cevherî, "l-b-b", 1/216.

⁸⁵¹ İbn Fâris, "l-b-b", 5/199.

⁸⁵² İbn Manzûr, "l-b-b", 1/731-732; Zebîdî, "l-b-b", 4/184-185.

⁸⁵³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/299-300; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1417-1419.

⁸⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/7-10.

⁸⁵⁵ Said b. Abdülkâdir b. Sâlim Başnefer, *El-Muğnî fi Fıkhî'l-hacc* (Cidde: Mektebetü'l İlm, 1993), 167.

⁸⁵⁶ Müslim, “Hac”, 1185.

⁸⁵⁷ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 127-130.

”اللهمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ؛ إِنَّ الحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لا شَرِيكَ لَكَ *Lebbeyk Allahümme lebbeyk, lebbeyke La şerike leke lebbeyk, inne'l-hamde ve'n-Ni'mete leke ve'l-Mülk, Lâ şerike lek.*” “Allahım! Davetine isteyerek uydum, emrine amadeyim. Senin eşin ve ortağın yoktur. Sana yöneldim; hamd, nimet ve mülk senindir. Eşin ve ortağın yoktur.”⁸⁵⁸ buyurduğunu aktarır. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav), hac için ihrama girilip niyet edildikten sonra bu şekilde telbiye getirilmesi gerektiğini uygulamalı bir şekilde göstermiştir.

Telbiyenin lafzını öğreten Hz. Peygamber (sav) nasıl söyleneceğiyle ilgili beyan da bulunmuştur. Hallâd b. Sâib (ö. 91/100), Hz. Peygamber'in (sav) telbiyenin sessiz değil de sesli bir şekilde söylenmesi gerektiğini; “أتاني جبريل فأمرني أن أمر أصحابي ومن معي أن يرفعوا” “*Cebrâil'in kendisine vahiy getirdiğini ve ashabına yüksek sesle telbiye getirmelerini istediğini*”⁸⁵⁹ buyurduğunu bildirir.

Buradaki “أتاني جبريل فأمرني” “*Cebrâil geldi ve bana emretti*” ifadesi önem arz etmektedir. Çünkü telbiyeyi, Allah'ın Peygamber'ine (sav) vahiyle bildirdiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla Kur'ân'da hiçbir şekilde geçmeyen ve Hz. Peygamber (sav) tarafından izah edilen telbiye ile alaklı bu durumun yüce Allah tarafından bildirilen vahyi gayri metlûvle belirlendiği anlaşılmaktadır. Kaldı ki, tevhidin nişanı ve sembolü olan telbiyeyi yüksek sesle söylemenin Cahiliye adetlerinin ilga edildiğini, aynı zamanda hac ibâdetinin de Allah'a has olması gerektiğini ilan ediyordu. Bu ilan ile bir bakıma Hz. Peygamber (sav), Cahiliye dönemindeki ibâdetlere bulaşan şirk âdetlerinin aslına uygun olmaları gerektiğini vurguluyordu.

Hz. Peygamber (sav), bu şekilde söylenen ve sürekli tekrarlanan telbiyenin bayramın birinci günü Akabe cemresine taş atıncaya kadar söylenmesi gerektiğini de göstermiştir. Konuyla ilgili hadisi Fadl b. Abbas (ö.13/634); “كنتُ ردف النَّبِيَّ ﷺ فما زلتُ أسمعُه” “*Peygamber'in (sav) kendisini bineğinin arkasına bindirdiğini, telbiyeyi Akabe cemresine taş atıncaya kadar devam ettirdi.*”⁸⁶⁰ şeklinde nakletmektedir. Bu hadiste sahabenin Hz. Peygamber'i (sav) ne şekilde takip

⁸⁵⁸ Buhârî, “Hac”, 26 (No: 1549); Müslim, “Hac”, 1184; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 27 (No: 1812); Tirmizî, “Menasik”, 13 (No: 825); Nesâî, “Menasik”, 54 (No: 3713); İbn Mâce, “Menasik”, 15 (No: 2918); Dârimî, “Menasik”, 13 (No: 1809); Mâlik b. Enes, “Hac”, 9; Ahmed b. Hanbel, 8/437 (No: 4821).

⁸⁵⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 27 (No: 1814); Tirmizî, “Menâsik”, 15 (No: 829); Nesâî, “Menâsik”, 55 (No: 5719); İbn Mâce, “Menâsik”, 16 (No: 2922); Mâlik b. Enes, “Hac”, 10.

⁸⁶⁰ Buhârî, “Hac”, 101 (No: 1685); Müslim, “Hac” 1281; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 28 (No: 1815); Tirmizî, “Menâsik”, 78 (No: 918); İbn Mâce, “Menâsik”, 69 (No: 3040); Ahmed b. Hanbel, 3/323 (No: 1815).

ettiği ve hac ibâdetiyle ilgili her ayrıntıyı kendisinden alarak kaydettiklerini görmekteyiz.⁸⁶¹

Hz. Peygamber (sav) telbiyeyi ne şekilde, hangi sıklıkta ve ne zamana kadar söyleneceğini uygulamalı olarak beyan etmiştir. Nitekim kendisine verilmiş olan teşrî görevini yerine getirerek, Cahiliye âdetlerinin yanlış olduğunu göstermeye çalışıyordu. Buradaki ayrıntılı bilgiler ışığında bu ibâdetin örneksiz bir şekilde yapılamayacağı belirtmelidir. Hz. Peygamber'in bu konudaki açıklama ve beyanatının ne kadar önemli olduğu anlaşılakta söz konusu beyanatın olmadan bu ibâdetin yapılamayacağı görülmektedir.

3.3.7. Tavaf

Tavaf, hac ve umrenin en önemli rükünlerinden olup Kâbe'nin etrafında cereyan eder. Tavafa Hacerülesved'in bulunduğu köşeden başlanarak Kâbe sola alınıp, etrafında dönüp aynı noktaya gelindiğinde bir şavt yapılmış olur.⁸⁶² Kâbe'nin etrafında her bir dönüş şavt, yedi şavta ise bir tavaf denir.⁸⁶³ Tavafın yapıldığı alana da metaf adı verilir.⁸⁶⁴

Uygulama itibariyle ise, kudûm, ziyaret, vedâ, umre, nezîr, nafîle ve tahiyyetü'l-mescid olmak üzere yedi çeşit tavaf vardır. Hüküm itibariyle tavaf, farz, vâcip, sünnet ve nafîle olarak dört kısma ayrılır.⁸⁶⁵ Bu tavaflardan kudûm tavafı, sünnet olup ifrad haccına niyetlenenlerin Mekke'ye vardıklarında yaptıkları tavaftır.⁸⁶⁶ Vedâ tavafı vâcip iken,⁸⁶⁷ ziyaret tavafı ise haccın rüknüdür.⁸⁶⁸

Tavaf Cahiliye döneminde de önemli bir yere sahipti. Araplar, sadece hac ve umre zamanlarında değil, Harem'e her girdiklerinde, yolculuğa çıktıklarında veya yolculuktan döndüklerinde de Kâbe'yi tavaf ederlerdi.⁸⁶⁹ Bu Tavaflarını önce İsfâr putunu, ardından

⁸⁶¹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/176-186; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, 5/537-540; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1416-1419; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buĥârî*, 9/249-256.

⁸⁶² Cevherî, "t-v-f", 3/1138.

⁸⁶³ Firûzâbâdî, "t-v-f", 3/175.

⁸⁶⁴ Zebîdî, "t-v-f", 24/101; Salim Ögüt, "Tavaf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (istanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/178.

⁸⁶⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/511; Zuhayli, *el-veciz fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 1/448-449.

⁸⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 7/144-146.

⁸⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/49-50.

⁸⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/511-512.

⁸⁶⁹ Dindî, "Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur'an'daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi", 612.

da Hacerülesved'i selamlayarak başlar, erkekler ile kadınlar açık ve saçık⁸⁷⁰ bir şekilde el ele tutuşarak, ıslık çalarak dolaşır ve Nâile putunu da selamlayarak bitirirlerdi.⁸⁷¹

İslâm dinî, tüm Cahiliye âdetlerini kaldırarak haccın en önemli menâsikinden tavafın usulüne uygun bir şekilde yapılmasını sağlamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber'in (sav) uygulamaları çok önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de tavafın nasıl ve ne şekilde yapılacağı geçmemekle beraber Kâbe'yi tavafla ilgili fiil olarak; “...ve o kadîm evi (Kâbe) tavaf etsinler.”⁸⁷² şeklinde ifade edilmektedir. Kâbe'yi tavaf edenleri belirtmek üzere iki âyette “لِلطَّائِفِينَ” “tâifin” geçerken⁸⁷³ Safâ ve Merve tepeleri arasında yapılan sa'y de tavaf etmek fiiliyle belirtilmektedir.⁸⁷⁴ Benzer şekilde aynı kökten türeyen kelimeler sözlük anlamında birçok âyette de yer almıştır.⁸⁷⁵

Haccın en önemli menâsikinden tavaf, Kur'ân'da beyan edilmeyerek menâsikle ilgili beyanat sünnete bırakılmıştır. Menâsikler içerisinde en fazla tavaf yapılır. Çünkü hac ve umre Kâbe merkezli icra edildiğinden bu menâsik süreklilik arz eder. Hac ve umrenin en önemli menâsikinden tavafın Kur'ân'da beyan edilmemesi ve tüm ayrıntılarının Peygamber (sav) tarafından beyan edilmesi sünnetin teşrî değeri açısından oldukça önemlidir. Şimdi tavafın teşrî sürecini şu şekilde göstermemiz mümkündür.

Hz. Peygamber (sav) Mekke'ye geldiğinde, kendi evine gitmeden, Kâbe'yi ziyaret etmek için,⁸⁷⁶ önce abdest aldığını, ardından da tavaf yaptığını Hz. Âişe (ö.58/678); “أَوَّلُ شَيْءٍ بَدَأَ بِهِ حِينَ قَدِمَ أَنَّهُ تَوَضَّأَ، ثُمَّ طَافَ بِالْبَيْتِ” “Peygamber (sav) Mekke'ye geldiğinde ilkin abdest almış ardından tavaf yapmıştır”⁸⁷⁷ buyurarak bildirmektedir.⁸⁷⁸

⁸⁷⁰ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 138-139.

⁸⁷¹ Ezrakî, *Ah̄bâru Mekke*, 1/119-121.

⁸⁷² el-Hac 22/29

⁸⁷³ Konuyla ilgili âyet şöyledir: “O zaman biz Kâbe'yi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrâhim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edin. İbrâhim ve İsmâil'e de, 'Tavafecekler için, ibadete kapanacaklar, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun' diye tâlimat verdik.” el-Bakara 2/125; “İbrâhim'i Beytullah'ın bulunduğu yere yerleştirdiğimizde de şöyle demiştik: 'Bana hiçbir şeyi ortak koşma; tavafe edenler, kıyamda duranlar, rükûa ve secdeye varanlar için evimi tertemiz tut.'” el-Hac 22/26.

⁸⁷⁴ el-Bakara 2/158

⁸⁷⁵ Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 431.

⁸⁷⁶ Buhârî, “Hac”, 63 (No: 1614); Müslim, “Hac”, 1233.

⁸⁷⁷ Buhârî, “Hac”, 78 (No: 1641); Müslim, “Hac”, 1233; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 46 (No: 1871); Tirmizî, “Menâsik”, 33 (No: 856); Nesâî, “Menâsik”, 137 (No: 3893), 154 (No: 3922).

⁸⁷⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahihi Müslim*, 4/313-314; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 5/478-479; Aynî, *'Umdetu'l-kâri fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 9/407-408.

Hz. Peygamber (sav) - hac yahut umre için fark etmez - Mekke'ye gelindiğinde ilk yapılması gereken şeyin tavaf olduğunu beyan etmiştir.⁸⁷⁹ Burada tavafın camiye girilirken kılınan tahiyetü'l-mescid namazı mesabesinde⁸⁸⁰ olduğu anlaşılmaktadır.

Kâbe'nin dört köşesi vardır ve bunların her birisine rükün denir. Hz. Peygamber (sav) bu köşelerden Hacerülesved ile Rüknyemânî köşelerini selamlamış, diğer ikisini – Rüknuşşami ve Rüknurakî - ise selamlamamıştır. Nitekim Abdullah b. Ömer (ö.73/693) Hz. Peygamber'in (sav); “اسْتَلَّمْتُ الرُّكْنَ الْأَسْوَدَ، أَوْلَ مَا يَطُوفُ” “*tavafa önce hacerü'l-esved'i selamlayarak başladı*”⁸⁸¹ buyurarak tavafa Hacerülesved'i selamlayarak başladığını aktarır. Rüknyemânî'yi selamladığıyla ilgili olarak da İbn Ömer (ö.73/693); “لَمْ أَرِ النَّبِيَّ ﷺ يَسْتَلِّمُ مِنَ الْبَيْتِ إِلَّا الرُّكْنَيْنِ الْيَمَانِيِّينَ” “*Peygamber'in (sav) Kâbe'nin iki rükün (rüknu Hacerülesved ve Rüknyemânî) dışında başka rüknu selamladığını görmedim*”⁸⁸² buyurarak nakletmiş, ayrıca bu iki rüknu selamlamayı hiçbir zaman terk etmediğini de eklemiştir.⁸⁸³

Hz. Peygamber'in (sav), tavafa başlanırken Hacerülesved'i selamlamanın gerekliliğini⁸⁸⁴ beyan ederken, Rüknyemânî'nin ise mecburi olmamak üzere selamlanabileceğini ancak diğer rükünleri selamlamanın gerekmediğini uygulamalı olarak gösterdiği görülmektedir.

Ayrıca Abdullah b. Abbas (ö.68/687); “أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ طَافَ بِالْبَيْتِ وَهُوَ عَلَى بَعِيرِهِ، وَاسْتَلَّمْتُ الْحَجَرَ” “*Hz. Peygamber, devesi üzerinde tavaf yaparken yanındaki sopasıyla Hacerülesved'i selamladı*”⁸⁸⁵ buyurarak Hz. Peygamber'in (sav) tavafı binitli ve Hacerülesved'i de uzaktan selamladığını belirtirken, Hz. Ömer de (ö.23/644) tavafa başlarken Hacerülesved'in öpülmesi ve istilam edilmesiyle ilgili olarak; “أَمَّا وَاللَّهِ، إِنِّي لِأَعْلَمُ” “*Vallahi, أَنَّا حَجَرٌ لَا تَضُرُّ وَلَا تَنْفَعُ، وَلَوْلَا آتِي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَلَّمَكَ مَا اسْتَلَّمْتُكَ، فَاسْتَلَّمَهُ*

⁸⁷⁹ Kādî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/311-312; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/430-431; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1516; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/369-370.

⁸⁸⁰ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 8/12.

⁸⁸¹ Buhârî, “Hac”, 56, (No: 1603); Müslim, “Hac”, 1261, 1270; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 46 (No: 1872), 47 (No: 1873); Nesâî, “Menâsik”, 143 (No: 3904); İbn Mâce, “Menâsik”, 27 (No: 2943); Dârimî, “Menâsik”, 25 (No: 1839); Mâlik b. Enes, “Hac”, 35.

⁸⁸² Buhârî, “Hac”, 59 (No: 1608-1609); Müslim, “Hac”, 1267; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 48 (No: 1874); Tirmizî, “Menâsik”, 35 (No: 858); İbn Mâce, “Menâsik”, 27 (No: 2946).

⁸⁸³ Buhârî, “Hac”, 57 (No: 1606); Müslim, “Hac”, 1268; Nesâî, “Menâsik”, 102 (No: 3919).

⁸⁸⁴ Kādî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/344; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/358.

⁸⁸⁵ Buhârî, “Hac”, 61 (No: 1612); Müslim, “Hac”, 1264; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49 (No: 1877); Tirmizî, “Menâsik”, 40 (No: 865); Nesâî, “Menâsik”, 145 (No: 3910); İbn Mâce, “Menâsik”, 28 (No: 2948); Dârimî, “Menâsik”, 30 (No: 1846).

seni öpüyorum. Biliyorum ki, sen bir taşsın. Fayda ya da zarar veremezsin. Eğer Resûlullah'ın (sav), seni öptüğünü,⁸⁸⁶ istilam ettiğini görmüş olmasaydım, seni asla öpmezdim”⁸⁸⁷ buyurmuştur.

Bu uygulamayla Hz. Peygamber tavafın hem yürüyerek hem de binitle yapılabileceğini göstermiştir.⁸⁸⁸ Hz. Ömer (ö.23/644) de, Hz. Peygamber'i gördüğü şekliyle aktarırken aynı zamanda Hacerülesved'i öpmenin farz olmadığı gibi kendisinin herhangi bir kutsiyetinin de bulunmadığını göstermektedir.⁸⁸⁹ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in (sav) yaptıklarının şeksiz ve şüphesiz uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır.⁸⁹⁰ Çünkü Hz. Peygamber'in (sav) uygulamalarının bir hikmete binaen yapıldığında şüphe yoktur.

Tavafta hızlı ve çalımlı yürümeye remel adı verilmektedir.⁸⁹¹ Hz. Peygamber de (sav) kaza umresi esnasında, Müşriklere karşı dinç olduklarını göstermek için⁸⁹² tavafın ilk üç şavtını hızlı adımlarla, çalımlı bir şekilde yürüyerek yapmıştı.⁸⁹³ Hz. Ömer (ö.23/644) halifeliği esnasında, İslâm'ın kuvvetlendiği ve Müşriklerin de güçlerinin azalmasına rağmen yapılan bu remel ile ilgili olarak, “فَمَا لَنَا وَالرَّمَلِ إِنَّمَا كُنَّا رَاءَيْنَا بِهِ الْمُشْرِكِينَ” “Biz neden remele devam ediyoruz. Hâlbuki biz Müşriklere karşı kuvvetli olduğumuzu göstermek için yapmıştık ve Allah da onları helak etti. Daha sonra da Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı bir şeyi biz terk etmek istemeyiz”⁸⁹⁴ buyurmuş, Hz. Peygamber'in bu konuda hüküm koyduğunu, bu nedenle o hükmün kaldırılmayacağını, uyulması gerektiğini ifade etmiştir.

Hz. Ömer, yapılış amacının belli olduğu bir uygulamayı bırakmak isteyip de Hz. Peygamber'in (sav) sünnetiyle tespit edilen bir uygulamayı terk etmemesi önemlidir.

⁸⁸⁶ Buhârî, “Hac”, 50 (No: 1597); Tirmizî, “Menâsik”, 38 (No: 860); Nesâî, “Menâsik”, 143 (No: 3904); İbn Mâce, “Menâsik”, 27 (No: 2943); Dârimî, “Menâsik”, 42 (No: 1865); Mâlik b. Enes, “Hac”, 36.

⁸⁸⁷ Buhârî, “Hac”, 50 (No: 1597); Müslim, “Hac”, 1270; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 47 (No: 1873); Nesâî, “Menâsik”, 143 (No: 3905); İbn Mâce, “Menâsik”, 27 (No: 2943); Ahmed b. Hanbel, 1/409 (No: 325).

⁸⁸⁸ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 8/28-29.

⁸⁸⁹ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/191; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/302-303.

⁸⁹⁰ Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/344.

⁸⁹¹ Karaman vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 79.

⁸⁹² Buhârî, “Hac”, 55 (No: 1602); Müslim, “Hac”, 1261; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 51 (No: 1885).

⁸⁹³ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/193-194; Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/339-340; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1543; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/417; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/357.

⁸⁹⁴ Buhârî, “Hac”, 55 (No: 1602); Müslim, “Hac”, 1261; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 51 (No: 1885); Tirmizî, “Menâsik”, 34 (No: 857); Nesâî, “Menâsik”, 155 (No: 3923), 156 (No: 3925); İbn Mâce, “Menâsik”, 29 (No: 2950); Dârimî, “Menâsik”, 27 (No: 1841); Mâlik b. Enes, “Hac”, 34.

Çünkü şartların ortadan kalkmasına rağmen bu uygulamanın devam etmesi gerektiğini düşünmesi sünnetin teşriî açısından dikkate değerdir. Zira bu uygulama Hz. Peygamber (sav) tarafından bir hikmet sonucu belirlenmiştir; bu nedenle sünnetin belirlediği bir şeyi terk etmenin doğru olmayacağını vurgulamak istemiştir.

Tavafi abdestli bir şekilde eda eden Hz. Peygamber (sav),⁸⁹⁵ kadınların özel hâlleri durumunda da -hayız gibi- tavaf dışında haccın diğer menâsikini yerine getirebileceklerini belirtmiştir. Bu konuda Hz. Âişe (ö.58/678); “ قَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، وَلَمْ أَطْفُ بِالْبَيْتِ وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ قَالَتْ: فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: أَعْطَيْ كَمَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهُرِي ” *“Ben Mekke’ye hayızlı bir şekilde geldim. Kâbe’yi ve Safâ ile Merve’yi de tavaf etmedim. Hz. Peygamber’e (sav) bu durumu arz ettim. O da, haccının yapacağı her şeyi yapabilirsin fakat temizleninceye kadar tavaf yapma”*⁸⁹⁶ buyurarak bu durumu açıklamıştır. Böylece tavafın namaz mesabesinde olduğunu belirtmiştir.

Nitekim Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Hz. Peygamber’in (sav) bu durumu; “ الطَّوَافُ بِالْبَيْتِ صَلَاةٌ، إِلَّا أَنَّ اللَّهَ تَعَالَى أَحَلَّ فِيهِ الْمَنْطِقَ، فَمَنْ نَطَقَ فَلَا يَنْطِقُ إِلَّا بِخَيْرٍ ” *“Kâbe’nin etrafında tavaf namaz gibidir ancak tavafta konuşma Allah tarafından helal kılındı, o hâlde konuşacak olan hayırlı bir şey söylesin”*⁸⁹⁷ buyurarak beyan ettiğini aktarmaktadır.

Kâbe’nin etrafında yapılan tavaf namaz gibi olsa dahi Hz. Peygamber, namazda konuşulamayacağını ancak tavaf esnasında konuşulabileceğini, tavaf esnasında durulsa dahi bu menâsikin fasit olmayacağını da belirtmiştir.⁸⁹⁸ İbn Hacer, tavaf esnasında konuşmanın haram olmayıp, mübah olduğunu; evla olanın zikir ve dua ile meşgul olunması gerektiğini belirtir. Ayrıca bazı âlimlerin Kur’ân okunmasının daha faziletli kabul ettiklerini de ifade eder.⁸⁹⁹

Erkek ve kadınlara farz kılınan bazı ibâdetlerin bazen aynı anda yapılması kaçınılmazdır. Bu ibâdetlerden birisi de şüphesiz hacda yapılan tavaftır. Hac ibâdeti, aynı zaman ve mekânda yapıldığından, kadınlar ve erkekler beraber yapmak zorundadırlar. Kadınların bu durumda nasıl tavaf yapmaları gerektiğini Hz. Peygamber’in (sav)

⁸⁹⁵ Buhârî, “Hac”, 63 (No: 1614); Müslim, “Hac”, 1233; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 46 (No: 1871); Tirmizî, “Menâsik”, 33 (No: 856); Nesâî, “Menâsik”, 137 (No: 3893), 154 (No: 3922).

⁸⁹⁶ Buhârî, “Hac”, 81 (No: 1650); Müslim, “Hac”, 1235; İbn Mâce, “Menâsik”, 36 (No: 2963); Dârimî, “Menâsik”, 31 (No: 1847); Mâlik b. Enes, “Hac”, 74, 75.

⁸⁹⁷ Tirmizî, “Menâsik”, 112 (No: 961); Nesâî, “Menâsik”, 159 (No: 3930); Dârimî, “Menâsik”, 32 (No: 1848).

⁸⁹⁸ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzebe*, 8/50-51; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 9/378-374.

⁸⁹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/442; Mübârekpûrî, *Tuhtetu’l-Ahvezi*, 4/33.

eşlerinden öğreniyoruz. Nitekim bu konuda Atâ b. Ebû Rebâh (ö.114/732) şunları nakleder; “ نَطُوفُ حَجْرَةَ مِنَ الرَّجَالِ، لَا تُخَالِطُهُمْ، فَقَالَتْ امْرَأَةٌ: انْطَلِقِي نَسْتَلِمِي يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَتْ: انْطَلِقِي عَنَّا، “*Hz. Âişe, erkeklerden ayrı bir yerde tavaf eder ve erkeklere karışmazdı. Hz. Âişe ile tavaf eden bir kadın; ‘Ey Ümmül mü’minin! Haydi Hacerülesved’e gidip el sürüp istilam edelim’ deyince, Hz. Âişe, benden ayrıl diyerek istilamdan çekindi. Hz. Âişe ve arkadaşları geceleyin tanınmaz hâlde (örtülü bir şekilde) çıkar ve erkeklerin beraberinde tavaf ederdi.*”⁹⁰⁰ Ayrıca Ümmü Seleme de, hac esnasında rahatsız olduğunu ifade ettiğinde, Peygamber’in (sav) kendisine; Halkın arka tarafından deveye binerek tavaf etmesini tavsiye ettiğini ifade eder.⁹⁰¹ Dolayısıyla Hz. Âişe ile Ümmü Seleme’nin bu şekildeki uygulamaları bizim için büyük önem arz etmektedir.⁹⁰² Zira kadınların ve erkeklerin bir arada yaptıkları bu ibâdet esnasında nelere dikkat edecekleri ile kadınların nasıl hareket etmeleri gerektiği bu uygulamadan da anlaşılmalıdır.

Bugünkü şartları göz önünde bulundurulduğunda Hz. Peygamber’in (sav) bu tavsiyesi ile Hz. Âişe’nin uygulaması daha iyi anlaşılmalıdır. Zira her yıl hacda tavaf esnasında izdiham olmakta, bu izdihamların büyük çoğunluğu da Hacerülesved’e dokunma ve onu öpme esnasında yaşanmaktadır. Yaşanan bu izdihamlar bazen ölümle sonuçlanabilmektedir. Bu nedenle her ibâdetinde olduğu gibi hac ibâdetinde de Hz. Peygamber’in (sav) sünnetine harfiyen uyulması durumunda böyle felaketlere maruz kalınmayacaktır. Zira Hz. Peygamber (sav), Vedâ haccı esnasında kalabalıktan dolayı tavafa başlarken Hacerülesved’i uzaktan selamlamış, Hz. Âişe’nin ve Hz. Ümmü Seleme de izdihamdan dolayı bu şekilde hareket etmişlerdir. Dolayısıyla sünnete uyulması durumunda izdihamın yaşanmayacağı anlaşılmalıdır. Kur’ân’da hiçbir şekilde izahatı yapılmamış tavafı bizlere Peygamberimiz açıklamıştır. Tavafın yürüyerek ve binitle, selamlamanın da hem yakından hem de uzaktan yapılabileceğini uygulayarak göstermiştir.

Hz. Peygamber (sav), tavafın belirli bir zamanının olmadığını ve isteyen herkesin istediği zamanda bunu yerine getirebileceğini de belirtmiştir. Cübeyr b. Mut‘im

⁹⁰⁰ Buhârî, “Hac”, 64 (No: 1618).

⁹⁰¹ Buhârî, “Hac”, 64 (No: 1619); Müslim, “Hac”, 1276; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49 (No: 1882); Nesâî, “Menâsik”, 158 (No: 3929); İbn Mâce, “Menâsik”, 34 (No: 2961); Ahmed b. Hanbel, 44/305 (No: 26714).

⁹⁰² Kādî İyâz, *İkmâlü’l-Mu‘lim bi-fevâ‘id fi şerhi Şahihi Müslim*, 4/348; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/439; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1552; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 9/375-376; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 1/883.

(ö.59/678) Hz. Peygamber'in (sav); “ لا تَمْنَعُوا أَحَدًا يَطُوفُ بِهَذَا الْبَيْتِ وَيُصَلِّي أَيَّ سَاعَةٍ شَاءَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ ” “gece veya gündüz hangi saatte olursa olsun bu evi (Kâbe) tavaf etmek isteyene mani olmayın”⁹⁰³ buyurduğunu aktarmaktadır. Dolayısıyla Kâbe'nin gece veya gündüz fark etmez, istenen vakitte tavaf edilebileceği anlaşılmaktadır.

Tavaf Cahiliye döneminde de yedi defa yapılıyordu.⁹⁰⁴ Ancak bu ibâdete şirki bulaştırdıklarından, putlarını hem başlarken hem de bitirirken selamlıyorlardı. Hz. Peygamber (sav) tavafın yedi defa yapılmasını ibka ederken diğer şirk adetlerini ise ilga etmiştir. Bu vesileyle yaptığı her tavafın ardından da namaz kılmıştır. Nitekim Abdullah b. Ömer (ö.73/693); “ فَطَافَ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، ثُمَّ صَلَّى خَلْفَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ ” “Peygamber (sav) yaptığı tavaftan sonra Makâm-ı İbrâhim'in arkasında namaz kıldı.”⁹⁰⁵ şeklinde aktarmaktadır. Hz. Peygamber (sav), bu namazın başka yerde, hatta Harem'in dışında bile kılınabileceğini beyan etmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), Ümmü Seleme'ye tavaf namazını harem dışında kılınabileceğini bildirmiş,⁹⁰⁶ Hz. Ömer de bu namazı Harem'in dışında kılmıştır.⁹⁰⁷ Burada dikkat edilirse tavaf namazının Harem'in dışına çıkılmasıyla vaktinin geçmediği, dolayısıyla istenen yerde kılınabileceği anlaşılmaktadır.

Tavafın metafi alanında yapıldığını göz önünde bulundurduğumuzda tavaf namazının Makâm-ı İbrâhim'in arkasında kılınmasının zahmetli olacağı bir gerçektir. Bugünkü şartlar göz önünde bulundurulduğunda bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. İşte bu nedenle âlemlere rahmet olarak gönderilen kutlu elçi, tavaf namazının Mescid-i Haram'ın dışında da kılınmasının mümkün olduğunu belirterek bizlere kolaylık sağlamıştır.

Kadınların bazı özel hâlleri -hayız ve nifas gibi- vardır ve böyle bir durumla karşılaştıklarında namaz ve oruç gibi ibâdetlerden de muaf tutulmuşlardır. Hac ibâdeti esnasında böyle bir durumun meydana gelmesi durumunda ne yapmaları gerektiğini yine Hz. Peygamber beyan etmiştir. Çünkü Hz. Ebû Bekir'in (ö.13/634) hanımı Esmâ bint Umeys (ö.40/661) yolculuk esnasında doğum yapmış, bunun üzerine Hz. Peygamber

⁹⁰³ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 53 (No: 1894).

⁹⁰⁴ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l- Arab kabile'l-İslâm*, 6/354-355.

⁹⁰⁵ Buhârî, “Hac”, 69 (No: 1623); Müslim, “Hac”, 1235; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49 (No: 1881); İbn Mâce, “Menâsik”, 33 (No: 2958).

⁹⁰⁶ Buhârî, “Hac”, 64 (No: 1619); Müslim, “Hac”, 1276; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 49 (No: 1882); Nesâî, “Menâsik”, 158 (No: 3929); İbn Mâce, “Menâsik”, 34 (No: 2961); Ahmed b. Hanbel, 44/305 (No: 26714).

⁹⁰⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 5/448-456; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 9/386.

(sav); “أن تغتسل وتُهَلَّ” “*yıkansın ve niyet etsin*”⁹⁰⁸ buyurmuştur. Hz. Âişe (ö.58/678) ise Vedâ haccında Mekke’ye girildiğinde hayızlı olmuş ve durumunu Hz. Peygamber’e iletmiş, Hz. Peygamber de kendisine, tavaf dışında hacılarla beraber hareket etmesini, temizlenince tavaf yapabileceğini söylemiştir.⁹⁰⁹ Görüldüğü gibi sünnet, kadınların özel hâllerinde hac ve umrede Kâbe’yi tavaf etmeyip geriye kalan diğer menâsiki yerine getirebileceklerini bildirmiştir.⁹¹⁰ Dolayısıyla namaz ve oruçtan farklı olarak hacda ibâdete de bazı kısıtlamalarla devam edebileceklerinin beyan edildiği görülmektedir.

Hz. Peygamber (sav), hac ibâdetini eda ederken birkaç defa tavaf yapmıştır. Mekke’ye gelirken, Arafat sonrası ve Mekke’den ayrılınca yaptığı tavaflar bunlardır. Bu tavaflardan ilkinde kudûm tavafi denirken, Arafat dönüşü yapılan tavafa ise ziyaret (ifâza) tavafi adı verilmektedir; haccın rükünlerindedir.⁹¹¹ Hac menâsiki, tavafla başladığı gibi tavafla da sonlandırılır. Âfâkî olanların yapacağı bu tavafla hac menâsiki tamamlanır. Bu nedenle bu tavafa da ayrılma anlamında “*sader tavafi*” veya Kâbe, Mekke ve Harem-i şerif’e veda olduğundan *Vedâ tavafi* olarak da isimlendirilmiştir.⁹¹²

Ziyaret veya ifâza tavafiyla ilgili olarak Abdullah b. Ömer (ö.73/693); “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَاضَ يَوْمَ النَّحْرِ بِمَكَّةَ” “*Peygamber (sav) bayram günü ifâza tavafini yaptı...*”⁹¹³ buyurarak, Hz. Peygamber’in bayramın birinci günü bu tavafi yaptığını belirtirken; Abdullah ibn Abbas (ö. 68/687) ise bayramın üçüncü günü insanların dağılmaya ve Mekke’den ayrılmaya başladıklarını görünce Hz. Peygamber’in; “أَمَرَ النَّاسَ أَنْ يَكُونَ آخِرُ” “*İnsanlara, menâsiklerinin sonuncusunun Kâbe’yi tavaf etmek olduğunu*

⁹⁰⁸ Müslim, “Hac”, 1209; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 10 (No: 1743); İbn Mâce, “Menâsik”, 12 (No: 2911); Dârimî, “Menâsik”, 11 (No: 1805).

⁹⁰⁹ Buhârî, “Hac”, 31 (No: 1556); 81 (No: 1650); Müslim, “Hac”, 1211; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23 (No: 1778); Tirmizî, “Menâsik”, 100 (No: 954); İbn Mâce, “Menâsik”, 48 (No: 3000); Mâlik b. Enes, “Hac”, 16.

⁹¹⁰ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 2/149-150; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/310, 481-485; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 7/1468; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 9/263-264, 419-420; Mübârekpûri, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 4/14-15; Âzîmâbâdî, *‘Avnü’l-ma’bûd*, 1/833.

⁹¹¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l mukteşid*, 1/511.

⁹¹² Ögüt, “Tavaf”, 40/178; Karagöz vd., *Hac İlmihali*, 64-68.

⁹¹³ Buhârî, “Hac”, 129 (No: 1732-1733); 143 (No: 1754); Müslim, “Hac”, 1308; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 83 (No: 1998); Tirmizî, “Menâsik”, 80 (No: 920).

emretti”⁹¹⁴ buyurarak Vedâ tavafı yapmaları gerektiğini ifade etmiştir.⁹¹⁵ Böylece hac veya umre’ye tavaf ile başlandığı gibi yine tavafla bitirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak haccın en önemli menâsikinden olan tavafın sünnet olmadan yapılamayacağı anlaşılmaktadır. Zira, Kur’ân’da tavafla ilgili herhangi bir hüküm yer almamış, menâsikle ilgili beyanat sünnet tarafından yapılmıştır. Hz. Peygamber de en ince ayrıntısına kadar tavafın nasıl yapılacağını hem uygulayarak hem de izahatta bulunarak beyan etmiştir. Hac ve umrenin Kâbe merkezli yapıldığı göz önünde bulundurulduğunda tavafla ilgili sünnetin yaptığı açıklamaların daha da önemli olduğu görülecektir. Çünkü sünnet olmadan tavafın ne şekilde yapılacağı sadece Kur’ân’la yetinilerek anlaşılmayacaktır.

Son olarak oryantalistlerin tavafla ilgili görüşlerine değinmenin çalışmamız açısından faydalı olacağına inanıyoruz. Bu konuda Fr. Buhl, tavafın çok eskilere dayandığını ve İsraililerde bulunduğunu; bunun dışında İranlılar, Hindu, Budist ve Romalılar da uygulandığını söyleyerek menşenin çok eskilere dayandığını belirtir. İslâm’i kaynaklarda her ne kadar tavafın Hz. Âdem’e kadar dayandığı ifade edilse de⁹¹⁶ Kur’ân’da hac ibâdetinin başlangıcının Hz. İbrahim’le (as) başladığı belirtilmiştir.⁹¹⁷

Dolayısıyla hac menâsikinden tavafın Hz. İbrâhim’den (as) kaldığı ancak zamanla tevhid inancından uzaklaştığı ve aslının bozulduğu, böylece Cahiliye döneminde şirkin bulaştığı bu menâsikin, daha sonra Hz. Peygamber (sav) tarafından da aslî hüviyetine kavuşturulduğu görülmektedir.

Wellhausen, Müşrik Arapların puta taptıklarını, Hacerülesved’in de bu putlardan olduğunu ve Kâbe’nin kutsiyetinin de bundan kaynaklandığını, Hacerülesved’i selamlamanın Müşriklerin bir âdeti olarak sonradan İslâm’a dâhil edildiğini iddia eder.⁹¹⁸ Bu konuda Ceatani’de, Wellhausen’e katılarak, bu taşın Kâbe’de bulunan putlardan

⁹¹⁴ Buhârî, “Hac”, 144 (No: 1755); Müslim, “Hac”, 1327; Tirmizî, “Menâsik”, 101 (No: 947); Nesâî, “Menâsik”, 279 (No: 4174); İbn Mâce, “Menasik”, 82 (No: 3071); Dârimî, “Menâsik”, 85 (No: 1931); Mâlik b. Enes, “Hac”, 39.

⁹¹⁵ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/416; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/640-641; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1601-1602; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 10/133-136; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/339-340; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 6/353.

⁹¹⁶ Taberî, *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, 1/123.

⁹¹⁷ el-Bakara, 2/125.

⁹¹⁸ Wellhausen, *Arap Devleti ve Sükutu*, 9.

Hübel'i temsil ettiğini söyler.⁹¹⁹ Aynı görüşe Dermenghem'de katılırken,⁹²⁰ Wensinck ve Brockelmann⁹²¹ ise Hacerülesved ve makâm-ı İbrâhim'in put olduğunu dile getirirler.⁹²²

Ali Osman Ateş, oryantalistlerin bu görüşlerine karşın değerlendirmelerde bulunur; Hacerülesved'in İslâm öncesinde put olduğu iddiasının yanlış olduğunu belirtir. İddiacıların bu iddialarını destekleyecek tarihî bir delil bulunmadığından ilmî bir değeri de yoktur. Zira tarihî kaynaklarda Müşriklerin tapmış olduğu putlar arasında Hacerülesved'in yer aldığına veya böyle bir put isminin var olduğuna dair bilgi yer almamıştır.⁹²³

Tahir Olgun da bu konuda, Hacerülesved'in kutsal oluşunu Hz. İbrâhim ve ardından Hz. Peygamber (sav) tarafından yerine konulmasından dolayı olduğunu belirtir. Ayrıca Hacerülesved'in, tavafın başlangıcını göstermesi amacıyla Kâbe'nin kapısının yanına yerleştirildiğini vurgulayarak, renginin siyahlığını diğer taşlardan farklı olması ve ayırt edilmesi için olduğunu ifade eder. Olgun, oryantalistlerin bu iddialarının dayanaktan yoksun bir itham ve iftira olduğunu belirtir.⁹²⁴

Hac ibâdetinin insanlığın tarihi kadar eskilere dayandığı bilinen bir gerçektir. Ancak Kur'an'da bu ibâdetin Hz. İbrâhim'le (as) başladığı ve temellerinin kendisi tarafından atıldığı belirtilmiştir. Bu nedenle eski dinlerde hac menâsiki tavaf kalıntılarının bulunmasının doğal olduğu belirtilmelidir. Bununla beraber ilahi vahiyle belirlenen ibâdetlerin zamanla aslından uzaklaştırılarak bozulduğu da unutulmamalıdır. Peygamberlerin çeşitli ümmetlere gelerek bozulan ilahi yasaları yeniden düzenledikleri görülmektedir. Âlemlere rahmet olarak gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed de (sav) aynı şekilde hareket etmiş ve hac menâsikini tevhit kaidelerine göre yeniden düzenlemiştir.

Hz. Peygamber (sav), hac ibâdetini Hz. İbrâhim'in (as) uyguladığı şekle yani aslına uygun döndürürken işe şirkin sembolü putları yıkarak başlamıştır. Mekke'nin fethi gününde Kâbe putlardan temizlenmiş, hicretin dokuzuncu yılında ise Müşrik âdetlere göre hiçbir şekilde haccın yapılamayacağı ilan edilmiştir. Tevhit dini olan İslâm'ın şartlarından hac ibâdetinin, şirk kalıntılarıyla yapılması veya yapılmasına müsaade

⁹¹⁹ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, çev. Hüseyin Cahit (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924), 1/214.

⁹²⁰ Emile Dermenghem, *Muhammedin Hayatı*, çev. Reşat Nuri (İstanbul: Devlet Matbaası, 1930), 72.

⁹²¹ Brockelmann, *Geschichte der Islamischen Völker und Staaten; İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*, 42.

⁹²² Arent Jan Wensinck, "Kâbe", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 6/14.

⁹²³ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 147.

⁹²⁴ Tâhir (Mevlevi) Olgun, *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1963), 165.

edilmesi düşünülemez. Bu konudaki düşüncelerin iddia ve iftiradan öteye bir anlam ifade etmediği görülmektedir.

Bir diğer önemli husus ise Hacerülesved'in put olduğu mevzusudur. Yukarıdaki açıklamalarda da görüldüğü gibi hiçbir tarihî kaynakta böyle bir şeyin yer almadığı görülmektedir. Olgun'un da ifade ettiği gibi Hacerülesved bir işaret olarak başlangıç ve bitişi göstermektedir. Bu durum Hz. Ömer tarafından da teyit edilmiştir. Şirk eserlerini yok etmek isteyen ve bu uğurda mücadele veren Hz. Peygamber'in (sav) putlara ibâdeti düşünülemez. Bu nedenle bu konudaki iddiaların tutarsız ve mesnetsiz olduğu ifade edilmelidir.

3.3.8. Sa'y

Sa'y başlı başına ifa edilen bir menâsik değildir. Ancak bir tavafın ardından yapılan, yani tavafa bağlı bir şekilde yerine getirilen menâsiktir.⁹²⁵ Sa'yin vakti hac için farz olan tavaftan sonra, umrede ise umre tavafının ardından yapılır.⁹²⁶ Bu nedenle yapılan her tavafın ardından sa'y yapılmaz.

Sa'y'in menşei Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'in, oğlu İsmâil için su aramak maksadıyla Safa ile Merve tepeleri arasında koşmasına dayandırılmakta⁹²⁷ ve Cahiliye döneminde de uygulanmaktaydı.⁹²⁸ Ancak Cahiliye Arapları zamanla sa'y uygulamasını aslından uzaklaştırarak menâsike şirki bulaştırdılar.⁹²⁹ Nitekim Safâ tepesine İsâf, Merve tepesinde de Nâile putunu yerleştirip hac ve umre için onları mesh ediyorlardı.⁹³⁰ Müşriklerin bir kısmı Safa'da bulunan İsâf ile Merve'de yer alan Nâile putunu selamlayarak sa'y yaparken,⁹³¹ Menât putu için ihrama giren Kureyşliler ise bu putlarını tavaf ettiklerinden sa'y yapmayı gerekli görmüyorlardı.⁹³²

Cahiliye dönemi uygulamasının yanlışlığını bildiren Hz. Peygamber (sav) bu uygulamayı kaldırmıştır. Diğer menâsikler gibi sa'yde sünnete dayanmaktadır. Çünkü sa'y ile ilgili olarak Kur'an'da; “ إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ

⁹²⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/330-331.

⁹²⁶ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-Şerâ'i'*, 3/85; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/717-719.

⁹²⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/40-41.

⁹²⁸ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 148.

⁹²⁹ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1555.

⁹³⁰ Ebû Muhammed Muhyissunne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. (Riyad: Dâr Taybe, 1989), 1/173.

⁹³¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/100; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/352.

⁹³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 5/473; Âzîmâbâdî, *'Avnü'l-ma'bûd*, 1/891.

” أَنْ يَطُوفَ بِهِمَا “ *Safâ ve Merve Allah’ın alametlerindedir. Hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur....*”⁹³³ buyurularak konuya kısaca değinilmekte ve bununla yetinilmektedir. Dikkat edilirse bu âyette sadece sa’y yapılabileceğine değinilmiş fakat nasıl ve ne şekilde yapılacağına dair ayrıntılı bilgiye yer verilmemiştir. Bu itibarla sa’y ile ilgili tüm bilgileri sünnetten öğrenmekteyiz. Bu nedenle sünnette sa’y ile ilgili bilgiler ışığında şunları ifade edebiliriz.

Haccın farz kılınması ile birlikte sa’yin yapılması konusunda bir belirsizlik vardı. Çünkü Müslümanlar, sa’yin Cahiliyeden kalma bir âdet olduğunu zannediyor, bu nedenle de yapılmaması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu konuda Urve b. Zübeyr’in (ö.94/713), Hz. Âişe’ye (ö.58/678) soru sorması bunun kanıtıdır. Urve b. Zübeyr’in bu sorusu ile Hz. Âişe’nin cevabı şöyledir; “Kur’ân’da sa’y ile ilgili olarak yüce Allah; ‘ *Safâ ve Merve Allah’ın alametlerindedir. Hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur...*”⁹³⁴ buna göre sa’y yapılmamalı değil mi? diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Âişe (ö.58/678), kendisinin âyeti bu şekilde yanlış yorumladığını belirterek, bu âyetin Ensar hakkında indiğini belirtmiştir. Nitekim Veda haccı esnasında Ensar, tavafın Kur’ân’da zikredildiğini fakat sa’y ile ilgili bir bilginin yer almadığını, Cahiliye dönemine ait bir uygulama olabileceğinden ötürü bu durumun kendilerine ağır geldiğini Hz. Peygamber’e (sav) iletiler. Bunun üzerine ‘...*Safâ ve Merve Allah’ın alametlerindedir...*’ âyeti indi, ardından da Hz. Peygamber (sav) uygulamasını yaparak sa’yi kanunlaştırdı. Dolayısıyla Safâ ile Merve arasında sa’yi terk etmenin caiz olmadığını bildirmiştir.”⁹³⁵

Bu izahatıyla Hz. Âişe (ö.58/678), menâsik konusunda Kur’ân ile yetinilmemesi gerektiğini vurgulayarak, bu noktada sünnete başvurulması gerektiğine işaret etmiştir.⁹³⁶ Zira sa’yin Hz. Peygamber (sav) tarafından tebyin edildiğini, bundan dolayı da terk edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir.

⁹³³ el-Bakara, 2/158.

⁹³⁴ el-Bakara 2/158.

⁹³⁵ Buhârî, “Hac”, 79 (No: 1643); Müslim, “Hac”, 1277; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56 (No: 1901); Nesâî, “Menâsik”, 169 (No: 3946).

⁹³⁶ Âzîmâbâdî, ‘*Avnü’l-ma’bûd*, 1/890.

Diğer yandan âyette “*günah yoktur*” ifadesi ile esasında sahabenin bu konudaki kaygılarının yersiz olduğu vurgulanmakla⁹³⁷ beraber yine de sa‘y ile ilgili açıklayıcı bir durum ortaya çıkmamaktadır. İşte bu nedenle Hz. Âişe (ö.58/678); “وقَدْ سَنَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى ” الله عليه وسلم الطَّوَّافَ بَيْنَهُمَا “*Sa‘y’i Peygamber’in (sav) kanunlaştırdığını*”⁹³⁸ sa‘y olmadan yapılacak olan haccın kabul olmayacağını belirtmiştir.⁹³⁹ Dolayısıyla sünnetin bu konuda hüküm koymaya yetkili, konan hükmün de Kur‘ân hükmü ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (sav) sa‘yin meşruiyetini ifade ettikten sonra, nasıl yapılacağı ile ne zaman ve nereden başlanacağını da uygulamalı olarak da göstermiştir. Buna göre Câbir b. Abdullah (ö.78/697); “طَافَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْبَيْتِ سَبْعًا، رَمَلَ مِنْهَا ثَلَاثًا، وَمَشَى أَرْبَعًا، ثُمَّ قَامَ عِنْدَ الْمَقَامِ ” فصلَّى رَكَعَتَيْنِ، وَفَرَأَ، وَاتَّخَذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَرَفَعَ صَوْتَهُ يَسْمَعُ النَّاسُ، ثُمَّ انصرفت فاستلمت، ثُمَّ دَهَبَ فَقَالَ: *Peygamber (sav), tavaf yaptı bu tavafin ilk üç şavtın da remel diğer dört şavtı ise normal yaptı. Daha sonra Makâmı İbrâhim’in arkasında namaz kıldı ardından da Safâ tepesine çıkıp*⁹⁴⁰ *Hacerülesved’i istilam etti*⁹⁴¹ *üç defa tekbir getirerek*⁹⁴² *sa‘ye başladı.*”⁹⁴³ buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (sav) sa‘yin, tavafin ardında yapılması gerektiğini uygulamalı bir şekilde beyan etmiştir.

Aynı şekilde sa‘ye Hz. Peygamber (sav); “نَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللَّهُ بِهِ، فَبَدَأُ بِالصَّفَا ” *Allah’ın başladığı ile başlayalım*”⁹⁴⁴ buyurarak Safâ’dan başlamıştır. Merve’ye doğru giderken iki tepe ortasında bulunan vadide bugünkü iki yeşil ışık arasında koşar adımlarla⁹⁴⁵ geçmiş, bu esnada “*Şüphesiz ki Safâ ve Merve Allah’ın şeâirindendir*”⁹⁴⁶ âyetini okuyarak bu şekilde sa‘yi tamamlamıştır.⁹⁴⁷

⁹³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/349-350; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)*, 4/173-178; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 9/409-422.

⁹³⁸ Buhârî, “Hac”, 79 (No: 1643); Müslim, “Hac”, 1277; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56 (No: 1901); Nesâî, “Menâsik”, 169 (No: 3946).

⁹³⁹ Hattâbî, *Me‘âlimü’s-Sünen*, 2/195; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/476; Aynî, *Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 9/412.

⁹⁴⁰ Buhârî, “Hac”, 80 (No: 1644).

⁹⁴¹ Buhârî, “Hac”, 56 (No: 1603); Müslim, “Hac”, 1261; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 51 (No: 1891), 52 (No: 1893); Tirmizî, “Menâsik”, 38 (No: 362); Mâlik b. Enes, “Hac”, 36.

⁹⁴² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1908); Nesâî, “Menâsik”, 172 (No: 3951); İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (No: 3074).

⁹⁴³ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (No: 3074).

⁹⁴⁴ Müslim, “Hac”, 1218; Tirmizî, “Menâsik”, 38 (No: 862); Mâlik b. Enes, “Hac”, 41.

⁹⁴⁵ Buhârî, “Hac”, 80 (No: 1644); Nesâî, “Menâsik”, 178 (No: 3959).

⁹⁴⁶ el-Bakara 2/158.

⁹⁴⁷ Müslim, “Hac”, 1218, 1263; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); Tirmizî, “Menâsik”, 33 (No: 856), 34 (No: 857); Nesâî, “Menâsik”, 170 (No: 3948); İbn Mâce, “Menâsik”, 29 (No: 2951); Mâlik b. Enes, “Hac”, 42.

Câbir b. Abdullah (ö.78/697); “لم يَطْفِ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرَّةِ إِلَّا” “طَوَافًا وَاحِدًا”⁹⁴⁸ *Peygamber (sav) ve ashabi Safâ ve Merve sadece bir defa sa’y yapmıştır.*”⁹⁴⁸ buyurmuştur. Dolayısıyla sa’yin tavaf gibi müstakil bir nüsük olmadığını ve tavafa bağlı bir şekilde yapılması gerektiğini⁹⁴⁹ vurgulayarak hac ve umre için sa’yin sadece bir defa yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında sa’yin de sünnet ile belirlendiği anlaşılmaktadır. Âyette Safâ ile Merve’nin Allah’ın nişanelerinden olduğu onun için hac ve umre yapacakların onları tavaf edebileceği belirtilmekle beraber nasıl yapılacağı, nereden başlanıp nerede bitirileceği ve kaç defa sa’y edileceğine dair her hangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Tüm bu sorulara sünnet cevap vermiş böylece âyette ayrıntıları yer almayan sa’yi sünnet beyan etmiştir.

Ayrıca Hz. Âişe’nin buradaki beyanatı da büyük önem arz etmektedir. Çünkü sadece Kur’ân ile yetinmekle ibâdetlerin anlaşılmayacağını belirterek aksi hâlde yanlış bir hükme ulaşılabileceğini bunun önüne geçmek için de sünnete başvurulması gerektiğini bizlere göstermiştir.

Mezhepler arasında sa’yin hükmü konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Buna göre Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi sa’yin haccın bir rüknü olduğunu savunurken⁹⁵⁰ Hanefî Mezhebi ise sa’yi haccın vâciplerinden kabul etmiştir.⁹⁵¹ Bunun temel nedeni ise Hanefî mezhebinin vâcibi farklı bir şekilde tanımlamalarından kaynaklanmaktadır.

Sa’y konusunda oryantalist Dermenghem şu iddiada bulunur: “...*Peygamber (sav), putlarla dolu Safâ ve Merve’de Müşriklerin Arapların yaptığı gibi yani eski usul üzere dolaştı, daha sonra Arafat’ın eteğinde bulunan Mina vadisinde bir çadırda istirahat etti. Bu şekilde Muhammed, putperestlerin âdetlerine göre hac ayinlerini teyit ederek bunları Müslümanlaştırmanın çaresini buldu.*”⁹⁵²

Ali Osman Ateş, Dermenghem’in sözlerinin tarihî açıdan hatalı olduğunu belirtir. Çünkü Hz. Peygamber (sav) Mekke’nin fethinde tüm putları temizlemiştir.⁹⁵³ İslâm tarihindeki ilk hac olan hicretin dokuzuncu yılındaki hacda Hz Ali, Müşriklerin o yıldan

⁹⁴⁸ Müslim, “Hac”, 1215; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 54 (No: 1895); Nesâî, “Menâsik”, 182 (No: 3966); Ahmed b. Hanbel, 22/306 (No: 14414).

⁹⁴⁹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1555-1556.

⁹⁵⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l muktaşid*, 1/513; Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzeb*, 8/71-72; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/234-235.

⁹⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/98-99; İbn Âbidîn, *Reddü’l-muhtâr ‘ale’ d-Dürri’l-muhtâr*, 3/349.

⁹⁵² Dermenghem, *Muhammedin Hayatı*, 448.

⁹⁵³ Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 149.

sonra hac yapamayacaklarını ilan etmişti. Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı Vedâ haccı'nda da hiçbir Müşrik yer almamıştır. Ateş bu konudaki açıklamalarına şu şekilde devam eder; eğer Hz. Peygamber (sav) Müşriklerin bu uygulamalarını kabul edip İslâm'a alıyorsa, neden Mekke'den çıkarılmış, hicret etmek zorunda bırakılmıştır.

Netice itibariyle, Hz. Peygamber (sav) Cahiliye dönemi toplumla mücadele etmiş ve onların yanlış uygulamalarını da kaldırmıştır. Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı ıslahat çalışmasında kaldırdığı yanlış âdetleri yeniden İslâm dini içerisinde uygulaması imkânsızdır. Bu nedenle bu iddiaların dayanaktan yoksun olduğu görülmektedir.

3.3.9. Vakfe

Vakfe, sözlükte “durmak,⁹⁵⁴ ayakta durmak,⁹⁵⁵ bir yerde beklemek” demektir.⁹⁵⁶ Terim olarak vakfe (vukûf), kişinin hac ibâdetini yerine getirirken belirli bir zaman diliminde, belirli yerde bir süre durmasıdır.⁹⁵⁷ Hacda gerçekleştirildiği mekâna nispetle vakfe, Arafat ve Müzdelife olmak üzere iki yerde yerine getirilir.⁹⁵⁸

Arafat vakfesi Hz. İbrâhim'den günümüze kadar uzanan bir geçmişe sahip olup aynı zamanda haccın en temel rüknüdür.⁹⁵⁹ Hacılar, Zilhicce ayının dokuzuncu günü zevalden sonra Arafat mevkiinde bir müddet kalır ve ilk vakfelerini yerine getirir, güneşin batışıyla beraber insanlar Müzdelife'ye iner, burada da zikir ve dua ile ikinci vakfeyi gerçekleştirirler.⁹⁶⁰

Arafat, Mekke'nin 21 km doğusunda, Tâif dağ yolu üzerinde, ova görünüşünde düz bir alandır. Arafat sahasının tamamı Hill Bölgesi'nde yani Harem sınırları dışında kalırken⁹⁶¹ Müzdelife ise, Arafat ile Mina arasında harem sınırları içerisinde yer alıp doğu-batı istikametindeki uzunluğu yaklaşık olarak 4.000 m civarındadır. Batısında Mina yer alır ve bu sınır, Muhassir vadisi ile Mudaybi' dağına kadar uzanır. Doğu sınırında

⁹⁵⁴ Cevherî, "v-k-f", 6/135.

⁹⁵⁵ Râgıp el-İsfahânî, "v-k-f", 881.

⁹⁵⁶ Zebîdî, "v-k-f", 24/467-470.

⁹⁵⁷ İbn Manzûr, "v-k-f", 9/359-362; Ebü'l-Bekâ, "v-k-f", 940.

⁹⁵⁸ Menderes Gürkan, “Vakfe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/463.

⁹⁵⁹ Fîrûzâbâdî, "a-r-f", 3/153-154; İbn Manzûr, "a-r-f", 9/242; Zebîdî, "a-r-f", 24/137-138.

⁹⁶⁰ Fîrûzâbâdî, "a-r-f", 3/178-179, 212.

⁹⁶¹ Abdullah Boks, “Arafat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/261-263.

Arafat, kuzeyinde Sebîr dağı, güneyinde de Zâtüsselim, Zûmerah ve Müzdelife dağları bulunmaktadır. Müzdelife'nin sınırları bugün işaret levhalarıyla belirlenmiştir.⁹⁶²

Cahiliye döneminde Araplar, vakfeyi hac ibâdetinin bir parçası olarak kabul etmekle beraber kendilerine has bir uygulama geliştirmişlerdi. Bu uygulamaya göre Kureyş kabilesi ile onların müttelibeleri Huzâa ve Kinâne kabileleri ehl-i Harem olduklarını iddia ederek kendilerine *Hums* ehli diyorlardı. Humslular hac esnasında Harem'in sınırlarının dışına çıkmazlardı. Çünkü Harem sınırlarının dışına çıkmanın zillet olduğunu, kendilerinin ise ayrıcalıklı olduklarını iddia ediyorlardı. Bu nedenle de Harem'in sınırları dışında kalan Arafat'a çıkmaz ve “*Biz Harem halkıyız, Harem'den dışarı çıkmayız*” diyerek vakfeyi Müzdelife'de yapıyorlardı. Bunların dışında kalan diğer Arap kabileleri ile hacca gelenler ise Arafat'a çıkar, vakfelerini burada gerçekleştirirlerdi.

Arafat'ta vakfe yapan Cahiliye Arapları, güneş tam tepe noktasında olduğunda buradan ayrılırken, Müzdelife'deki Müşrikler ise vakfe esnasında dede ve babalarının iyi yönlerini anarak onlarla övünür, vakfeyi güneş doğuncaya kadar sürdürürlerdi ve “*أشرف*” “*ثَبِيرُ كَيْمًا نُغَيْرُ*” “*...Ey Sebîr dağı güneş ile parla ki bizlerde gidelim...*”⁹⁶³ diyerek güneşin doğuşu ile buradan ayrılıyorlardı.

Haccın en önemli rüknü olan vakfe ile ilgili olarak Kur'ân'da; “*فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ*” “*Arafat'tan kalabalıklar hâlinde dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın*”⁹⁶⁴ buyurulmaktadır. Âyette Arafat'tan söz edilirken Müzdelife'den Meş'ari Haram⁹⁶⁵ denilerek bahsedilmektedir.

Burada dikkat çeken birkaç hususa değinmekte fayda vardır. Birincisi âyette “*Arafat'an indiğinizde*” denilmekle beraber ne zaman çıkıldığı ile orada ne zaman ne kadar bulunulması gerektiğine değinilmemiştir. Ayrıca Arafat'ın neresinde vakfe yapılacağı da belirtilmemiştir. Bir diğer husus da, Müzdelife ile ilgilidir zira Müzdelife

⁹⁶² Dursun Ali Şeker, “Müzdelife”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/239.

⁹⁶³ Buhârî, “Hac”, 100 (No: 1643); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 65 (No: 1938); Tirmizî, “Menâsik”, 60 (No: 896); Nesâî, “Menâsik”, 217 (No: 4040); İbn Mâce, “Menâsik”, 61 (No: 3022); Ahmed b. Hanbel, 1/391 (No: 295).

⁹⁶⁴ el-Bakara 2/198.

⁹⁶⁵ Bkz. Meş'ari Haram, sözlükte “bilmek, hissetmek” anlamındaki şûir kökünden ism-i mekân olan meş'ar (çoğulu meşâir) kelimesi, aynı kökten türeyen ve Allah'a kulluğun açık alâmet ve işaretleri olan “şeâirin, ibadetlerin eda edildiği yer” manasındadır. Meş'ar, aynı şekilde “bilmek” manasında ilm kökünden türemiş ma'lem (çoğulu meâlîm) ile eş anlamlıdır. Her iki kelime aynı zamanda “bir şeyin kendisiyle bilindiği işaret” karşılığında da kullanılmaktadır. Meş'ar-i Haram terkindeki haram kelimesi, buranın Harem Bölgesi içinde bulunduğunu veya hürmet gösterilmesi gereken bir yer olduğunu belirtir Salim Öğüt, “Meş'ari Harâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/361.

denilmemiş ancak “*Meş‘ari Haram’da Allah’ı anın*” denilmiştir. Dolayısıyla Arafat vakfesinin ardından burada yani Müzdelife’de Allah’ı anın ile yetinilmiştir. Burada vakfe yapılması gerektiği açıkça ifade edilmemiştir. İşte buradaki tüm ayrıntılar sünnet ile tayin edilerek beyan edilmiştir.

Vakfe ile ilgili Hz. Peygamber’in (sav) bu konudaki beyanatı şu şekilde izah edilebilir: Müşrikler Hz. Peygamber’in (sav) Kureyşli olduğunu, bu nedenle de bir *humslu* gibi davranmasını ve vakfeyi Müzdelife’de yapmasını bekliyorlardı. Ancak Hz. Peygamber (sav) Mekkeli Müşriklerin Müzdelife vakfesiyle ilgili beklentilerini boşa çıkarmış ve yanlış uygulamalarını ilga etmiştir.⁹⁶⁶ Bu durumu Câbir b. Abdullah (ö.78/697); “فسار رسول الله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَا تَشْكُ قَرِيشٌ إِلَّا أَنَّهُ وَقَفْتُ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، كَمَا كَانَتْ...*Kureyşliler onun Müzdelife’de vakfe yapacağını zannetmişlerdi. Ancak Peygamber (sav), Müzdelife’de durmayıp Arafat’a çıkmıştır...*”⁹⁶⁷ şeklinde aktararak dile getirirken, Cübeyr b. Mut‘im (ö.59/678) ise; “هَذَا وَاللَّهِ مِنَ الْحُمْسِ، فَمَا سَأَلْتُهُ هَاهُنَا؟” “*Vallahi bu (Peygamber) Humsludur, ne işi var burada?*”⁹⁶⁸ diyerek Hz. Peygamber’i (sav) Arafat’ta görünce şaşırmış ve burasının harem sınırları olmadığını ifade etmiştir.⁹⁶⁹

Mekkelilerin Hz. Peygamber’in (sav) Müzdelife’de vakfe yapacağıyla ilgili bir beklentilerinin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Hz. Peygamber (sav), terviye günü sabah namazından sonra telbiye, tekbir, tehlil ve dualarla ayrılıp Arafat’a çıkmıştır.⁹⁷⁰ Arafat’ta vakfenin nerede yapılacağını Câbir b Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber’den (sav) şöyle nakleder: “هَذِهِ عَرَفَةُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ” “*burası Arafat’tır, burası vakfe yeridir ve Arafat’ın her yeri vakfe yeridir.*”⁹⁷¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) Arafat’ın vakfe yeri olduğunu ve her yerinde vakfe yapılabileceğini beyan etmiştir.

Aynı şekilde İbn Mirba‘ el-Ensârî de, Hz. Peygamber’in (sav) ; “كُونُوا عَلَى مَشَاعِرِكُمْ” “*Meşâiriniz (İbadet yerleriniz) üzerinde durunuz, zira bu atanız İbrâhim’den kalan miras üzerindedir.*”⁹⁷² buyurduğunu nakleder. Buna göre Hz.

⁹⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/411-413; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)*, 5/150-155; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur‘ân*, 2/470-472; İbn İshak, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/76, 100.

⁹⁶⁷ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905); İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (No: 3074).

⁹⁶⁸ Buhârî, “Hac”, 91 (No: 1664); Müslim, “Hac”, 1220.

⁹⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/504; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 10/4-5.

⁹⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/494.

⁹⁷¹ Müslim, “Hac”, 1218; Tirmizî, “Hac”, 54 (No: 885)

⁹⁷² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 62 (No: 1919); Tirmizî, “Hac”, 53 (No: 883); Nesâî, “Menâsik”, 203 (No: 3996); İbn Mâce, “Menâsik”, 55 (No: 3011); Ahmed b. Hanbel, 28/468 (No: 17233)

Peygamber (sav), Arafat vakfesinin Hz. İbrâhim (as) tarafından belirlenerek kendilerine bu şekilde bir miras kaldığını ancak Cahiliye döneminde insanların kendi arzularına göre böyle bir değişiklik yaptıklarını vurgulayarak bu yanlış uygulamalarının ilga edildiğini göstermiştir.

Hız. Peygamber (sav) Arafat vakfesinde öğle ve ikinci namazlarını birlikte cem' ederek (cem'i takdîm)⁹⁷³ kılmış, ardından da birtakım nasihat ve tavsiyelerde bulunmak üzere hutbe irat ederek⁹⁷⁴ haccın yapılışı hakkında bilgi vermiştir.⁹⁷⁵ Vakfenin abdestsiz, cünüp, hayız veya nifas hâlinde de yapılabileceği⁹⁷⁶ gibi ayakta, oturarak veya binek üzerinde de yerine getirilebileceğini beyan etmiş, vakfeyi Cebelirahme adı verilen tepenin yakınında Kasvâ adlı devesinin üzerinde,⁹⁷⁷ dua ederek bitirmiştir.⁹⁷⁸

Hız. Peygamber (sav) günbatımıyla beraber Arafat'tan ayrılarak Müzdelife'ye doğru hareket etmiştir. Bu esnada Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Hız. Peygamber'in (sav); "أَيُّهَا النَّاسُ، عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ" "Ey insanlar! Sükûnet içinde ağır ağır yürüyün"⁹⁷⁹ buyurarak kalabalıklar hâlinde Arafat'tan inen insanları izdihama neden olmamaları için uyardığını bildirir.⁹⁸⁰ Dolayısıyla da Arafat'tan ne zaman ayrılmanın gerektiğini gösterir.

Arafat'ın ardından Müzdelife'ye geçen Hız. Peygamber (sav), burada da vakfe yapmıştır. İslâm'dan önce hac işlemlerini tamamlayan Müşrikler Müzdelife'de oturarak atalarını anar, onlara ve kendilerine ait başarılarla övünürlerdi. Bu davranışların yanlış olduğu, Kur'ân'da; "Arafat'tan kalabalıklar hâlinde dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın"⁹⁸¹ buyurulmak suretiyle ifade edilmiştir. Bununla ilgili olarak Câbir b. Abdullah (ö.78/697) şunları nakleder: Hız. Peygamber (sav), Kuzah tepesine yakın bir yere indi, burada ilk olarak akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek (cem'i

⁹⁷³ Buhârî, "Hac", 89 (No: 1662); Müslim, "Hac", 1280.

⁹⁷⁴ Nesâî, "Menâsik", 198 (No: 3987).

⁹⁷⁵ Buhârî, "Hac", 90 (No: 1663); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 62 (No: 1917).

⁹⁷⁶ Buhârî, "Hac", 31 (No: 1556), 81 (No: 1650); Müslim, "Hac", 1209.

⁹⁷⁷ Buhârî, "Hac", 87 (No: 1660); Mâlik b. Enes, "Hac", 54.

⁹⁷⁸ Buhârî, "Hac", 88 (No: 1661); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 57 (No: 1905); Nesâî, "Menâsik", 202 (No: 3992).

⁹⁷⁹ Buhârî, "Hac", 94 (No: 1671); Müslim, "Hac", 1218; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 64 (No: 1920); Nesâî, "Menâsik", 205 (No: 4001); Ahmed b. Hanbel, 4/75 (No: 2193), 4/248 (No: 2427).

⁹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 517; Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/202-203; Azîmâbâdî, *Avnü'l-mabûd*, 1/906; Mübârekpûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, 3/626.

⁹⁸¹ el-Bakara 2/198.

Arafat'ın hepsinin vakfe yeri olduğunu izah etmiştir.⁹⁸⁸ Burada da Arafat'a yetişmeyen haccının olmayacağı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (sav), haccın en önemli rüknünün Müzdelife değil, Arafat olduğunu, bu nedenle belirlenen vakitte orada bulunulması gerektiğini beyan etmiştir. Fakat buradaki daha önemli bir husus ise haccın olmazsa olmazı olan Arafat vakfesinin Kur'ân'da zikredilmemesidir. Arafat vakfesinin tüm hükümlerinin sünnet ile belirlenmesi sünnetin teşrii yönünden önemlidir. Böylece sünnetin ibâdetler konusunda ne kadar belirleyici olduğu görülmektedir. Hadiste geçen “ مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةٍ جَمَعَ ” “Müzdelife gecesinde sabah namazından önce...” ile “ الْحُجُّ عَرَفَةَ، مَنْ أَدْرَكَ عَرَفَةَ لَيْلَةً جَمَعَ قَبْلَ ” “Hac Arafat'tır, güneş doğmadan önce Arafat ve Müzdelife'de bulunan kişinin haccı kabul edilmiştir.”⁹⁸⁹ ifadeleri Arafat'ta bulunmayı şart koşmuştur. Böylece haccın asıl rüknünün Arafat'ta bulunmak olduğu anlaşılmaktadır.

Vakfe konusunda Oryantalistlerin bazı görüş ve iddiaları bulunmaktadır. Bu iddiaları şu şekilde göstermemiz mümkündür; Wensinck, Snouck Hurgronje'nin, Arafat dönüşü olan ifâyayı güneş ayinine benzettiğini, Houtsman da bu konuda kendisine katıldığını ve ilk zamanlarda batmakta olan güneş için yapılan bir ayin olduğunu iddia eder. Ayrıca Wensinck, Müzdelife'de bulunan *Kuzah* dağının bir ateş tanrısı olduğunu, bu ismide oradan aldığını, burada ateş yakılarak vakfeye durulduğunu belirtir. Bu ayinin Tur-i Sînâ'da yapılan ayinle benzerlik taşıdığını söyler. Wensinck, İslâm öncesinde Müzdelife'den Mina'ya doğru güneşin doğuşuyla gidilmeye başlandığını, Hz. Peygamber'in (sav) ise, güneş doğmadan önce hareket ettiğini bunu da güneş ayinini ortadan kaldırmak için yaptığını iddia eder.⁹⁹⁰

Burada Wensinck'in, Müzdelife vakfesini bir şirk eseri olarak gösterme çabasında olduğu görülür. Bu nedenle *Kuzah*'ın fırtına tanrısı olduğunu ve tepeye bu nedenle bu ismin verildiğini iddia eder. Burada ateş yakıldığını ve Tur-i Sînâ'da yıldırım tanrısının ateşler içerisinde tecelli ettiğini söyleyerek Müzdelife vakfesini buradaki ayine benzetmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

Wensinck'in bu iddialarına cevap veren Ateş, haccın ifa edildiği Arafat ile Tur-i Sînâ arasındaki bağlantının doğru olmadığını belirtir. Müzdelife'de Müşrik Arapların

⁹⁸⁸ Kādî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/289-290; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, 5/503-508; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1499-1501; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buḥârî*, 9/437, 10/92-93.

⁹⁸⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 68 (No: 1949); Nesâî, “Menâsik”, 204 (No: 3997).

⁹⁹⁰ Arent Jan Wensinck, “Hacc”, *İslam Ansiklopedisi* (istanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 5/1, 16-17.

vakfe yaptıklarını ve burada ateş yaktıklarını söyler, *Kuzah* şeklinde bir tanrı inancının ise bulunmadığına değinir.⁹⁹¹ Ateş yakma âdetinin, o günkü şartlarda karanlıkta aydınlanmak amacıyla çıktığını ifade ederek, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanında da hacıların ihtiyacına binaen uygulanmıştır.⁹⁹²

Olgun da, Hz. Peygamber'in (sav) Müzdelife'den ayrılırken Müşriklere muhalefeti şöyle değerlendirir: Cahiliye Arapları Müzdelife'de vakfe yaptıklarında atalarından bahsederek onlarla övünürlerdi. Kur'ân'da, Müşriklerin bu âdetlerinin yasaklanarak reddedildiği ve Allah'ı zikretmeleri gerektiği vurgulanmıştır.⁹⁹³ Böylelikle Hz. Peygamber (sav), Müşriklerin bu âdetlerini ilga etmiş ve güneş doğmadan Mina'ya hareket etmiştir.⁹⁹⁴

Sonuç olarak, oryantalistlerin hadisleri dışlayan bu iddialarının yanlış olduğu vurgulanmalıdır. Hz. Mûsâ'nın (as) Tur-i Sînâ'daki bekleyişi ile Arafat vakfesinin ilişkilendirilmeye çalışılması hac ibâdetinin menşeinin Yahudilikte arama çabasından başka bir şey değildir. Aynı şekilde, herhangi bir tarihî kaynağa dayanmayan bu görüşlerin bir iddiadan öteye gitmediği de görülmektedir. Cahiliye döneminde puta tapıcılığın yaygın olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak Arafat'tan dönüş ile vakfenin güneş ayinine benzetilmeye çalışılması doğru değildir. Kaldı ki, Cahiliye döneminde güneş ayininin yapıldığına dair kaynaklarda bir bilgi de bulunmamaktadır. Bu iddia doğru olsa bile vakfenin güneş ayininden alındığı anlamına gelmeyecektir. Bilakis bu, haccın en önemli rüknü olan Arafat vakfesinin Müşrikler tarafından inhirafa uğradığının göstergesidir. Bu nedenle oryantalistlerin bu söylemlerinin bir iddia, bir tahminden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

⁹⁹¹ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 146-148.

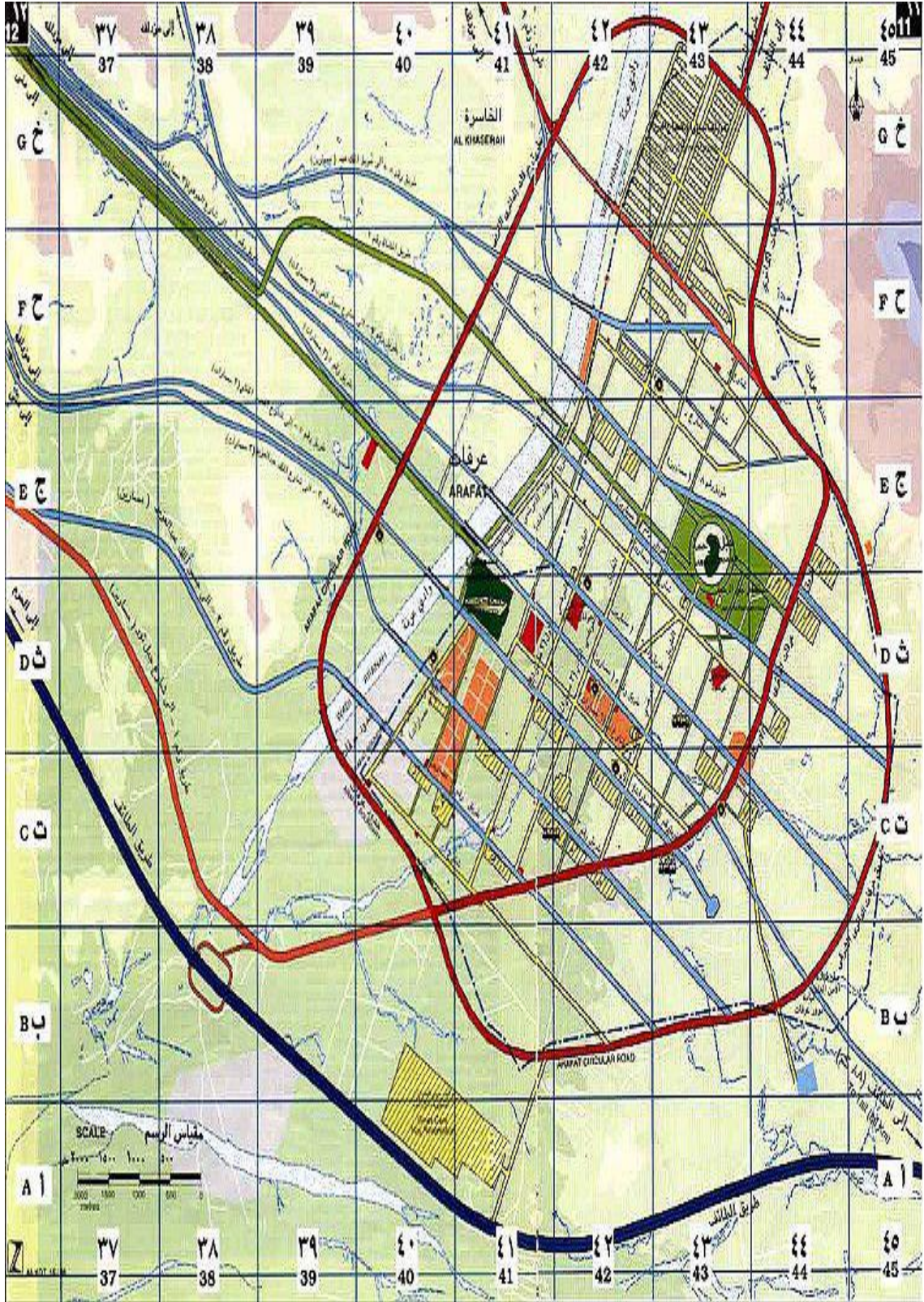
⁹⁹² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/191; Muhammed b. Habîb, *el-Muhabber*, 236.

⁹⁹³ el-Bakara 2/200.

⁹⁹⁴ Olgun, *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi*, 184, 229-230.

Resim 4. Arafat'tan bir kesit.

Resim 5. Arafat'ın Krokisi

3.3.10. Mina’da Yapılan Görevler

Mina, Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Haram’ın yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunur; şeytan taşlama, kurban kesme ve bayram günlerinde konaklama gibi hac ibâdetlerinin (menâsikin) yapıldığı yerdir. Mina’nın sınırları, batıda Akabe cemresi, doğuda Muhassir vadisi, kuzeyde Akabe’den Muhassir vadisine kadar uzanan Kâbil dağı, güneyde de Akabe’nin hizasından başlayan ve Muhassir vadisine kadar uzanan Sâih (Sebîr) dağı bulunmaktadır.⁹⁹⁵

Hac menâsiki açısından Mina önemli bir yere sahiptir. Çünkü Mina hac ibâdetinin başlangıç ve bitiş yeridir. Haccın yapılışını kısaca sıralamak gerekirse; hacılar terviye günü (Zilhicce 8) Mina’ya giderler. Ertesi gün (Zilhicce 9) Arafat’a çıkılır ve güneş batıncaya kadar vakfeye durulur. Güneşin batışıyla beraber Müzdelife’ye geçilir ve burada da vakfe yapılır. Güneşin doğuşuyla beraber yani bayramın birinci günü (Zilhicce 10) Mina’ya geçilerek burada sırasıyla, şeytan taşlanır, kurban kesilir ve tıraş olunur; ardından Kâbe’ye gidilerek ziyaret tavafı ifa edilir. Daha sonra bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri (Zilhicce 11-12-13) Mina’da kalınır ve sadece şeytan taşlama menâsiki icra edilir. Tüm bunlardan sonra Vedâ tavafı ile hac sonlandırılır.

Cahiliye döneminde ise Müşrikler vakfe öncesinde Mina’ya gitmezlerdi. Vakfe sonrasında gidenlerden bir kısmı üç günden önce Mekke’ye dönmezler, diğer bazıları da dördüncü güne kalınmasını günah sayarlardı.

Hz. Peygamber (sav) Cahiliye Araplarının aksine Zilhiccenin sekizinci günü (terviye günü) Mina’ya çıkmış ve ashabıyla birlikte hac için hazırlıklara burada başlamıştır. Nitekim Câbir b. Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber’in (sav); “ فلما كان يومُ الترويةِ توجهوا إلى منى وصلوا بها الظهرَ والعصرَ والمغربَ والعشاءَ والفجرَ . ثم مكث قليلاً حتى طلعت الشمسُ ” “terviye günü Mina’ya gitti. Burada öğle, ikindi, akşam, yatsı ile diğer günün (Arefe günü) sabah namazını kıldı, güneşin doğuşunu bekledi ve Arafat’a doğru yola çıktı.”⁹⁹⁶ uygulamasını aktarırken, Enes b. Mâlik (ö.93/711) de; “ كان يُهَلُّ مِنَّا الْمُؤَلُّ فَلَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ، وَيُكَبَّرُ ” “...sahabeden kiminin telbiye, tehlil ve tekbir getirdiğini, buna rağmen kimsenin bu konuda uyarılmadı...”⁹⁹⁷ buyurarak Mina’dan Arafat’a yol

⁹⁹⁵ Şener, “Mina”, 30/96.

⁹⁹⁶ Müslim, “Hac”, 1211; Tirmizî, “Hac” 50 (No: 879); Nesâî, “Menasik”, 187 (No: 3974); İbn Mâce, “Menâsik”, 51 (No: 3004).

⁹⁹⁷ Buhârî, “Hac”, 86 (No: 1659).

aldıklarında Hz. Peygamber'in (sav) sahabeyi dua, tehlil, tekbir ve telbiye gibi konularda serbest bıraktığını dile getirir.

Mina ile ilgili olarak Hz. Âişe (ö.58/678); “قلنا يا رسول الله: ألا ننبئ لك بيتاً يظلُّك بمئى؟ قال: “لا، منى مناخٌ من سبق sorusu üzerine Peygamber (sav); hayır zira Mina önce gelen kişinin devesini çökertme yeridir”⁹⁹⁸ buyurduğu gibi ayrıca Mina'nın kurban kesme yeri olduğunu⁹⁹⁹ ve burada kalma süresinin de üç gün olduğunu¹⁰⁰⁰ beyan etmiştir. Burada Hz. Peygamber (sav) Mina'nın, Arafat ve Müzdelife gibi ortak bir ibâdet mekânı olduğunu bu nedenle de buranın özel mülkiyete konu olamayacağını ifade etmiştir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber (sav), hac menâsikini Mina'dan başlatarak vakfe için Arafat'a çıkmış, dönüşünde de geriye kalan menâsikten şeytan taşlama (remy-i cimâr), kurban kesme ve tıraşın Mina'da yapılması gerektiğini uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Bu şekilde sünnetin, hac menâsikinin Mina'da başlayıp, tekrar burada bitirilmesi gerektiği konusunda izah yaptığı anlaşılmaktadır.

Mina'da icra edilen şeytan taşlama, kurban kesme ve saçları tıraş etme veya kısaltma menâsiki Kur'ân'da açıklanmamış ve sünnet ile belirlenmiştir. Sünnetin teşrî değerini göstermek üzere Mina'daki bu menâsikin sünnetle nasıl beyan edilerek gösterildiği izah edilmeye çalışılacaktır.

⁹⁹⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik” 89 (No: 2019); Tirmizî, “Hac”, 51 (No: 881); İbn Mâce, “Menâsik” 52 (No: 3007).

⁹⁹⁹ Müslim, “Hac”, 1218.

¹⁰⁰⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 68 (No: 1949); Tirmizî, “Hac”, 57 (No: 889); Nesâî, “Menâsik”, 204 (No: 3998).

3.3.10.1. Şeytan Taşlama (Remy-i Cimâr)

Cemre, sözlükte “kor parçası; çakıl taşı” gibi manalara gelir.¹⁰⁰¹ Terim olarak ise, hacıların Mina’da kurban bayramı günlerinde attıkları küçük taşların her birini ve bu taşların atıldığı üç ayrı yeri ifade eder. Çoğulu cimâr ve cemerâtır. Bu yerlere taş atılması işine de remy-i cimâr denir.¹⁰⁰² Bunlardan birincisine küçük veya birinci cemre (el-cemretü’s-suğrâ, el-cemretü’l-ülâ), ikincisine orta cemre (el-cemretü’l-vüstâ), üçüncüsüne de büyük cemre veya Akabe cemresi (el-cemretü’l-kübrâ, cemretü’l-Akabe) denir.¹⁰⁰³

Şeytan taşlama, Hz. İbrâhim’in uygulamasına dayanmaktadır. Buna göre Hz. İbrâhim Kâbe’nin inşasını tamamladıktan sonra Hz. Cebrâil’in yol göstermesiyle ilk haccını yaptığı ve oğlu Hz. İsmâil’i kurban etmeye götürdüğü esnada bu günkü Mina sınırları içerisinde üç yerde önüne çıkan şeytani taşlamıştır.¹⁰⁰⁴ “Şeytan taşlama” olarak adlandırılan bu atışlar, Hz. İbrâhim’in (as) hatırasını yaşatmakta ve insanları daima günaha sokmaya çalışan şeytana karşı bir tür tepki ve direnmeyi temsil etmektedir. Hz. Peygamber’de (sav) Vedâ haccı sırasında bu cemrelere taş atmış ve özellikle bu esnada hac ibâdetinin yapılış şeklinin kendisinden öğrenilmesini istemiştir.¹⁰⁰⁵

Cahiliye döneminde şeytan taşlama uygulaması olmakla beraber buna da şirki bulaştırmışlardı. Nitekim taşlama, Amr b. Lühay’ın buralara diktiği yedi puta doğru yapılırdı.¹⁰⁰⁶ Ayrıca Müşrikler şeytan taşlamayı bayramın birinci günü değil ikinci günü ve zevalden sonra yani güneşin batıya doğru meylettiğinde yaparlardı. Şeytan taşlamayı Suffe’den biri başlatır, o taş atmadan halktan hiç kimse şeytan taşlama yapmazdı.¹⁰⁰⁷ Ayrıca şeytan taşlama burada bulunan putlara doğru yapılırdı.¹⁰⁰⁸

Şeytan taşlamanın yapıldığı günler aynı zamanda teşrik günleridir. Bu günler ile ilgili olarak Kur’ân’da; “ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِيْمَانَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِيْمَانَ عَلَيْهِ ” “...iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur; daha uzun kalana da günah yoktur”¹⁰⁰⁹ buyrulmaktadır. Burada iki günden sonra ayrılabilceği gibi daha fazla da kalınabileceği

¹⁰⁰¹ İbn Fâris, "c-m-r", 1/477; Cevherî, "c-m-r", 2/616.

¹⁰⁰² Fîrûzâbâdî, "c-m-r", 1/407; İbn Manzûr, "c-m-r", 4/144; Zebidî, 10/457-458.

¹⁰⁰³ M. Özgü Aras, “Cemre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/340-341.

¹⁰⁰⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/68.

¹⁰⁰⁵ Müslim, “Hac”, 1297; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1970).

¹⁰⁰⁶ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/176; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, 11/384.

¹⁰⁰⁷ Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/257.

¹⁰⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-nebeviyye*, 1/139; Taberî, *Târihu’l-ümem ve’l-mülûk*, 2/257.

¹⁰⁰⁹ el-Bakara 2/203.

ifade edilmektedir. Bu günler teşrik günleri olup, ilk üç gün şeytan taşlandıktan sonra Mina'dan ayrılmaya “ilk nefir” (yola çıkma), dördüncü gün taş attıktan sonra ayrılmaya ise “ikinci nefir” denir.¹⁰¹⁰

Burada teşrik günlerinden bahsedilirken şeytan taşlamaya ise hiç değinilmemiştir. Zira şeytan taşlama menâsiki Kur’ân’da yer almamakta, tamamen sünnete dayanmaktadır. Bu vesile ile şeytan taşlamanın Hz. Peygamber (sav) tarafından nerede, ne zaman ve nasıl yapıldığını ayrıntıları ile şu şekilde izah etmemiz mümkündür.

Abdurrahman b. Ya‘mer ed-Deylî, Peygamber’in (sav); “أَيَّامٌ مِنِّي ثَلَاثٌ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِيهَا يَوْمَئِذٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، *Mina günleri (şeytan taşlama-teşrik günleri) üç gündür, ikinci gün ayrılmak isteyen için günah olmadığı gibi üçüncü güne kalan için de günah yoktur*”¹⁰¹¹ buyurarak Mina’da kaç gün kalınabileceğini ifade etmiştir. Bu günlerin üç gün olduklarını beyan ettiğini bildirmektedir.

Hz. Peygamber (sav), Cahiliye döneminde Müşriklerin uygulamalarını iptal ederek bayramın üçüncü günü şeytan taşıyıp ayrılmak isteyenlerin ayrılabilmesi gibi üçüncü günü akşam Mina’da kalanların dördüncü günü de cemrelere taş atmaları gerektiğini beyan etmiştir.

Abdullah b. Abbas (ö.68/687), Hz. Peygamber’in (sav); “لَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ...*güneş doğuncaya kadar taşlama yapmayınız...*”¹⁰¹² buyurarak güneş doğmadan önce taşlamanın yapılmamasını tavsiye ettiğini nakletmektedir. Aynı şekilde Câbir b. Abdullah da (ö.78/697); “رَمَى الْجَمْرَةَ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحَى، فَأَمَّا بَعْدَ ذَلِكَ فَعِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ...*bayramın birinci günü kuşluk vaktinde, diğer günlerde (bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günü) ise zevalden sonra taşlama yaptı*”¹⁰¹³ buyurarak Hz. Peygamber’in (sav) şeytan taşlamayı ne zaman taptığını aktarmıştır. Hz. Peygamber’in (sav), buradaki uygulaması ile şeytan taşlamanın bayramın birinci günü kuşluk vaktinde, ikinci ve üçüncü günü ise zevalden sonra yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Şeytan taşlama sırasında atılacak taşların şekli, adedi ve nasıl atılması gerektiğini yine Hz. Peygamber’den (sav) öğrenmekteyiz. Zira Abdullah b. Mes‘ud (ö.32/652); “فَرَمَاهَا بِسَبْعِ حَصِيَّاتٍ، يُكْبِرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهَا، مِثْلَ حَصَى الْخَذْفِ رَمَى مِنْ بَطْنِ الْوَادِي...*büyük cemreye*”

¹⁰¹⁰ Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 8/180-182; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/128-129.

¹⁰¹¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69 (No: 1949); Tirmizî, “Tefsir”, 2 (No: 2981); Nesâî, “Menâsik”, 277 (No: 4166); İbn Mâce, “Menâsik”, 57 (No: 3015).

¹⁰¹² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 65 (No: 1940); Nesâî, “Menâsik”, 229 (No: 4056); İbn Mâce, “Menâsik”, 62 (No: 3025).

¹⁰¹³ Müslim, “Hac”, 1299.

yedi ufak taşı, vadinin içinden attı ve her birini atarken tekbir getirdi...”¹⁰¹⁴ buyurarak Hz. Peygamber’in (sav) bu şekilde taşlama yaptığını aktarır.

Aynı şekilde telbiyenin ne zamana kadar süreceği yine sünnetle gösterilmiştir. Bu konuda Câbir b. Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber’in (sav) telbiyeyi ; “ فَلَمْ يَزَلْ يَلْتَبِي حَتَّى ” “telbiyeyi bayramın birinci günü Akabe cemresine attığı ilk taşla sonlandırdı”¹⁰¹⁵ şeytan taşlamanın ilk anına kadar sürdürdüğünü ifade eder.

Şeytan taşlamanın ardından Mina’daki hac menâsiki sona erer ve hacılar buradan ayrılırlar. Bayramın üçüncü günü şeytan taşlamadan sonra Mina’dan ayrılmaya “ilk nefir” (yola çıkma), dördüncü gün taş attıktan sonra ayrılmaya ise “ikinci nefir” denir. Hz. Peygamber’in uygulaması doğrultusunda bayramın birinci ve ikinci günlerinde geceyi Mina’da geçirmek âlimlerce vâcip ve sünnet olduğu konusunda ihtilaf olmuştur.¹⁰¹⁶

Sonuç olarak Kur’ân’da açıklanmayan şeytan taşlama menâsiki, sünnet ile en ince ayrıntısıyla beyan edilmiştir. Aynı zamanda bu ayrıntıların sahabe tarafında kayda alınması sünnetin ibâdetler konusundaki etkisi bakımından kayda değerdir. Çünkü İslâm’ın ilk nesli olan sahabe, sadece Kur’ân’a bağlı kalınarak ibâdetlerin yapılamayacağını bildiklerinden Hz. Peygamber’in (sav) tüm uygulamalarını takip ederek kaydediyor, aktarırken de bu hassasiyeti gösteriyorlardı. Şeytan taşlama menâsikinin teşriinin sünnetle bu şekilde belirlendiği görülmektedir.

Şeytan taşlama konusunda oryantalistlerin görüşleri şu şekildedir: Gaudefroy Demombynes, cemrelere taş atmayı İslâm öncesine dayandırma çabasında olup, Akdeniz eski çağı ile Sâmililerdeki mukaddes taş yığını ve merasimine işaret eder.¹⁰¹⁷

Houstma, taşlamanın güneşe musallat olan ifritin kovulması amacıyla yapıldığını, Van Vloten ile Chauvin de maksadın Mekke halkının burasını tarla hâline getirmelerini önlemek için olduğunu söylerken,¹⁰¹⁸ M. Watt ise, taşlamanın Cahiliye dönemine ait bir tören olduğunu ve İslâm’a şeytan taşlama şeklinde alınarak isimlendirildiğini iddia eder.¹⁰¹⁹

¹⁰¹⁴ Buhârî, “Hac”, 136 (No: 1747); Müslim, “Hac”, 1296; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1974); Tirmizî, “Hac”, 61 (No: 897); Nesâî, “Menâsik”, 234 (No: 4068); İbn Mâce, “Menâsik”, 64 (No: 3030); Mâlik b. Enes, “Hac”, 71; Dârimî, “Menâsik”, 61 (No: 1903).

¹⁰¹⁵ Buhârî, “Hac”, 101 (No: 1685); Müslim, “Hac”, 1281, 1282; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 28 (No: 1815); Tirmizî, “Hac”, 78 (No: 918); Nesâî, “Menâsik”, 236 (No: 4072); İbn Mâce, “Menâsik”, 69 (No: 3039).

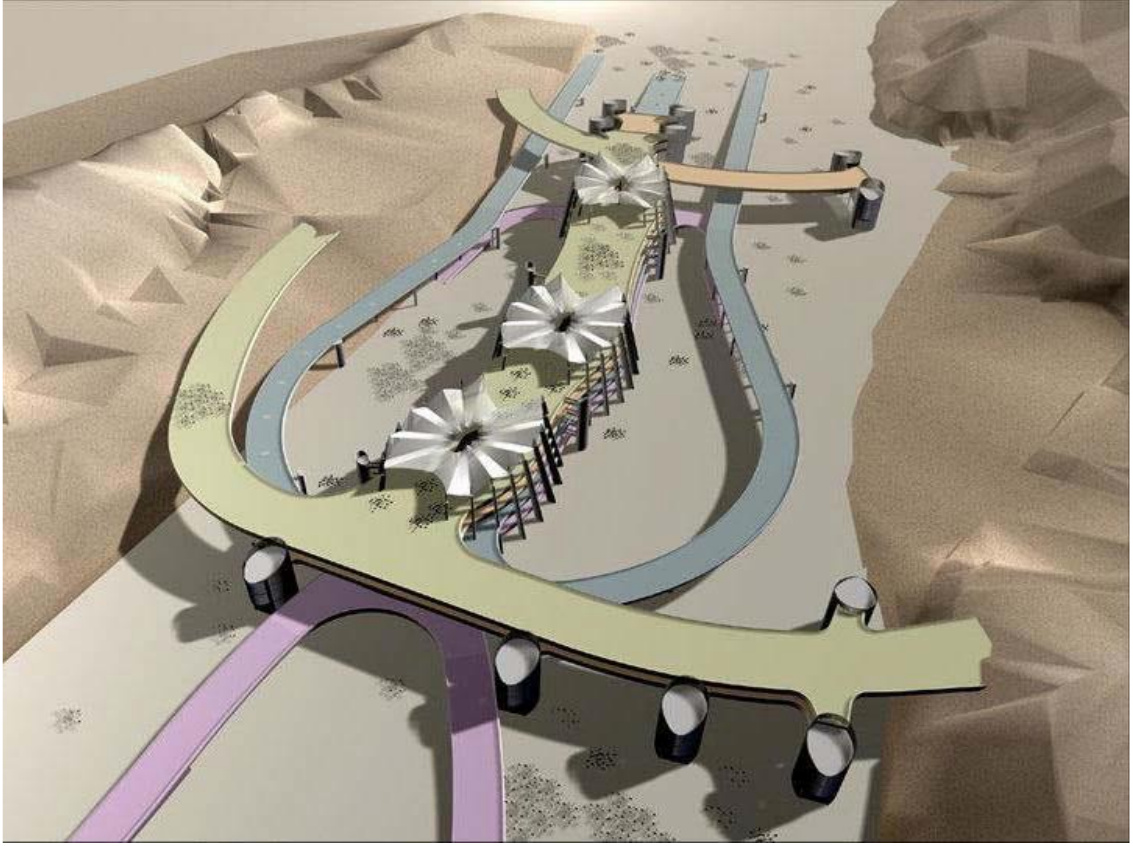
¹⁰¹⁶ Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîlere göre vâcip, Hanefî mezhebine göre sünnettir. (Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/565-566.)

¹⁰¹⁷ Gaudefroy Demombynes, “Recm”, *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978), 9/664.

¹⁰¹⁸ Wensinck, “Hacc”, 5/1, 17.

¹⁰¹⁹ W. Montgomery Watt, *Hic. Muhammed* (İstanbul: Remzi Yayınevi, 1963), 236.

Bu görüşlerin kabul görmediğini ifade eden Ateş, mesnetsiz ve makul fikirler olmadığını beyan ederek şeytan taşlamanın başlangıcının Hz. İbrâhim'e (as) dayandırılması gerektiğini belirtir. Çünkü şeytan taşlamanın, hac menâsikinin Cahiliye döneminde değil ondan önce Hz. İbrâhim (as) tarafından ortaya konduğunu beyan eder.¹⁰²⁰ Bizler de Ali Osman Ateş'in bu değerlendirmelerine katılıyoruz. Ayrıca Mekke ve çevresinin tarıma elverişli olmadığından, şeytan taşlama ile o yerin tarım arazisi olmasının tutarsız ve delilsiz bir iddia olduğu belirtilmelidir. Aynı şekilde hac menâsikinin temellerini İslâm öncesi dinlerde aramaya ve delillendirmeye çalışmak doğru bir yaklaşım değildir. Zaten ortaya konan görüşlerin delilsiz olduğu tarihî kaynaklardan da anlaşılmaktadır. Kaldı ki, hac ibâdetinin temellerinin ve menâsikinin başlangıcı Hz. Peygamber'den (sav) öncesine dayandırılacaksa Hz. İbrâhim'e (as) dayandırılmalıdır. Hem Kur'ân'da hem de diğer kaynaklarda hac ibâdetinin başlangıcı olarak kendisine işaret edilmektedir. Hz. Peygamber (sav) ise uygulamasıyla şirk ile yozlaşan, değiştirilen ve bozulan menâsiki aslî hüviyetine kavuşturmuştur.

¹⁰²⁰ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 170-172.

Resim 7. Şeytan Taşlama'nın (Cemarat) Yapıldığı Yerin Maketi

3.3.10.2. Kurban Kesme

Kurban, bir Müslümanın kendisini yoktan var eden yüce yaratıcıya karşı malından vazgeçebileceğini, malını Allah yolunda harcayabileceğini ve kurban edebileceğini fiilen gösterdiği önemli bir ibâdetdir. Allah'ın rızası gözetilerek ve O'nun adıyla kesilen kurbanlar, şükrün bir ifadesi olduğu gibi aynı zamanda teslimiyet ve yakınlığı da ifade eder. Bu nedenle bayramın birinci günü Mina'da, Akabe cemresine taş attıktan sonra kurban kesmeye geçilir.

Hac ve umre menâsiki dolayısıyla kesilen kurbanlara *hedy*,¹⁰²¹ kurban bayramında kesilen kurbanlara ise *udhiye* denir.¹⁰²² Hac ve umrede kesilen kurban, Harem'e hediye olmak üzere kesildiği için *hedy* kurbanı şeklinde isimlendirilmiştir.¹⁰²³ Keyfiyet açısından *hedy* ve *udhiye* kurbanları arasında herhangi bir fark yoktur. Yani *hedy* kurbanı davarlardan (koyun ve keçi) bir kişi için, büyük baş hayvanlardan deve ve sığır ise yedi kişi için kesilebilmektedir.¹⁰²⁴ Mükellefiyet açısından ise bu iki kurban birbirinden farklıdır. *Udhiye* kurbanı kesmek için gerekli mali bir güce sahip olunması gerekirken, *hedy* kurbanında ise durum böyle değildir.¹⁰²⁵ *Hedy* kurbanı, sadece temettu' ve kırân haccı yapanların kesmeleri vâcib olup,¹⁰²⁶ ifrad haccı yapanların, maddi gücü bulunsa dahi *hedy* kurbanı kesme mecburiyetleri bulunmamaktadır. Dilerlerse nafîle olarak kesebilirler.¹⁰²⁷

Cahiliye döneminde kurbanın ayrı bir yeri vardı. Çünkü Araplar, kurbanı sadece hac esnasında değil aynı zamanda bayramlarda,¹⁰²⁸ bazı mevsim ve aylarda,¹⁰²⁹ düğünlerde,¹⁰³⁰ hastanın şifası, çocuğun doğumu¹⁰³¹ ve bir evin yapımında da kurban

¹⁰²¹ Cevherî, "h-d-y", 6/2533; Râgıp el-İsfahânî, "h-d-y", 839.

¹⁰²² Cürcânî, "u-d-h-y", 27; Fîrûzâbâdî, "u-d-h-y", 4/356.

¹⁰²³ Ebü'l-Bekâ, "u-d-h-y", 951.

¹⁰²⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîl-i-Muhtâr*, 1/244-245.

¹⁰²⁵ Heyet, *İlmihal* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 1/556.

¹⁰²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/559; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fî tertibi's-Şerâ'i'*, 3/179.

¹⁰²⁷ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 8/144-145, 250-255.

¹⁰²⁸ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fî târihi'l-'Arab kabale'l-İslâm*, 5/131.

¹⁰²⁹ Taberî, *Târihu'l-ümem ve'l-mülük*, 2/274.

¹⁰³⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, 2/397.

¹⁰³¹ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1046.

keserlerdi.¹⁰³² Ancak kesilen bu kurbanları putları için keserlerdi;¹⁰³³ bunun için putlarını süsler kesilen kurbanların kanlarını da putlara ve Kâbe'ye sürerlerdi.¹⁰³⁴ Böylece putlara yakınlaşmak maksadıyla onları ta'zim ederlerdi.¹⁰³⁵ Ayrıca bu kurbanlar Kâbe'nin yanında kesilir, etlerini parçalara bölerek taşların üzerine koyarlardı¹⁰³⁶ ve bu etlerden vahşi hayvanların yemesini bekler yedikten sonra da kendileri yerlerdi. Aynı şekilde hac esnasında kurbanlık olarak seçilen hayvanların boyunlarına gerdanlık takılır, onlara binilmez ve onlardan hiçbir şekilde yararlanılmazdı; sâibe olarak isimlendirilirdi.¹⁰³⁷

Kur'ân'da kurban kesmeyle ilgili olarak; “لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ فِي أَيَّامٍ مَّعْلُومَاتٍ” “*Böylece kendileri için faydalı olan şeyleri açık seçik görsünler ve Allah'ın onlara rızık olarak verdiği, belirlenen günlerde kesecekleri kurbanlık hayvanlar üzerine O'nun adını ansınlar. Artık onlardan hem kendiniz yiyecek hem sıkıntı içindeki yoksulları doyurun.*”¹⁰³⁸ buyrulmaktadır. Burada kesilecek hayvanların yüce Allah için kesilmeleri gerektiği, onların etlerinden yenilebileceği ve yoksullara da verilebileceğinden söz edilmektedir.¹⁰³⁹ Fakat hac ibâdeti esnasında kesilecek kurbanın ne olduğuna, nerede kesileceğine yani kurban menâsikine değinilmemiştir. Buradaki izahatı ise sünnet beyan ederek açıklığa kavuşturmuştur.

Hz. Peygamber (sav), kurban menâsikini beyan ederken, Cahiliye dönemindeki bazı uygulamalar da ibkâ ederek değiştirmemiştir. Böylece söz konusu uygulamaların tevhide aykırı olmadıklarını göstermek istemiştir. Buna göre Hz. Âişe (ö.58/678), Hz. Peygamber'in (sav) hac için Medine'den yola çıktığında; “أَشْعَرَها وَقَلَدَها” “*...kurbanlığına gerdanlık takarak işaretledi...*”¹⁰⁴⁰ şeklinde haber vermektedir. Böylelikle Hz. Peygamber (sav) kurbanlık olarak seçilen hedy kurbanını beraberinde getirerek ona gerdanlık takmış ve işaretlemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) Cahiliye döneminde de bulunan bu uygulamayı kaldırmamış ve olduğu gibi bırakmıştır. Bu durum, bizlere, böyle bir uygulamanın yanlış olmadığını göstermektedir.

¹⁰³² Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabî, *Ahâkümü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 2/19.

¹⁰³³ Kelbî - Zeki Paşa, *Kitâbü'l-Eşnâm*, 10-13.

¹⁰³⁴ Ateş, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 153.

¹⁰³⁵ Nu'mânî, *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*, 1/1/486.

¹⁰³⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/234.

¹⁰³⁷ İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/66.

¹⁰³⁸ el-Hac 22/28.

¹⁰³⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 23/30; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahâkümü'l-Kur'ân*, 14/370.

¹⁰⁴⁰ Buhârî, “Hac”, 106 (No: 1694-1695), 107 (No: 1697-1698); Müslim, “Hac”, 1321; Ebû Dâvûd, “Menasik”, 15 (No: 1752); Tirmizî, “Hac”, 67 (No: 906).

Hedy kurbanı olarak belirlenen hayvanların üstüne binme gibi yararlanmayı günah kabul eden Cahiliye âdetini ise kaldırmıştır. Bu hususta Ebû Hüreyre (ö.58/678); “أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَقَالَ: ارْكَبْهَا فَقَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ فَقَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا وَيْلَكَ فِي الثَّالِثَةِ أَوْ فِي الثَّانِيَةِ ” “ *Peygamber (sav) kurbanlık devesini yanında götüren birisini gördü ve ona; ‘deveye bin!’ dedi, o ise ‘nasıl binerim o kurbanlıktır’, deyince Peygamber (sav), ikinci veya üçüncü defasında ise ‘yazıklar olsun sana’ dedi.*”¹⁰⁴¹ aktarmaktadır. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) hedy kurbanı seçilen hayvandan ise yararlanılabileceğini bildirmiştir. Böylece cahiliye de günah sayılan bu uygulamayı bu şekilde kaldırmıştır.

Kurbanların kesileceği yerle ilgili olarak Câbir b. Abdullah (ö.78/697), Hz. Peygamber’in (sav); “نَحَرْتُ هَاهُنَا، وَمِئَى كُلِّهَا مَنْحَرٌ...”¹⁰⁴² buyurarak Cahiliye dönemindeki uygulamayı kaldırdığını belirtir. Zira o dönemde kurbanlar Kâbe’nin yanında kesilir kanları ve etleri de Kâbe’ye sürülürdü. Ancak Hz. Peygamber (sav) kurban kesme yerinin Kâbe olmadığını belirterek kurban kesilecek yerin Mina olduğunu beyan etmiştir.

Ayrıca kurban edilebilecek hayvanların hangileri olduğunu Hz. Peygamber (sav); “...deve, sığır veya koyun / keçi ...”¹⁰⁴³ buyurarak izah etmiştir. Buna göre, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların kurban edilebileceğini beyan eden Hz. Peygamber (sav) büyükbaşın deve ve sığır, küçükbaşın da koyun/keçi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁴⁴

Bunun yanında Hz. Peygamber (sav) küçükbaş hayvanların bir kişi, büyükbaş hayvanların yedi kişi için kesilebileceğini de beyan etmiştir. Câbir b. Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber’in (sav); “نَحَرَ الْبَدَنَةَ عَنْ سَبْعَةٍ، وَالْبَقْرَةَ عَنْ سَبْعَةٍ...”¹⁰⁴⁵ buyurarak açıkladığını nakletmektedir. Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav) kurban edilebilecek büyükbaş hayvanlardan deve ve sığırdan aynı şekilde yedi kişinin ortak olabileceğini açıklamıştır.

¹⁰⁴¹ Buhârî, “Hac”, 103 (No: 1689); Müslim, “Hac”, 1322; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 18 (No: 1760); Tirmizî, “Hac”, 72 (No: 911).

¹⁰⁴² Müslim, “Hac”, 1218.

¹⁰⁴³ Buhârî, “Hac”, 102 (No: 1688); Müslim, “Hac”, 1321; Tirmizî, “Hac”, 66 (No: 904), 70 (No: 909).

¹⁰⁴⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/541-544; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 10/35-37.

¹⁰⁴⁵ Müslim, “Hac”, 1318; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 14 (No: 1750); Tirmizî, “Menâsik”, 66 (No: 904).

Hz. Peygamber (sav) bununla yetinmemiş, taşlama yaptıktan sonra¹⁰⁴⁶ kurbanını bizzat kendi eliyle kesmiş,¹⁰⁴⁷ kesilen kurbanların etlerinden yenilebileceğini,¹⁰⁴⁸ derilerinin sadaka olarak dağıtılabileceğini¹⁰⁴⁹ belirtmiştir.

Hz. Peygamber (sav), hac ibâdetinin tüm ayrıntılarını gösterirken bunun yanında söylediklerini de uygulamıştır. Yani Allah Resulü menâsiki sadece ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda bunu fiiliyata dökmüştür. Çünkü uygulamanın söz ile ifadeden daha etkili olduğunun bilincindeydi. Hiç kuşkusuz bu durum Hz. Peygamber'in (sav) eğitim metodunun bir paçasıydı. Bu nedenle Müslümanlar hac ibâdeti esnasında kurbanlarını hangi hayvanlardan seçeceklerini, nasıl keseceklerini, keserken nelere dikkat edeceklerini Hz. Peygamber'den (sav) öğrendikleri için bunu titizlikle yerine getiriyorlardı. Bunu bilen Hz. Peygamber (sav) Kur'ân'da zikredilmekle beraber ayrıntıları belirtilmeyen bu gibi durumları beyan ederek göstermiştir.

3.3.10.3. Saçları Tıraş Etmek veya Kısaltmak (Halk veya Taksir)

Saçların kısaltılması ve tıraş edilmesi ihramdan çıkıldığında yerine getirilen bir menâsik olup, saçların dipten tıraş edilmesi yani kazıtılmasına halk “حلق”, kısaltılmasına ise taksir “تقصير” denir.¹⁰⁵⁰ Hac veya umre için ihrama girildiğinde yerine getirilen en son menâsik olan halk veya taksir ihram yasaklarının kalktığını ifade eder.

Bu menâsik Cahiliye döneminde de bulunmaktaydı. Araplar, önce kurbanlarını keser, ardından tıraş olurlardı. Tıraş olmadan haclarının eksik kalacağını düşünür, bu nedenle saçlarını kısaltmadan veya tıraş etmeden ihramdan çıkılmazdı. Ayrıca saçlarını tıraş ya da kısaltmayı tıpkı ihramda olduğu gibi putlarının önünde keserlerdi. Zira ihram için girdikleri putlarına bu şekilde saygı ve değer verdiklerini gösteriyorlardı.¹⁰⁵¹

Kur'ân'da saçların tıraş edilmesi veya kısaltılmasıyla ilgili olarak Fetih sûresinde; “مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ” “...saçlarınızı kazıtarak veya kısmen kestirerek...”¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁶ Kādî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şaḥîhi Müslim*, 4/385-386; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şaḥîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1591.

¹⁰⁴⁷ Buhârî, “Hac”, 117 (No: 1712); Müslim, “Hac”, 1321; Ebû Dâvûd, “Menâsk”, 20 (No: 1767).

¹⁰⁴⁸ Buhârî, “Hac”, 120 (No: 1716); Müslim, “Hac”, 1317.

¹⁰⁴⁹ Buhârî, “Hac”, 113, (No: 1707), 121 (No: 1717); Müslim, “Hac”, 1325.

¹⁰⁵⁰ Fîrûzâbâdî, 2/122; 3/230; İbn Manzûr, “k-s-r”, 5/95; 10/59.

¹⁰⁵¹ Kelbî - Zeki Paşa, *Kitâbü'l-Eşnâm*, 14; Tevfik Berrû, *Târîhu'l- 'Arabi'l-kadîm* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1996), 301.

¹⁰⁵² el-Feth 48/27.

buyurularak değinilmektedir.¹⁰⁵³ Âyette saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması denilmekle beraber tıraş veya kısaltmanın ne zaman ve ne şekilde yapılacağı belirtilmemiştir.

Aynı şekilde, “تَمَّ لِيُقْضُوا تَقَنَّهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُدُورَهُمْ” “*Sonra kalan hac fiillerini tamamlayıp temizlensinler, adaklarını yerine getirsinler...*”¹⁰⁵⁴ âyetinde de saçların tıraş edilmesi veya kısaltılmasına vurgu yapıldığı ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁵ Çünkü âyette geçen “تَقَنَّهُمْ” *tefese* kelimesi, kirlerden arınarak temizlenmek,¹⁰⁵⁶ tırnak ve saçların kesilmesi anlamına gelmekte,¹⁰⁵⁷ bunun da hac esnasında ihrama girildikten sonra temizliğe işaret ettiği belirtilmektedir.¹⁰⁵⁸ Ancak bu âyette de saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması açık bir şekilde beyan edilmemiş, sadece “*temizlensinler*” ifadesi ile buna işaret edilerek değinilmiştir.

Saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması menâsikinin Kur’ân’da bu şekilde ifade edilmesi izaha muhtaç bir durum olup sünnete müracaat etmeyi gerektirir. Zira sünnet bu konuda gerekli izahatı yaparak menâsik ile ilgili tüm ayrıntıları beyan etmiştir.¹⁰⁵⁹

Bu konuda Abdullah b. Ömer (ö.73/693), Hz. Peygamber’in (sav); “حَلَقَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَلَقَ طَائِفَةً مِنْ أَصْحَابِهِ، وَقَصَرَ بَعْضُهُمْ كِسْمًا تَرَاشَ أَلْمُؤْمِنِينَ، دِغَرِ بَرِ كِسْمًا دَا سَاغَلَرِنَا كِسَاغَلْتُمَا.”¹⁰⁶⁰ uygulamasını aktarmaktadır. Bu şekilde Hz. Peygamber (sav) kendisi tıraş olmuş ve bu menâsiki uygulamalı bir şekilde göstermiştir. Peygamber’le beraber ashabın da bir kısmı tıraş olurken bir kısmı da saçlarını kısaltmıştır. Böylece Hz. Peygamber (sav) isteyenin saçlarını kısaltabileceğini, dileyenin de dipten kesebileceğini göstermiştir.

Bunun yanında Hz. Peygamber (sav) saçları tıraş etmenin daha faziletli olduğunu da belirtmiştir. Zira İbn Ömer (ö.73/693) Hz. Peygamber’in (sav) tıraş olduğunu, ardından; “اللَّهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ، قَالَ فِي الرَّابِعَةِ: وَالْمُقْصِرِينَ” “*Allah, tıraş olanlara rahmet*

¹⁰⁵³ Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Şur’ân*, 7/70-71; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)*, 28/104-105; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Şur’ân*, 19/338.

¹⁰⁵⁴ el-Hac 22/29.

¹⁰⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/188-190; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)*, 13/27-30; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Şur’ân*, 14/378.

¹⁰⁵⁶ Râgıp el-İsfahânî, "t-f-s", 165.

¹⁰⁵⁷ Cevherî, "t-f-s", 1/274.

¹⁰⁵⁸ Fîrûzâbâdî, "t-f-s", 1/168; İbn Manzûr, "t-f-s", 2/120; Zebîdî, "t-f-s", 5/178-179.

¹⁰⁵⁹ Buhârî, “Hac”, 127 (No: 1726); Müslim, “Hac”, 1301; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1980); Tirmizî, “Hac”, 73 (No: 912).

¹⁰⁶⁰ Müslim, “Hac”, 1301.

buyursun!’ dedikten sonra dördüncüde ise, ‘saçını kısaltanlara da!’¹⁰⁶¹ buyurduğunu belirtir. Buna göre Hz. Peygamber (sav) saçlarını tıraş edenlere üç kez dua ederken, saçlarını kısaltanlara ise bir defa dua etmiştir.¹⁰⁶² Bu nedenle tıraşın saçları kısaltmaktan daha faziletli olduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁶³

Hac menâsiki konusunda hiçbir ayrıntıyı eksik bırakmayan Hz. Peygamber (sav) saçların tıraş edilmesi veya kısaltılması konusunda kadınların durumunun erkeklerden farklı olduğunu belirtmiştir. Nitekim İbn Abbas (ö.68/687) Hz. Peygamber’in (sav) bu konuda; “ ليس على النساء الحلق؛ إنما على النساء التقصير ” “kadınlara tıraş yoktur, ancak onlar saçlarını kısaltırlar”¹⁰⁶⁴ şeklinde buyurduğunu ve kadınlara tıraş olmadığını sadece saçlarının ucundan azıcık kısaltacaklarını ifade etmiştir.¹⁰⁶⁵

Hz. Peygamber (sav) Kur’ân’da açık bir şekilde geçmeyen bu menâsikin tüm ayrıntılarını hem kendisi uygulamalı olarak göstermiş hem de açıklayarak beyan etmiştir. Böylece bu menâsikle ilgili en küçük ayrıntıyı bile ihmal etmemiştir.

Bayramın birinci günü Mina’da eda edilen menâsikler sırasıyla şeytan taşlama (remy-i cimâr), kurban kesme, tıraş olma ve ziyaret tavafı şeklinde yerine getirilir. Bu Menâsikin bu sıraya göre yerine getirilmesinin gerekli olup olmadığı konusu da önem arz etmektedir. Çünkü Cahiliye döneminde kurban kesmeden tıraş olunmazdı, böyle bir şeyin yapılması durumunda haclarının makbul olmayacağına inanıyorlardı.

Hz. Peygamber (sav) bu menâsiki sırasına göre; önce Müzdelife’den Mina’ya gelmiş, ilk olarak Akabe cemresine taşlarını atmış, ardından kurbanını kesmiştir. Daha sonra berberini çağırarak tıraş olmuştur. Ancak bu üç menâsiki aynı şekilde sırasıyla yerine getiremeyen olmuştu. Yani önce tıraş olanlar, kurbanı kesenler, hatta ziyaret tavafını yapanlar bile vardı. Bu durumu Hz. Peygamber’e (sav) ilettiklerinde, kendisi; “

¹⁰⁶¹ Buhârî, “Hac”, 127 (No: 1727); Müslim, “Hac”, 1301; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1979); Tirmizî, “Hac”, 74 (No: 913); Nesâî, “Menâsik”, 249 (No: 4099); İbn Mâce, “Menâsik”, 71 (No: 3043); Dârimî, “Menâsik”, 64 (No: 1906).

¹⁰⁶² Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 2/213-214; Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/382-384; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/592-600; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1576-1577; Aynî, *’Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 10/87-95; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 3/660; Âzîmâbâdî, *’Avnü’l-ma’bûd*, 1/927; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 8/312-313.

¹⁰⁶³ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb*, 8/148-150; Serahsî, *el-Mebsûf*, 4/132; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, 5/304.

¹⁰⁶⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1984); Tirmizî, “Hac”, 75 (No: 914).

¹⁰⁶⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 5/600; Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb*, 8/151; Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezî*, 3/662; Âzîmâbâdî, *’Avnü’l-ma’bûd*, 1/928.

” لا حَرَجَ “...zararı yok...”¹⁰⁶⁶ buyurarak sıralamaya uyulmadan yapılabileceğini beyan etmiş¹⁰⁶⁷ ve Cahiliyedeki yanlış uygulamayı ilga etmiştir.

Hz. Peygamber (sav) hac ibâdetinin zorluğunu göz önünde bulundurarak Müslümanlara kolaylık sağladığı görülmektedir. Ayrıca Cahiliye döneminde yanlış uygulamayı da “zararı yok” buyurarak, yanlış olduğunu beyan ederek kaldırdığı anlaşılmaktadır.

Sünnet, bazı Cahilî âdetleri kaldırırken, bunun yanında bazı menâsiki de şirkten arındırarak değişikliklerle ibkasını sağlamıştır. Örneğin, saçların dipten kesilebileceği gibi kısaltılmasının da menâsike zarar vermediği, kadınların da saçlarını kesmelerine gerek olmadığı, bunun yerine kısaltabilecekleri beyan edilmiştir. Aynı şekilde menâsik arasında tertip konusunda da bazı düzenlemeler getirmiştir. Menâsikin en yoğun ifa edildiği bayramın birinci günü; şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma ve ziyaret tavafını sırasıyla yapamayanların olabileceğini göz önünde bulundurarak; böyle bir durumun zarar vermeyeceği belirtilmiştir.

Bu şekilde sünnetin, Kur’ân’ı teyidin yanında, hüküm koyma ve bazı hükümleri de ibka ettiği görülmektedir. Ayrıca ibâdetlerin uygulanmasında bazı kolaylıklar da sağladığı ortaya çıkmaktadır.

Şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma menâsikinin bu tertip üzere yapılmasının zorunlu olup olmaması mezhepler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Ebû Hanîfe, bu tertibin vâcip olduğunu ve mazeret olmadan bu şekilde yapılması gerektiğini savunarak, yapılmaması durumunda ceza gerektiğini belirtir.¹⁰⁶⁸ Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ile Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise, bu şekildeki tertip sünnettir.¹⁰⁶⁹ Dolayısıyla bu tertibe uyulmaması durumunda ceza gerekmeyeceği bildirilmiştir.

¹⁰⁶⁶ Buhârî, “Hac”, 125 (No: 1721-1722); Müslim, “Hac”, 1306; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1983); Tirmizî, “Menâsik”, 76 (No: 916); Nesâî, “Menâsik”, 245 (No: 4088), 246 (No: 4089), 247 (No: 4093); İbn Mâce, “Menâsik”, 74 (No: 3049); Dârimî, “Menâsik”, 65 (No: 1907); Mâlik b. Enes, “Hac”, 60.

¹⁰⁶⁷ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/387-391; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/589-590; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1580-1582; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 10/100-103.

¹⁰⁶⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 3/587-588; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/440-441.

¹⁰⁶⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/524.

3.3.11. Hac Menâsikiyle İlgili Yasaklar ve Cezalar

Yüce Allah, insanları ibâdetlerle mükellef kılmıştır. Bu ibâdetler, kulluğun gereği olup belirli kurallara uyularak eda edilir. Söz konusu kurallar aynı zamanda bu ibâdetlerin daha güzel ve usulüne uygun bir şekilde yerine getirilmelerini sağlar. İşte bu nedenle ibâdetler için konulan bu kurallara uyulması amacıyla bazı yasaklar konulmuştur. Böylece bu kurallara uyulmaması veya ihlal edilmesi durumunda birtakım müeyyideler ve cezalar uygulanır.

Örneğin namaz ibâdeti eda edilirken, yeme, içme ve konuşma davranışları yasak kılınmış; oruçlu iken de yeme, içme ve cinsel ilişki yasaklanmıştır. Yasaklar ibâdete başlandığı andan itibaren geçerli olur. Bu nedenle namaz için yasaklar ihram tekbiri, oruçta ise imsakle başlar. Bu yasak davranışlardan bir kısmı ibâdetin ifsadına/bozulmasına neden olup o ibâdetin tekrarını gerektirirken bazı davranışlarda birtakım cezalarla telafi edilebilmektedir. Hac ibâdetinde de birtakım yasaklar bulunmakta ve bu yasaklar ihramla başlamaktadır.

Hac ibâdetinde bu yasakları; ihram yasakları ve Harem Bölgesi yasakları olarak iki kısma ayırmak mümkündür. Hac ve umrede ihram yasaklarının kalkması tahallül (helal) veya hill olarak ifade edilir; hacda iki kademedede gerçekleşir. Bu aşamalardan birincisine ilk tahallül denir ve cinsel ilişki yasağı dışında diğer ihram yasaklarının kalktığını ifade eder. Buna göre ilk tahallül ile elbise giyme, saç, sakal tıraşı, koku sürünme gibi ihram yasakları sona erer ve bayramın birinci günü tıraş olup kurban kesme ve akabe cemresine taş atmakla gerçekleşir. Zira Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in (sav); “ إذا رميتم وحلقتم فقد حل لكم ” “ *Akabe cemresine taş atıp daha sonra tıraş olduğunuzda kadınlara yaklaşmak dışında elbise giymek ve koku sürünmek gibi her şey size helal olur.*” buyurarak ilk tahallüle işaret etmiştir.

Tahallülün ikinci aşaması, cinsel ilişki dâhil tüm yasakların sona ermesidir; buna da ikinci tahallül denir. İkinci tahallül ise tıraş olma, kurban kesme ve Akabe cemresine taş attıktan sonra ziyaret tavafının yapılmasıyla kalkar.

Bu yasakların az bir kısmı Kur'ân'da zikredilmişken, diğerleri sünnet ile tayin edilmiştir. Şimdi bu yasaklara ve cezalarına değinelim.

3.3.11.1. İhram Yasakları ve Cezaları

Kur'ân'da ihram yasaklarından sadece cinsel ilişki, tıraş ve avlanma yasağına değinilmiştir. Buna göre cinsel ilişki yasağına; “*Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”¹⁰⁷⁰ buyurulmaktadır. Burada ihramlı iken cinsel ilişkinin yasak olduğu belirtilirken tıraş yasağına; “*...başlarınızı tıraş etmeyin...*”¹⁰⁷¹ buyurularak ifade edilmiştir.

Avlanma ile ilgili yasaklara ise; “*İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin...*”¹⁰⁷² âyeti ile “*...İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helal saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki ‘en‘âm’ denen hayvanlar sizin için helal kılınmıştır...*”¹⁰⁷³ âyetinde bildirilmiş, ayrıca, “*Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sulara avlanmak ve onu yemek size helâl kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı*”¹⁰⁷⁴ âyetinde de deniz hayvanlarının yasak dışında olduğu ifade edilmiştir.

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi, hac ibâdetinde bazı yasaklara temas edilmiş ve sadece ihramla alakalı yasaklara değinilmiş, diğer menâsik ile ilgili yasaklara değinilmediği gibi ayrıntılı izahat da yer almamıştır. Bu noktada sünnetin devreye girerek hem bu âyetlerin izahatını hem de zikredilmeyen diğer yasakları beyan ettiği görülür.

Bu nedenle önce Kur'ân'da değinilen cinsel ilişki, tıraş ve avlanma yasağına değinilip ardından sünnetle tayin edilen mîkatı ihramsız geçme, elbise giyme, koku sürünme, evlenme ve evlendirme yasaklarına değinilecektir.

3.3.11.1.1. Cinsel İlişki Yasağı

İbadetlerde asıl amaç Allah'ın rızasını kazanmak ve bu vesileyle arınmaktır. Bu nedenle kişinin nefsanî arzu ve heveslerinden uzak durması gerekir. Bu konuda Kur'ân'da; “*Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*”¹⁰⁷⁵ buyurulmaktadır. Âyette, hac ibâdeti esnasında kadınlara yaklaşma, tartışma ve çekişmenin yasak olduğu belirtilmektedir. Kadınlara yaklaşma, “*رَفَتْ*” rafe

¹⁰⁷⁰ el-Bakara 2/197.

¹⁰⁷¹ el-Bakara 2/196.

¹⁰⁷² el-Mâide 5/95.

¹⁰⁷³ el-Mâide 5/1.

¹⁰⁷⁴ el-Mâide 5/96.

¹⁰⁷⁵ el-Bakara 2/197.

kelimesi ile ifade edilmiş ve cinsel ilişki kastedilmiştir.¹⁰⁷⁶ Çünkü *Rafes* kelimesi cinsel ilişki,¹⁰⁷⁷ erkeğin hanımına şehevi duygularla yaklaşması¹⁰⁷⁸ ile bu tür şeylere götüren her türlü söz ve davranışları ifade eder;¹⁰⁷⁹ kelime Kur'ân'da cinsel ilişki anlamında iki yerde geçer.¹⁰⁸⁰ Böyle bir davranışın ibâdete zarar verdiği dolayısıyla ihramlı iken haram olduğu ve bu nedenle de yasaklandığı anlaşılmaktadır.

Sünnetin bu konudaki yorumu ve beyanatı şu şekildedir: Ebu Hüreyre (ö.58/678) Hz. Peygamber'in (sav); “ *مَنْ حَجَّ لِلَّهِ فَلَمْ يَرْفُثْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ* ” “ *kim Allah için hac yapar, cinsi münasebet ve günah işlemekten kendini alıkoyarsa; anasından doğmuş gibi tertemiz bir şekilde dönmüş olur.* ”¹⁰⁸¹ buyurduğunu aktarır. Burada Hz. Peygamber (sav), cinsel ilişkinin yasak olduğunu, buna götürecekt her türlü davranışın da yasak olduğunu ve bundan kaçınılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁸² Nitekim ihramlı iken cinsel ilişkiden kaçınılmasının yanında ona götürecekt her türlü söz, davranış ve fiilin de yasaklandığı görülmektedir.

Cinsel ilişki yasağı, hac ibâdeti esnasında sadece ihramlı iken geçerlidir. Zira Vedâ haccı'nda umre yaparak ihramdan çıkan sahabeye her şeyin helal olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁸³ Buradan hareketle hac ve umre maksadıyla ihrama girenlerin sakınması gereken bu yasaklar, ihramdan çıktıktan sonra kalkmaktadır. Böylece Kur'ân'da, cinsel ilişki yasağının sınırlarının belirlenmediği ve bu yasağın ne zaman başlayıp ne zaman bittiğinin de belirtilmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cinsel ilişki yasağının sadece ihramlı iken olduğu, hac veya umre ibâdeti esnasında ihramdan çıkıldıktan sonra yasağın kalktığı sünnet tarafından beyan edildiği görülmektedir.

¹⁰⁷⁶ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 1/541-542; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/406; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebîr)*, 5/177; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/97.

¹⁰⁷⁷ Cevherî, "r-f-s", 1/283; Fîrûzâbâdî, "r-f-s", 1/173.

¹⁰⁷⁸ İbn Manzûr, "r-f-s", 2/153.

¹⁰⁷⁹ Râgıp el-İsfahânî, "r-f-s", 359-360; Zebîdî, "r-f-s", 5/263.

¹⁰⁸⁰ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 323.

¹⁰⁸¹ Buhârî, "Hac", 4 (No: 1521), "Muhsîr", 9 (No: 1819); Müslim, "Hac", 1350; Tirmizî, "Hac", 2 (No: 810); Nesâî, "Menâsik", 4 (No: 2624); İbn Mâce, "Menâsik", 4 (No: 2829); Ahmed b. Hanbel, 15/179 (No: 9311).

¹⁰⁸² Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/462; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/243-244; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1632; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 9/195; Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 8/53.

¹⁰⁸³ Buhârî, "Hac" 34 (No: 1564); Müslim, "Hac", 1240; Ahmed b. Hanbel, 22/14 (No: 14116).

3.3.11.1.2. Tıraş Yasağı

İhramlı iken saçların kesilmesi, koparılması, yolunması ve tıraş edilmesi yasaktır. Bununla ilgili olarak Kur'ân'da; “ وَلَا تَخْلُقُوا رُؤُسَكُمْ ” “...başlarınızı tıraş etmeyin...”¹⁰⁸⁴ buyurularak ihramlı iken saçların tıraş edilmesinin yasak olduğuna işaret edilmektedir. Ancak tıraş yasağıyla ilgili izahat yapılmadığından âyet tam olarak anlaşılammaktadır. Bu konuda sünnete müracaat edilmesi gerekmektedir. Zira sünnet bu konuda yasağı teyid ile beraber gerekli açıklamayı yapmıştır.

Nitekim âyet Kâ'b b. Ucre (ö.52/672) hakkında nâzil olmuştur.¹⁰⁸⁵ Hudeybiye umresi esnasında Hz. Peygamber (sav), Kâ'b'ı, başında bitlerin bulunduğu ve yüzüne döküldüğü hâlde görmüştür. Bunun üzerine; “ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: ” *başındaki bitler seni rahatsız ediyor mu?* ” diye sordu. Bende; ‘evet’ dedim. Bunun üzerine Peygamber (sav) ‘öyle ise başını dipten tıraş et, üç gün oruç tut ya da altı fakiri doyur yahut kolayına gelen bir hayvan kurban et’¹⁰⁸⁶ buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (sav) ihramlı iken saçların tıraş edilmesinin yasak olduğunu teyidle beraber cezasını da beyan etmiştir.

Saçların tıraş edilmesi yasak olduğu gibi kısaltılması da yasaktır. Çünkü Hz. Peygamber (sav) Vedâ haccı'nda kendisi saçlarını tıraş ederken onunla beraber olan sahabeden bir kısmı ise kısaltmış¹⁰⁸⁷ ve ihramdan çıkmıştı.¹⁰⁸⁸ Buna göre saçların tıraş edilmesi ile kesilmesi veya kısaltılmasının aynı durumda olduğu sünnet ile anlaşılmıştır.

Sünnet, öncelikle âyette ifade edilen tıraş yasağını teyit etmiş daha sonra da gereken beyanatı yapmıştır. Böylece ihramlı iken saçların tıraş edilmesi ile kısaltılmasının aynı olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca tıraş yasağının ihlal edilmesi durumunda nelerin yapılacağı da belirtilerek gerekli izahat yapılmıştır.

Sünnetin bu konudaki beyanatının mezheplere etki ettiği görülür. Zira saçların tıraş edilmesi yahut kısaltılmasının haccının tereffühe yönelmemesine bağlı olduğunu gerekçe

¹⁰⁸⁴ el-Bakara 2/196.

¹⁰⁸⁵ Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Kur'ân*, 1/530; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fennyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 4/127.

¹⁰⁸⁶ Buhârî, "Cezau's-Sayd", 5 (No: 1814); Müslim, "Hac", 1201.

¹⁰⁸⁷ Müslim, "Hac", 1301.

¹⁰⁸⁸ Buhârî, "Hac", 127 (No: 1727); Müslim, "Hac", 1301; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 78 (No: 1979); Tirmizî, "Hac", 74 (No: 913); Nesâî, "Menâsik", 249 (No: 4099); İbn Mâce, "Menâsik", 71 (No: 3043); Dârimî, "Menâsik", 64 (No: 1906).

gösteren fıkıh mezhepleri ise bu konuda vücuttaki kıllar ile tırnak kesilmesini de bu kapsamda değerlendirmişlerdir.¹⁰⁸⁹

3.3.11.1.3. Avlanma Yasağı

Hac veya umre için ihramlı olduğunda avlanmak yasaklanmıştır. Bu yasak ile ilgili Kur'an'da üç âyette şöyle buyrulmaktadır; “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَ مِنْكُمْ مَتَعِدًا فَجَرَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ” *“Ey iman edenler! İhramda iken av hayvanlarını öldürmeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder...”*¹⁰⁹⁰ âyetinde, ihramlı iken av hayvanlarını avlamanın yasak olduğundan söz edildiği gibi aynı zamanda av hayvanlarının kasten öldürülmesinin de yasak olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁹¹

“...İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı helal saymamanız şartıyla, size bildirilecek olanlar dışındaki ‘en‘âm’ denen hayvanlar sizin için helal kılınmıştır...”¹⁰⁹² âyetinde tekrar avlanmanın yasak olduğu bildirilmiş ve bunun dışındaki hayvanların ise helal kılındığından söz edilmiştir.¹⁰⁹³

Ayrıca “ أُجِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا ” *“Kendinize ve yolculara geçimlik olmak üzere sularda avlanmak ve onu yemek size helal kılındı. Kara avı ise ihramda bulunduğunuz sürece size haram kılındı”*¹⁰⁹⁴ âyetinde ise kara hayvanlarının avlanmasının haram olduğu, deniz hayvanlarının ise bu yasağın dışında bulunduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹⁵

Yukarıdaki âyetlerde ihramlı için av yasağıyla ilgili olarak kara hayvanlarının avlanmasının yasak olduğu, deniz hayvanlarının ise bu yasak kapsamının dışında tutulduğu vurgulanmıştır. Ayrıca av hayvanının kasıtlı olarak avlanması ile etinden de yenilmesinin yasak olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber (sav) ise Kur'an'da ifade edilen av yasağını teyit etmekle beraber âyetlerde kapalı ve izah edilmeyen konuları da beyan etmiştir. Örneğin kara hayvanlarının

¹⁰⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/546.

¹⁰⁹⁰ el-Mâide 5/95.

¹⁰⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/293-294.

¹⁰⁹² el-Mâide 5/1.

¹⁰⁹³ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebîr)*, 11/128-129; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Şur'ân*, 7/251-253.

¹⁰⁹⁴ el-Mâide 5/96.

¹⁰⁹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vili âyi'l-Şur'ân*, 3/177-179.

tümünün yasak olmadığını bir kısmının bu yasak dışında tutulduğunu belirtmiştir. Ayrıca ihramlı olan kişinin herhangi bir yardımı ve isteği olmaksızın avlanılan hayvanın etinden yenilebileceğini de ifade etmiştir.

Av hayvanının yenilmesi konusunda en önemli hadis Hudeybiye umresi esnasında Ebû Katâde'nin (ö.54/674) naklettiği hadistir. Bu hadis şöyledir: “*Hudeybiye umresi esnasında biz de Peygamber’le (sav) beraber gitmiştik. Arkadaşlarım umre için ihrama girerken ben ihrama girmemiştim. Bir ara bize Gayka denilen yerde düşman olduğu haberi verildi. Peygamber’in (sav) emriyle düşmanın olduğu yere doğru keşfe yöneldik. Arkadaşlarım bir yaban eşeği görünce ihramlı olduklarından hayretle aralarında gülmeye başlamışlardı. Hayvanı ben de gördüm, atımı ona doğru sürdüm ve yaban eşeğini avlayıp yakaladım. Hayvanı yüklemek için arkadaşlarımdan yardım istedim, onlar ise ihramlı olduklarından bana yardım etmekten çekindiler. Daha sonra onun etinden hepimiz yedik. Düşmanların yolunuzu kesmelerinden korkarak Peygamber’in (sav) yanına gitmek istedim. Bazen atımı şahlandırıyor bazen de normal yürüterek gidiyordum. Gece yarısı Gıfar oğullarından birisiyle karşılaştım ve ona; ‘Peygamber’den (sav) en son nerde ayrıldın?’ diye sorunca bana; ‘Tihin mevkiinde bıraktım’ dedi. Nihayet Peygamber’in (sav) yanına vardım. Ey Allah’ın Resülü! Keşif kolundaki ashabın sana Allah’ın selamını gönderdiler. Düşmanın yolunuzu kesmesinden endişe ediyorlar dedim, devamla onları beklerken yaban eşeği avladığımı, yanımda da bu etten bulunduğunu söyledim. Peygamber (sav), ihramlı oldukları hâlde ashabına; Bu av etini yiyiniz.”¹⁰⁹⁶*

Burada Ebû Katâde'nin Hudeybiye umresine katılmadığından ihramlı olmadığı ancak ihramlı arkadaşlarına yolda rastladığı ve av hayvanı avladığı görülmektedir.

Hz. Peygamber (sav), Ebû Katâde'nin avladığı hayvanın etinden sahâbîlere takdim etmesine ve beraber yemelerine müsaade etmiştir.¹⁰⁹⁷ Çünkü avlanma esnasında ihramlı olanların kendisine hiçbir şekilde yardımcı olmadıkları gibi avı dahi görmemişlerdir.¹⁰⁹⁸ Böylece Hz. Peygamber (sav) böyle bir durumda avlanma yasağının çiğnenmediğini beyan etmiştir.

Nitekim Ebû Dâvûd'da geçen hadiste Hz. Peygamber'in (sav); “*إنما هي طعمة*” buyurarak av etinden “*أطعمكموها الله تعالى*”¹⁰⁹⁹ “şüphesiz bu, Allah’ın size bir hediyesidir”¹⁰⁹⁹ buyurarak av etinden

¹⁰⁹⁶ Buhârî, "Cezau's-Sayd", 2 (No: 1821); Müslim, "Hac", 1196; Nesâî, "Menâsik", 80 (No: 1821).

¹⁰⁹⁷ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1434-1435.

¹⁰⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/95-102.

¹⁰⁹⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 41 (No: 1852).

yemenin yasak olmadığını ifade ettiği başka bir rivayette de, “هل معكم من لحمه شيء” *“sizde onun etinden başka kaldı mı?”*¹¹⁰⁰ diye sorduğu nakledilmiştir. Bu şekilde Hz. Peygamber (sav) ihramlının avlanmadığı ve kendisi içinde avlanılmadığı müddetçe av hayvanının etinden yenilebileceğini¹¹⁰¹ beyan ettiği görülmektedir.

Av hayvanının etinden yenmeyeceği ile ilgili hadis şöyledir; Sa‘b b. Cessâme (ö.25/646); “وأهديتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جِمَارَ وَحْشٍ وَهُوَ مُحْرَمٌ، فَزَدَهُ عَلَيَّ، فَعَرَفْتُ ذَلِكَ فِي وَجْهِهِ،” *“Peygamber’e (sav) vahşi eşek etini hediye ettim. O, bunu geri iade etti, benim üzüldüğümü görünce, Peygamber (sav), bunu iade etmemizin sebebi ihramlı oluşumuzdur.”*¹¹⁰² buyurduğunu aktarır ve Hz. Peygamber’in (sav) kendisine hediye edilen av hayvanının etini ihramlı olduğu için alamayacağını ifade ettiğini belirtir.¹¹⁰³

Sa‘b’ın naklettiği hadis ile Ebû Katâde hadisi arasında bir çelişki veya teâruz olduğu gözükmemektedir. Çünkü Ebû Katâde’nin naklettiği hadiste, Hz. Peygamber’in (sav); “Allah’ın size bir hediyesidir”, başka rivayetlerde ise “sizde onun etinden başka kaldı mı?” ifade edilmiştir. Sa‘b b. Cessâme’nin aktardığı hadiste ise Hz. Peygamber’in (sav) av etini istemediği ve iade ettiği, sebebi olarak da, “ihramlı oluşumuzdur” şeklinde beyanatta bulunmuştur. Bu nedenle iki hadisin değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Buhârî, Sa‘b’ın hadisini, “canlı hayvan hediye edilme babı” bab başlığında ele alarak Hz. Peygamber’e (sav) av hayvanının canlı bir şekilde hediye edildiğini, bu nedenle kabul etmediğini belirtir.¹¹⁰⁴ Nevevî, söz konusu hadisin diğer varyantlarını da vererek, buralarda “bir parça av eti” ile “kesilmiş bir parçası” geçtiğini, dolayısıyla hediye edilen av hayvanının canlı olmadığını dile getirir.¹¹⁰⁵ Avlanmanın Hz. Peygamber için yapıldığını, Hz. Peygamber’in de bunu bildiği için kabul etmediğini, zira ihramlı olmayan kişi bu avı ihramlı biri için avlarsa, bu av ona helal olmayacağını bildirir.¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁰ Buhârî, “Cihad”, 88 (No: 2914); Müslim, “Hac”, 1196; Tirmizî, “Hac”, 25 (No: 848).

¹¹⁰¹ Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/198-200; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 6/108-112; Mübârekpûrî, *Tuḥfetü’l-Aḥvezi*, 3/585.

¹¹⁰² Buhârî, “Ceza’u-Sayd”, 6 (No: 1825); Müslim, “Hac”, 1193; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 41 (No: 1849); Tirmizî, “Hac”, 26 (No: 849); Nesâî, “Menâsik”, 79 (No: 2816).

¹¹⁰³ Aynî, *Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 10/250; Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 2/186.

¹¹⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 6/113-116.

¹¹⁰⁵ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1432-1433.

¹¹⁰⁶ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Mühezzeb*, 7/274.

Kâdî İyâz ise, iki hadisin arasını cemetmeye çalışırken şu yorumda bulunur: Sa‘b’ın hadisinde Hz. Peygamber’e (sav) hediye edilen av hayvanının canlı olduğunu veya kendisi için avlanılmış olabileceğini ifade eder.¹¹⁰⁷

Âlimlerin bu konudaki yorumları incelendiğinde, Ebû Katâde hadisi konusunda herhangi bir eleştirinin yer almadığı ve hadisin kabul edildiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan ise Sa‘b hadisi için farklı yorumların getirildiği görülmektedir. Bu da bizlere, Sa‘b’ın naklettiği hadise temkinle yaklaşılması gerektiğini göstermektedir. Ancak hadisin sened ve metin açısından sorunsuz olduğu da belirtilmelidir. Bu nedenle Kâdî İyâz’ın yaklaşımının daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu konuda başka hadislerin de bulunduğu ve bunlara yer vermenin konumuz açısından faydalı ve açıklayıcı olacağına inanıyoruz.

Bu konuda, Câbir b. Abdullah (ö.78/697) Hz. Peygamber’den (sav); “ صَيْدُ الْبَيْرِ لَكُمْ حَلَالٌ وَأَنْتُمْ حَرَمٌ مَا لَمْ تَصِيدُوهُ أَوْ يُصَدَّ لَكُمْ ” *“kara hayvanını ihramlı iken avlamadığınız yahut sizin için avlanılmadığı müddetçe size helaldir”*¹¹⁰⁸ nakletmektedir. Bu hadiste Hz. Peygamber (sav) av hayvanının ne şekilde yasak olacağını izah etmiştir. Böylece av hayvanının ancak ihramlı birisi tarafından avlanması yahut ihramlı olan kişi için avlanması durumunda yasak olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁰⁹ Bunun dışında avlanılmış olan hayvanın etinden yenilmesinin ise yasak olmadığı anlaşılmaktadır.

Bir diğer hadis ise Abdullah b. Âmir b. Rebîa’nın (ö.35/656) *Muvatta*’da geçen mevkuf rivayetidir. Bu rivayette Hz. Osman b. Affân’a (ö.35/656), ihramlı iken bir av hayvanının etinin takdim edildiği, kendisinin bundan yemeyerek yanında bulunanlara, bunun etini takdim ederek yiyebileceklerini ifade etmesidir. Hz. Osman kendisinin neden yemediğini ise; “ إِنْ لَسْتُ كَهَيْئَتِكُمْ، إِنَّمَا صَيْدٌ مِنْ أَجْلِي ” *“Ben sizin gibi değilim zira bu av hayvanı benim için avlandı, onun için ondan yiyemem”*¹¹¹⁰ ifade etmiş ve yememesinin nedenini bu şekilde belirtmiştir.¹¹¹¹ Hz. Osman’ın buradaki açıklaması yukarıdaki hadisi anlamamız açısından oldukça önemlidir. Çünkü av hayvanının ihramlıya ne zaman yasak olduğunu beyan eder mahiyettedir.

¹¹⁰⁷ Kâdî İyâz, *İkmâlû ‘l-Mu ‘lim bi-fevâ ‘id fi şerhi Şaḥîhi Müslim*, 4/196.

¹¹⁰⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 41 (No: 1851); Tirmizî, “Menâsik”, 25 (No: 846); Nesâî, “Menâsik”, 81 (No: 2824).

¹¹⁰⁹ Hattâbî, *Me ‘âlimü ‘s-Sünen*, 2/186; Mübârekpûrî, *Tuhfetü ‘l-Aḥvezî*, 3/584; Âzîmâbâdî, *‘Avnü ‘l-ma ‘bûd*, 1/873.

¹¹¹⁰ Mâlik b. Enes, “Hac”, 81.

¹¹¹¹ İbn Kudâme, *el-Muḡnî*, 5/135-138.

Hadisleri bir bütün hâlinde değerlendirdiğimizde Sa‘b’ın hadisinde geçen ve Hz. Peygamber’in (sav) av hayvanı veya etini neden iade ettiği açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Zira Hz. Peygamber (sav), av hayvanının etinin ihramlı iken avlanması veya ihramlı için avlanılmışsa yasak olacağını beyan ettiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında av hayvanının etinden ise yenilmesine müsaade ettiği gibi kendisine verilmesini de istemiştir. Ancak kendisi için avlanıldığını bildiği veyahut kendisine hediye edilen hayvanın canlı olduğundan reddetmiş olabileceği görülmektedir. Bu iki hadis arasında ihtilafın olmadığı ve bu şekilde anlaşılabilmesi ifade edilebilir.

İhramlı iken avlanmak yasak olmakla beraber bazı hayvanlar bu yasağın dışında tutulmuştur. Abdullah b. Ömer (ö73/693) bu hayvanların hangileri olduğunu Hz. Peygamber’in (sav); “ خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ، مَنْ قَتَلَهُنَّ وَهُوَ مُحْرَمٌ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ: الْعَقْرَبُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ ” “Beş hayvan vardır ki bunların ihramlı iken öldürülmesinde bir günah yoktur. Bunlar akrep, fare, kuduz köpek, karga ve çaylaktır.”¹¹¹² buyurduğunu aktarır. Buna göre Hz. Peygamber (sav) bu hayvanların akrep, fare, kuduz köpek, karga ve çaylak olduğunu ifade etmiştir. Dikkat edilirse bu hayvanların hepsinin zararlı olduğu görülecektir. Nitekim Hz. Âişe’de (ö.58/678); “ كُلُّهَا فَاسِقٌ ” “bu hayvanların hepsi fâsıktır (zararlıdır)” buyurarak öldürülme sebeplerini izah etmiştir.¹¹¹³

Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) bazı hayvanların zararlı olduklarını, bu nedenle ihramlı iken dahi öldürülmelerinde bir sakınca olmadığını bildirmiştir.¹¹¹⁴ Hz. Peygamber’in (sav) bu hayvanlar için *fâsık* kelimesini kullanması ve öldürülmelerinin bundan kaynaklandığını¹¹¹⁵ ifade etmesi önemlidir. Çünkü fâsık Allah’ın taatinden çıkan, doğru yoldan ayrılan demektir.¹¹¹⁶ Bu hayvanların da insanlar için zararlı ve tehlikeli olduklarını bundan dolayı öldürülmelerinin yasak olmadığını belirtmiştir.

Çekirge konusunda ise sünnette iki farklı durumun olduğu görülmektedir. Çekirgenin deniz hayvanları gibi avlanması ve öldürülmesinin helal olduğunu bildiren hadislerin yanında kara hayvanı olmasından dolayı öldürülmesinin yasak olduğunu

¹¹¹² Buhârî, "Ceza'u-Sayd", 7 (No: 1826); Müslim, "Hac", 1199; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 40 (No: 1846); Tirmizî, "Hac", 21 (No: 837); Nesâî, "Menâsik", 82 (No: 3792); İbn Mâce, "Menâsik", 91 (No: 3087); Dârimî, "Menâsik", 19 (No: 1817); Mâlik b. Enes, "Hac", 85.

¹¹¹³ Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu'l-Mühezzeb*, 7/282-283.

¹¹¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/170.

¹¹¹⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/175-176.

¹¹¹⁶ Hattâbî, *Me‘âlimü's-Sünen*, 2/185; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/123-124.

bildiren hadislerde bulunmaktadır. Bu iki durumun izah edilmesi konumuz açısından önemlidir.

İlk olarak çekirgenin deniz hayvanı olduğu ve ihramlı iken öldürülebileceği değerlendirilecektir. Bu konuda Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in (sav); “الجرادُ من صيد البحر” “çekirge deniz avı gibidir”¹¹¹⁷ buyurduğunu aktarır. Bu hadiste çekirgenin deniz hayvanı gibi olduğu ve öldürülmesinin yasak olmadığı belirtilmektedir.

Bu hadis, Ebû Davud ve Tirmizî'nin *Süneni* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned* de yer almaktadır. Ebû Muhazzin bu hadisi Ebû Hureyre tarihiyle nakletmiştir. Ebû Muhazzin'in asıl adı Yezid b. Süfyan el-Basrî olup zayıf bir râvi olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Münzirî, Yezid b. Süfyan'ın “*Metruku'l-Hadis*” olduğu belirtirken, Ebû Davûd'da hadisin zayıf olduğunu ifade eder.¹¹¹⁸ Tirmizî, râvinin zayıf ve hadisin de garip olduğunu, Ezdî ise, bu râvinin hadisin delil olamayacağını belirtir.¹¹¹⁹ Ahmed b. Hanbel de metruk bir râvi olduğunu bu nedenle hadisin isnadının da zayıf kabul edildiğini ifade eder.¹¹²⁰ Böylece bu konuda ki hadisin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.

Çekirgenin kara hayvanı olduğu ve öldürülmesinin yasak olduğuyla ilgili ise Zeyd b. Eslem; bir adamın Hz. Ömer'e gelip; “*Ey mü'minlerin emiri! Ben ihramlı iken kamçıyla çekirgeleri öldürdüm deyince, öyleyse bir avuç fidye miktarı öde*”¹¹²¹ buyurduğunu aktarır. Burada da Hz. Ömer'in çekirge öldürülmesine ceza tahakkuk ettirdiği görülmektedir.

Âlimlerin büyük çoğunluğu Hz. Ömer'in verdiği hükümle amel etmişlerdir.¹¹²² Zira yukarıdaki hadisin zayıf olduğu ve delil olamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in bu uygulamasına sahabeden kimsenin itiraz etmediği de görülmektedir. Bu nedenle iki hadis arasında bir tearuzun olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in çekirgeyle ilgili “çekirge deniz avı gibidir” ifadesi ihramlı iken öldürülebileceğine bir işaret değildir. Allah Resulü, “*Bize iki ölü helâl kılındı: Balık ve çekirge...*”¹¹²³ buyurarak balık gibi yakalanması ile boğazlanmış olacağını ifade etmek istemiştir.¹¹²⁴ Yoksa ihramlı iken

¹¹¹⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 41 (No: 1853); Tirmizî, “Menâsik”, 27 (No: 850). Ahmed b. Hanbel, 13/422 (No: 8060).

¹¹¹⁸ Âzîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 1/874.

¹¹¹⁹ Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-Aḥvezi*, 3/586.

¹¹²⁰ Ahmed b. Hanbel, 13/422 (No: 8060).

¹¹²¹ Mâlik b. Enes, “Hac”, 77.

¹¹²² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/401.

¹¹²³ İbn Mâce, “Sayd” 9 (No.3218), “Et'ime”, 31 (No: 3314).

¹¹²⁴ Mustafa Boran, “Fıkıhta Çekirgenin Hükümü”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (22 Ocak 2020), 260-278.

öldürülmesinin caiz olduğuna dair bir delil olmamalıdır. Hz. Ömer'in görüşü ve bu konudaki uygulaması bunun göstergesidir.

Sünnetin buradaki izahatı mezhepler arasında ihtilafa sebep olmuştur. Buna göre Şâfiî mezhebinde çekirge deniz hayvanı hükmünde olup öldürülmesi helal iken Hanefî, Hanbeli mezheplerinde ise çekirge kara hayvanıdır, bu nedenle öldürülmesi cezayı gerektirdiği vurgulanmıştır.¹¹²⁵ Bu noktada Hz. Ömer'in uygulamasının büyük önem arzettiği belirtilmelidir. Bu nedenle çekirgenin kara hayvanı olduğu ve Hz. Ömer'in de bu sebeple ceza uyguladığı gözönünde bulundurulduğunda Hanefî mezhebinin görüşünün daha makul olduğu görülmektedir.

Sünnetin bu konudaki hükümleri büyük önem arz etmektedir. Çünkü Kur'ân'da, "ihramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin" denilerek av yasağının olduğu bildirilmiş fakat yasağın hangi hayvanları kapsayacağı beyan edilmemiştir. Âyetteki kapalılığın giderilmesi amacıyla gerekli beyanatın yapılmasına ihtiyaç vardır. Böyle bir beyanatın yapılmamasının da sıkıntıya yol açacağı ortadadır. Burada sünnetin devreye girerek bu eksikliği giderdiği görülmektedir. Böylece avlanması yasak olan hayvanların kara hayvanı olduğu beyan edilmiş, deniz hayvanlarının ise bu durumdan müstesna olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde kara hayvanı olmakla beraber insanlara zarar verdiği bilinen bazı hayvanların ise ihramlı iken dahi öldürülebileceği de beyan edilmiştir. Bir diğer önemli konu ise ihramlı olmayanların avlamış olduğu av etinden yenilip yenilemeyeceğidir. Bu konuda da sünnetin gerekli izahatı yaptığı anlaşılmaktadır.

3.3.11.1.4. Mîkatı İhramsız Geçme Yasağı

Yeryüzünde ilk inşa edilen mabedin bulunduğu yer olan Harem Bölgesi yüce Allah tarafından saygıya layık bir yer olarak kılınmıştır. Bu nedenle hac ve umre maksadıyla buraya geleceklerin belirlenen sınırlarda ihrama girmeleri gerekir. Bu sınırları ihramsız geçmek yasaktır.

Mîkat sınırları Hz. Peygamber (sav) tarafından tayin edilmişlerdir. Bu sınırların Kur'ân'da belirtilmediğine ve sünnet ile tayin edildiğine daha önce temas edilmişti. Burada bu sınırların yasaklarına değinilecektir. Bu nedenle öncelikle bu sınırların hangileri olduğuna bakılmalıdır.

¹¹²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/189-190.

Hız. Peygamber (sav), Harem Bölgesi'nin sınırlarını; “ هُنَّ لَهُنَّ، وَلَمَنْ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ ” “...bu yerler hac ve umre maksadıyla buradan geçecek olanlar içindir...”¹¹²⁶ buyurarak, Yemenliler için Yelemlem, Necdîler için Karn, Medineliler için Zülhuleyfe, Suriyeliler için Cuhfe şeklinde beyan etmişti. Iraklıların mîkatını ise Hz. Ömer Zâtürk olarak tayin etmişti.

Hız. Peygamber (sav), hareme hangi yönden gelinirse gelinsin bu mîkatlar ile onların hizasından ihrama girilmesi ve bu sınırların ihramsız geçilmemesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹²⁷ Bu şekilde sünnet ile beyan edilen mîkatlar ve onların sınırlarını ihramsız geçmenin yasak olduğu yine sünnet ile belirlendiği görülmektedir. Nitekim Hudeybiye umresi esnasında üzerinde elbisesi olduğu hâlde bir adam Hz. Peygamber'e (sav) gelerek ne yapması gerektiğini sormuştu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav) kendisine; “ أَمَا الْجِبَةُ ” “فاخلعها ” “üzerindeki cübbeyi çıkar”¹¹²⁸ buyurarak, elbisesini çıkarıp ihrama girmesi gerektiğini ve ancak bu şekilde Mekke'ye girebileceğini ifade etmiştir.¹¹²⁹

Ancak Hz. Peygamber (sav), Mekke'nin fethi esnasında başında miğferi¹¹³⁰ veya siyah sarığı¹¹³¹ olduğu halde harem sınırlarını ihramsız bir şekilde geçmiş ve Mekke'ye girmiştir.¹¹³² Savaş olma ihtimalinden kaynaklandığı¹¹³³ anlaşılan bu durumun aynı zamanda Hz. Peygamber'e has olduğu da belirtilmiştir.¹¹³⁴

Hız. Peygamber'in (sav) mîkatlerin ihramsız girilmeyeceğini beyan etmesinin yanında, bu şekilde hareket etmesi mezheplerin görüşlerine de yansımış ve bu konuda ihtilaf olmuştur. Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'nin fethi zamanındaki uygulamayı delil göstererek hac ve umre maksadı olmaksızın Harem'e ihramsız girilebileceğini savunurken;¹¹³⁵ Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre ise ihram,

¹¹²⁶ Buhârî, “Hac”, 7 (No: 1524); Müslim, “Hac”, 1181; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 9 (No: 1738); Nesâî, “Menâsik”, 23 (No: 2654); Dârimî, “Menâsik”, 5 (No: 1793).

¹¹²⁷ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/147-149; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1413-1415; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/56-58.

¹¹²⁸ Buhârî, “Umre”, 10 (No: 1789); Müslim, “Hac”, 1180; Nesâî, “Menâsik”, 29 (No: 2665).

¹¹²⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/174; Aynî, *Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 10/291-292.

¹¹³⁰ Buhârî, “Cezau's-Sayd”, 18 (No: 1846); Müslim, “Hac”, 1357; Ebû Dâvûd, “Cihad”, 127 (No: 2685); Tirmizî, “Cihad”, 18 (No: 1697); Nesâî, “Menâsik”, 107 (No: 2865); İbn Mâce, “Cihad”, 18 (No: 1825).

¹¹³¹ Müslim, “Hac”, 1358; Ebû Dâvûd, “Libas”, 23 (No: 4076); Tirmizî, “Libas”, 11 (No: 1739); Nesâî, “Menâsik”, 107 (No: 2866); İbn Mâce, “Cihad” 22 (No: 2822).

¹¹³² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/168; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1642-1643.

¹¹³³ Aynî, *Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 10/293-294.

¹¹³⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/314-315.

¹¹³⁵ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 7/181-182; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/70.

Harem Bölgesi'ne gösterilen saygının bir sembolüdür. Bu nedenle her ne sebeple olursa olsun Harem Bölgesi'ne ihramsız girilmemesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹¹³⁶

Harem Bölgesi'nin kutsallığı ve saygınlığı göz önünde bulundurulduğunda ihramsız girilmemesi daha isabetli olarak görülmektedir. Kaldı ki Hz. Peygamber'in (sav) Mekke'nin fethi zamanındaki hâlinin özel bir durumdan kaynaklandığı da bilinmektedir. Sünnettın bu şekilde menâsik konusunda hiçbir şeyi eksik bırakmayarak ihrama girilecek yerleri de tayin ettiği ve belirlediği bunun da sonucunda, mîkatın, hac ve umre niyetiyle ancak ihramlı girilebileceğini beyan ettiği görülmektedir.

3.3.11.1.5. Elbise Giyme ve Güzel Koku Kullanma Yasağı

İhram ile ilgili tüm ayrıntılar sünnet tarafından beyan edilmiştir. Bu nedenle Kur'ân'da ihram elbisesinin nasıl olması gerektiği, nelerin giyilmesinin yasak olduğu ve ihramlı iken güzel koku sürünmesiyle ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Sünnet ihram elbisesinin şeklini belirlediği gibi nelerin de giyilemeyeceğini beyan etmiştir.

Konuyla alakalı olarak İbn Ömer (ö.73/692) Hz. Peygamber'den (sav); “ لا تلبسوا القمص ولا السراويلات ولا العمامة ولا البرانس ولا الخفاف إلا أن يكون أحدٌ ليست له نعلان فليلبس الخفین ما أسفل من الكعبین ولا تلبسوا شيئاً من الثياب مسّه الورس ولا الزعفران ولا تنتقب المرأة الحرام ولا تلبس القفازين ”¹¹³⁷ “Gömlek, sarık, don, bornoz ve mest giymeyin. Ayakkabı bulamayan, topuklardan aşağı olacak şekilde mest giysin. Safran ya da alâ çehre çiçeğiyle boyanmış hiçbir elbise de giymeyin. Kadınlar ise peçe ve eldiven giymesin.”¹¹³⁷ nakleder. Böylece Hz. Peygamber'in (sav), ihramlı iken nelerin giyilemeyeceğini ve bunları giymenin yasak olduğunu beyan ettiği görülmektedir.

Hac ve umre maksadıyla ihrama giren birisinin dikişli elbise giymesinin yasak olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber (sav), *kamis*, *serâvil* ve *burnûs*, başa konan sarık yahut takke, ayağa giyilen *naleyn*'in (ayakkabı) giyilemeyeceğini belirtmiştir.¹¹³⁸ Tüm bunların da dikişli bir elbise olduğu görülür. Bunlardan *kamis*; gömlek gibi vücudun üst kısmına giyilen yakalı ve kollu veya yarım kollu giysi,¹¹³⁹

¹¹³⁶ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 2/137; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/315-316.

¹¹³⁷ Buhârî, “Hac”, 21 (No: 1542); Müslim, “Hac”, 1177; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 32 (No: 1823); Tirmizî, “Hac”, 18 (No: 833); Nesâî, “Menâsik”, 30 (No: 2666); İbn Mâce, “Menâsik”, 19 (No: 2929); Dârimî, “Menâsik”, 9 (No: 1799); Mâlik b. Enes, “Hac”, 3; Ahmed b. Hanbel, 9/340 (No: 5472)

¹¹³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/282-284; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1407-1408; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/119-120; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/235.

¹¹³⁹ Bkz. *kamis*; gömlek, vücudun üst kısmına giyilen kollu yahut yarım kollu, yakalı giysidir. (İbn Manzûr, “k-m-s”, 7/82.)

Servâil ‘sirvâl’in çoğulu olup; belden aşağı ve içten giyilen bir giysi türüdür.¹¹⁴⁰ Günümüzde giyilen don, şort, kapri, pijama ve pantolon bu tür giysilere örnek olarak verilebilir. *Burnûs*; başı örtecek şekilde kapüşonlu giysidir.¹¹⁴¹ İhramlı iken başın açık kalması gerektiğini vurgulayan Hz. Peygamber (sav), başa ne takke ne de sarık, ayağa ise ayak bileklerini örtecek şekilde ayakkabı giyilemeyeceğini de ifade etmiştir. Ancak ayakkabı bulamayan birisinin ise “*huf*” giyebileceğini, bunun da ayak bileklerinin görülecek kadar kesilmesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹⁴²

Hiz. Peygamber (sav) sadece erkeklerin değil kadınların da ihramlarını beyan ederek, bu konuda erkeklerden farklı olduklarını ve normal elbiseleri ile ihrama girebileceklerini ancak peçe “*تَنْتِيب*” ve eldiven “*الْقَفَّازِينَ*” giymelerinin yasak olduğunu bildirmiştir.¹¹⁴³ İhramlı iken dikişli elbise giyilmesinin yasak olduğu, bunun dışında dikişli olmayan peştamal, havlu gibi izâr ve ridânın ise giyilebileceğini bu şekilde sünnetle belirlenmiştir.

Hiz. Peygamber (sav) ihram öncesi temizliğin yapılması gerektiğini belirtmiş ve güzel koku sürünmüştür. Bununla ilgili olarak Hiz. Âişe (ö.58/678); “*كُنْتُ أُطَيِّبُ رَسُولَ اللَّهِ*”; “*İhrama girmeden önce Peygamber’e (sav) koku sürerdim...*”¹¹⁴⁴ buyurmuş ve ihrama girmeden önce güzel kokunun sürülebileceğini göstermiştir.¹¹⁴⁵ Ancak ihrama girdikten sonra ise güzel koku sürünmenin yasak olduğunu ise şöyle beyan etmiştir; İbn Ömer (ö.73/692), Hiz. Peygamber’in; “*وَلَا تَلْبَسُوا شَيْئًا*”; “*safran ya da alâ çehre çiçeğiyle boyanmış hiçbir elbise giymeyin*”¹¹⁴⁶ buyurduğunu aktarır. Hiz. Peygamber (sav) safran ve çehre çiçeğiyle boyanmış ihram giyilmemesi gerektiğini bildirmiştir.¹¹⁴⁷ Bu tür güzel kokuların vücuda da sürülmemesi gerektiği ve yasak olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁴⁸

¹¹⁴⁰ Bkz. *Sirvâl*; belden aşağı içten giyilen giysidir. (İbn Manzûr, “s-r-v-l”, 11/334.)

¹¹⁴¹ Bkz. *Burnûs*, kişinin başından aşağılara kadar sarkan uzunca bir takke şeklinde olup, İslâm’ın ilk yıllarında zâhid olanlar giyerdi. (Mes’ud, 196.)

¹¹⁴² Kâdî İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim bi-fevâ’id fi şerhi Şahihi Müslim*, 4/161; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/120; Aynî, *Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 9/230-232.

¹¹⁴³ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb*, 7/232-234.

¹¹⁴⁴ Buhârî, “Hac”, 18 (No: 1539); Müslim, “Hac”, 1189.

¹¹⁴⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buhârî*, 5/274-279; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1427.

¹¹⁴⁶ Buhârî, “Hac”, 13 (No: 1538); Müslim, “Hac”, 1177; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 32 (No: 1823); Tirmizî, “Hac”, 18 (No: 833); Nesâî, “Menâsik”, 31 (No: 2667); İbn Mâce, “Menâsik”, 19 (No: 2929); Dârimî, “Menâsik”, 9 (No: 1799); Mâlik b. Enes, “Hac”, 4; Ahmed b. Hanbel, 9/340 (No: 5472).

¹¹⁴⁷ Sahnûn, *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*, 2/122.

¹¹⁴⁸ Nevevî, *el-Mecmû’ şerhu’l-Muhezzeb*, 7/239-240; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/228; İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/140-143.

Nitekim Ya'lâ b. Ümeyye de (ö.60/679) Hz. Peygamber'in (sav); “ اَغْسِلْ عَنْكَ اَثَرَ ”
“الصُّفْرَةَ، اَوْ قَالَ اَثَرَ الْخُلُقِ” “*elbise ve bedenindeki kokuyu temizle ayrıca sarı boyadan da sakın*”¹¹⁴⁹ buyurduğunu nakleder ve erkeklerin ihram ile kadınların elbiselerine sürülmüş veya bulaşmış güzel kokuların bulunması durumunda ise giyilmemesi ve yıkanması gerektiğini bildirmiştir.¹¹⁵⁰

Sünnetin, ihram elbisesini beyan ettiği gibi bu konudaki yasakları da belirlemiştir. Bu elbisenin erkekler için dikişsiz dolayısıyla havlu, peştamal, izâr, ridâ vb. gibi elbiselerden olabileceği tayin edilirken, kadınların ihramlarının ise normal gündelik giydikleri elbise olduğu vurgulanmıştır. Ancak kadınların, ihramlı bulduklarının da yüzlerini örtmeleri ve eldiven giymelerinin yasak olduğu beyan edilmiştir. İhrama girerken temizlenip güzel kokular sürülebileceği ifade edilmiş, bunun yanında ihrama girdikten sonra ise güzel koku sürmenin de yasaklandığı ve bu yasağın hem kadınlar hem de erkekler için de aynı olduğu görülmektedir. Aynı şekilde güzel kokunun sadece ihram elbisesinde değil aynı zamanda vücuda da sürülmesinin yasaklandığı anlaşılmaktadır.

İhram, hac veya umrenin olmazsa olmaz şartıdır. Buna rağmen Kur'ân'da beyan edilmemiştir. Abdest olmadan namaz kılınmayacağı gibi ihramsız bir şekilde hac veya umre de yapılamamaktadır. Böylesine önemli bir menâsik konusunda Kur'ân'da bir bilginin yer almaması onun yapılmasını zorlaştırmaktadır. Örneğin, ihramın nasıl bir elbise olacağı, kadınların ve erkeklerin bu konuda farklı mı yoksa aynı mı olduğu bilinmemektedir. Aynı şekilde namaza başladıktan sonra yeme, içme ve konuşmanın namazı bozduğu, bu nedenle yasak oldukları bildirilmiştir. Çünkü bu fiillerin namaz ibâdetine zarar verdiği ve onu geçersiz kıldığı anlaşılmaktadır. Hac ve umre de ihramın yasaklarının bilinmesi aynı oranda bir zorunluluktur.

3.3.11.1.6. Evlenme Yasağı

İhramlının evlenmesinin yasak olup olmadığıyla ilgili Kur'ân'da herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Sünnete dayanan bu bilgiler de ise iki farklı durum söz konusudur. Hz. Peygamber (sav) ihramlının evlenmesinin yasak olduğunun beyan ederken diğer taraftan ihramlı iken de Hz. Meymûne ile evlendiği de belirtilmiştir. Bu nedenle öncelikle söz

¹¹⁴⁹ Buhârî, “Umre”, 10 (No: 1789); Müslim, “Hac”, 1180.

¹¹⁵⁰ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/165; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/38; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1410.

konusu hadisler verilecek, daha sonra bu hadislerin bir analizi yapılarak hangi sonuca varıldığı beyan edilecektir.

Abdullah b. Abbas (ö.68/687-688); “ تَزَوَّجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ مُحْرَمٌ، وَبَنَى ”
“Peygamber (sav) ihramda iken Hz. Meymûne ile evlendi, ihramdan çıktıktan sonra da zifaf yaptı”¹¹⁵¹ buyurarak Hz. Peygamber’in (sav) Hz. Meymûne ile ihramlı olduğu hâlde evlendiğini ve ihramdan sonra zifafa girdiğini belirtmektedir.

İbn Abbas’ın bu hadisine karşılık ihramlının evlenmesinin yasak olduğu konusunda şu hadisler bulunmaktadır.

Hız. Meymûne (ö.51/671); “ زَوَّجَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ حُلَّالٌ بِسَرِفٍ ”
“Peygamber (sav) Serif’te iken ikimiz de ihramdan çıktığımızda benimle evlendi ”¹¹⁵² şeklinde naklederek Hz. Peygamber’in (sav) kendisi ile Serif’te ihramdan çıktıktan sonra evlendiğini ifade etmektedir.

Süleyman b. Yesâr da, “ أَنْ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ مَيْمُونَةَ وَهُوَ حَلَالٌ ”
“Peygamber (sav), Meymûne ile ihramdan çıktıktan sonra evlendi”¹¹⁵³ buyururken, Hz. Osman ise (ö.35/656); “ لَا يُنْكَحُ الْمُحْرَمُ، وَلَا يُنْكَحُ، وَلَا يَخْطُبُ ”
“İhramlı, evlenmez, evlendirmez ve evlenmek için kız istemez”¹¹⁵⁴ buyurmakta ve ihramlı iken evlenmenin yasak olduğunu beyan etmektedir.

Hız. Meymûne, Süleyman b. Yesâr ve Hz. Osman’ın buradaki hadislerinde ihramlı iken evlenmenin yasak olduğu ifade edilmektedir. Ancak İbn Abbas’ın hadisinde ise Hz. Peygamber’in (sav) Hz. Meymûne ile ihramlı olduğu hâlde evlendiği ifade edilmiştir. Dolayısıyla İbn Abbas’ın hadisi ile Hz. Meymûne, Süleyman b. Yesâr ve Hz. Osman’ın hadisleri arasında bir tezatin olduğu görülmektedir. Bu nedenle söz konusu hadisleri değerlendirmeye tâbi tutmanın, çalışmamız ve hadis ilmi açısından önemli olacağı kanaatindeyiz.

Bu hadisleri değerlendirmeye geçmeden önce şunu belirtmek gerekir ki söz konusu hadislerin isnad bakımından sahih olduğu İbn Abbas’ın rivayetinin, Buhârî ve Müslim’de, Hz. Meymûne’nin rivayetinin Ebû Dâvûd ve Tirmizî de, Süleyman b. Yesâr’ın rivayetinin

¹¹⁵¹ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 12 (No: 1837); Müslim, "Nikâh", 1411.

¹¹⁵² Ebû Dâvûd, "Menâsik", 39 (No: 1841); Tirmizî, "Menâsik", 23 (No: 840).

¹¹⁵³ Tirmizî, "Hac", 23 (No: 842).

¹¹⁵⁴ Müslim, "Nikâh", 1409.

sadece Tirmizî’de, Hz Osman’ın rivâyetinin ise Müslim ve Ebû Dâvûd’da yer aldığı tespit edilmiştir.

Hiz. Peygamber’in (sav) Hiz. Meymûne ile evliliği hicrî yedinci yılda kaza umresinde gerçekleşmiştir.¹¹⁵⁵ Hudeybiye umresinin kazası için Mekke’ye giden Hiz. Peygamber’e (sav) amcası Hiz. Abbas baldızı Meymûne bint el-Hâris b.Hazn el-Hilâliyye (ö.51/671) ile evlenmesini teklif etmiş, Hiz. Peygamber (sav) bu teklifi kabul ederek evlenmiştir.¹¹⁵⁶ Bu evliliğin ihramlı olup olmadığı konusu ise görüldüğü gibi tartışmalı bir konudur. Çünkü İbn Abbas’ın naklettiği hadiste Hiz. Peygamber’in ihramlı olduğu belirtilirken, Hiz. Meymûne ve Süleyman b. Yesâr’da ihramdan çıktıktan sonra evliliğin gerçekleştiği ifade edilmektedir. Taberî, bu evliliğin veli yani vekâlet yolu ile gerçekleştiğini ve ihtilafında bundan kaynaklandığını belirtir.¹¹⁵⁷

Bu hadisleri analiz edecek olursak, İbn Abbas’ın bu rivayette yalnız kaldığını görmekteyiz. Nitekim İbn Abdülber, Hiz. Peygamber’in (sav) bu evliliği ihramdan çıktıktan sonra gerçekleştirdiğini, sahabenin büyük çoğunluğunda bunu kabullendiğini ve İbn Abbas’ın da bu rivayette yalnız kaldığını vurgular.¹¹⁵⁸ Kâdî İyaz ise, sahabenin büyüklerinin Hiz. Meymûne’nin hadisini kabul ettiklerini ve Hiz. Peygamber’in (sav) ihramlı değilken evlendiğini, bunun da âlimlerin çoğunluğunun görüşü olduğunu belirtir.¹¹⁵⁹

İbn Hacer, İbn Abbas’ın hadisini değerlendirirken, buradaki “*ihramlı iken*” ifadesini “haram aylar” şeklinde anlaşılabilirliğini ki böyle bir kullanımın da yaygın olduğunu belirtir.¹¹⁶⁰ Aynı değerlendirmeyi yapan Nevevî, Hz Osman’ın şehit edildiğiyle ilgili olarak

“قتلوا ابن عفان الخليفة محرماً” “*Halife Osman b. Affânı Harem’de iken öldürdüler (şehit ettiler)*” diyerek Medine haremindediği hâlde şehit edildiğini ifade eder.¹¹⁶¹ Ayrıca bu evlilik haram aylarda gerçekleştiği için İbn Abbas’ın burada ifade etmek istediği

¹¹⁵⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihaye*, 4/390.

¹¹⁵⁶ Muhittin Akgül, “Hz. Peygamber’in Evlilikleri Üzerine Bir İnceleme” 1/4 (Mayıs 1999), 7-8.

¹¹⁵⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî*, 15/330.

¹¹⁵⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî*, 15/328; Aynî, *‘Umdetu’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî*, 10/278-279.

¹¹⁵⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlû’l-Mu’lim bi-fevâ’id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/552.

¹¹⁶⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buĥârî*, 15/328.

¹¹⁶¹ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1694.

haram aylarda evlendiğidir.¹¹⁶² Zaten Hz. Meymûne de, Hz. Peygamber'in kendisi ile ihramdan çıktıktan sonra evlendiğini belirterek gerdeğe Serif'te girdiğini ifade eder.¹¹⁶³

Sahabenin çoğu Hz. Meymûne'nin hadisini kabul ederek bu evliliğin ihramdan sonra olduğunu belirtmektedir. Çünkü bu konuda Hz. Meymûne'nin bilgisinin daha doğru olması gerektiği vurgulanmaktadır.¹¹⁶⁴ Evlilik akdinin de kendisi ile gerçekleştiği, bu nedenle kendisinin de bu durumdan haberdar olduğu unutulmamalıdır.

Hz. Osman'ın naklettiği hadis ile ilgili olarak da, evlenme “تَزْوُجٌ” yerine nikâh “نِكَاحٌ” kelimesi ile ifade edilmiştir. Nikâh kelimesinin bir anlamının da bir araya gelme, zifaf yahut cinsel ilişki¹¹⁶⁵ olduğu, bu nedenle burada cinsel ilişki kastedildiği belirtilmiş olmakla beraber Nevevî, bunun doğru olmadığını zira hadisin devamında kız istemenin de bulunduğunu ve bu yorumun zorlama olduğunu ifade eder.¹¹⁶⁶

Ancak Nevevî, ihramlı iken evlenmenin yasak olduğunu şu şekilde izah eder: Hz. Ömer döneminde Tarif b. Müzenî'nin evlendiğini, bunu duyan Hz. Ömer'in ise kendisini bundan menettiğini aktarır. Tüm bunların sahabenin büyüklerinin olduğu bir dönemde gerçekleştiğini belirterek sahabelen hiç kimsenin itiraz etmediğini ve sükût etmesinin de bunu kabul etmeleri anlamına geldiğini ifade eder.¹¹⁶⁷

İbn Abbas'ın bir başka rivayetinde ise, “وَبَنَىٰ بِهَا وَهُوَ حَلَالٌ، وَمَاتَتْ بِسَرَفٍ” “Peygamber (sav) ihramdan çıktıktan sonra onunla (Hz. Meymûne) zifaf yaptı”¹¹⁶⁸ buyurulmakta ve duruma açıklık getirilmekte, nikâh akdinin ardından zifafın ihramlı olarak değil de ihramdan çıktıktan sonra gerçekleştiğini beyan etmektedir.¹¹⁶⁹ Buna göre Hz. Peygamber'in (sav) ihramlı iken Hz. Meymûne ile evlendiği ancak zifafa ihram sonrası girdiği anlaşılmaktadır.

Tahâvî, ihramlının evlenmesinin yasak olmadığını savunarak, Hz. Peygamber'in ihramlı iken evlendiğini ancak evlenmenin gerçekleşmesi durumunda ise gerdeğe ihram sonrası girilmesi gerektiğini belirtir.¹¹⁷⁰

¹¹⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/164.

¹¹⁶³ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/183.

¹¹⁶⁴ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7/257.

¹¹⁶⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "n-k-h", 2/625.

¹¹⁶⁶ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7/255-256.

¹¹⁶⁷ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzebe*, 7/256.

¹¹⁶⁸ Buhârî, “Megâzî”, 42 (No: 4258); Müslim, “Hac”, 1410; Tirmizî, “Hac”, 24 (No: 845).

¹¹⁶⁹ Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-Aḥvezi*, 3/580.

¹¹⁷⁰ Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, 4/304-305.

Mezhepler arasında ihtilaf konusu olan ihramlı iken evlenme konusunda Mâlikî, Şâfiî¹¹⁷¹ ve Hanbelî¹¹⁷² âlimleri, Hz. Osman'ın naklettiği hadisi delil göstererek ihramlının evlenmesinin yasak olduğunu söylerken Hanefî âlimleri ise Hz. Peygamber'in (sav) bu konuda uygulamasının bulunduğunu, bu nedenle de ihramlının evlenmesinin yasak olmadığını belirtmişlerdir.¹¹⁷³

Tüm izahatlardan sonra şunu ifade edebiliriz: Evlenme akdinin ihrama zarar vermediğini fakat cinsel ilişkinin hem hac hem de umrede ihramda iken zarar verdiğini belirtmeliyiz. Buradan hareketle ihramlı iken yapılacak evlenme akdi sonunda eğer gerdeğe girilecekse bunun sıkıntı doğuracağı, dolayısıyla ihram yasaklarını ihlal edeceği âşikârdır. Ancak evlenme akdi gerçekleşir ve gerdeğe ihramdan sonra girilirse herhangi bir problemin olmayacağını belirtmemiz mümkündür. Netice itibariyle Hz. Peygamber'in (sav) uygulaması bizim için büyük bir önem arz etmektedir. Bu durumda ihramlı için evlenme yasağının olmadığını ve Hanefî mezhebinin bu konudaki görüşünün daha isabetli olduğunu ifade edebiliriz.

3.3.11.2. Harem Bölgesi ile İlgili Yasaklar

Mekke ve çevresi Kur'ân'da saygıya layık,¹¹⁷⁴ mukaddes bir yer olarak kabul edilmiş ve “*Harem*”¹¹⁷⁵ şeklinde ifade edilmiştir. İşte bu nedenle Harem Bölgesi'nde haksızlık yapanların cezalandırılacağı¹¹⁷⁶ vurgulanmıştır. Bunun dışında harem bölgesinin ne sınırları belirtilmiş ne de burada neyin yasak olduğu izah edilmemiştir. Buranın sınırlarını belirleyen sünnet aynı zamanda burada yapılması yasak olan şeyleri de beyan etmiştir.

Ebû Şüreyh Hz. Peygamber'in (sav); “*Şüphesiz Allah, Mekke şehrini haram kılmıştır, onu haram kılan insanlar değildir. Bu nedenle Allah'a ve ahiret gününe iman eden hiç kimsenin burada kan dökmesi ve ağacı kesmesi helal değildir. Şayet bir kimse burada yani Mekke'de Peygamber'de (sav) savaştı diyerek caiz olduğunu iddia etmesin.*

¹¹⁷¹ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7/251-257.

¹¹⁷² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/163-164.

¹¹⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/355.

¹¹⁷⁴ Âl-i-İmrân 3/96.

¹¹⁷⁵ el-Kasas 28/57; el-Ankebût 29/67.

¹¹⁷⁶ el-Hac 22/25.

Çünkü Allah, yalnız Peygamber'e (sav) bir günün bir saati için izin vermiş ardından da eski haramlığına dönmüştür."¹¹⁷⁷ buyurduğunu aktarır.

Hz. Peygamber (sav), Mekke Harem'in kutsallığını ifade ederek burada savaş yapılamayacağını ve ağaçlarının bile kesilmesinin yasak olduğunu beyan etmiştir.¹¹⁷⁸ Ayrıca Mekke'nin fethi esnasında kendisine özel bir iznin verildiğini bildirerek¹¹⁷⁹ hiç kimsenin bahane ederek burada savaşmaya kalkışmaması gerektiğini izah etmiştir.¹¹⁸⁰ Böylece Hz. Peygamber (sav) Mekke'nin fethi esnasındaki duruma açıklık getirerek kendisine has kılınan durumdan bir başkasının faydalanamayacağını belirtmiştir.

Abdullah b. Abbas'ın (ö.68/687) naklettiği bir diğer hadiste ise Hz. Peygamber (sav); *"Mekke'nin yaş otu koparılmaz, ağacı kesilmez, av hayvanları korkutulup ürkütülmez ve yitiği de alınmaz. Ancak bu yitiği bir sahibine vermek üzere muhafaza etmek üzere alınabilir. Bunun üzerine Abbas; Ey Allah'ın Resulü, İzhır otu hariç olsun. Çünkü evlerimiz ve kabirlerimiz için kullanma ihtiyacı duyuyoruz. Peygamber'de (sav), İzhır otu müstesnadır."*¹¹⁸¹ buyurmuştur.

Hz. Peygamber (sav), sadece hac menâsikinin yanında bu bölgenin kutsallığıyla ilgili bazı düzenlemeler de getirmiştir. Bu düzenlemeler içerisinde Harem Bölgesi'nin ağaçlarının kesilmesi, yitik malın alınması¹¹⁸² ve hayvanların korkutulması ile öldürülmelerinin yasak olduğu görülmektedir.¹¹⁸³ Bu düzenlemenin, hac ve umre ibâdetinin güvenli bir şekilde yapılmasına yönelik bir adım olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim Müslümanlar yılın belirli günlerinde burada toplanarak hac menâsikini yerine getirirken, yılın diğer zamanlarında ise umreyi eda edebilmektedirler. Uzak mesafelerden geliş ve gidişlerle, konaklama esnasında güvenliğin sağlanması büyük önem arz eder. Çünkü güvenin olmadığı yerde huzurlu bir şekilde ibâdet yapılamaz. Bunun sağlanması için de sünnetin bir düzenleme getirdiği görülmektedir. Kur'ân'da Mekke ve çevresi için sadece saygıya layık ve değerli bir yer olduğu ifade edilmiştir. Sünnet ise değerli ve saygıya layık olan bu kutsal belde de savaşılmaması gerektiğini,

¹¹⁷⁷ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 8 (No: 1832); Müslim, "Hac", 1353; Tirmizî, "Hac", 1 (No: 808); Nesâî, "Menâsik", 111 (No: 2873); Ahmed b. Hanbel, 45/140 (No: 27164).

¹¹⁷⁸ Aynî, 'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî, 10/268-269.

¹¹⁷⁹ Mübârekpûri, Tuhfetü'l-Ahvezi, 3/537.

¹¹⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Fetihu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî, 6/136-141.

¹¹⁸¹ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 9 (No: 1833); Müslim, "Hac", 1355; Nesâî, "Menâsik", 110 (No: 2871); İbn Mâce, "Menâsik", 103 (No: 3109).

¹¹⁸² Hatipoğlu, Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi, 8/430-432.

¹¹⁸³ Nevevî, el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc, 9/1638-1639.

ağaç, bitki ve yaş otların koparılmamasının ve yitik malın alınmasının dahi yasaklandığını beyan etmiştir. Böylece büyük bir organizasyon şeklinde gerçekleşen bu ibâdetin mekânının korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

3.3.11.3. Cezalar

İhram yasaklarının ihlali dinî literatürde “cinâyat” olarak adlandırılır.¹¹⁸⁴ Bu cinayetlerin ihlali sonucu müeyyide olarak bedenî ve mali bazı mükellefiyetler öngörülmüştür. Bu müeyyideler, yasağın ve ihlalin ağırlık derecesine göre hac veya umrenin fâsit olup kazası, kurban kesme, bedelini ödeme, oruç tutma, sadaka verme ve fide (fitir sadakası) kadar bağışta bulunma gibi farklı sonuçlar doğurur.

Kur’ân’da cezalarla ilgili olarak; “...Sizden kim böyle bir hayvanı kasten öldürürse öldürdüğüne denk bir evcil hayvanı ceza olarak öder...”¹¹⁸⁵ buyrulmuş ve ihramlı iken öldürülen hayvanların mislinin verilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Av hayvanlarının ihramlı iken avlanması durumunda ise bedelinin verilmesi gerekmektedir.¹¹⁸⁶ Bu bedelin tayini, evcil hayvanlara göre tayin edilir¹¹⁸⁷ çünkü âyette “...aranızdan adalet sahibi iki kişi takdir eder...” ifade edilerek bu kişilerce tespit edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹¹⁸⁸ Bu nedenle bu konuda uzman, adaletli ve bilgili olanların av hayvanlarını evcil hayvanlara göre kıyaslayarak¹¹⁸⁹ ya da kıymeti tahsis cihetine gidilerek belirlenir.¹¹⁹⁰

Bir başka âyette de, “...Fidye olarak da oruç tutsun veya sadaka ya da kurban kessin...”¹¹⁹¹ buyrulurken ihramda iken tıraş olan birisinin oruç, sadaka ve kurban kesmesi gerektiği belirtilmiştir.¹¹⁹²

Bu âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla ihram yasaklarıyla ilgili cezaların, kurban kesme, öldürülen hayvanın bedelini ödeme, oruç tutma ve sadaka verme olduğu

¹¹⁸⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*, 1/229.

¹¹⁸⁵ el-Mâide 5/95.

¹¹⁸⁶ Cessâs, *Ahâkâmü’l-Kur’ân*, 4/142-143.

¹¹⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/294.

¹¹⁸⁸ Ebû’l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî Muḳâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü’l-Kebîr (Tefsîru Muḳâtil b. Süleymân)*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâr İhyâ’ et-Turasi, 2002), 1/504.

¹¹⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahihi’l-Buḳârî*, 6/93-94.

¹¹⁹⁰ Ebû Câ’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî Tahâvî, *Ahâkâmü’l-Kur’ân*, ed. Saadettin Ünal (İstanbul: İSAM Yayınları, 1998), 2/277-278.

¹¹⁹¹ el-Bakara 2/196.

¹¹⁹² Cessâs, *Ahâkâmü’l-Kur’ân*, 1/350-352.

anlaşılmaktadır. Ancak âyetlerde sadece cezaların neler olduğu belirtilmiş, bunun dışında, kesilecek kurbanın hangi tür hayvanlardan olacağı, av cezası ile ilgili olarak mislinin ne olacağı, tutulacak olan orucun kaç gün olduğu, verilecek sadakanın miktarı gibi ayrıntılar ise belirtilmemiştir. Sünnetin beyan ettiği bu cezaları şu şekilde göstermemiz mümkündür:

Hac veya umrenin fâsit olmasına sebep olan şey cinsel ilişkidir. Kur'ân'da; “فَلَا رَفَثَ...*kadına yaklaşmak yoktur...*”¹¹⁹³ şeklinde ifade edilerek belirtilmiştir. Ancak bu fiil ne zaman gerçekleşirse hac ve umre bozulur konusunda ise beyanata yer verilmemiştir. Bu konuda sünnet, ihrama girildikten ve hac için ilk tahallül gerçekleşmeden ve umre içinde ihramdan çıkmadan önce cinsel ilişkiye girme, hac veya umrenin fâsit olacağını beyan ederek bunun da sonucunda kazasının gerekeceği belirtilmiştir.¹¹⁹⁴

İkinci tahallül gerçekleşmeden, yani Arafat vakfesinden sonra Akabe cemresine taş atıp, tıraş olmadan önce cinsî münasebetten dolayı ceza olarak bir bedene kesmek gerekir.¹¹⁹⁵ Bu konuda İbn Abbas'a bir adam Arafat'a çıkmadan Mina'da iken eşiyle ilişkiye girdiğini sormuş, bunun üzerine kendisine; “فَأَمْرُهُ أَنْ يَنْحَرَ بَدْنَةً” “*kurban olarak bir deve kesmesi gerekir*”¹¹⁹⁶ cevabını vermiştir. İbn Abbas'ın bu fetvasına sahabeden itiraz gelmediği gibi karşı çıkan da olmamış, bilakis bu konuda âlimler arasında ittifakın olduğu görülmüştür.¹¹⁹⁷

Yine Hudeybiye umresi esnasında Kâ'b b. Ucre (ö.52/672), başında bulunan bitlerin kendisine zarar verdiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber (sav); “اخْلِقْ رَأْسَكَ، ” “*Tıraş ol ve sonra da üç gün oruç tut yahut altı fakiri doyur veya bir kurban kes*”¹¹⁹⁸ buyurmuştur. Bu cezaların, tutulacak oruç olarak üç gün, verilecek sadakanın altı fakiri doyuracak kadar ve kesilecek kurbanın da küçükbaş bir hayvan (keçi) olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁹⁹

Sünnetin beyan ettiği kurban cezası “bedene ve dem” şeklinde iki çeşit olmaktadır. Bunlardan bedene, *büdn* kökünden türemiş bir isim olup “semirmek” anlamında

¹¹⁹³ el-Bakara 2/197.

¹¹⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/551.

¹¹⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/238.

¹¹⁹⁶ Mâlik b. Enes, “Hac”, 50.

¹¹⁹⁷ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 7/335.

¹¹⁹⁸ Buhârî, “Cezau's-Sayd”, 5 (No: 1814); Müslim, “Hac”, 1201.

¹¹⁹⁹ Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*, 4/212; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1442; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 10/214-218.

büyükbaş hayvanlara¹²⁰⁰ denmekte ve genel olarak da deve kastedilmektedir.¹²⁰¹ Dem, ise küçükbaş (koyun veya keçi) hayvanlara denilmektedir.¹²⁰² Nitekim hadislerde de böyle bir kullanım olduğu görülmektedir.¹²⁰³

Verilecek sadakanın miktarıyla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) “لِكُلِّ مَسْكِينٍ مِنْ طَعَامٍ” “her bir fakire yarım dirhem vererek doyur”, sadaka olarak her kişiye “يَصْنَفُ صَاعٍ” “yarım dirhem”, başka bir rivayette de aynı anlamda “فَرَقًا” geçmektedir.¹²⁰⁴ Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) verilecek sadakanın yarım dirhem olması gerektiğini bu şekilde ifade ederek beyan etmiştir. Fidyeye olan yarım dirhem ise, bir fakire günlük yetecek gıdadır.¹²⁰⁵ Bunun miktarı fakihlerin bir kısmına göre bir veya iki müd buğday (1.664 gr),¹²⁰⁶ diğer bir kısmına göre ise bir fitre miktarıdır.¹²⁰⁷

Mezhepler arasında işlenen ihram yasağının muhayyerliği ve cezaların nerede ödeneceği konusunda ihtilaf bulunurken,¹²⁰⁸ kara hayvanlarının kasten veya yanlışlıkla avlanması durumunda ceza açısından bir farkın olmadığı konusunda ise ittifakın olduğu görülür.¹²⁰⁹ Ayrıca süslenme, koku sürünme, giyinme, tıraş olma türündeki yasakların ihlal edilmesi durumunda ihlalin ciddi boyutta olması durumunda dem, yani koyun veya keçi kurban edilmesi,¹²¹⁰ değilse fidye ödenmesi,¹²¹¹ küçük çaptaki ihlallerde ise sadaka verilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir.¹²¹² Buna göre hangi tür ihlalin hangi ağırlıkta sayılacağı mezhepler arasında ayrıntılara inen geniş bir tartışma konusudur.

¹²⁰⁰ Bedene, Arapça’da “semirmek” anlamındaki büdn kökünden türeyen bir isim olup büyükbaş hayvanlar için kullanılır. Kurban olarak kesilen küçükbaş hayvanlara da dem denir. (Abdülaziz Bayındır, “Bedene”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/302.)

¹²⁰¹ Ebü'l-Bekâ, "b-d-n", 246.

¹²⁰² Dem, Sözlükte “kan” anlamına gelen ve kan akıtmak suretiyle gerçekleştirilen kurban kesimi için mecazi olarak kullanılan dem, hac ve umre sırasında ibadet maksadıyla veya bir vâcibin terki, geciktirilmesi yahut bir ihram yasağının çiğnenmesine ceza olarak kesilen koyun, keçi, yedide bir deve veya sığırı ifade eder. Nitekim hacla ilgili hadislerde dem bu anlamda kullanılmıştır. (Rahmi Yaran, “Dem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/147.)

¹²⁰³ Buhârî, “Hac”, 37 (No: 1572); Tirmizî, “Hac”, 76 (No: 916).

¹²⁰⁴ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şâhihi Müslim b. el-Haccâc*, 8/1442.

¹²⁰⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi Şâhihi'l-Buhârî*, 6/83-85.

¹²⁰⁶ Bir Müd: ¼ Sa’a eşit bir ölçü birimi yani, 832 gr’dır. Dolayısıyla 2 (iki) Müd; 1.664 gr’dır.

¹²⁰⁷ Salim Öğüt, “Fidyeye” (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/55.

¹²⁰⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*, 1/549.

¹²⁰⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur’ân*, 2/273.

¹²¹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'u 'ş-şanâ'i' fî tertibi 'ş-Şerâ'i'*, 3/227.

¹²¹¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/329.

¹²¹² Başnefer, *El-Muğni fî Fıkhi'l-hacc*, 121-122.

3.3.12. İhsar ve Fevat

İhsar; sözlükte, “alı koymak, menetmek ve engellemek” gibi anlamlara gelir.¹²¹³ Terim olarak ise, hac veya umre yapmak üzere ihrama girildikten sonra, herhangi bir sebeple hac için vakfe, umre için tavaf yapma imkânının ortadan kalkması demektir; alıkonulan kimseye de muhsâr denir.¹²¹⁴

Kur’ân’da *hasr* kökünün bazı türevleri¹²¹⁵ ile beraber bu kökten türeyen ihsar kelimesi de hac ve umreye başlayıp bundan engellenenlerin kurban göndermesini emreden âyette fiil kalıbıyla; “وَأْتُمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَحْلِفُوا” “*Hacci ve umreyi Allah için eksiksiz yerine getirin; engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşincaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin...*”¹²¹⁶ şeklinde kullanılmıştır.

Âyette “أُحْصِرْتُمْ” “engellenirseniz” ifadesi ile ihsar’dan bahsedilmekle¹²¹⁷ beraber engellenme durumunun nasıl olduğu veya hangi durumların ihsar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemiştir. Bu nedenle önce ihsarın nasıl gerçekleştiğine kısaca değinilecek, ardından sünnetin bu konudaki hükümleri ele alınacaktır.

Hz. Peygamber (sav) hicretin altıncı yılında rüyasında Kâbe’yi tavaf ettiğini görmüş ve Zilkade ayında umreye gitme kararı almıştı.¹²¹⁸ Bunun üzerine yanında hedy kurbanını da getirerek muhacir, ensar ve bazı Arap kabileleriyle beraber Medine’den ayrılmış, Zülhuleyfe’de umre için ihrama girmişti. Bu şekilde hareket eden Hz. Peygamber (sav) savaşmak niyetinde olmadığını göstermek üzere yola çıktığında Mekkelilere bu konuda haber de göndermişti. Ancak Müşrikler, Hz. Peygamber’le (sav) beraber gelen umre kafilesini Hudeybiye’de durdurarak Mekke’ye ve Mescid-i Haram’a girmelerine müsaade etmediler ve bu konuda gerekirse savaşabileceklerini bildirdiler. Müslümanlar ile Müşrikler arasında müzakereler başladı. Hz. Peygamber (sav), Kâbe’yi ziyaret etmek istediğini ve niyetinin savaşmak olmadığını; Mekke’nin kutsal, dolayısıyla burada kan dökmenin de haram olduğunu bildirmesine rağmen Müşrikler kararlarından

¹²¹³ Râgıp el-İsfahânî, "h-s-r", 238; İbn Manzûr, "h-s-r", 4/193; Firûzâbâdî, "h-s-r", 2/9; Zebîdî, "h-s-r", 11/24-25.

¹²¹⁴ Ebü'l-Bekâ, "h-s-r", 54-55.

¹²¹⁵ Bkz. Âl-i İmrân 3/39; Nisâ 4/90; İsrâ 17/8.

¹²¹⁶ el-Bakara 2/196.

¹²¹⁷ Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/400-405; Fahreddin er-Râzî, *Meftâihü'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 5/157-161; Kurtubî, *el-Câmi‘ li Ahkâmi'l-Kur‘ân*, 2/272-283.

¹²¹⁸ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/454.

vazgeçmediler.¹²¹⁹ Devam eden müzakerelerin ardından Hz. Peygamber (sav) Müşriklerle bir antlaşma imzaladı.¹²²⁰ İslâm tarihinde Hudeybiye Antlaşması olarak bilinen bu antlaşmaya,¹²²¹ göre, Müslümanlar bu yıl umre yapmayarak Medine'ye geri dönecek, umreyi bir yıl sonra gerçekleştireceklerdi. Umre ye geldiklerinde ise Mekke'de sadece üç gün kalabilecek ve bu süre zarfında da hiçbir Mekkeli onlarla görüşmeyecek, yanlarında sadece yolcu kılıcı bulunduracak, ayrıca Mekke'den ayrılınca kendileriyle beraber gitmek isteyen hiç kimseyi alamayacaklardı.¹²²²

Umre için ihram giren fakat Müşriklerin engellemesi sonucu Kâbe'ye gidemeyen ve umrelerini yapamayan Müslümanlar için ihsar meydana geldi. Bunun üzerine, “engellenirseniz kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Kurban, mahalline ulaşıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin...”¹²²³ âyeti nâzil oldu. Âyette, ihsar sonucu kurban kesilmesi ve kurban yerine ulaştıktan sonra tıraş olunabileceğinden söz edilmektedir. Ancak Müslümanlar böyle bir durumla ilk defa karşılaştıklarından ne yapacaklarını ve âyette ifade edilen şekliyle bu hükmü nasıl uygulayacaklarını bilemediler.

Bu konuda Enes b. Mâlik (ö.93/711), Hz. Peygamber'in (sav); “فَنَحَرَ هَدْيِيَهُ وَحَلَقَ رَأْسَهُ ” بِالْحَدْيِيَّةِ ” “...Hudeybiye'de kurbanını keserek, tıraş oldu.”¹²²⁴ uygulamasını nakletmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) önce kendi kurbanını keserek, ardından da tıraş olup ihramdan çıkarak bu konuda nasıl hareket edilmesi gerektiğini uygulamalı bir şekilde göstermiştir.¹²²⁵ Kur'ân'da ifade edilen bu hükmün de bu şekilde sünnet ile beyan edildiği görülmektedir.

Netice itibariyle ihsar durumuyla karşılaşılması durumunda kurban kesilmesi, daha sonra ihramdan çıkılması gerektiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kurban kesilmeden ihramdan çıkılamayacak ve tıraş olunamayacaktır. Çünkü ihsarın gerçekleşebilmesi için ihrama girilmiş olması gerektiği gibi ayrıca ortaya çıkan alıkoyucu sebebin de haccı veya umreyi tamamlamaya yetebilecek bir süreden önce ortadan kalkacağından da ümit kesilmiş olması gerekir.

¹²¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 2/454; Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/633.

¹²²⁰ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 196-199.

¹²²¹ Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzî*, 2/624.

¹²²² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 199.

¹²²³ el-Bakara 2/196.

¹²²⁴ Buhârî, “Hac”, 117 (No: 1712), “İhsar”, 1 (No: 1806).

¹²²⁵ Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 6/62-64; Aynî, *Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 10/49-55.

Hacda Arafat vakfesinden ve ifâza tavafından, umrede tavaftan alıkonan kimsenin muhsâr sayılacağı üzerinde görüş birliği bulunsa da haccın iki rûknünün sadece birinden veya diğer menâsikten alıkonmanın ihsar sayılıp sayılmayacağı ya da hangi safhadan itibaren sayılacağı fakihler arasında ihtilaf konusu olmuştur.¹²²⁶ Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde, umre yaparak ihramdan çıkılabileceği ancak ihramdan çıkışın ihsar dolayısıyla olduğu için kurban kesilmesi gerektiği görüşü hâkim iken,¹²²⁷ Hanbelî mezhebinde ise ihsar durumunda bir kimsenin hac niyetini feshederek umreye çevirebileceği ve kurban kesmeden ihramdan çıkabileceği vurgulanmıştır.¹²²⁸ Hanefî mezhebine göre ise Arafat vakfesinden alıkonulduğu halde ifâza tavafından alıkonulmayan kimse muhsâr sayılmayıp bu kimse umre yapıp ihramdan çıkabilir.¹²²⁹

İhsarın sadece savaş durumu değil başka şekillerde de olabileceğini Hz. Peygamber (sav) beyan etmiştir. Bu konuda Haccâc b. Amr el-Ensârî, Hz. Peygamber'in (sav); “ من كُسِرَ أو عَرَجَ أو مَرَضَ فَقَدْ حَلَّ وَعَلَيْهِ الْحُجُّ مِنْ قَابِلٍ ” “ eğer, birisinin bir tarafı kırılır, ayağı sakatlanır yahut hastalanırsa ihramdan çıkar ve bir sonraki yıl ise kazasını yapar.”¹²³⁰ buyurduğunu aktarır. Buna göre Hz. Peygamber (sav), kişinin ayağının kırılması, sakatlanması veyahut hastalanması sonucu hac yapamayacak olursa muhsir olduğunu beyan etmiştir. Dolayısıyla kurbanı keserek ihramdan çıkabileceği anlaşılmaktadır.

Kur'ân'da ihsardan bahsedilmiş ancak fevattan bahsedilmemiş, Fevat ile ilgili hükümler sünnet ile belirlenmiştir. Fevat, sözlükte, “yitirmek, zamanını kaçırmak” anlamındadır;¹²³¹ hac terimi olarak ise, haccetmek üzere ihrama giren bir kimsenin Arafat vakfesine yetişememesi demektir.

Fevat sünnette şu şekilde beyan edilmiştir: Vedâ haccı esnasında Necidliler Hz. Peygamber'e (sav) gelerek Arafat'a yetişmeyenin durumunu içlerinden Abdurrahman b. Ya'mer ed-Deylî'nin (ö. 89/708) sormasını istemişlerdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “ الْحُجُّ يَوْمَ عَرَفَةَ مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ فَتَمَّ حَجُّهُ ” “Hac Arafat'tır (yani Arafat'ta Arefe günü bulunmaktır). Müzdelife gecesinde sabah olmadan Arafat'a yetişenin haccı

¹²²⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l muktesid*, 1/528-530.

¹²²⁷ Sahnûn, *el-Müdevenetü'l-kübrâ*, 2/213; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Muhezzeb*, 8/216.

¹²²⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/196.

¹²²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/214.

¹²³⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 44 (No: 1862-1863); Tirmizî, “Menâsik”, 96 (No: 940); Nesâî, “Menâsik”, 103 (No: 3829); İbn Mâce, “Menâsik”, 85 (No: 3078).

¹²³¹ İbn Manzûr, “f-v-t”, 2/69; Zebidî, “f-v-t”, 5/33.

tamdır”¹²³² buyurmuş ve haccın Arafat olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle Arafat’a yetişmeyen haccının olmayacağını ifade etmiştir.

Urve b. Müderris et-Tâi de Hz. Peygamber’e (sav) gelerek; “*Ey Allah’ın Resulü, ben Tayy dağlarından geliyorum. Hem hayvanlarımı hem de kendimi yordum. Vallahi yol boyunca geçtiğim tüm dağlarda vakfe yaptım. Benim haccım oldu mu?*” sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “*من صَلَّى الغداةَ ها هنا معنا وقد أتى عرفَةَ قبل ذلك فقد قضى*” “*Kim bizimle beraber sabah namazına yetişir öncesinde ise gündüz veyahut geceleyin Arafat’a gelmiş olursa haccı tamam olmuştur.*”¹²³³ diye buyurmaktadır. Burada da Hz. Peygamber (sav) Arafat’ta bulunulması gerektiğini belirtmiştir.

Haccın en önemli rüknünün Arafat’ta vakfe olduğunu beyan eden Hz. Peygamber (sav), vakfeye yetişmeme durumunda ise o yılın haccının kaçırılmış sayılacağını, yani böyle bir durumda fevat’ın gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber (sav); “*مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةٍ جَمَعَ*” “*Müzdelife gecesinde sabah namazından önce...*”¹²³⁴ buyurarak fevatın Arafatın kaçırılması ile gerçekleştiğini izah etmiştir.¹²³⁵ Vakfeye yetişmeme durumunda da haccın kaçırıldığı ve daha sonraki yıllarda kaza edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, Kur’ân’da ihsar’dan bahsedildiği ancak fevattan ise söz edilmediği anlaşılmaktadır. Ancak hem ihsarın hem de fevatın uygulama ve ayrıntıları yine sünnetle belirlendiği görülmektedir. Zira ihsar karşısında ne yapacaklarını bilemeyen Müslümanlara, bunu uygulamalı bir şekilde gösterirken, fevatın gerçekleşmesi durumunda ise ne yapacaklarını yine Hz. Peygamber (sav) beyan etmiştir. Dolayısıyla, sünnetin teşrî yetkisiyle hüküm koyduğu ve Kur’ân’da ayrıntılı bir şekilde ifade edilmeyen ibâdetleri de beyan ettiği görülmektedir.

3.4. Hadislerde Hac İbadetine Sağlanan Kolaylıklar

İbâdetler imanın dışı yansıması olup Kur’ân ve Sünnet ile tespit edilmiş ve belirlenmişlerdir. İnsanı yeryüzünün halifesi olarak yaratan yüce Allah ibâdetleri

¹²³² Ebû Dâvûd, “Menasik”, 68 (No: 1949).

¹²³³ Ebû Dâvûd, “Menasik” 68 (No: 1950); Tirmizî, “Hac”, 57 (No: 889); Nesâî, “Menasik”, 211 (No: 3036).

¹²³⁴ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 69 (No: 1949).

¹²³⁵ Hattâbî, *Me’âlimü’s-Sünen*, 1/916-917.

insanoğlunun doğasına uygun bir şekilde vaz' etmiş, bu ibâdetlerin uygulayıcısı olan Hz. Peygamber (sav) de aynı¹²³⁶ şekilde hareket etmiştir.

Dolayısıyla İslâm'daki ibâdet anlayışı insanların kaldıracağı boyutta olup orta yolludur. Çünkü kolaylık, İslâm'ın evrensel ilkelerinden birisidir. Nitekim Kur'ân'da; *"Allah, hiçbir kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz..."*¹²³⁷, *"...Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez..."*¹²³⁸ ve *"...(Allah) dinde üzerinize hiçbir güçlük yükledi..."*¹²³⁹ buyrularak buna işaret edilmiştir. Dolayısıyla evrensel olan İslâm dinin kolaylık dini olduğu vurgulanmıştır.

Hız. Peygamber (sav) de bu konuda; *"Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız"*¹²⁴⁰, *"size bir şey emrettiğimde, gücünüz yettiği oranda yerine getiriniz, bir şey yasakladığımda da ondan kaçınız."*¹²⁴¹ buyurmak suretiyle İslâm dininin insanları zor, meşakkat ve sıkıntıya sokmak için gelmediğini, insanın fitratına uygun bir şekilde olduğunu belirtmiştir.

Gündüzleri oruç tutup, geceleri de ibâdet eden, bunun sonucunda ailesini ihmal eden Abdullah b. Amr b. Âs'a (ö.65/684) Hz. Peygamber (sav); *"öyle yapma, bazen oruç tut bazen de tutma, bazen uyu, bazen de ibâdete kalk. Çünkü bedeninin senin üzerinde bir hakkı olduğu gibi, gözlerinin, eşinin ve ziyaretçilerin de hakkı vardır."*¹²⁴² buyurmuştur. Bu şekilde bir uyarıda bulunan Hz. Peygamber (sav) kişinin sorumluluklarını beyan ederek, hayatın normal işleyişinin bozulmasını engellemeye çalışmıştır.

Bu açıklamalar ışığında İslâm dininin evrensel bir din olduğunun anlaşıldığını belirtmekte fayda vardır. İbâdetleri insanın fitratına uygun bir şekilde tanzim etmiş, onların yüklenemeyeceği şeylerle de sorumlu tutmamıştır. Aynı zamanda dinin pratiğini oluşturan ibâdetler konusunda da bazı kolaylıklar sağlamıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in (sav) hem teşrî yetkisini hem de eğitimci yönünü göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Nitekim Kur'ân'da İslâm'ın kolaylık dini olduğundan ve bazı kolaylıklardan bahsedilmiş ise de ibâdetlerin ayrıntıları Kur'ân'ın pratiğe yansımaları sünnet tarafından belirlenmiştir.

¹²³⁶ Bkz. en-Nisâ, 4/28; Meryem 19/97; Tâhâ 20/1-2; Kamer 54/17.

¹²³⁷ el-Bakara 2/286.

¹²³⁸ el-Bakara 2/185.

¹²³⁹ el-Hac 22/78.

¹²⁴⁰ Müslim, "Cihad", 1732; Ebû Dâvûd, "Edeb", 20 (No: 4835); Ahmed b. Hanbel, 32/472 (No: 19699).

¹²⁴¹ İbn Mâce, "Sünne", 1 (No: 1).

¹²⁴² Buhârî, "Savm", 55 (No: 1975), 56 (No: 1976), 57 (No: 1977), 58 (No: 1978), "Nikâh", 89 (No: 5199), "Edeb", 84 (No: 6163); Müslim, "Sıyâm", 1159; Nesâî, "Sıyâm", 76 (No: 2388).

Kur'ân'da bazı ibâdetlerle ilgili olarak birtakım kolaylıklardan bahsedilmiş, bazılarından ise söz edilmemiştir. Örneğin namaz ve oruç gibi ibâdetlerle ilgili bazı kolaylıklara değinilmiştir. Namazla ilgili sefere çıkıldığında¹²⁴³ ve düşman korkusu olduğunda namazın kısaltılarak kılınabileceğinden söz edilmiştir.¹²⁴⁴ Oruç ibâdetinde de hasta ve yolcu olanların oruçlarını ne şekilde tutacaklarından bahsedilmiştir.¹²⁴⁵ Ancak hac ibâdetiyle ilgili kolaylıklara ise Kur'ân'da değinilmemekte, bu kolaylıklar tamamen sünnete dayanmaktadır.

Sünnetin hac ibâdeti konusunda sağladığı bu kolaylıkları, haccın ömürde bir defa yapılması, haccı bedel/vekâlet yoluyla yapabilmesi, kadınların özel hallerinde de tavaf dışında diğer menâsiki yapabilmeleri, bayramın birinci günü tıraş olma, kurban kesme ve Akabe cemresine taş atma sıralamasına uymanın zorunlu olmadığı ile çocukların haccı şeklinde sıralamamız mümkündür.

3.4.1. Haccın Farz Oluşunda Sağlanan Kolaylıklar

İbadetler eda ediliş sıklığı açısından farklılık arz ederler. Bazı ibâdetler her gün eda edilirken bazıları haftada bir, bazıları ise yılda bir defa yerine getirilmektedir. Bu ibâdetlerden örneğin namaz günlük beş vakit olarak eda edilirken, aynı şekilde cuma namazı yine haftada bir, oruç ve zekât yılda bir eda edilmektedir. Bu ibâdetlerden olan hac ibâdeti ise ömürde bir defa yerine getirilmektedir.

Kur'ân'da, haccın sadece farz olduğuna değinilmekle yetinilmiş fakat bu ibâdetin hangi sıklıkta yerine getirileceğinden ise bahsedilmemiştir. Hz. Peygamber (sav), bu konuda haccın meşakkatini göz önünde bulundurarak ömürde bir defa yerine getirilmesinin kâfi olacağını ifade ederek kolaylık sağladığı görülmektedir.

Ebû Hüreyre'nin (ö.58/678) rivayet ettiği hadiste Hz. Peygamber (sav), “*Ey İnsanlar! Allah sizlere haccı farz kılmıştır bu nedenle haccediniz.*” buyurunca, orada

¹²⁴³ “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin sizi gafil avlamalarından korkarsanız namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kâfirler sizin açık düşmanınızdır.” en-Nisâ 4/101.

¹²⁴⁴ “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırдыңın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silahlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle namazlarını kılınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. Kâfirler isterler ki, siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil (uzak ve unutmüş) olasınız da üzerinize ansızın bir baskın yapsınlar! Eğer yağmur yüzünden bir zarar görürseniz veya hasta olursanız silahlarınızı bırakmanızda size bir günah yoktur. Yine de ihtiyat tedbirinizi alın! Allah elbette kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır.” en-Nisâ 4/102.

¹²⁴⁵ “İçinizden hasta veya yolcu olan, başka günlerden sayısınca tutar. Orucu tutmakta zorlananlar için bir yoksulun (günlük) yiyeceği kadar fidye yeterlidir. Bir iyiliği mecbur olmadan yapan için bu (yaptığı) iyidir. Ama orucu tutmanız -bilerseniz- sizin için daha hayırlıdır.” el-Bakara 2/183.

bulunan Akra' b. Hâbis (ö.33/653) de; “*Ey Allah'ın Resulü! Her sene mi hac yapalım?*” diye sormuştur. Hâbis bu soruyu üç defa tekrarlarken Hz. Peygamber (sav) önce sessiz kalmış, ardından şöyle buyurmuştur; “*Soruya ‘Evet’ diye cevap verseydim, o zaman hac size her sene vâcip olurdu. Siz de buna güç yetiremezsiniz.*”¹²⁴⁶

Hadisin başka bir rivayetinde ise; “*size bir şey emrettiğim zaman ondan gücünüzün yettiği kadarını yapın, bir şeyi menettiğimde ise onu derhal bırakın.*”¹²⁴⁷ buyurmaktadır. Burada Hz. Peygamber (sav) sahabeleri uyarılmış ve kendilerine bu konuda kolaylığın tanındığını beyan etmiştir.¹²⁴⁸

İbn Hacer bu hadisle ilgili olarak, Hz. Peygamber'in (sav) emrederek uyarması yeni bir hükmün inmesine yöneliktir. Yani haccın her yıl yapılmasına yönelik bir hüküm inerse ümmetin zorlanacaklarını, bu nedenle bu kolaylığı kabul ederek daha fazla sormamalarını istemiştir.¹²⁴⁹ İbn Arâbî de, Hz. Peygamber'in (sav) soru sorulmasından nehyetmesi kolaylık ilkesinin kalmasına yöneliktir derken,¹²⁵⁰ Nevevî, İslâm dininin en önemli kaidelerinden kolaylık ilkesinin Hz. Peygamber (sav) tarafından sağlandığını belirtir.¹²⁵¹ Sindî ise, haccın her yıl yapılmasının takdirinin Hz. Peygamber'e (sav) bırakıldığını, onun da kolaylık ilkesini benimsediğini ifade eder.¹²⁵²

Sünnet, zor ve meşakkatli ibâdetlerin devamlı yapılmasının insanlara zor geleceğini çünkü yaratılış olarak zayıf olduklarını dile getirmektedir. Bu nedenle hac ibâdetinin ömürde bir defa olduğunu beyan ederek böyle bir kolaylık sağladığı anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in (sav), sorulan soru karşısında önce sessizliğini koruması daha sonra “*Evet*” şeklinde neden cevap vermediği daha iyi anlaşılmıştır. Zaten hemen akabinde de evet demesi durumunda böyle meşakkatli bir ibâdetin yerine getirilemeyeceğini beyan ederek sünnetin kolaylık sağladığını göstermiştir.

¹²⁴⁶ Buhârî, “İ'tisam”, 2 (No.7288); Müslim, “Hac”, 1337; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 1 (No.1721); Tirmizî, “Hac”, 5 (No.813); Nesâî, “Menâsik”, 1 (No.3586); İbn Mâce, “Menâsik”, 2 (No.2884); Dârimî, “Menâsik”, 4 (No.1789).

¹²⁴⁷ Müslim, “Hac”, 1337.

¹²⁴⁸ Kâdî İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim bi-fevâ'id fî şerhi Şahîhi Müslim*, 4/444.

¹²⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethû'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 24/36.

¹²⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethû'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 24/42.

¹²⁵¹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1617-1618.

¹²⁵² Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 8/48.

3.4.2. Bedel Hacı Konusunda Sağlanan Kolaylıklar

İnsanın yaratılış gayesi kulluk ve bunun pratik yansıması ibâdet, kulun yaratana karşı sorumluluğudur. Bu nedenle ibâdetlerin şahsiliği asıl olmakla beraber bazı ibâdetler bedel yahut niyâbet yoluyla da yapılabilmektedirler. Bunun temel nedeni bu tür ibâdetlerin üçüncü şahısların haklarıyla alakalı olmasından kaynaklanmaktadır.

İslâm âlimlerinin tümü olmasa da çoğunluğu ibâdetleri, bedenî, mali ve hem bedenî hem de mali şeklinde üç kısma ayırırlar.¹²⁵³ Bedenî ibâdetler, namaz, oruç, abdest alma, itikâf ve Kur'ân okuma gibi ibâdetler iken, sadaka, zekât ve kurban ise mali ibâdetlerdendir. Hem mali hem de bedeni ibâdet ise hacdır. Bedeni ibâdetleri kişinin bizzat kendisinin yapması gerekmekte olup bu ibâdetlerin vekâlet yoluyla yapılması dinen caiz görülmemiştir. Mali ibâdetlerde vekâlet veya niyâbet söz konusudur. Dolayısıyla namaz ve oruç ibâdeti bedenle yapılması gereken ibâdetler olup mükellef kişinin bizzat yerine getirmesi gerekmekte ve bu ibâdetleri kişi kendisi yapamadığında da sorumluluktan kurtulamamaktadır.

Mali ibâdetlerde ise kişi bu ibâdeti yapmak üzere birisine niyâbet,¹²⁵⁴ vekâlet¹²⁵⁵ veya bedel¹²⁵⁶ verebilmektedir. Örneğin zekât verecek kişi vereceği miktarı belirlenen kişilere vermek üzere başkasına vekâlet verebilmekte veya kurbanını aynı şekilde niyâbeten keserek bu ibâdeti yerine getirebilmektedir.

Mali ve bedenî ibâdetlerden hac için de sünnet kolaylık getirerek, hasta yahut sağlığında kendisine hac farz olmuş ancak yapamadan vefat edenler için bu ibâdetin başka biri tarafından da yerine getirilebileceği sağlanmıştır.

¹²⁵³ İbrahim Paçacı, “Bedenî-Malî Ayrımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 29 (Nisan 2017), 375.

¹²⁵⁴ Niyâbet sözlükte “bir hususta başkasının yerine geçmek, onun adına hareket etmek” anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak ise hukukî konularda başkası adına ve/veya hesabına iş görmeyi, ibadet konularında başkasının yerine bazı dinî vecibeleri eda etmeyi ifade eder. Niyâbet ilişkisinde başkasının yerine hareket eden kişiye nâib, asıl yetkili veya yükümlüye menûb anı, yetki verme veya görevlendirme işlemine inâbe denir. Aralarında umum-husus ilişkisi bulunmakla birlikte bazen “niyâbet” anlamında vekâlet, “inâbe” anlamında tevkîl veya tefvîz terimleri de kullanılır.

¹²⁵⁵ Vekâlet, vekil kökünden türemiş bir kelime olup sözlükte “birine güvenmek, bir işi güvenilir birine bırakmak” anlamındadır. Fıkıhta ise bir kimsenin birine kendi adına hukukî işlem yapma yetkisi vermesini ve bu yetkiyi ifade eder. Kendisine iş tevdi edilen tarafa vekil, tevdi edilen işe müvekkelün-bih, işin sahibine müvekkil, vekil kılmaya tevkil denir.

¹²⁵⁶ Bedel kelimesi sözlükte, “karşılık, yok olan bir şeyin yerine geçen, denk, eşit ve birinin yerine geçen kimse” demektir. Fıkıhî istılahta ise bedel, alışverişte satılan mala karşılık verilen para yahut mal, bazı ibadet veya borçların aslî şekliyle yerine getirilememesi nedeniyle başkasının bunu yerine getirmesi anlamına gelmektedir. Buna göre hac ibadetini başkası adına yapmaya bedel haccı ya da hac ani'l-gayr, bedel göndermeye ihcâc, hacca gönderene ise âmir, menûb veya mahcûcün anı, gönderilene de nâib veya vekil denilir.

Yaşayan birisinin yerine hac yapmayla ilgili sahabeden gelen birçok rivayet vardır. Bu rivayetler merfû bir şekilde, Abdullah b. Abbas (ö. 68/687), Hz. Ali (ö.40/661),¹²⁵⁷ Abdullah b. Zübeyr (ö.73/692),¹²⁵⁸ Ebû Rezîn (ö.?),¹²⁵⁹ Sevde bint Zem‘a (ö.23/644)¹²⁶⁰ ve Husayn b. Avf¹²⁶¹ kanalı ile nakledilmişlerdir. Ancak İbn Abbas’ın dışındaki diğer rivayetler onun rivayeti gibi yaygın olmadıkları gibi sıhhat derecesi açısından da aynı seviyede bulunmadıklarından¹²⁶² İbn Abbas’ın rivayetini esas aldık.

Abdullah b. Abbas (ö. 68/687) şunu nakleder: Vedâ haccı esnasında Has‘am’dan bir kadın Hz. Peygamber’e (sav) gelerek, “ إِنَّ فَرِيضَةَ اللَّهِ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكْتُ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا ” “*hac ibâdeti babama farz oldu ancak kendisi yaşlı olduğu için binek üzerinde durmaya gücü yetmiyor. Onun yerine ben hac yapabilir miyim? diye sormuş. Peygamber (sav) de; evet diye cevap vermiştir.*”¹²⁶³ Bu dikkat çeken önemli bir konuda soruyu soran bir kadının, babasının hayatta olduğunu ifade etmesidir. Yani hayatta olmasına rağmen onun yerine hac yapıp yapılamayacağını sormasıdır. Bununla beraber babasının yaşlı ve hasta olduğunu, bu nedenle de bineğin üzerinde duramadığını beyan etmiştir. Buradan hareketle bu kişinin bedensel açıdan mazeretli yani ortopedik bir rahatsızlığının olduğu ifade edilebilir.

Hz. Peygamber (sav) bu şekilde rahatsız olanların hac ibâdetini yerine getirmek için meşakkate katlanmadan bir başkasını kendi yerine niyâbeten/vekâleten gönderebileceğini beyan etmiştir. Burada önemli bir husus da şudur: böyle bir durumda olanların bu ibâdetten muaf olmayacaklarını, bu nedenle kendi yerlerine bedel olarak birisini gönderebileceklerini bildirerek kendilerine kolaylık sağlamıştır.¹²⁶⁴

Sünnet, hasta olup da hac yapamayanlara sağladığı bu kolaylığın yanında ölen kişilere de kolaylıklar getirmiş, onların yerine hac yapılabileceğini beyan etmiştir. Bu konuda sahabeden Ebû Gavs b. Husayn¹²⁶⁵ ve İbn Abbas kanalı ile nakledilmiş iki rivayet

¹²⁵⁷ Tirmizî, “Hac”, (No: 885), Ahmed b. Hanbel, 2/5 (No: 562), 8 (No: 564).

¹²⁵⁸ Nesaî, “Menâsik”, 11 (No: 2635); Ahmed b. Hanbel, 26/47 (No: 16125)

¹²⁵⁹ Ebû Davûd, “Menâsik”, 25 (No: 1810) Tirmizî, “Hac”, 87 (No: 930) Nesaî, “Menâsik”, 10 (No: 2234)

İbn Mâce, “Menâsik” 10 (No.2906), Ahmed b. Hanbel, 26/103 (No: 16184)

¹²⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, 45/407 (No: 27417)

¹²⁶¹ İbn Mâce, “Menâsik”, 10 (No: 2908)

¹²⁶² Sinan Erdim, “Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde-”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (30 Aralık 2019), 631-632.

¹²⁶³ Buhârî, “Cezâü’s-sayd”, 23 (No: 1854); Müslim, “Hac”, 1335; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 26 (No: 1809); Tirmizî, “Hac”, 54 (No: 885); Dârimî, “Menâsik”, 23 (No: 1832)

¹²⁶⁴ Paçacı, “Bedenî-Malî Ayrımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”, 382-383.

¹²⁶⁵ İbn Mâce, “Menâsik” 9 (No: 2905)

bulunmaktadır. Ebu gavs rivayeti zayıf olduğundan¹²⁶⁶ İbn Abbas'ın (ö.68/687) naklettiği hadisi ele aldık. Bu hadis, Buhârî ve Nesâî'de¹²⁶⁷ geçmekte olup, Buhârî'de geçen hadis şu şekildedir; Benî Cüheyne'den bir kadının Hz. Peygamber'e (sav) gelerek annesinin hac yapmayı adadığını ancak bunu yapamadan öldüğünü belirtip, onun yerine hac yapabilir miyim? diye sorması üzerine Hz. Peygamber (sav); “*Onun adına hac yapabilirsin. Annenin borcu olsaydı bunu öder miydin?*” “*Evet öderdim*” deyince Peygamber (sav) “*Allah'ın borcu başkalarının borcundan ödenmeye daha layıktır.*”¹²⁶⁸ buyurmuştur.

Bu hadiste görüldüğü gibi, bir kadının ölen annesi adına hac yapmak istemesi sonucu sormuş olduğu bir soruya Hz. Peygamber (sav) “evet” cevabını vermiştir. Burada en önemli ayrıntı maddi borç ile hac borcu arasındaki ilişkidir.¹²⁶⁹ Nitekim şartları taşıyan her mükellefin kendisine farz olan ibâdetleri yapma zorunluluğu bulunmaktadır.¹²⁷⁰ Yani bu ibâdetler kişinin yüce Allah'a karşı yerine getirmesi gereken bir borçtur. Burada da kendisine farz kılınmış olan bu ibâdeti yerine getirme fırsatı elde edemeden ölen bir kişinin ne yapması gerektiği bilinmediğinden soru sorma zorunluluğu hissedilmiştir. Hz. Peygamber'de (sav) bu konuda vekâlet yoluyla hac yapılabileceğini beyan ederek kolaylık sağlamıştır.

Hz. Peygamber (sav), ölenin maddi borcu olması durumunda nasıl ödenmesi gerekiyorsa Allah'ın borcu olan haccın da aynı şekilde ödenmesi gerektiğine işaret etmiştir. Hac yapma durumu elde ettiği ve bunu kendisine adadığı hâlde, ölüm nedeniyle bunu yerine getiremeyen için sünnet burada bir kolaylık sağlayarak, haccı, yerine bir başkasının vekâlet yoluyla yapılabileceğini sağlamıştır.

Hz. Peygamber (sav) burada sağladığı kolaylık hac ibâdetinin hem hasta veya mazeretli olanın yerine hem de ölen kişinin yerine vekâleten yapılabileceğini ifade etmiştir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus hastalığın hac yapmaya engel

¹²⁶⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 8/77-78.

¹²⁶⁷ Bu rivayetin bir başka şeklide Buhârî ve Nesâî'de İbn Abbas'tan şöyle nakledilmiştir; Bir kadın hacca gitmeyi adanmış ancak gidemeden ölmüştü. Bunun üzerine kardeşi Hz. Peygamber'e (sav) bu konuda ne yapması gerektiğini sordu. Peygamber'de (sav); “Kız kardeşinin borcu olsa öder miydin?” Adam da evet cevabını verdi. Bunun üzerine Peygamber (sav); “Öyleyse Allah'a olan borcunu da öde çünkü ödenmeye daha layık olan borç Allah'ın borcudur.” Buhârî, “Nuzûr”, 30 (No: 6699); Nesâî, *es-Sünen*, “Menâsik”, 7 (No: 2629) geçmektedir.

¹²⁶⁸ Buhârî, “Cezâü's-sayd”, 22 (No: 1852); Nesâî, “Menâsik”, 8 (No: 2630).

¹²⁶⁹ İlyas Canikli, “Başkasının Yerine Hac Yapmak’ ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 26 (05 Eylül 2012), 151.

¹²⁷⁰ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/476.

olmasıdır. Bu nedenle ortopedik engelin hac ibâdetine etkisi olurken, işitme veya konuşma engeli bulunan birisinin ise bu ibâdetten muaf olduğu düşünülmemelidir. Zira işitme ve konuşma gibi mazeretlerin hac ibâdetinin yerine getirilmesi noktasında herhangi bir etkisinin bulunmadığı ifade edilmelidir.¹²⁷¹ Bununla beraber görme engeli durumunun hac ibâdeti konusunda etkili olup olmadığı ise mezhepler arasında ihtilafli bir konudur.

Mâlikî,¹²⁷² Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre görme engelli birisinin maddi açıdan hacca gitmeye gücü yetiyor ve kendisine yol gösterecek birisi de bulunuyorsa bu durumda haccın kendisine farz olduğu görüşü hâkim iken, Hanefî mezhebine göre ise mükellef olması için her şeye kâdir olması gerekir ilkesi göz önünde bulundurularak görme engellinin böyle bir durumda olmadığı,¹²⁷³ dolayısıyla haccın da kendisine farz olmadığı belirtilmiştir.¹²⁷⁴ Haccın farz olmasının şartları ile eda edilirken meşakkatli oluşu göz önünde bulundurulduğunda bu görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak hac ibâdetinin kişiye farz olduktan sonra hastalık ve ölüm gibi sebeplerle yapılamaması nedeniyle buna bir çözüm getirilmiştir. Kur'ân'da söz konusu duruma temas edilmediğinden burada sünnet kolaylık ilkesini göz önünde bulundurarak bir çözüm sağlamıştır.

3.4.3. Kadınlara Sağlanan Kolaylıklar

İbâdetlerde mükellefiyet konusunda kadınlar, erkekler gibi sorumlu tutulmakla beraber bazı özel hâlleri bulunmaktadır. Kadınların bu özel hâlleri hayız ve nifas olup, bu durumda iken bazı ibâdetleri yapmaktan muaf tutulmuş ve yapmaları istenmemiş, bazı ibâdetlerden ise muaf olmakla beraber daha sonra yapmaları istenmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (sav) kadınların namaz ibâdetinden muaf olduklarını,¹²⁷⁵ oruç konusunda ise bu hâlde iken tutmamalarını ancak daha sonra kazasını yapmaları gerektiğini ifade ederek¹²⁷⁶ kendilerine bu şekilde kolaylıklar sağlamıştır.¹²⁷⁷ Hac ibâdetinde ise durum

¹²⁷¹ Hilal Özey, *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 194-195.

¹²⁷² Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed er-Rauynî Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl li şerhi muhtaşarı Halîl*, thk. Muhammed b. Yahya Muhammed Emin (Moritanya: Dâr er-Rıdvân, 2010), 3/296.

¹²⁷³ Serahsî, *el-Mebsût*, 4/290; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, 1/201.

¹²⁷⁴ Bkz. Özey, *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik*, 191-193.

¹²⁷⁵ Buhârî, "Hayz", 8 (No: 306); Müslim, "Hayz", 333; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 109 (No: 283); Tirmizî, "Tahâret", 93 (No: 125); Nesâî, "Tahâret", 135 (No: 212); İbn Mâce, "Tahâret", 115 (No: 624); Ahmed b. Hanbel, 42/454 (No: 25681).

¹²⁷⁶ Buhârî, "Hayz", 6 (No: 304); Müslim, "Hayz", 335; Ebû Dâvûd, "Tahâret", 109 (No: 287).

¹²⁷⁷ Sümeyye Turan, *Kadının Özel Hallerinde İbâdeti* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 18-32.

farklı olmakla beraber yine de kolaylıklar sağlandığını görmekteyiz. Çünkü hac ibâdeti hem ömürde bir defa yerine getirilmekte hem de belirli bir mekân ve zamanda yapılmaktadır. İşte bu nedenle Hz. Peygamber (sav) kadınların özel hâllerinde dahi haccın bazı menâsikini yerine getirebileceklerini belirterek kendilerine bu konuda kolaylıklar sağlamıştır. Bu kolaylıkların Kur’ân da zikredilmeyip sünnet ile tayin ve beyan edilmeleri konumuz açısından önem arz etmektedir.

Hac ibâdetinde kadınlar için sağlanan kolaylıkların başında ihram elbisesi gelmektedir. Erkekler, elbiselerini çıkarıp ihrama izâr ve ridâ ile girerken,¹²⁷⁸ kadınlar ise normal günlük elbiseleri ile ihrama girerler.¹²⁷⁹ Aynı şekilde tavaf esnasında remel yapmaz,¹²⁸⁰ saçlarını da dipten kesmeyip uçlarından az bir şey kısaltarak ihramdan çıkarlar.¹²⁸¹ Sünnet bu kolaylıkların yanında kadınların özel halleriyle ilgili bazı düzenlemeler de getirmiştir.

Bu konudaki hadisler şöyledir: Vedâ haccı esnasında Hz. Ebû Bekir’in (ö.13/634) Hanımı Esmâ bint Umeys (ö.40/661) doğum yapmış, bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “*yıkansın ve niyet etsin*”¹²⁸² buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (sav) doğum yapan yani lohusa hanımların hac menâsikine devam etmelerini istemiştir. Bu şekilde hac ibâdetine niyet etmelerini tembihleyerek, namaz ve oruç ibâdetinde olduğu gibi bu ibâdetten muaf olmadıklarını beyan etmiştir. Bu durumda olan kadınların yani lohusalık hâlinin hac ibâdetini engelleyemeceğini belirtip, bu ibâdete devam etmeleri gerektiğini bildirmiştir.

Yine Vedâ haccı esnasında Hz. Âişe (ö.58/678) de Mekke’ye girilirken hayız olmuş ve üzülmüştü. Hz. Peygamber (sav) kendisine, tavaf dışında hacılarla beraber hareket etmesini ve temizlenince de tavaf yapması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁸³

Hz. Safiye’de hac menâsiki bitiminde, Vedâ tavafını yapmadan hayızlı oldu. Bilindiği gibi Vedâ tavafı, haccın en son menâsiki olup Mekke’den ayrılmadan önce

¹²⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, 8/500 (No: 4899).

¹²⁷⁹ Buhârî, “Hac”, 21 (No: 1542), “Cezaü’s-sayd”, 13 (No: 1838); Müslim, “Hac” 1177; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 32 (No: 1823); Tirmizî, “Menâsik”, 18 (No: 833); Nesâî, “Menâsik”, 30 (No: 3635); İbn Mâce, “Menâsik”, 19 (No: 2929); Dârimî, “Menâsik”, 9 (No: 1799); Mâlik b. Enes, “Hac”, 3.

¹²⁸⁰ Buhârî, “Hac”, 55 (No: 1602); Müslim, “Hac”, 1261; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 51 (No: 1885).

¹²⁸¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1984); Tirmizî, “Hac”, 75 (No: 914).

¹²⁸² Müslim, “Hac”, 1209; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 10 (No: 1743); İbn Mâce, “Menâsik”, 12 (No: 2911); Dârimî, “Menâsik”, 11 (No: 1805).

¹²⁸³ Buhârî, “Hac”, 31 (No: 1556); 81 (No: 1650); Müslim, “Hac”, 1211; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23 (No: 1778); Tirmizî, “Menâsik”, 100 (No: 954); İbn Mâce, “Menâsik”, 48 (No: 3000); Mâlik b. Enes, “Hac”, 16.

yerine getirilmesi gereken bir menâsiktir.¹²⁸⁴ Ancak kadınların bu özel hâli ise bunu yapmaya engel teşkil etmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) kadınların kudûm (sader) tavafından muaf oldukları gibi Vedâ tavafından da muaf olduklarını belirterek¹²⁸⁵ bu sıkıntıdan kurtulmalarını sağlamıştır.

Bu iki durum kadınların maruz kaldığı özel hallerdendir. Bu durumda iken kadınlar diğer ibâdetleri yapmadıkları hâlde Hz. Peygamber (sav) kadınlara kolaylıklar getirerek kendilerinin hac ibâdetinden geri kalmamalarını sağlamıştır. Bu şekilde bazı menâsikten kendilerini muaf tutarken diğer menâsikler konusunda ise yapabileceklerini beyan etmiştir.

Hac ibâdeti uzun bir yolculuğu ve meşakkati gerektirmektedir. Bu yolculuk esnasında güvenlik ve emniyetin sağlanması büyük önem arz etmektedir. Kadınların bu konuda zayıf oldukları için korunmaları ve kollanmaları ayrı bir öneme sahiptir. İşte bu nedenle Hz. Peygamber (sav), kadınların yanlarında mahremleri olmadan “üç gün” ve “üç gece” sürecek bir yolculuğa çıkmalarının kendileri için tehlike arz edebileceğini, dolayısıyla yasak olduğunu bildirmiştir. Nitekim bu konuda Abdullah b. Ömer (ö.73/693) Peygamber’in (sav) “ لا تُسَافِرِ الْمَرْأَةُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ ” “kadın, yanında eşi olmadığı sürece üç günlük bir mesafedeki yolculuğa çıkamaz”¹²⁸⁶ buyurduğunu nakleder. Başka rivayetlerde de eşiyle beraber “mahremi” geçtiği gibi ayrıca “bir gündüz ve bir gece” ile “iki gündüz ve iki gece” yolculuk yapmaması gerektiği ifade edilmiştir.¹²⁸⁷ Dolayısıyla bir kadının yanında eşi veya mahremi bulunmadan tek başına yolculuğa çıkmasının doğru olmadığı anlaşılmaktadır.

Abdullah b. Abbas (ö.68/687), bir adamın Hz. Peygamber’e (sav) gelerek; “إِنِّي أُرِيدُ” falan falan ordu ile cihada gitmek istiyorum, eşim ise hacca gitmek istiyor? diye sorunca, eşinle beraber git.”¹²⁸⁸ buyurmuştur. Hz. Peygamber’in (sav) hac konusunda kadını uyardıysa, geri gelmesini

¹²⁸⁴ Buhârî, “Hac”, 144 (No: 1755); Müslim, “Hac”, 1327; Tirmizî, “Menâsik”, 101 (No: 947); Nesâî, “Menâsik”, 279 (No: 4174); İbn Mâce, “Menasik”, 82 (No: 3071); Dârimî, “Menâsik”, 85 (No: 1931); Mâlik b. Enes, “Hac”, 39.

¹²⁸⁵ Buhârî, “Hac”, 145 (No: 1757); Müslim, “Hac”, 1211; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 85 (No: 2003); İbn Mâce, “Menâsik”, 73 (No: 3073); Ahmed b. Hanbel, 42/442 (No: 25662).

¹²⁸⁶ Buhârî, “Salât”, 4 (No: 1086); Müslim, “Hac”, 1338; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 2 (No: 1727); Tirmizî, “Rada’ ”, 15 (No: 1171); İbn Mâce, “Menâsik”, 7 (No: 2899).

¹²⁸⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Ahkâmü'n-nisâ'*, thk. Amr Abdülmünim Selim (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1997), 146-147; Ebû Cafer Et-Tahâvî, “Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Hacı Meselesi”, çev. Recep Cici, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ocak 1998), 651-655.

¹²⁸⁸ Buhârî, “Cezâü's-sayd”, 26 (No: 1862).

istememesi dikkate değerdir. Zira korunup kollanması gereken kadının bu şekilde yalnız bırakılması doğru değildir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav) bu adama eşini yalnız bırakmamasını ve onunla hac yapması gerektiğini ifade ederek onu cihat yapmaktan menetmiştir.

Hz. Peygamber (sav) kadınların güvenlik durumlarını göz önünde bulundurarak böyle bir beyanatta bulunmuştur. Nitekim kadınlar yaratılışları gereği hem madden hem manen korunmaya gereksinim duyarlar. Bu durumun kendileri açısından bir kolaylık olduğu unutulmamalıdır.

Bu kolaylığın en güzel örneği Hz. Ömer'in halifeliği döneminde yaşanmıştır. Hz. Ömer, hilafeti döneminde en son haccında Hz. Peygamber'in (sav) eşlerinin tek başlarına, yani ferdî bir şekilde hac yapmalarını menetmiş ancak beraberlerinde refakatçi olarak Hz. Osman (ö.35/656) ile Hz. Abdurrahman b. Avf (ö.32/652) olduğu hâlde hac yapmalarına müsaade etmiştir.¹²⁸⁹

Sünnetin bu konudaki hükümlerinin mezheplere yansımada önemlidir. Bu nedenle bu konuya da temas edilmesinde fayda vardır. Kadınların tek başlarına hacca gidip gitmemesi mezhepler arasında ihtilafı bir konu olmuştur. Hanefî ve Hanbelî mezhebine göre bir kadının yanında mahremi veyahut eşi bulunmadan hac yapamayacağı görüşü hâkim iken, Mâlikî ve Şâfiî mezheplerine göre ise kadının beraberinde güvenilir kadınlar varsa eşinin veya mahreminin bulunmasına gerek olmadan onlarla hacca gidebilir görüşü hâkimdir.¹²⁹⁰

Netice itibariyle bir kadının yanında eşi ve mahremi olmadan yolculuğa çıkmasının yasaklanması kadının güvenliğini sağlamaya yönelik bir durumdur. Zira Hz. Ömer'in uygulaması da bu durumu göstermektedir. Buna göre bir kadının hacca gidebilmesi için güvenilir kadınların, kişilerin veya bir grubun olması kâfidir. Bu şekilde hacca gitmesinde de bir sakınca olmayıp buna cevaz verilmiştir. Nitekim Diyanet İşleri Başkanlığı da hac ve umre organizasyonlarında bu durumu göz önünde bulundurmakta ve hacıların kafiler hâlinde gidişini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu şartların sağlandığı bir durumda kadınların hacca gidebileceği ifade edilebilir.

¹²⁸⁹ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 26 (No: 1860).

¹²⁹⁰ Başnefer, *El-Muğnî fi Fıkhi'l-hacc*, 20-23.

3.4.4. Çocukların Hacı Konusunda Sağlanan Kolaylıklar

Tüm ibâdetlerde olduğu gibi hacda da mükellef olma şartı bulunmaktadır. Yani hac ibâdetinin birisine farz olması için Müslüman, akıllı ve baliğ olma şartı bulunmaktadır.¹²⁹¹ Bunların yanında hac ibâdeti için bir de bedenî ve mali imkânların da bulunması gerekmektedir.¹²⁹²

Ancak Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ haccı esnasında bazı çocukların bulunduğu bilinmektedir. Bunlara Abdullah b. Abbas, Fadl b. Abbas ve Sâib b. Zeyd örnek olarak verebiliriz. Bunlardan Sâib b. Zeyd, hacca babasıyla beraber katıldığını ve o esnada yedi yaşında olduğunu ifade etmiştir.¹²⁹³

Bu nedenle çocukların ebeveynleriyle beraber hac yapmaları önemli bir konudur. Zira konuyla alakalı olarak Abdullah b. Abbas (ö.68/687), şunu nakleder: Vedâ haccı esnasında Hz. Peygamber (sav) bir kabileyle karşılaştı. İçlerinden bir kadının, çocuğunu kaldırarak; “أَلْهَذَا حَجٌّ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَكِ أَجْرٌ” “*bunun için hac var mı?*” diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “*evet sana da sevabı vardır.*”¹²⁹⁴ buyurmuştur. Burada kadının sorduğu sorudan ve Hz. Peygamber'in (sav) verdiği cevaptan çocuğun haccının geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda kendisinin bundan sevap alacağı da ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) Vedâ hacc'ında çocukları bulundurması ve yukarıdaki hadis göz önünde bulundurulduğunda çocukların anne ve babalarıyla beraber yapmış oldukları haccın geçerli olduğu ifade edilebilir. Ancak farz olan hac yerine geçmeyeceği unutulmamalıdır. Namaz, oruç ve diğer ibâdetlerde olduğu gibi çocukların alıştırilmasına yönelik olduğu düşünülmelidir. Hz. Peygamber'in (sav) çocukları ibâdetlere alıştırdığı ve sevdirdiği bilinen bir durumdur. Bu nedenle kendisiyle beraber çocuk sahâbileri getirmesi bu ibâdetin ayrıntılarını öğretmeye yönelik olmakla birlikte haccın ayrıntılarının bir sonraki nesile aktarılmasını sağlamaya yöneliktir. Çünkü Cahiliyeden kalma yanlış uygulamaları ilga etme ile İslâm'a uygun bir şekilde tesisi ancak yetişmekte olan neslin eğitimiyle mümkündür. Bu nedenle Vedâ haccı esnasında Hz. Peygamber (sav) yanında çocukları bulundurmuş ve bu ibâdetin uygulamalarını kendilerine öğretmiştir.

¹²⁹¹ Kâsânî, *Bedâ'i 'u 'ş-šanâ' i' fi tertibi 'ş-Şerâ' i'*, 2/182.

¹²⁹² İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/475-476.

¹²⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 6/189.

¹²⁹⁴ Müslim, “Hac”, 1336; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 8 (No: 1736); Tirmizî, “Hac”, 83 (No: 924); Nesâî, “Menâsik”, 15 (No: 2645); İbn Mâce, “Menâsik”, 11 (No: 2910); Ahmed b. Hanbel, 5/275 (No: 3202)

Sünnetin çocuklar konusundaki bu kolaylığı mezhepler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Buna göre Mâlikî,¹²⁹⁵ Şâfiî¹²⁹⁶ ve Hanbelî¹²⁹⁷ mezhepleri çocukların haccının hac farızasının yerine geçtiğini savunurken, Hanefî mezhebi ise bu durumun çocukları eğitmeye yönelik olduğu, ergenlik şartının bulunmadığını bu nedenle hac farızası yerine geçmediği belirtilmiştir.¹²⁹⁸

3.4.5. Hac Menâsikindeki Tertipte Sağlanan Kolaylıklar

Hz. Peygamber (sav) Vedâ haccı'nda, önce Akabe cemresini taşlamış, daha sonra Mina'ya dönmüştür.¹²⁹⁹ Burada kurbanını kesmiş, ardından tıraş olmuş ve ihramdan çıkmıştır.¹³⁰⁰ Bu menâsiklerin ardından aynı gün Mekke'ye giderek ziyaret tavafını yapmıştır.¹³⁰¹ ¹³⁰² Hz. Peygamber'le (sav) beraber hac yapanlardan biri ziyaret tavafını taş atmadan önce yaptığını, bir diğeri kurbanı kesmeden tıraş olduğunu bir başkası da taş atmadan kurbanını kestiğini söyleyince Hz. Peygamber (sav) de her birisine; “ارم ولا حرج” “...önemli değil şeytan taşlama yap, ...zararı yok, kurbanını kes...”¹³⁰³ diyerek cevap vermiştir.¹³⁰⁴

Böylece hac yapan birisi bayramın birinci günü önce şeytan taşlama, ardından da kurbanını keserek tıraş olabileceği gibi kurbanını kestikten sonra taş atıp tıraş da olabilir yahut tıraş olduktan sonra taş atıp kurban da kesilebilir. Zira Hz. Peygamber (sav) bu menâsiklerde sıraya uymanın gerekli olmadığını ifade ederek kolaylık sağlamıştır.

Günümüzde, bu kolaylıklardan yararlanılarak hac menâsiki daha rahat yapılmaktadır. Zira mahşeri kalabalık dolayısıyla şeytan taşlama, kurban kesme ve tıraş olma menâsiki konusunda hac organizasyonlarını yapan başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere birçok kurum ve kuruluş bu sıralamayı uygulamamaktadır. Çünkü bu üç menâsikin de aynı anda ve ortamda gerçekleştiği bilinmektedir. İzdihamın

¹²⁹⁵ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l muktaşid*, 1/475.

¹²⁹⁶ Nevevî, *el-İzâh fî menâsiki'l-hac*, 94-95.

¹²⁹⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/6.

¹²⁹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 466-467.

¹²⁹⁹ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 156-159.

¹³⁰⁰ İbn Hazm, *Haccetü'l-vedâ'*, 123; Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 180-182.

¹³⁰¹ Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1108-1109; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/182.

¹³⁰² Vâkidî, *Kitâbü'l-Megâzi*, 3/1108-1109; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/182.

¹³⁰³ Buhârî, “Hac”, 131 (No: 1736), 125 (No: 1721, 1722, 1723, 1724), “Eymân”, 15 (No: 6666); Müslim, “Hac”, 1307; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 78 (No: 1983), 87 (No: 2015); Tirmizî, “Hac”, 76 (No: 916); Nesâî, “Menâsik”, 224 (No: 3067); Ahmed b. Hanbel, 2/5 (No: 562).

¹³⁰⁴ Bkz. Kâdî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fî şerhi Şahîhi Müslim*, 4/387-391; Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1580-1582; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 5/589-590; Aynî, *Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*, 10/100-103.

engellenmesine yönelik bu uygulamanın sünnetin sağladığı kolaylık sayesinde olduğu, hacıların daha rahat ibâdetlerini yapabildikleri görülmektedir.

3.5. Ülkemizde Hac Menâsikinin Değişmesi Konusunda Ortaya Konan Aykırı Görüşlere Reddiye

Hac ibâdetinin yapılış zamanı ve menâsikinin değişmesi konusunda birtakım modernist görüşler ve fikirler ortaya atılmış, bu görüşlerin büyük bir çoğunluğu da Kur'ân'a dayandırılmaya çalışılmıştır. Hâlbuki bu tür görüş ve yaklaşımlar incelendiğinde, bir düşünceden çok, yüzeysel, zorlama fikir ve yorumlarla temellendirilmeye çalışıldığı görülmektedir.

Ülkemizde hac menâsikinin değişmesi konusunda ortaya atılan görüşleri üç kısımda ele almamız mümkündür. Buna göre; bu görüşler şöyledir:

1. Hac aylarının ardarda gelen üç haram ay olması görüşü. Bu görüşü dillendiren Süleyman Ateş'e göre hac aylarının Zilkade, Zilhicce ve Muharrem olması gerekir. Çünkü bu aylar barış aylarıdır. Bu şekilde insanlar hac ibâdetlerini barış ve esenlik içerisinde yapıp memleketlerine dönebileceklerdir.¹³⁰⁵

2. Hac ayları, Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rebiülevvel ayları olmalıdır. Bu görüşü Edip Yüksel dillendirmektedir.

3. Hac ayları, Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarının tamamı olup hac bu üç aya yayılarak yapılmalı, bir iki güne sıkıştırılmamalıdır. Bu görüşün önde gelen temsilcileri ise Yaşar Nuri Öztürk, Salih Akdemir, Bayraktar Bayraklı, Cemil Kılıç ve Mustafa İslâmoğlu'dur.

Birinci görüşü ele aldığımızda, bu görüşün Cahiliye dönemindeki *nesî* uygulamasından farkı gözükmemektedir. Nitekim *nesî* uygulamasının da iyi niyete bağlı bir şekilde başlatıldığı ve bu iyi niyetin de ticari olduğu unutulmamalıdır. Bu şekilde hac aylarının yeri değiştirilerek yapılan *nesî* uygulamasının Kur'ân'da kötü bir uygulama olduğundan bahsedilmektedir. Aynı zamanda bu düşüncenin hiçbir fayda sağlamayacağı gibi herhangi bir delili de bulunmamaktadır. Hac aylarının Şevval ayından başlatılması esasında hac için uzak yerlerden gelecek olanların hazırlıklarını yapabilmelerine olanak sağlamayacaktır. Bu nedenle haccın eda edildiği Zilhicce ayı öncesi bu süre uzun tutulmuş ancak hac ifa edildikten sonra ise kısa tutulmuştur. Bunun temel nedeni dönüş

¹³⁰⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri* (Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989), 1/347.

için daha az süreye ihtiyaç duyulmasıdır. Kaldı ki Zilhicce ayından sonra gelen Muharrem ayı da haram aylardandır. Bir anlamda insanların yurtlarına da dönmeleri bu şekilde sağlanmış olmaktadır. Bu nedenle Ateş tarafından iddia edilen bu görüşün isabetli olmadığı ve modern bir nesî uygulaması olduğu kanaatindeyiz.

İkinci görüşü savunan Edip Yüksel; hac aylarının Zilhicce, Muharrem, Safer ve Rebiülevvel ayları olması gerektiğini belirterek hac aylarını dört aya çıkarmaya çalışmış ve Ateş gibi, haram aylarda savaş olmadığı, bu nedenle barışın olduğu bir dönemde daha rahat hac yapılabileceğini dile getirmiştir. Yüksel ayrıca haccın bir konferans niteliğinde olduğunu, yılda birden çok konferans düzenlendiği gibi hac ibâdetinin de yılda birkaç defa yapılabileceğini de belirtir.¹³⁰⁶

Cemil Kılıç ise, Kur'ân'da "hac, bilinen aylardadır" ile zaten haccın üç aya yayılabileceğinin ifade edildiğini, bunun da haram aylara yayılarak olması gerektiğini iddia eder. Devamla Kılıç, haccın modern dünyada yeniden yorumlanarak, bilimsel, kültürel ve sanatsal panel, konferans ve sempozyumlarla güncellenmesi gerektiğini çünkü Hz. Peygamber (sav) döneminde de buna benzer bir işlevin olduğunu söyler.¹³⁰⁷

Burada Yüksel ve Kılıç'ın hacca bir ibâdet mantığı ile bakmadığı, bir konferans veya Cahiliye dönemindeki gibi bir panayır anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Hâlbuki ibâdetlerin belirli bir kurallar bütünü içerisinde vaz' edildiği bir gerçektir. Ayrıca hac ibâdetini bir konferans gibi değerlendirmek İslâm'ın beş temel esasını zedelemekle beraber İslâmî bir bakış açısı da değildir.

Bu iki görüş Cahiliyedeki nesî uygulamasından farksız olmakla beraber ne Kur'ân'da ne de sünnette bir delili de bulunmamaktadır.

Üçüncü ve son görüşü savunanların başında yer alan Yaşar Nuri Öztürk, hac ibâdetinin üç aya yayılması Kur'ân'ın isteği olduğunu, zira âyette "*bilinen aylar*" buyrulmuş üç ayda yapılması gerektiğini belirtir.¹³⁰⁸ Çünkü hac ibâdeti uluslararası bir nitelik taşımakta olup binlerce Müslümanın iki - üç günde hac ibâdetini yerine getirmesinin zor bir durum olduğunu bu nedenle haccı üç aya yaymanın bu işi çözeceğini dile getirir.¹³⁰⁹ Öztürk, Kur'ân'da bunun delilinin olduğunu ve Bakara sûresinin 189.

¹³⁰⁶ Edip Yüksel, *Mesaj Kur'an Çevirisi* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016), 56.

¹³⁰⁷ Cemil Kılıç, "Kur'an'daki Ayetler Nasıl Değiştirildi", *Odatv4.com* (02 Mart 2018).

¹³⁰⁸ Yaşar Nuri Öztürk, *Cevap Veriyorum* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2001), 212.

¹³⁰⁹ Yaşar Nuri Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı?* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2000), 240.

âyetinde¹³¹⁰ haccın tüm mevsimlerde ve aylarda olabileceğini ancak aynı sûrenin 197. âyetinin¹³¹¹ ise bu genel hükmü üç aya indirgediğini ve tahsis ettiğini belirtir. Ardından Bakara sûresinin 203. âyetinin mealini vererek şöyle diyor; “*bu âyet gösteriyor ki hac görevini iki gün içinde yapıp bitirmekte bir sakınca olmadığı gibi, daha geniş bir zamana yaymakta da bir sakınca yoktur.*”¹³¹²

Ayrıca Öztürk, Arafat’ın haccın şartlarından biri olduğunu, fakat Kur’ân’da bu konuda bir kaydın yer almadığını dolayısıyla hac aylarından hangi günde hac yapılacaksa Arafat vakfesinin de o zaman yapılabileceğini söyler. Zira Bakara sûresinin 198. âyetine göre birden çok günde Arafat’ta vakfe olabileceğini, yani herkesin kendisine has Arafat vakfesi günü ve mevkinin olabileceğini iddia eder.¹³¹³

Bayraktar Bayraklı da, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’ân Tefsiri* adlı eserinde Kur’ân’da, “*Hac, bilinen aylardır*”¹³¹⁴ şeklinde ifade edilerek buradaki aylar kelimesinin çoğul olduğunu bu nedenle de haccın Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına yayılabileceğini belirtir. Bayraklı devamla, Müslüman nüfusun artması ile haccın yapılamaz hâle geleceğini böyle bir durumun da buna zemin hazırlayabileceğini ifade eder.¹³¹⁵

Salih Akdemir, haccın bu üç aya yayılarak yapılması gerektiğini söyleyerek 1993 yılındaki I. Din Şurası’nda bu konuda bir öneri sunar.¹³¹⁶ Mustafa İslâmoğlu, hac yapılan mekânın değişmediğini ancak nüfusun sürekli değiştiğini, bunun sonucunda isteyen kişinin hac yapamadığını belirterek, hacca gitmek isteyenlere kota uygulandığını ve kura sonucu belirlendiğini ifade eder. Kurada isimleri çıkmayanların ise uzun süre beklediklerini, bu yüzden de farz olan haccı yerine getiremediklerini belirtir. Aynı şekilde hac ibâdeti esnasında oluşan izdihamdan dolayı insanların birbirlerini ezerek ölüme sebebiyet verdiğini, bu nedenle haccın haram olan dört aya yayılarak yerine

¹³¹⁰ “*Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: ‘Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz.’*” el-Bakara 2/189.

¹³¹¹ “*Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvadır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri!*” el-Bakara 2/197.

¹³¹² Yaşar Nuri Öztürk, *Kur’an’daki İslam* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999), 419-420.

¹³¹³ Öztürk, *İslam Nasıl Yozlaştırıldı?*, 243-244.

¹³¹⁴ el-Bakara, 2/197.

¹³¹⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001), 2/497-498.

¹³¹⁶ Salih Akdemir, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereler (1-5 Kasım 1993)* (Ankara: DİB Yayınları, 1994), 2/636.

getirilebileceğini dile getirir. İşte bu nedenle, “*Hac, bilinen aylardır*”¹³¹⁷ âyetinin bu şekilde anlaşılmasının gerektiğini iddia eder.¹³¹⁸ Yine bu konuda Caner Taslaman da aynı fikirde olduğunu, haccın Kur’ân’a aykırı bir şekilde yapıldığını ve bunun sonucunda da yüzlerce kişinin öldüğünü söylemektedir.¹³¹⁹

Hac aylarının değişmesi ile hac ibâdetinin hac aylarına yayılması şeklinde ortaya atılan görüşler Kur’ân’a dayandırılırken, Kur’ân’ın pratiğe yansımaları ve beyanı olan sünnetin kâle alınmadığı görülmektedir. Bununla beraber Kur’ân’a dayandırılan bu görüşlerin Kur’ân’da bir karşılığı bulunmamaktadır.

Bakara sûresinin 189. âyetinde; . “*Sana hilalleri soruyorlar. De ki: ‘Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir’...*” buyrulmaktadır. Burada hac ibâdetinin belirli bir vaktinin ve zamanının bilindiği ifade edilerek hac ibâdetinin yapıldığı hac aylarının değiştirilmemesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır.¹³²⁰ Ancak bu âyetin mücmel olup daha sonra inen “*Hac bilinen aylardadır...*”¹³²¹ âyetiyle tahsis ve hac ibâdetinin vakti bilinen aylar şeklinde beyan edilmiştir.¹³²² Bununla beraber bilinen bu ayların isimlerinin verilmemesi ise hac ibâdetinin o dönemde bilindiğine işaret edilmiştir.

Dolayısıyla “*Hac bilinen aylardır*” ifadesinin anlamı, herkesin bildiği hac aylarıdır demektir. Bir başka ifade ile hac ayları Şevval, Zilkade ve Zilhicce olup hac, bu aylarda yapılır anlamındadır. Ancak haccın bu ayların hepsinde yapılabilir anlamını çıkarmak doğru değildir. Bilakis, hac aylarının başlangıcı olan Şevval ayının başlangıcında ihrama girilebileceği ve hac menâsikinin Zilhicce ayında tamamlanacağı şeklinde anlaşılmalıdır.¹³²³

Nitekim Muhammed Esed’de, haccın yapıldığı ayın Zilhicce olduğunun bilindiğini bu nedenle, âyette geçen lafzın haccın yapıldığı aya değil her yıl yapıldığına işaret ettiğini

¹³¹⁷ el-Bakara, 2/197.

¹³¹⁸ Mustafa İslamoğlu, “Hac sadece bir tek günde yapılmamalıdır (Hacc ziyarati təcə bir neçə gündə olmamalıdır)...”, *YouTube*. (9 Mayıs 2019) <https://www.youtube.com/watch?v=zS-19BYk4JM&feature=youtu.be>.

¹³¹⁹ Caner Taslaman, “Kur’ân’a Aykırı Hac Anlayışının Bedeli: Yüzlerce Ölü”, *Twitter* (4 Eylül 2015, 17:30).

¹³²⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebir)*, 5/129-130.

¹³²¹ Bakara, 2/197.

¹³²² Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb (et-Tefsîru’l-kebir)*, 5/173-174; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 3/320.

¹³²³ Muhammed Abduh - Reşîd Rızâ, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Hakîm Tefsîru’l-Menâr*, çev. kolektif (İstanbul: Ekin Yayınları, 2011), 2/318; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-beyân fi Tefsîri’l-Kur’ân*, çev. Ömer Faruk Hilmi (İstanbul: Ötüken Yayınları, ts.), 2/430; Ali Rıza Demircan, *Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2008), 180.

belirtir.¹³²⁴ Ayrıca, sözüklere “h-c-c” kelimesinin kökünden gelen “hicce” kelimesinin “yıl” anlamına gelmesi, hac ibadetinin yılda bir defa ve belirlenen aylarda yapılması gerektiğine işaret etmektedir.¹³²⁵ Hac ayları ile ilgili âlimlerin bu konuda savunduğu görüş bu yönde¹³²⁶ olup haccın Zilhicce ayında olması konusunda ittifak etmişlerdir.¹³²⁷

İsmâil Hakkı Bursevî’de, âyetin lafzının; “ *وَقْتُ الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ* ” “*Haccın vakti belirli, yani bilinen aylardadır*” şeklinde olduğunu ifade ederek, mudafin hazfedildiğini ve “ *الْحَجِّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ* ” “*Haccın bilinen aylardır*” şekline geldiğini, çünkü insanların hac yapılan ayları bildiğini ve bunu da kuşaktan kuşağa aktardıklarını belirtir. Bu nedenle yüce Allah, Kur’ân’da insanların bunu bildiğini ifade ederek hac ayları konusunda değişiklik yapmalarının doğru olmayacağını belirtmiştir.¹³²⁸

Bu konuda Mustafa Varlı; ibâdetlerin, Kur’ân ve Sünnet birlikteliği ile bilinebileceğini dillendirerek fikhın da bu birlikteliğin bir sonucu olduğunu belirtir. Varlı, Öztürk’ün iddialarının yanlış ve tutarsız olduğunu beyan ederek, âyette “*hac, bilinen aylardadır*” ifade edilmesi haccın üç aya serpiştirilmesi anlamına gelmeyeceğini bildirir. Ayrıca Ehl-i sünnet mezheplerinin tüm imamlarının bu âyeti aynı şekilde okuyup yorumlamalarına rağmen hac ibâdetinin üç aya yayılacağına dair bir görüş beyan etmemiştir.¹³²⁹

Varlı, Öztürk’ün Bakara sûresinin 203 âyetinin mealini yaptıktan sonra tahrifatta bulunduğunu belirtir. Çünkü söz konusu âyette; “*Belirlenmiş günlerde Allah’ı zikredin. Allah’a saygılı olan için iki günde (dönmekte) acele edene günah yoktur...*”¹³³⁰ buyrulurken, şeytan taşlamanın yapıldığı teşrik günlerinden, yani bayramın üçüncü ve dördüncü gününden bahsedilmekte¹³³¹ ve hac menâsikinin üç aya yayılabilir şeklinde bir anlamda çıkmamaktadır. Burada birinci nefir¹³³² ve ikinci nefirden¹³³³ değinilerek, yani Mina’da kalınabilecek günlere işaret edilmektedir. Bayramın birinci günü ziyaret

¹³²⁴ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı: Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertürk (Ankara: İşaret Yayınları, 2002), 1/57.

¹³²⁵ Fatma Çakmak, *Dinsel İtibar Göstergesi Olarak Hacı’lık* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 62.

¹³²⁶ Mehmet Enis Taş, *Kur’an’da “Hac” Kavramı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 62.

¹³²⁷ Polatoğlu, *Kur’an’da ve Tevrat’ta Hz. İbrahim’in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*, 102.

¹³²⁸ Bursevî, *Rûhu’l-beyân fi Tefsiri’l-Kur’ân*, 2/430.

¹³²⁹ Mustafa Varlı, *Hangi İslam?* (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 213.

¹³³⁰ el-Bakara 2/203.

¹³³¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/351; Şevkânî, *Fethu’l-kadîr el-câmi’ beyne fenyni’r-rivâye ve’l-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr*, 1/259-262.

¹³³² Bayramın ilk üç gün şeytan taşladıktan sonra Mina’dan ayrılmaya “birinci nefir” denir.

¹³³³ Bayramın dördüncü günü de Mina’da kalıp taş attıktan sonra ayrılmaya ise “ikinci nefir” denir.

tavafının ardından hacılar Mina'ya döner ve orada kalırlar. Zira burada şeytan taşlama menâsiki icra edilir. Buna göre şeytan taşlamayı bayramın ikinci ve üçüncü günü yaparak Mina'dan ayrılmak isteyenler ilk nefiri gerçekleştirmiş olurlar. Bayramın dördüncü gününe kalanlar şeytan taşlamanın ardından ayrılan ise ikinci nefiri gerçekleştirirler. Dolayısıyla âyette bu iki uygulamaya işaret edilmiş ve yapılmalarında herhangi bir sakıncanın olmadığı vurgulanmıştır. Âyetten bu anlamın dışında, başka anlamlar çıkarmak için âdeta zorlama yapılarak hac ibâdetinin daha uzun zamana ayrılacağı anlamı çıkarılamaz.¹³³⁴

Ali Akpınar da, hac aylarının üç ay olarak belirlenmesi ile bu aylarda hac için ihrama girilebilmesi, bu üç ayda hac yapılabileceği anlamına gelmediğini belirtir. Çünkü uygulamada böyle bir şeyin olmadığını ve bu konuda aykırı bir görüşün de bulunmadığını, iddiaların tamamen lafızcı ve akli bir yaklaşım olduğunu belirtir. Akpınar, hac aylarının bu şekilde geniş tutulmasının sebebini, hac için dışardan gelenlerin Mekke'ye gelip dönebilecekleri süre anlamına geldiğini ifade eder. Sünnetteki izahat ve uygulamalar bu yönde olduğu gibi Kur'ân öncesi ve sonrası uygulamada bu yöndedir.¹³³⁵

Akpınar, haccın bir ibâdet olduğunu ve yüce Allah tarafından meşru kılındığını belirtir. Dolayısıyla Kur'an da ne parça parça ne de geniş zamanda yapılabileceğine dair açıkça bir ifadenin bulunmadığı, Allah'ın emirlerini en iyi şekilde uygulayan Hz. Peygamber'in de (sav) bu konuda beyanat yapmadığını bildirir. Bu nedenle konu hakkındaki aykırı görüşlerin tutarsız ve şâz olduğunu ifade eder.¹³³⁶

Hac sûresinde “*İnsanlar kendileri için bir takım menfaatlere tanık olmak ve Allah'ın kendilerine bahşettiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anarak kurban kesmeleri için sana (Kâbe'ye) gelsinler.*”¹³³⁷ buyrulmaktadır. Bu âyette geçen “*belirli günler*” ile de Zilhiccenin ilk on gününün kastedilmiştir.¹³³⁸ Zira İbn Abbas, burada kurban kesiminden bahsedildiğini ve bu günlerin kurban günleri olduğunu ifade eder.¹³³⁹ Nitekim kurban günleri Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde yer almaktadır.

¹³³⁴ Varlı, *Hangi İslam?*, 210-214.

¹³³⁵ Akpınar, “Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı Ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler”, 94.

¹³³⁶ Akpınar, “Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı Ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler”, 99.

¹³³⁷ el-Hac 22/28.

¹³³⁸ Akpınar, “Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı Ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler”, 95.

¹³³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/1; Şevkânî, *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fennyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*, 2/558; Mevdûdî, *Tefhimu'l-Kur'an*, 2/361.

Bayraklı'nın iddiasının delilsiz olduğu görülmektedir. Çünkü tefsirinde yaptığı izahatta, âyette “aylar” şeklinde çoğul geçtiğinden söz ederek böyle bir çıkarıma gittiği anlaşılmaktadır. Ardından Müslümanların nüfusunun artmasını sebep olarak göstermektedir. Ayrıca Râzî'yi örnek göstererek bazı âlimlerin hac aylarının üç olduğunu dile getirdiklerini belirtir. Râzî'nin bu konuda âlimlerin görüşünü aktardığı doğrudur. Yani hac aylarının üç olduğu konusundaki görüşleri sunmuştur. Fakat haccın bu aylara serpiştirilmesiyle ilgili hiçbir kayıt yer almamaktadır.¹³⁴⁰

Hac aylarının üç olduğu Kur'ân'da zikredilmiştir. Fakat haccın üç aya yayılarak yapılacağı belirtilmemiştir. Bu izahattan böyle bir çıkarıma varılması doğru değildir. Ayrıca âyetle ilgili izahat yapılırken sünnete başvurulmaması dikkat çekicidir. Zira Kur'ân'ın sünnet olmadan anlaşılması zordur. Bu nedenle Kur'ân ile yetinilerek istenen yorum yapılabilir. Böyle yorumların da isabetsiz olduğu görülmektedir.

İslamoğlu bu değerlendirmeyi yaparken kendisi ile çelişmektedir. Çünkü *Hayat Kitabı Kur'ân* adlı eserinde bu düşüncelerinin tam tersi yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalarını olduğu gibi aktarıyoruz. “*Âyette geçen malûmat ‘bilinen’ demek olup her yıl tekrarlandığı ve dönemin şartlarında uzun olan hac yolculuğu da haccın bir parçası olduğu için bu şekilde kullanılmıştır. Eğer âyet, hac ibâdetini, ‘bilinen aylarda’ olmak şartıyla herhangi bir zamanda eda etmenin cevazına delalet etseydi bu da bilinirdi. Oysaki, haccın bilinen aylarda olmak şartıyla farklı zamanlarda yapıldığına dair tek bir örnek yoktur. 198. âyette ‘Arafat’tan çağlayıp gelirken’ ibaresi, yine 199. âyetteki ‘insanların çağlayıp geldikleri yerden siz de çağlayıp gelin’ ibaresi haccın topluca belirli günlerde yapıldığına delalet eder. Ayrıca bu âyetin devamında Mina vakfesine dair ‘iki günde dönerse’ denilir. Bu da, haccın vaktinin aylarla değil günlerle tayin edileceğinin bir başka delilidir. Bakara sûresinin 203. âyetteki ‘sayılı günler’ ve Hac sûresinin 28. âyetinde de ‘bilinen günlerde’ ibaresi de bu delili güçlendirdiğini ve ‘Bilinen-sayılı günler’in haccın ifa edildiği terviye günü de dahil Zilhicce’nin 8-13. günleridir. Mütevatir sünnet de bunu teyit eder.’¹³⁴¹*

İslamoğlu, bu açıklamalarında görüldüğü üzere haccın üç aya yayılması değil belirli günlerde yapılması gerektiğini beyan etmiştir. Bununla beraber son izahatında ise tarihselci bir yaklaşımla konuyu ele aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sünneti de

¹³⁴⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrü'l-kebîr)*, 5/173-175.

¹³⁴¹ Mustafa İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010), 781.

değerlendirmedeği görülmektedir. Bu vesile ile hac ibâdetinin üç aya yayılması konusundaki iddiasının tutarsız ve doğru olmadığı belirtilmelidir.

Buraya kadar ki izahattan da anlaşılacağı üzere hac menâsikinin geniş bir zaman şeklinde yapılabileceği, yani üç aya yayılmasına dair söylemlerin Kur'ân'dan çıkarılamayacağı, dolayısıyla tutarsız oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca bu söylemler dillendirilirken sünnetin kâle alınmaması dikkat çekicidir. Zira Kur'ân'da hac menâsikiyle ilgili çok az âyet bulunduğu gibi, bu ibâdetin tüm izahatı ise Kur'ân'ın tefsiri olan sünnet tarafından yapılmıştır. Bu şekilde sünnetin değerlendirilmemesi bu iddiaların tutarsızlığını göstermesi açısından yeterlidir. Çünkü Hz. Peygamber (sav); *“Hac ayları, Şevval, Zilkade ve Zilhicce'nin ilk on günüdür.”*¹³⁴² buyurarak Kur'ân'da zikredilmeyen hac aylarının hangileri olduğunu beyan etmiştir. Bunun yanında Hz. Peygamber (sav) hicretin dokuzuncu yılında Hz. Ebû Bekir'i hac emîri olarak görevlendirmiş ve bu aylarda hac yaptırmıştı. Bu hac esnasında da Müşriklere bir uyarı niteliği taşıyan Tevbe sûresinin bazı âyetleri okunmuştu. Burada hac gününün tek bir gün olduğu açık bir şekilde belirlenmişti. *“Bu, büyük hac gününde (Yevme'l-Hacci'l-Ekber) Allah'tan insanlara bir bildiridir.”*¹³⁴³ Hac için insanlar toplandığı için yahut haccın en temel rüknü Arafat'ta vakfe, o günde yapıldığından dolayı o güne “büyük hac günü” denilmiştir. Zira Hz. Peygamber (sav) de Vedâ haccı'nda bunu uygulamalı bir şekilde göstermiş¹³⁴⁴ bayramın birinci günü hutbe irat etmiş¹³⁴⁵ ve bu günün de; *“Bu gün Haccı ekber gündür.”*¹³⁴⁶ olduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber (sav) haccın en önemli rüknünün Arafat olduğunu; *“Hac Arafat'tır, güneş doğmadan önce Arafat ve Müzdelife'de bulunan kişinin haccı kabul edilmiştir.”*¹³⁴⁷ buyurarak ifade etmiştir. Buna göre haccın en önemli rüknünün Arafat olduğu ve orada bulunulması gerektiği, o gününde Zilhiccenin dokuzuncu günü olduğu göz önünde bulundurulduğunda haccın üç aya veyahut dört aya yayılmasının mümkün olmadığı görülmektedir.

¹³⁴² Buhârî, “Hac”, 33.

¹³⁴³ et-Tevbe, 9/3.

¹³⁴⁴ Buhârî, “Hac”, 33 (No: 1560); Müslim, 1211.

¹³⁴⁵ Müslim, “Hac”, 1218; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 57 (No: 1905).

¹³⁴⁶ Buhârî, “Salât”, 10 (No: 369); Müslim, “Hac”, 1347; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 67 (No: 1945); Tirmizî, “Tefsir”, 9 (No: 3096).

¹³⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 68 (No: 1949); Nesâî, “Menâsik” (No: 3998)

Hac ibâdetinin Şevval, Zilkade ve Zilhicce aylarına yayılması görüşü ise ilk defa ortaya atılan bir görüş değildir. Çünkü İbn Hazm bu görüşün ilk olarak Hâricîlerden Ebû İsmail el-Bittîhî tarafından dillendirildiğini belirtir.¹³⁴⁸ Buna rağmen yankı bulmayan böyle bir söylemin günümüzde tekrar gündeme getirildiğini ve yeni bir şeymiş gibi bir izlenim verilmeye çalışıldığını, aynı zamanda böyle yanlış bir görüşün Kur'ân'a dayandırıldığını görmekteyiz. Hâlbuki Kur'ân'dan böyle bir hüküm çıkmadığı gibi Kur'ân'ın tefsiri ve açıklayıcısı olan sünnetten de böyle bir şey çıkmamaktadır.

Diğer taraftan haram ayların hac ayı olmasının iddia edilmesi herhangi bir delile dayanmamakla beraber böyle bir uygulamanın da yeni bir *nesî* uygulaması olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir uygulamanın ise büyük bir günah olduğu Kur'ân'da bildirilmiştir. Bu aykırı görüşte olanların özellikle de sünneti dışladıkları için böyle bir görüşe vardıkları anlaşılmaktadır.

Nüfusun artması veya insanların bazı uygulamaları sonucu hacda karşılaşılan problemler haccın belli günlerde yapılmasından kaynaklanmamaktadır. Zira insanların uygulamalarının farklı olabileceği gibi altyapı yetersizliği veyahut eksik donanımdan kaynaklanabilmektedir. Örneğin bir camide kılınan cuma namazı esnasında kalabalıktan dolayı izdiham yaşanır ve Müslümanlar sıkıntı çekerse cuma namazının vaktini erteleme yahut vaktinden önceye alma ne kadar mantıklı olabilir. Bu nedenle insanların yaptığı hatalardan dolayı ibâdetlerin zamanı ve uygulama şekillerini değiştirmeye çalışmak makul gözükmemektedir. Bunun yerine teknik çözüm alternatifleri geliştirilmelidir.

Hac aylarının bu şekilde üç ay olarak ifade edilmesi ve belirlenmesi bu ayların hepsinde hac yapılabileceği anlamına gelmemektedir. Hac aylarının bu şekilde geniş tutulmasının temel nedeni, hac için Mekke'nin dışından buraya gelenlerin gelip geri dönebilecekleri süre olması ve bu üç ayda hac için ihrama girilebilmesidir. Zaten hac aylarının hem âyetlerle¹³⁴⁹ hem de sünnetle belli günlere, sayılı günlere ve sonuçta tek güne indirildiği görülmektedir. Nitekim Kur'ân'ı en iyi anlayan ve açıklayan Hz. Peygamber'in (sav) böyle bir uygulaması da olmamıştır.

Bu açıklamalar ışığında hac aylarının değiştirilmesi ile hac menâsikinin aylara yayılarak yapılmasıyla ilgili söylemlerin tutarsız olduğunu ifade etmemiz mümkündür. İbadetlerin taabbudî olduğu ve yüce Allah tarafından tayin edildiği gibi vakit ve

¹³⁴⁸ İbn Hazm, *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl*, 4/144.

¹³⁴⁹ Bkz. et-Tevbe 9/3; el-Hac 22/28.

zamanlarının da kendisi tarafından belirlendiği unutulmamalıdır. Bu nedenle yüce Allah'ın emrettiği, yasakladığı yahut tayin ettiği zamanla alakalı bazı hikmetler bulunmaktadır. Aynı zamanda yüce yaratıcının rızasını kazanmak da onun emirlerine uymakla gerçekleşebilecektir. Ona uymak ise indirdiği ilahi vahye ve gönderdiği Hz. Peygamber'e (sav) uymakla gerçekleşir.

3.6. Umre

Umre, haccın bir provası niteliğindedir. Çünkü hacda yapılan tavaf, sa'y ve giyilen ihram ve yasaklar umrede de geçerlidir. Hacdan farklı olarak Umre'de Arafat ve Müzdelife'de vakfe, şeytan taşlama ve kurban kesme yer almaz. Ancak diğer menâsik ise aynıdır. Bu nedenle burada haccın küçük bir provası olan umreye kısaca değinilmeye çalışılmıştır.

Umre, hacca bağlı değildir. Ancak bazı hac çeşitleri umreye bağlı dolayısıyla, umre hacla aynı mevsimde yapılabildiği gibi hac mevsimi dışında yılın herhangi bir ayında da yapılmaktadır.

Umre, "a-m-r" kökünden türemiş bir kelime olup, sözlükte ziyaret etmek,¹³⁵⁰ uzun ömürlü olmak,¹³⁵¹ evi imar etmek,¹³⁵² bir yerde ikamet etmek, korumak, malı çok olmak ve Allah'a kulluk etmek anlamlarına gelmektedir.¹³⁵³ Terim olarak ise umre, belirli bir zamana bağlı olmadan ihrama girip Kâbe'yi tavaf ile Safâ ve Merve arasında sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkmaktır.¹³⁵⁴ Umreyi yerine getirmeye *i'timar*, yapan kişiye de *mu'temir* denir.¹³⁵⁵

Umrenin hükmü konusunda fıkıh âlimleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre Müslümanın ömründe bir defa umre yapması müekked sünnet iken¹³⁵⁶ Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise farzdır.¹³⁵⁷ Bazı Hanefî âlimleri ise umrenin vitir namazı, kurban ve fitır sadakası gibi vâcip olduğu görüşündedirler.

¹³⁵⁰ Fîrûzâbâdî, "a-m-r", 2/99.

¹³⁵¹ Râgıp el-İsfahânî, "a-m-r", 586; Cevherî, "a-m-r", 2/757.

¹³⁵² Bkz. Mes'ud, "a-m-r", 564.

¹³⁵³ Zebîdî, "a-m-r", 13/130.

¹³⁵⁴ İbn Manzûr, "a-m-r", 4/604-605.

¹³⁵⁵ Mehmet Boynukalın, "Umre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/150.

¹³⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*, 1/480.

¹³⁵⁷ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, 1/673; Kahtâni, *Menâsiku'l-Hac ve'l-Umre fi'l-İslâm fi-dav'i-l-Kitap ve's-Sünne*, 87.

Umre, haccın küçük provası niteliğinde olduğundan kendisine, “*hacc-ı asgar*” hacca ise “*hacc-ı ekber*” denilmiştir.¹³⁵⁸ Çünkü umre, hac gibi aynı mekânda ifa edilmektedir.¹³⁵⁹ Fakat umreyi hacdan ayıran en önemli özellik umrenin, ihram, tavaf, sa‘y ve tıraştan ibaret olmasıdır.¹³⁶⁰ Hac da ise bunlarla beraber belirli bir zaman (hac aylarında), vakfe (Arafat ve Müzdelife), Mina’da geceleme, şeytan taşlama ve kurban kesme fiilleri bulunur. Umre’nin bu şekilde hacla yakın ilişkisinden dolayı bir nebze temas etmek istedik. Ancak müstakil yapılmış çalışmalar da söz konusudur.

Kur’ân’da umreden; “ *وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ* ” “*Haccı ve umreyi Allah rızası için eksiksiz bir şekilde yerine getirin...*”¹³⁶¹ ve “ *فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ* ” “*...hac ve umre yaparak Allah’ın evini ziyaret eden bir kimse...*”¹³⁶² buyrulur fiil olarak üç yerde geçtiği görülmektedir.¹³⁶³ Bu âyetlerde umrenin yapılması ve başlanılan hac ve umrenin tamamlanması gerektiğine değinilmiştir.¹³⁶⁴ Fakat hacda olduğu gibi umrenin de nasıl yapılacağından, ne zaman yapılması gerektiğinden söz edilmemiştir. Bu nedenle umreyle ilgili tüm bilgiler için sünnete müracaat edilmesi gerekmektedir.

Cahiliye döneminde de önemli bir yere sahip olan umre, hac ayları dışında ifa ediliyordu. Umreye de şirki bulaştıran Araplar, umrenin hac aylarında yapılmasını büyük günah kabul ediyor; “ *إِذَا بَرَأَ الدَّبِيرَ، وَعَفَا الْأَثْرَ، وَأَسْلَخَ صَفْرَ، حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنْ اعْتَمَرَ* ” “*Devenin arkasındaki yara iyi olur, hacıların ayak izleri silinir, Safer ayı da çıkarsa, o zaman umre, yapan kimseye helal olur*”¹³⁶⁵ diyerek umrenin hac aylarından sonra yapılabileceğini dile getiriyorlardı.¹³⁶⁶

Ekonomik nedenlere dayalı olan bu uygulamayla Mekkeli Müşrikler ticari menfaatlerini kolluyorlardı.¹³⁶⁷ Bu nedenle hac aylarında umreye müsaade etmeyerek, hac için Mekke’ye gelenlerin umre için tekrar gelmelerini sağlıyorlardı.¹³⁶⁸ Böylece ticari hayatlarına canlılık kazandırmaya çalışıyorlardı. Bunun yanında hacdaki gibi umrede de

¹³⁵⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Tefsîru Mukâtil b. Süleymân)*, 1/171.

¹³⁵⁹ Vecdi Akyüz, *Mukayeseli İbadetler İlmihali* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 4/265.

¹³⁶⁰ Ekrem Keleş, *Umre Rehberi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 13-20.

¹³⁶¹ el-Bakara 2/196.

¹³⁶² el-Bakara 2/158.

¹³⁶³ Abdülbakî, *el-Mu‘cemü'l-müfehres li elfâzi'l- Kur‘âni'l-Kerim*, 482.

¹³⁶⁴ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur‘ân*, 1/328-330.

¹³⁶⁵ Buhârî, “Hac”, 34 (No: 1564); Müslim, “Hac”, 1240; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 80 (No: 1987); Ahmed b. Hanbel, 4/192 (No: 2361).

¹³⁶⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şaḥîhi'l-Buhârî*, 5/329-330.

¹³⁶⁷ Başar, *Cahiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*, 27-30.

¹³⁶⁸ Ateş, *İslam’a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 156.

tavafı çıplak yapar,¹³⁶⁹ ihrama putlarının yanında girer,¹³⁷⁰ tavaf ve sa'yılarını de yaparken İsfâf ve Nâile putlarını selamlarlardı.¹³⁷¹

Sünnet, Cahiliyeden kalma bu âdeti ilga etmesinin yanında umrenin nasıl yapılacağıyla ilgili geniş bilgi vermiştir. Öncelikle sünnetin bu konudaki teşriî yönü ele alınacak, ardından umrenin faziletine değinilecektir.

İhram, hacda olduğu gibi umrenin de ön şartıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sav); “*أَخْلَعُ عَنْكَ الْجُبَّةَ، وَاغْسِلُ أَثَرَ الْخَلْقِ عَنْكَ، وَأَتَّقِ الصُّفْرَةَ، وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ كَمَا تَصْنَعُ فِي حَجِّكَ*” “*üzerindeki cüppeyi çıkar, elbise ve bedenindeki kokuyu yıkayıp gider ve sarı boyayı temizle! Hacda yaptığın gibi umrede de aynısını yap.*”¹³⁷² buyurarak beyan etmiştir. Çünkü umrenin de hac gibi olduğunu, dolayısıyla hacdaki ihram kurallarının umrede de geçerli olduğunu vurgulamıştır.¹³⁷³

Hacda olduğu gibi umrede de ihram giyilmesi gerekmektedir, bu nedenle ihramın giyileceği mîkatlar umre içinde söz konusudur. Ancak Mekke'de ikamet edenler ile burada bulunanlar umre yapmak isterlerse Hill Bölgesi'nin sınırlarına çıkmaları yeterlidir. Nitekim Hz. Peygamber (sav) Ci'rane'den ihrama girerek¹³⁷⁴ umre yaptığı gibi Vedâ haccı esnasında Hz. Âişe'nin de Ten'im'den umre yaptırmasını¹³⁷⁵ istemiştir. Hz. Peygamber (sav), umre için Harem sınırlarının dışından gelenlerin mîkat sınırlarında ihramlarını giymeleri gerektiğini belirtirken,¹³⁷⁶ Harem sınırları içerisinde bulunanların ise Hill Bölgesi'ne çıkmaları gerektiğini beyan etmiştir.¹³⁷⁷

Diğer taraftan umrenin nasıl yapılacağını da Hz. Peygamber (sav), Ebû Mûsâ el-Eş'âri'ye (ö.42/662) şu şekilde öğretmiştir; “*فَأَمْرِي، فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَمْرِي،*” “*...Bana, Kâbe'yi tavaf etmemi, Safâ ve Merve arasında sa'y yapmamı ve tıraş olarak ihramdan çıkmamı emretti...*”¹³⁷⁸ Burada Hz. Peygamber (sav) Ebû Mûsâ'ya bir umrenin nasıl yapıldığını kısa ve öz bir şekilde öğrettiği görülmektedir. Dolayısıyla, Ebû

¹³⁶⁹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/172.

¹³⁷⁰ Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, 121.

¹³⁷¹ Cevâd Ali, *el-Mufaşşal fi târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*, 6/382-383.

¹³⁷² Buhârî, “Umre”, 10 (No: 1789).

¹³⁷³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 6/38-39; Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 10/178-179.

¹³⁷⁴ Müslim, “Umre”, 3 (No: 1778, 1780); “Cihad”, 186 (No: 3066) ; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 81 (No: 1996); Tirmizî, “Hac”, 92 (No: 935); Nesâî, “Menâsik”, 290 (No: 4220); Dârimî, “Menâsik”, 41 (No: 1862).

¹³⁷⁵ Buhârî, “Umre”, 6 (No: 1784); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 81 (No: 1995); Tirmizî, “Hac”, 91 (No: 934); Nesâî, “Menâsik”, 289 (No: 4216); İbn Mâce, “Menâsik”, 48 (No: 2999); Dârimî, “Menâsik”, 41 (No: 1863).

¹³⁷⁶ Hattâbî, *Me'âlimü's-Sünen*, 2/148.

¹³⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 6/32.

¹³⁷⁸ Buhârî, “Hac”, 32 (No: 1559)

Mûsâ'ya, önce tavaf yapmasını, ardından sa'y, daha sonra da tıraş yaparak ihramdan çıkmasını tembihleyerek öğretmiştir.¹³⁷⁹ Böylece umrenin tavaf ve sa'y yaptıktan sonra tıraş olup ihramdan çıkma şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in (sav) dört umre yaptığı ifade edilmektedir.¹³⁸⁰ Hz. Peygamber (sav) bu umrelerin üçünü Vedâ haccı öncesi yapmıştır.¹³⁸¹ Hz. Peygamber'in (sav) yaptığı ilk umre hicretin altıncı yılındaki Hudeybiye umresidir.¹³⁸² Ancak Müşriklerin engellemesi sonucu bu umre eda edilememiştir. İhsar nedeniyle yapılamayan umrenin ihramından kurban kesilerek çıkılmıştır.¹³⁸³ Bu konuda hac ve umre arasında bir fark bulunmamaktadır.¹³⁸⁴ Dolayısıyla hem hac hem de umre niyetiyle girilmiş olan ihramdan ancak kurban keserek çıkılabilmektedir. İfa edilememesine rağmen kaynaklarda Hz. Peygamber'in (sav) yapmış olduğu ilk umre olarak kabul edilir.¹³⁸⁵ Hz. Peygamber'in (sav) ikinci umresi kaza umresi olup hicretin yedinci yılında eda edilmiştir.¹³⁸⁶ Bu umre aynı zamanda İslâm tarihinde ifa edilen ilk umredir. Daha sonra Mekke'nin fethedildiği hicretin sekizinci yılında da Hz. Peygamber (sav), Ci'rane mevkiinden ihrama girerek üçüncü umresini yapmıştır.¹³⁸⁷

Hz. Peygamber (sav), tüm umrelerini hac aylarında ve Vedâ haccından önce yapmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (sav) umrenin hacdan ayrı olduğunu ve öncesinde de yapılabileceğini göstermiştir. Aynı şekilde Vedâ haccında da haccı umreyle birleştirmiş, Cahiliye âdetinin yanlış uygulamasını ilga etmiştir.

Hz. Peygamber (sav), umrenin faziletine de değinerek çokça yapılmasını tavsiye etmiştir. Bu hadislerden bir kaçı şu şekildedir; Ebû Hüreyre'nin naklettiği hadiste Hz. Peygamber (sav); “ *العُمْرَةُ إِلَى الْعُمْرَةِ كَفَّارَةٌ لِمَا بَيْنَهُمَا* ” “...bir sonraki umre ile önceki umre arasında işlenen günahlara (küçük) keffarettir...”¹³⁸⁸ buyurmakta ve umre yapmanın faziletine işaret ederek, iki umre arasında işlenen küçük günahların affedildiğine işaret

¹³⁷⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 5/314-315.

¹³⁸⁰ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 240-241; Mukadder Arif Yüksel, *Siyer Hadis ve Tefsir Bağlamında Haccın Ahkâmı ve Menâsiki* (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 73.

¹³⁸¹ İbn Kesîr, *Haccetü'l-Vedâ'*, 8.

¹³⁸² İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 3/255-257.

¹³⁸³ İbn İshak, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, 1/455-457.

¹³⁸⁴ Karagöz vd., *Hac İlmihali*, 132-133.

¹³⁸⁵ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 245.

¹³⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 2/113.

¹³⁸⁷ Kandehlevî, *Haccetü'l-Vedâ'*, 352.

¹³⁸⁸ Buhârî, “Umre”, 1 (No: 1773); Müslim, “Hac”, 1256; Tirmizî, “Hac”, 90 (No: 933); Nesâî, “Menâsik”, 5 (No: 2626)

ederek çokça umre yapmaya teşvik etmektedir.¹³⁸⁹ Yine Hz. Peygamber (sav); “تَابِعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَإِنَّهُمَا يَنْفِيَانِ الْفَقْرَ وَيَزِيدَانِ فِي الْعَمْرِ وَالرِّزْقِ كَمَا يَنْفِي كَيْرُ الْحَدَادِ خَبَثَ الْحَدِيدِ اَرْدَارْدَا يَأْبُوْنِز، زِيْرَا، دَمِيْرَسِيْنِ كُورُؤُغُ نَاسِلُ دَمِيْرِيْنِ پَاسِيْنِ گِيْدِردِغِيْ گِيْبِيْ بُوْ اِيْكِيْ (hac ve umre) فَكِيْرلِيْغِيْ وَ گُيْنَاهَلَرِيْ گِيْدِردِردِ.”¹³⁹⁰ buyurmuş,¹³⁹¹ hac ve umre yapmanın, günahlara kefaretin yanında fakirliği de gidererek maddi açıdan insanları refaha kavuşturacağını vurgulamıştır.¹³⁹² ¹³⁹³ Aynı şekilde Ebû Hüreyre, Hz. Peygamber’in (sav); “وَفُؤُ اللهُ ثَلَاثَةٌ: الْحَاجُّ وَالْمَعْتَمِرُ وَالْغَازِيْ” “Allah’ın üç çeşit elçisi vardır. Bunlar gaziler, hac ve umre yapanlardır.”¹³⁹⁴ buyurduğunu aktarır. Hac ve umre yapanların Allah yolunda mücadele ederek gazilik sevabına nail olanlar ile aynı olduğunu beyan etmiştir. Yüce Allah’ın rızasını gözeterek yola koyuldukları dolayısıyla buna göre sevaplarının artacağı anlaşılmaktadır.¹³⁹⁵

Hz. Peygamber (sav), tüm umrelerini hac aylarında yani Zilkade ve Zilhicce aylarında yapmış olmasına rağmen Ramazan ayında umrenin faziletli olduğunu beyan etmiştir. İbn Abbas’ın naklettiği hadiste Hz. Peygamber (sav); “فَإِنَّ عُمْرَةً فِي رَمَضَانَ كَحَجَّةٍ” “Ramazan ayında umre yapmak hac gibidir”¹³⁹⁶ buyurmuştur. Ramazan ayında yapılacak umrenin sevap açısından hac gibi olacağını ifade ederek bu ayda umre yapılmasını tavsiye ettiği görülmektedir.¹³⁹⁷

Şüphesiz Hz. Peygamber’in (sav) uygulaması büyük bir önem arz etmektedir. Yani ibâdetler konusundaki beyanâtı, fiilleri Müslümanlar için örnek teşkil etmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber’in (sav), üç veya dört umre yaparken bir defa hac yapması, bir bakıma umrenin daha fazla yapılmasına bir işaret olarak görülmektedir. Nitekim bugünkü şartlar göz önünde bulundurulduğunda, bu durumun daha iyi anlaşıldığı görülmektedir. Çünkü hacca gitmek için kuraya tabi olunması gerekmektedir. Ayrıca belirli bir kontejana

¹³⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 6/5-8; Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1631-1632.

¹³⁹⁰ Tirmizî, “Hac”, 2 (No: 809); Nesâî, “Menâsik”, 6 (No: 2627 - 2628); İbn Mâce, “Menâsik”, 3 (No: 2887); Ahmed b. Hanbel, 1/363 (No: 167).

¹³⁹¹ Bu rivayeti Tirmizî, İbn Mes’ûd’dan naklederken, Nesâî’de İbn Abbas’tan, İbn Mâce ve Ahmed b. Hanbel ise Hz. Ömer’den nakletmişlerdir.

¹³⁹² Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, 3/539.

¹³⁹³ Mübârekpûrî, *Tuhfetü’l-Ahvezi*, 3/539.

¹³⁹⁴ Nesâî, “Menâsik”, 4 (No: 2622).

¹³⁹⁵ Muhammed Alî b. Âdem b. Musâ Etyûbî, *Zâhiratü’l-‘ukbâ fi Şerhi’l-müctebâ* (Mekke: Dâr el-Mi’rac ed-Devliyye, 2003), 23/312.

¹³⁹⁶ Buhârî, “Umre”, 4 (No: 1782); Müslim, “Hac”, 1256; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 80 (No: 1988); Tirmizî, “Hac”, 95 (No: 939); İbn Mâce, “Menâsik”, 45 (No: 2991); Dârimî, “Menâsik”, 40 (No: 1860); Mâlik b. Enes, “Hac”, 21.

¹³⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-bârî bi şerhi Şahîhi’l-Buhârî*, 6/18-20.

göre belirlenen hac ibâdetinde yoğun talepten dolayı da kurası çıkmayanların sayısı günden güne artmaktadır. Hz. Peygamber (sav) yaptığı umrelerin üçünü Vedâ haccından önce eda etmiştir. Bu nedenle hac ibâdetini yerine getirmeden önce umre yapılabileceği unutulmamalıdır. Bunun yanında Hz. Peygamber (sav) hacca gidemeyen birisine önerdiği gibi Ramazan ayında umre yapmayı önermiştir. Çünkü Ramazan ayında yapılacak olan umrenin sevabının hac gibi olabileceğini beyan etmiştir. Dolayısıyla sünnetin, bu konuda Müslümanlara farklı alternatifler sunduğu görülmektedir.

3.7. Mescid-i Nebevî Ziyaret

Medine'nin İslâm tarihinde ayrı bir yeri ve önemi bulunmaktadır. Çünkü İslâm'ın büyüüp geliştiği ve yayıldığı yerdir Medine. Mekke'de Müşriklerin zulüm ve baskıları artınca Hz. Peygamber (sav), Medine'ye hicret ederek burayı hicret yurdu hâline getirdi.¹³⁹⁸ Hz. Peygamber'in (sav) buradaki ilk faaliyeti bir mescit (Mescid-i Nebevî) yapmak olmuş, daha sonraları şehir mescit merkez alınarak gelişme göstermiştir.¹³⁹⁹ Mescid-i Nebevî, Medine'deki bütün faaliyetlerin merkezinde yer almış ve fonksiyonları bakımından sonraki dönemde kurulan camilere de örnek teşkil etmiştir. Nitekim Mescid-i Nebevî siyasi, kültürel ve dinî gibi bütün faaliyetlerin merkezinde yer almış; ilim İslâm'ın ilk üniversitesi¹⁴⁰⁰ Suffe'de neşet bulmuş ve buradan birbirinden değerli çok sayıda şahsiyetin yetiştiği yer olmuştur.

Medine ve Mescid-i Nebevî hac menâsiki içerisinde yer almamasına rağmen hac ve umre için gelenlerce her zaman ziyaret edilmiştir. Bunun temel nedeni Hz. Peygamber'in (sav) bu konudaki müjde ve teşvikleri yanında Peygambere duyulan özlem ve hasrettir.

Bu konudaki hadisleri sunmakta fayda vardır. Ebû Hüreyre Hz. Peygamber'in (sav); “لا تُشَدُّ الرَّحَالُ إِلَّا إِلَى الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِي، وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى” “*Mescid-i Haram, benim mescidim (Mescid-i Nebevî) ve Mescid-i Aksâ dışında başka mescidlere yolculuk yapılmaz*”¹⁴⁰¹ buyurduğunu nakletmektedir. Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bu hadiste Hz.

¹³⁹⁸ Ahmet Güç, “Yeryüzünde Üç Büyük Mescid”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Ocak 1993), 272.

¹³⁹⁹ Nuran Oğuz Keleş, *Türk Dindarlığında Hac Algısı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 89.

¹⁴⁰⁰ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 768.

¹⁴⁰¹ Buhârî, “Fazlu's-salât”, 1 (No: 1189); Müslim, “Hac”, 1397; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 95 (No: 2033); Nesâî, “Mesâcid”, 10 (No: 697); İbn Mâce, “İkâme”, 196 (No: 1409); Ahmed b. Hanbel, 16/302 (No: 10507).

Peygamber (sav), Mescid-i Nebevî’inde içinde bulunduğu üç mescide ziyaret amacıyla gidilebileceğini belirtmiş ve bu mescidin faziletine işaret etmiştir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav); “صلاة في مسجدي هذا خيرٌ من ألف صلاةٍ في ما سواه إلا المسجدَ” “Benim Mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram dışındaki mescitlerde kılınacak bin namazdan daha hayırlıdır”¹⁴⁰² buyurmuştur. Yine Ebû Hüreyre’nin rivayet etmiş olduğu bu hadiste de Hz. Peygamber (sav) Mescid-i Nebevî’de kılınacak bir vakit farz namazın faziletine değinmiş ancak bu konuda bir sınırlama ve bir kayıt getirmemiştir.¹⁴⁰³

Bu bilgiler ışığında Mescid-i Nebevî’nin faziletli olduğunu ve ziyaret edilmesi gerektiğini ifade etmeliyiz. Ayrıca İslâm âlimlerinin çoğu Mescid-i Nebevî’nin fazilet bakımından Mescid-i Haram’dan sonra geldiğini ifade ederken, Mâlik başta olmak üzere bazı âlimler ise Hz. Peygamber’in (sav) Medine’de defnedildiği için Mescid-i Nebevî’nin daha faziletli olduğunu belirtmişlerdir.¹⁴⁰⁴

Mescid-i Nebevî’nin içerisinde Ravza-i Mutahhara ve Hz. Peygamber’in (sav) kabri şerif’i de bulunmakta ve bu iki yerde ziyaret edilen yerler arasında sayılmaktadır. Ravza, bahçe veya cennet demek olup, Hz. Peygamber’in (sav) evi ile minberi şerifi arasında on metre genişliğinde, yirmi metre uzunluğunda yaklaşık iki yüz metrekarelik bir alanın adıdır.¹⁴⁰⁵ Özel manasıyla Mescid-i Nebevî’nin içinde Hz. Peygamber’in (sav) kabri şerif’i ile minberi şerifi arasında kalan kısımdır. Ravzayla ilgili olarak Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “ما بين بيتي ومنبري روضةٌ من رياض الجنة” “Evim ile minberim arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir”¹⁴⁰⁶

Ravza ile alakalı nakledilen hadisler birçok sahâbîden ve değişik senedlerle nakledilmiş, bu konuda önemine binaen Buhârî ise, *Sahîh*’inde özel bir bab açmıştır.¹⁴⁰⁷ Söz konusu hadisin benzer lafızları ve farklı tarikleri bulunmaktadır. Örneğin Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî’den gelen rivayette “Evim ve minberim arasındaki yer cennet

¹⁴⁰² Buhârî, "Fazlu's-salât", 1 (No: 1190); Müslim, "Hac", 1394; Tirmizî, "Salât", 126 (No: 325); "Menâkıb", 67 (No: 3925); Nesâî, "Mesâcid", 4 (No: 688); Dârimî, "Salât", 131 (No: 1422); Mâlik b. Enes, "Kible", 5 (No: 463).

¹⁴⁰³ Halil Altuntaş, "Medine Mescidinde Kırk Vakıt Namaz Kılma Meselesi", *Türkiye’de Hac Organizasyonu Sempozyumu*, ed. Mehmet Bulut (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 436.

¹⁴⁰⁴ Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahihi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1669.

¹⁴⁰⁵ Nebi Bozkurt, "Ravza-i Mutahhara", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 34/475.

¹⁴⁰⁶ Buhârî, "Fazlu's-salât", 5 (No: 1195); Müslim, "Hac", 1390-1391.

¹⁴⁰⁷ Bkz. Buhârî, "Fazlu's-salât" 5, "Bâbu Fazli mâ Beyne'l-Kabri ve'l-Minberi" başlıklı bu babda (No: 1195 - 1196) nolu iki adet hadis yer almaktadır, s. 333.

bahçelerinden bir bahçedir” şeklinde gelirken,¹⁴⁰⁸ Ebû Hüreyre'nin tarikinde ise “*Minberim havzımın üzerindedir*”¹⁴⁰⁹ ziyadesi yer almıştır.¹⁴¹⁰

Ravza hadisiyle ilgili olarak Nevevî, âlimlerin görüşlerini şu şekilde özetlemeye çalışmıştır. Âlimlerin bir kısmı, hadisi zahirine göre değerlendirmiş ve bu mekânın aynıyla cennete nakledileceğini savunurken, bazıları da burada yapılacak ibâdetin kişiyi cennete götüreceğini,¹⁴¹¹ bu nedenle de Hz. Peygamber'in (sav) Müslümanları, mescide ve bilhassa kabri şerif'i ile minberi arasındaki Ravza-i Mutahhara'da namaz kılmaya teşvik ettiğini savunmuşlardır.¹⁴¹²

Ayrıca, Hz. Peygamber (sav) döneminde, vahyin indiği, saadetin hasıl olduğu,¹⁴¹³ Hz. Peygamber'in (sav) kabri şerifinin insanlar, cinler ve melekler tarafından devamlı olarak ziyaret edildiği bir yer olması dolayısıyla burada sevabın çokça kazanıldığından mecaz olarak cennet bahçelerinden bir yere benzetilmiştir.¹⁴¹⁴

Mescid-i Nebevî'de yer alan kabri şerifin ziyaretiyle ilgili Hz. Peygamber'den (sav) şu hadis nakledilmiştir: “*Birisi bana selam verince Allah bana ruhumu iade eder, bende onun selamını alır ve ona karşılık veririm*”.¹⁴¹⁵

Bu hadiste Hz. Peygamber (sav), kendisine selam verilmesiyle ilgili izahatta bulunmuş ve kabri şerifinin ziyareti teşvik etmiştir.¹⁴¹⁶ Nitekim Hz. Peygamber (sav), sağlığında iken mezarları -Cennetülmualâ ve Cennetülbâki- ziyaret ettiği bilinen bir durumdur. Bununla beraber Hz. Peygamber'in (sav) kabri şerifinin ziyareti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş ve âlimler arasında ihtilaf meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber'in (sav) kabri şerifini ziyaret ile ilgili olarak birçok hadis bulunmakta ve bu hadislerin bazıları ise tarikleri ile râvilerinden dolayı zayıf oldukları

¹⁴⁰⁸ Buhârî, “Fazlu's-salât”, 5 (No: 1195); Müslim, “Hac” 1390, 1391; Ahmed b. Hanbel, 12/159 (No: 7223).

¹⁴⁰⁹ Buhârî, “Fazlu's-salât” 5 (No: 1196), “Fezâilü'l-Medine” 12 (No: 1888), “Rikâk”, 53 (No: 6588); Müslim, “Hac”, 1391; Tirmizî, “Menâkıb”, 67 (No: 3924); Ahmed b. Hanbel, 17/38-39 (No: 11003)

¹⁴¹⁰ Ayrıca geniş bilgi için bkz. Aşır Örenç, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 194-195.

¹⁴¹¹ Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Şâhihi Müslim b. el-Haccâc*, 9/1666.

¹⁴¹² Miras, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, 4/214.

¹⁴¹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Şâhihi'l-Buhârî*, 6/247.

¹⁴¹⁴ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifin b. Nûriddîn b. Alî Münâvî, *Feyzu'l-kadîr şerhu'l-Câmi'i's-şagîr* (Beyrut: Dâr'ul-Marife, 1971), 5/433.

¹⁴¹⁵ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 98 (No: 2041); Ahmed b. Hanbel, 16/477 (No: 10815).

¹⁴¹⁶ Bu konuda Beyhakî de “من زار قبري وجبت له شفاعتي” “Kim kabrimi ziyaret ederse ona şefaetim vâcib olur.” Ayrıca, “Kim hac yapar ve ölümünden sonra kabrimi ziyaret ederse, beni hayatımda ziyaret etmiş gibi olur.” Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 5/402-403.

ifade edilmekle beraber¹⁴¹⁷ Tehânevî, bu hadislerin değişik tariklerinin birleşmesinden dolayı hadislerin hasen ve sahih olduğunu, İbn Seken, Abdülhakk ve İbn Sübkî'nin de aynı görüşte olduklarını belirtir.¹⁴¹⁸ Zehebî ise, bu konuda gelen bütün hadislerin tüm tariklerinin leyyin, tariklerdeki râvilerin ise yalancılıkla itham edildiklerini fakat hadislerin birbirini desteklediğini söyleyerek hadisi hasen gördüğüne işaret etmektedir.¹⁴¹⁹

Bu konuda İbn Teymiyye, Hz. Peygamber'in (sav) kabrini ziyaret etmenin caiz olmadığını çünkü bu hususta herhangi bir bilginin bulunmadığını, nakledilen rivayetlerin zayıf veya mevzû olduğunu, âlimlerce bu zayıf hadislerle amel edilemeyeceğini söylemektedir.¹⁴²⁰ Ancak İbn Hacer, Hz. Peygamber'in (sav) Ravzası'nı ziyaret etmenin kişiyi Allah'a yaklaştıracak amellerin en üstünü olduğu konusunda icmânın olduğunu belirterek İbn Teymiyye'nin bu görüşüne karşı çıkarken¹⁴²¹ Aynî ise, Ahmed b. Hanbel'in, Hz. Peygamber'in (sav) kabri ve minberinin dahi öpülebileceğini ifade ettiğini aktarır ve İbn Teymiyye'nin bu görüşünü reddeder.¹⁴²² Bununla alakalı olarak İbn Hacer, Sübkî ve daha birçok âlim İbn Teymiyye'nin bu görüşüne karşı birçok reddiye yazmıştır.¹⁴²³

İbn Teymiyye'den çok önce yaşamış büyük hadis âlimlerinden Beyhakî, Sünen'inde bu konuda müstakil bab açmış,¹⁴²⁴ yine Hanbelilerden İbn Kudâme (620),¹⁴²⁵ Hanefilerden İbnü'l-Hümâm (681),¹⁴²⁶ Mevsilî (683)¹⁴²⁷ bu konudaki hadisleri delil kabul etmişlerdir. Aynı şekilde İbn Teymiyye ile aynı asırda yaşamış olan Zeynüddin el-İrâkî

¹⁴¹⁷ Bkz. Öreñç, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, 186-194.

¹⁴¹⁸ Tehânevî, *İ'la'ü's-sünen*, 10/497-498.

¹⁴¹⁹ Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Hafâcî, *Nesîmü'r-riyâz fi şerhi Şifâ'i'l-Kâdî 'İyâz*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâr al-Kütüb el-İlmiyye, 2001), 5/97; Ebü'l-Hasen Nüriddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Alî el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbâri'l-mevzû'a*, thk. Muhammed b. Latif es-Sabbâğ (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986), 331; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Latif es-Sabbâğ (Riyad: Câmîiatu Melik es-Suud, ts.), 190.

¹⁴²⁰ Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, thk. Muhammed Reşâd Salîm (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1989), 2/441.

¹⁴²¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bâri bi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 4/425.

¹⁴²² Aynî, *'Umdetu'l-kârî fi şerhi Şahihi'l-Buhârî*, 8/100-101.

¹⁴²³ Öreñç, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, 190.

¹⁴²⁴ Ebü Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 5/402-403.

¹⁴²⁵ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/465-466.

¹⁴²⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-'âcizi'l-fakîr*, 2/167-168.

¹⁴²⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/247-248.

ile ondan sonra gelen âlimlerden Tehânevî (1394) gibi birçok âlim bu konudaki hadisleri tariklerinin çokluğundan dolayı hasen veya sahih görmüşlerdir.¹⁴²⁸

Kastallânî, İbn Teymiyye'nin bu görüşünün isabetsiz olduğunu ifade ederken¹⁴²⁹ Kevserî de Hz. Peygamber'in (sav) kabrini ziyaret etme hakkında birçok hadisin bulunduğunu, bu hadislerin de Hafız Selahattin el-Âlâi tarafından bir kitapta toplandığını ve âlimlerin icmâi ile müstehap bir şeyi tahrif etmenin kesinlikle doğru olmadığını ifade eder.¹⁴³⁰ Bu konuyla ilgili tartışmalar kaynaklarımızda mevcut olup geniş bilgi için buralara müracaat edilebilir.¹⁴³¹

Bu konuda fıkıh mezheplerinin görüşlerine de değinmekte fayda vardır. Buna göre Mâlikî âlimlerinden bir kısmı Hz. Peygamber'in (sav) kabrinin ziyaret edilmesinin vâcib olduğunu belirtirken,¹⁴³² Hanefiler ise, Hz. Peygamber'in (sav) insanları davet etmiş olması ile kabrini ziyarete teşvik etmesinden dolayı gelebilenlerin kabri şerifi ziyaret etmelerinin mendup, müstehap hatta bu amelin vâcibe yakın derecede olduğunu ifade ederler.¹⁴³³

Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra kabri şerifin ziyareti teşvik edilmiştir. Hatta Hz. Peygamber'in (sav) kabrinin ziyaret edilmesi selef ve halef âlimlerinin cumhuruna göre mendup kabul edilmiş ve bu konuda icmâ oluşmuştur.¹⁴³⁴

Bu bilgiler ışığında Hz. Peygamber'in (sav) kabri şerifi konusundaki hadislerin birçok âlim tarafından delil olarak alındığını ve kabul edildiğini bunun da neticesinde rivayetlerin birbirini desteklediğinden hasen derecesine çıktığını ifade etmemiz mümkündür. Bu rivayetlerde de görüldüğü gibi ziyaretin faziletli ve önemli olduğu

¹⁴²⁸ Münâvî, *Feyzu 'l-kâdir şerhu 'l-Câmi 'i 'ş-şagîr*, 6/140.

¹⁴²⁹ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü 'ş-şâri li Şerhi Şahîhi 'l-Buĥârî*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996), 3/243.

¹⁴³⁰ Ebü'l-Hasen Takiyyüddîn Alî b. Abdilkâfi b. Alî b. Temmâm es-Sübkî, *es-Seyfü 'ş-şakîl fi 'r-red 'alâ İbn Zefîl* (Mısır: Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Türas, 2003), 126.

¹⁴³¹ Ayrıca bu konudaki geniş bilgi ve tartışmalar için bkz. Ebü'l-Hasen Nüriddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Herevî Alî el-Kârî, *Şerhu 'ş-Şifâ li Kâdi İyâz*, thk. Abdullah Muhammed el-Halilî (Beyrut: Dâr al-Kütüb el-İlmiyye, 2001), 2/149; Hafâcî, *Nesîmü 'r-riyâz fi şerhi Şifâ 'i 'l- Kâdi 'İyâz*, 5/96; İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muĥtâr 'ale 'd-Dürri 'l-muĥtâr*, 4/53; Nevevî, *el-Mecmû ' şerhu 'l-Mühezzeb*, 8/199; Ebü'l-Hasen Nüriddîn Alî b. Abdillâh b. Ahmed b. Alî el-Hasenî es-Semhûdî, *Vefâ 'ü 'l-vefâ bi aĥbâri dâri 'l-Muĥtafâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid (Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1954), 2/415-429; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Telĥîsü 'l-ĥabîr fi tahrîci eĥâdisi 'r-Râfiyyi 'l-kebir*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1979), 2/286.

¹⁴³² Alî el-Kârî, *Şerhu 'ş-Şifâ li Kâdi İyâz*, 2/150; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-İbn Hacer el-Heytemî, *el-Cevherü 'l-munzzam fi ziyâreti 'l-kabri 'l-muazzami 'l-mükerrem*, thk. Muhammed Zeynühhüm - Muhammed Azib (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2000), 19-20.

¹⁴³³ İbn Âbidîn, *Reddü 'l-muĥtâr 'ale 'd-Dürri 'l-muĥtâr*, 4/53-54; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta 'lîli 'l-Muĥtâr*, 1/247.

¹⁴³⁴ Öreñç, *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*, 187.

anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber (sav) hayatta iken mezarları -Cennetülmuaalla ve Cennetülbâki- ziyareti bilinen bir gerçektir. Aynı zamanda Müslümanlar Hz. Peygamber'i (sav) görme şansı bulamadıkları için, Mescidini ziyaret ederken mübarek kabrini ziyaret ederek özlem ve hasretlerini gidermektedirler. Bu vesile ile Hz. Peygamber'in (sav) Ravza-ı Mutahhara ile kabri şerifin ziyaret edilmesinin faziletli ve müstehap olduğu kanısındayız.

Medine'nin ziyaret edilmesi esnasında burada ne kadar kalınacağı hususu tayin edilmemiştir. Ancak hacca gidenler, Medine'de en az sekiz gün kalarak, kırk vakit namazı kılmaya çalışmaktadırlar. Bu uygulama çok yaygın olup bunun temeli Hz. Peygamber'den (sav) nakledilen şu hadistir: “من صلى في مسجدي أربعين صلاة لا يفوته صلاة كُتِبَتْ له ” “*Kim ki benim mecidimde (Mescid-i Nebî) hiç kaçırmadan kırk vakit kılsa o ateşten beraat eder, azabdan kurtulur ve nifaktan da uzak olur.*”¹⁴³⁵ Enes b. Mâlik'in naklettiği bu hadiste, Medine'de kırk farz namazın kılınması, dolayısıyla sekiz gün burada kalınması gerektiği anlaşılmaktadır. Bilindiği üzere bu uygulama günümüzde de yaygın bir şekilde sürdürülmektedir.

Bu hadisin analizini yapacak olursak, hadis Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Enes b. Mâlik tarafından merfû bir şekilde rivayet edilmiştir.¹⁴³⁶ Daha sonraki dönemlerde ise Münzîrî'nin *et-Terğîb ve't-Terhib*'inde de yer almıştır.¹⁴³⁷ Bu hadis, İbn Hibbân,¹⁴³⁸ Münzîrî¹⁴³⁹ ve Heysemî¹⁴⁴⁰ tarafından sahih, râvileri de sika kabul edilmektedir. Ancak İbn Bâz¹⁴⁴¹ ve Nâsîrüddin el-Elbânî¹⁴⁴² hadisin zayıf olduğunu ve bu hadis ile amel edilemeyeceğini belirtmektedirler. Şuayb el-Arnaut da¹⁴⁴³ râvi Nubeyt b. Ömer'in meçhul olduğunu, bu nedenle hadisin zayıf olduğunu ifade ederek bu konuda el-Elbânî'ye katılmaktadır.¹⁴⁴⁴

¹⁴³⁵ Ahmed b. Hanbel, 20/40 (No: 12583).

¹⁴³⁶ Ayrıca, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında 6/210, yer almıştır.

¹⁴³⁷ Bkz. Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-Münzîrî, *et-Terğîb ve't-terhib*, Münzîrî (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2011), 241.

¹⁴³⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdu'l-muid Han (Dâiretu'l-Meârif el-Osmanî, 1973), 5/483.

¹⁴³⁹ Münzîrî, *et-Terğîb ve't-terhib*, 241

¹⁴⁴⁰ Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecma'uz-Zevâ'id ve menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsameddîn Kudsi (Beyrut: Darü'l-kütübi'l-ilmîyye, ts.), 4/8.

¹⁴⁴¹ Abdülazîz b. Abdillâh b. Abdirrahmân Âli Bâz İbn Bâz, *Fetâvâ Tete'allaku bi Ahkâmi'l-Hacci ve'l-'Umra ve'z-Ziyara* (Riyad: Dâr İbn Huzeyme, 1992), 150-151.

¹⁴⁴² Muhammed Nâsîrüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-eĥâdîsi'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1992), 1/540 (No: 364).

¹⁴⁴³ Bkz. Ahmed b. Hanbel, 20/40 (No: 12583); Şuayb el-Arnaut'un notu.

¹⁴⁴⁴ Bkz. Altuntaş, “Medine Mescidinde Kırk Vakıt Namaz Kılma Meselesi”, 438-440.

Bu hadisin bir benzeri Tirmizî’de Enes’in rivayeti ile şu şekilde yer almaktadır; “من صلى الله أربعين يوماً في جماعة يدرك التكبيرة الأولى، كتب له براءتان: براءة من النار، وبراءة من النفاق” “*Kim kırk vakit namazı cemaatle kılar ve ihram tekbirine yetişirse, kendisine nifaktan ve ateşten kurtuluş yazılır.*”¹⁴⁴⁵ Buradaki hadiste Mescid-i Nebevî’den bahsedilmemekte, sadece cemaatle namazdan bahsedilmektedir.

Bu açıklamaların ardından şunu ifade etmemiz mümkündür. Mescid-i Nebevî’de kırk vakit namaz kılınmasıyla ilgili hadisin zayıf olduğu kanaatindeyiz. Bu nedenle Medine’yi ziyaret esnasında hacıların standart sekiz gün kalmalarını gerektirecek bir durum olmadığını ifade edebiliriz. Âlimlerin bu konudaki açıklamalarının da teşvik amaçlı olduğu anlaşılmaktadır. Bununla beraber Medine’yi ziyareti esnasında, Mescid-i Nebevî’nin ziyaret edilmesi ile buradaki namazların cemaatle kılınmasına özen gösterilmesi büyük önem etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (sav) kabri ile Ravza-i Mutahhara’nın ziyaret edilmesinin de Müslümanların özlem ve hasretlerini gidermeye yardımcı olacaktır.

3.8. Hac Menâsikinin Tablo ile Gösterimi

Kur’ân’da hac konusuna yirmi bir surede değinilmektedir. Bu sureler sırasıyla, Bakara, Âl-i İmrân, Mâide, En’am, Ârâf, Enfâl, Tevbe, İbrâhim, Nahl, İsrâ, Hac, Neml, Kasas, Ankebût, Şûrâ, Fetih, Tûr, Beled, Tin ve Kureyş şeklindedir. Bu surelerden Mekki olanlarda daha çok harem bölgesi, Mekke ve Kâbe’nin kutsallığına değinilmiştir. Medeni surelerde ise haccın ahkâmına yer verilmiştir. Söz konusu surelerde doğrudan veya dolaylı haccın bilinen aylar ile farz olduğu, ihram yasakları (sadece tıraş ve av yasağı), tavaf, Safâ ve Merve, Arafat, Müzdelife, Mina, ihsar, Mekke’nin kutsallığı, haccın hikmetlerinden bahseden yetmiş beş âyet bulunmaktadır.¹⁴⁴⁶

Ancak bu sure ve âyetlerde hac menâsiki ayrıntılı bir şekilde yer almamıştır. Örneğin, haccın bilinen aylarının hangileri olduğu, hangi gün ve günlerde yapılması gerektiği, farziyetiyle beraber kimlere, hangi sıklıkta yapılacağı, ihramın nasıl, hangi elbiselerden olacağı beyan edilmemiştir. Aynı şekilde ihrama nereden girileceği, yasaklarının ne zaman başlayacağı, yasakların mahiyeti, hacca niyetten sonra telbiye yapılması gerektiği, tavafın ne zaman ve nasıl yapılacağı, sa‘yin yapılıp yapılmayacağı,

¹⁴⁴⁵ Tirmizî, "Kitâbü's-salât", 64 (No: 241).

¹⁴⁴⁶ Polatoğlu, *Kur'an'da Hac*, 58.

vakfenin yeri ve zamanı, vakfe sonrası, şeytan taşlamanın şekli, kurban kesme, tıraş olma, Mina’da ne kadar kalınacağı, ihşarın şekli, fevat ve ihram yasaklarıyla ilgili cezalar hep sünnet ile belirlenmiştir. Ayrıca bu menâsiklerin tüm ayrıntıları da beyan edilmiştir.

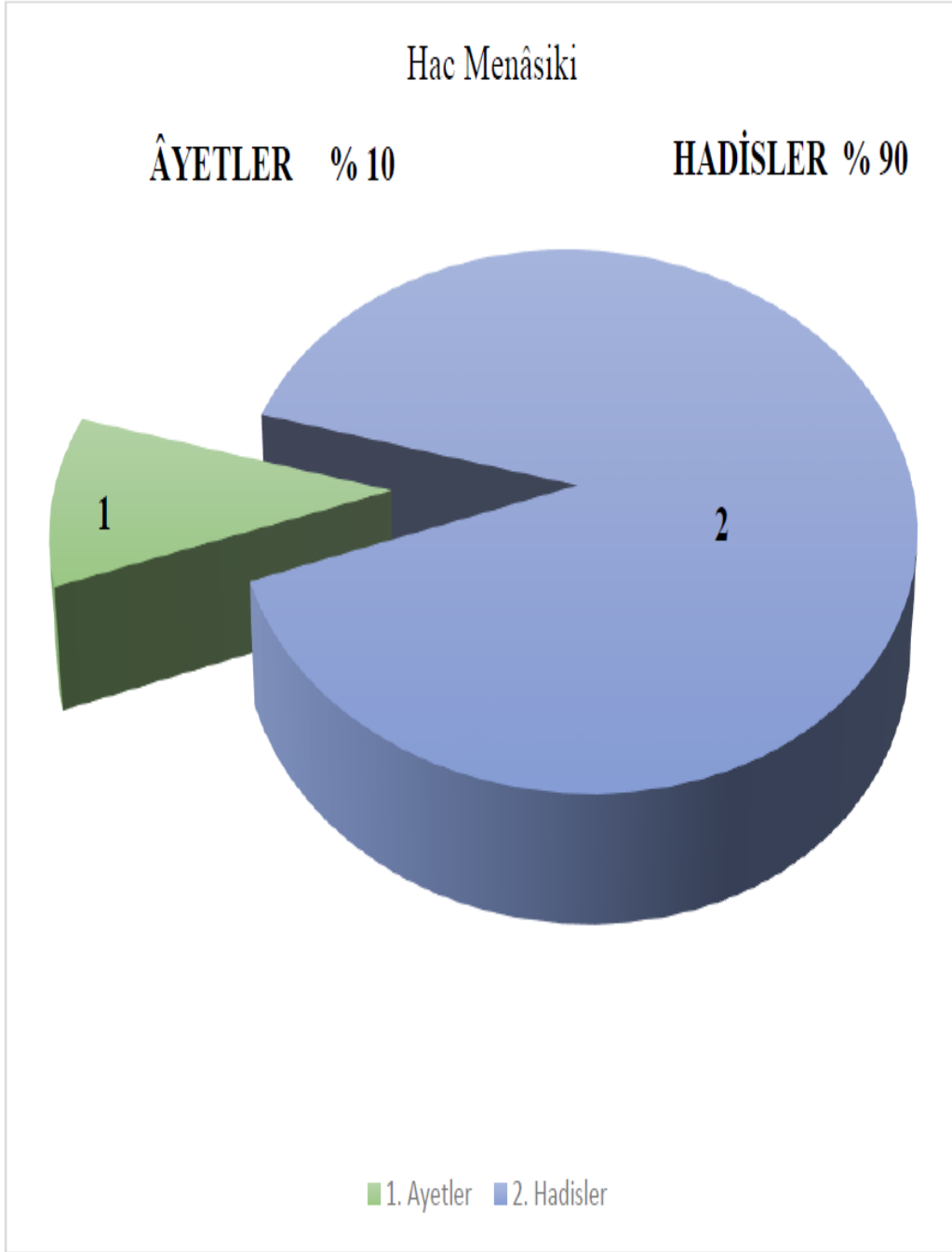
Dolayısıyla Kur’ân’da, hac menâsikinin çok az bir kısmı zikredilmiş, zikredilen menâsikin çoğu da sünnet tarafından beyan edilmiştir. Bu nedenle haccın büyük oranda sünnete dayandığı anlaşılmaktadır.

Sünnetin teşrî yönünü ifade etmek ve sünnetin ibâdetler konusunda ne kadar önemli bir fonksiyona sahip olduğunu göstermek amacıyla iki tablo hazırlanmıştır. Birinci tabloda hac ahkâmının âyet ve hadislerle göre dağılımı gösterilmiştir. İkinci tabloda ise hac menâsikin ne kadarının Kur’ân’a ne kadarının da sünnete bağlı olduğu tahmini olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Tablodaki oranlar çok kesin olmayıp tahminive yaklaşık bir tarzda yapılmıştır. Ancak bu tahminimizi yaptığımız çalışma destekler niteliktedir. Söz konusu tabloda yüzdelik dilimlerle sünnetin Kur’ân’ı kuşattığı ve koruduğu şu şekilde görülmektedir;

Hac Ahkâmın Âyet ve Hadislerdeki Dayanağı			
		Ayet	Hadis
Farziyeti		var	var
Yapılış Zamanı		yok	var
Çeşitleri	İfrad	yok	var
	Kıran	yok	var
	Temettu‘	yok	var
Mikât	Harem Bölgesi	yok	var
	Hill Bölgesi	yok	var
İhram		yok	var
Telbiye		yok	var
Tavaf		yok	var
Sa’y		yok	var
Vakfe	Arafat vakfesinin vücubu	yok	var
	Müzdelif vakfesi vücubu	yok	var
Şeytan Taşlama		yok	var
Kurban Kesme		yok	var
Halk ve Taksir		var	var
İhsar		var	var
Fevat		yok	var
Yasaklar	Cinsel İlişki Yasağı	var	var

	Tıraş Yasağı	var	var
	Avlanma Yasağı	var	var
	Mikati İhramsız Geçme Yasağı	yok	var
	Elbise Yasağı	yok	var
	Koku Kullanma Yasağı	yok	var
	Evlenme Yasağı	yok	var
	Harem Bölgesi Yasağı	yok	var
Kesilen Cezalar	Kurban	var	var
	Oruç	var	var
	Sadaka	var	var
	Bedeli ödeme	var	var
Kolaylıklar	Farziyyeti	yok	var
	Bedel Haccı	yok	var
	Kadınların Haccı	yok	var
	Çocukların Haccı	yok	var
	Menâsikin Tertibi	yok	var
Not: Çalışmamız Kütübi tis'a ile sınırlandırıldığından buradaki verilerde ona göre hazırlanmıştır.			

Tablo 2. Hac Ahkâmın Âyet ve Hadislerdeki Dayanağı

Tablo 3. Hac Menâsikinin Tablo Halinde Gösterimi.

3.9. Değerlendirme

Yeryüzünün halifesi kılınan insanoğlu, yüce Allah tarafından mükerrem bir şekilde yaratılmış, kendisine bazı görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Bu görev ve sorumlulukların başında yaratılış gayesi olan ibâdetler gelmektedir. Zira ibâdetler, insanoğlunun yüce Allah'a karşı bir şükür ifadesi olup O'nun rızası ve arzusu gözetilerek yapılmalıdır.

İbâdetlerin yüce Allah Teâla'nın arzu ettiği şekilde yapılması için Hz. Peygamber'e (sav) tâbi olunması gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (sav), insanlar için örnek model olup Allah'tan aldığı ilahi vahyi tebliğ etmek ve beyan etmekle görevlendirilmiştir. Hz. Peygamber'in uygulama ve açıklamaları olan sünnet, Kur'ân'dan sonra İslâm'ın ikinci temel kaynağı, ibâdetlerin uygulama alanı ve Kur'ân'ın hayata yansımadır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (sav) ve sünnetinin bağlayıcılığının bulunduğu ifade edilmelidir.

Diğer ibâdetler gibi hac ibâdeti de Kur'ân'da ayrıntılı yer almamış, bu ibâdetin menâsikinden az bir kısmına değinilmiştir: haccın farz oluşu, yapılacağı zaman, ihram, sa'y, tavaf, vakfe, kurban, ihsar ve bazı ihram yasakları ile cezaları. Ancak bu menâsiklerin hemen hemen hepsi sünnet olmadan anlaşılmadığı gibi diğer menâsikler de sünnet tarafından belirlenmiştir.

Sünnetin teşri'i'ni göstermek adına hac menâsikinin İslâm öncesi ve sonrası şeklinde bir değerlendirme yapılacaktır. Bu değerlendirme; Cahiliye döneminde yapılan hac ile İslâm'dan sonra yapılan hac konusunda Hz. Peygamber'in (sav) söz ve uygulamasının etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre;

1. Cahiliye döneminde Arapların, hac ibâdetini siyasi ve ekonomik sebeplerle yılın değişik zamanlarında yaptıkları görülmüştür. Bu şekilde Nesî uygulamasıyla haram ayların yerlerini değiştirerek sadece hac yapar, umreyi ise yasaklıyorlardı. Hz. Peygamber (sav), hac ibâdetinin hac aylarında yapılması gerektiğini beyan etmiş ve uygulamalı bir şekilde de haccı Zilhicce ayının sekiz ve on üçüncü günlerinde yapmıştır. Vedâ haccında umreyi hac ile birleştirerek kırân haccı yapmış, böylece hac mevsiminde umre ile haccın (ifrad, temettu' ve kırân haccı) beraber yapılabileceğini göstermiştir.

2. Cahiliye döneminde, Harem'in sınırlarına riayet edilmez, Mekkeliler ihrama girmez yabancılar ise putlarının yanında ihrama özel elbiseleriyle girerlerdi. İhram için telbiyeyi ise her kabile kendisine has bir şekilde yapardı. Sünnet, bu noktada düzenlemeler getirerek, Harem sınırlarının ihramsız geçilemeyeceğini belirlemiş, ihramı

da aslına uygun bir şekilde, erkeklerin dikişsiz, kadınların ihramını ise günlük giyilen elbise şeklinde izah etmiştir. İhramda iken, erkeklerin başlarını, kadınların yüz ve ellerini açık bulundurmaları gerektiğini, güzel koku sürünmelerinin, avlanmalarının, cinsel ilişkiye girmelerinin ve tıraş olmalarının da yasak olduğunu beyan etmiştir. Telbiyenin de ne zaman ve ne şekilde yapılacağını göstererek tevhide uygun yapılmasını sağlamıştır. Böylece sünnet, ibâdetlerin şahıs veya kabileye göre belirlenmediğini ve tevhide uygun olması gerektiğini vurgulamıştır.

3. Cahiliye döneminde tavaf, açık ve saçık bir şekilde, eğlenerek ve putlar kutsanarak yapılır, Sa'y ise yapılmazdı. Hz. Peygamber (sav), tavafa Hacerülesved'i selamlayarak başlanacağını ve dua edilmesi gerektiğini beyan etmiş, sa'yin de tavaftan sonra yapılması gerektiğini belirtmiştir.

4. Cahiliye döneminde Araplar vakfeyi, Müzdelife'de atalarını anarak ve onlarla övünerek yaparlardı. Hz. Peygamber (sav), haccın en temel rüknünün Arafat yani Zilhiccenin dokuzuncu günü olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca vakfenin dua ve zikirle geçirilmesi gerektiğini belirterek Arafat'tan güneş batınca, Müzdelife'den de güneş doğmadan ayrılarak göstermiştir.

5. Cahiliye döneminde, bayramın üçüncü günü Mina'dan ayrılmanın gerektiği, dördüncü güne kalmanın ise günah olduğuna inanılırdı. Şeytan taşlama, ancak Sûfe'den birisinin başlatmasıyla başlanırdı. Hz. Peygamber (sav), Mina'yı haccın başlangıç ve bitiş yeri olarak belirlemiş, Vakfe sonrası Mina'da bayramın dördüncü gününe kadar kalılabileceğini, dileyenin de üçüncü gün ayrılabilceğini belirtmiş ve şeytan taşlamanın nasıl yapılacağını ayrıntısıyla beyan etmiştir.

6. Cahiliye döneminde hac veya umre için kurbanlar, Kâbe'nin yanında kesilir, kanları putlara ve Kâbe'ye sürülür, etleri ise taşların üzerine bırakılırdı. İhramdan tıraş olmadan çıkanlar olduğu gibi tıraşlarını da putların yanında yapanlarda vardı. Hz. Peygamber (sav), kurbanların Mina'da kesilmesi gerektiğini beyan etmiş, tıraşın namazdaki selam gibi olduğunu ve tıraş olmadan ihramdan çıkılamayacağını belirterek burada yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Netice itibariyle sünnet, Kur'ân'da beyan edilmeyen hac ibâdetini tüm ayrıntılarıyla beyan etmiştir. Böylece hac ibâdetinin bazı kaide ve kurallara bağlı olduğunu göstererek hac menâsikini aslî hüviyetine kavuşturmuş ve Cahiliye döneminin yanlış uygulamalarını ilga etmiştir. Dolayısıyla sünnet olmadan ibâdetlerin yapılamayacağı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Yaptığımız bu tez çalışmasında hac ibâdeti ele alınarak sünnetin teşrîî değerinin ne kadar önemli olduğunun gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu vesileyle haccın meşruiyeti, menâsiki, yapılış çeşitleri, hükmü, keyfiyeti, fazileti gibi konular hadislerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylece Hz. Peygamber'in (sav) bu konudaki hadisleri ele alınarak değerlendirilmiştir. Tezimizin gerçekleştirmek istediği amaçlardan birisi de hadis inkârcılığının söylemlerini çürütmektir. Çalışmamız onların görüşlerinin tutarlı olmadığına reddiyedir. Haccın yapılış zamanını değiştirmek isteyen modernistlere cevaptır. Bu nedenle Kur'ân'ın pratiğe yansımaları olan sünnet olmadan Kur'ân'ın hükümlerinin anlaşılamayacağı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bu çalışmamız bir hadis çalışmasıdır. Ancak hac ibâdeti özelinde ele alındığından haccın menâsiki gibi bazı fikhî kavramların kullanılması kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle söz konusu kavramlar fıkıh kitaplarından nakledilerek tanımları ve izahları yapılmış, bunlarla ilgili farklı görüşler ele alınarak deliller değerlendirilmiştir. Ayrıca sünnetin teşrîî yönünü ortaya koymak üzere İslâm öncesi hac ibâdetine de değinilmiştir. Böylece Cahiliye dönemindeki yanlış hac uygulamalarına temas edilerek bu konuda sünnetin yaptığı değişiklikler ve getirmiş olduğu yenilikler gösterilmiştir.

Hac ibâdeti insanlık tarihi kadar eskidir. Kâbe de (yeryüzünde inşa edilen ilk mabet ve hac ibadetinin merkezi olması nedeniyle) bunun delilidir. Ayrıca farklı toplumlardaki hac ile ilgili benzerliklerin bulunmasının da buna şahitlik ettiği ifade edilmelidir. Nitekim Yahudilik, Hristiyanlık, eski Mısır ve Yunan gibi daha birçok dinde hac ibâdetinin izlerine rastlanması, dinlerin kaynağının bir olduğuna işaret ettiği gibi aradaki farklılık da söz konusu ibadetin zaman içerisinde tevhitte uzaklaşarak değişikliğe uğradığını göstermektedir. Cahiliye döneminde uygulanan hac ibâdetinin de bunlardan uzak olmadığı belirtilmelidir. Bu nedenle sünnetin, hac ibâdetini aslına uygun bir şekilde yeniden tanzim ettiği söylenebilir.

Hac ibâdeti, tüm ibâdetleri içinde barındıran Müslümanların yıllık kongresi gibidir. Bu nedenle tüm Müslümanların bir arada ifa ettikleri hac ibâdetinde bir birliktelik olmalıdır. Yani hac ibâdeti tek merkezden yönetilmelidir. Nitekim namaz ibâdetinde de bu durum söz konusudur. Camide cemaatle kılınan namazda olduğu gibi hac ibâdetinin bu şekilde icra edilmesi amacıyla Hz. Peygamber (sav) tarafından hac emirliğinin oluşturulduğu görülmektedir. Bu durum evrensel bir din olan İslâm'ın tevhit ve vahdet

anlayışını göstermektedir. Ayrıca hac tüm Müslümanların sorunlarının konuşularak çözüme kavuşturulması gereken bir mekân olmalıdır.

İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac, kronolojik olarak en son farz kılınan ibâdetdir. Hz. Peygamber tarafından yalnızca bir defa eda edilerek uygulamalı gösterilmiştir. İslâm tarihinde Vedâ haccı olarak bilinen, dokuz veya on gün gibi kısa bir sürede icra edilen bu hacda tüm menâsikler ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Zira Kur'ân'da hacla ilgili olarak yetmiş beş ayet bulunduğu tespit edilmiştir. Bu âyetlerde; haccın farz, ihramlı iken avlanmanın yasak olduğuna, Arafat, Müzdelife, tavaf, Safâ ve Merve gibi bazı menâsiklere değinilmiş; bunların nasıl yapılacağı izah edilmemiştir. Bu konu sünnetler yoluyla haccın belirli bir mekân ve zamana bağlı olduğu, hangi sıklıkta yapılacağı, ihramın şekli ve nerede giyileceği, haccın ne zaman yapılacağı, Arafat vakfesinin yeri ve zamanı, tavaf, sa'y, şeytan taşlama, kurban kesme, tıraş olma gibi tüm ayrıntılar beyan edilmiştir.

İhram; namaz öncesi abdest gibi haccın ön şartıdır. Abdestsiz namaz kılınmadığı gibi ihramsız hac ve umre de yapılamaz. Kur'ân'da zikredilen ihramın, sünnet tarafından her ayrıntısının beyan edildiği görülmektedir. Bu şekilde sünnet, hac ibâdeti yapmak isteyen herkes için ihramın gerektiğini ve bu konuda hiç kimsenin ayrıcalıklı olmadığını, ihrama nereden girileyeceğini de tayin etmiş, ihramlı iken nelerin yapılıp nelerin yapılamayacağı da beyan edilmiştir. Ayrıca ihramla alakalı yasakları da izahata kavuşturmuştur. Tavafın, yüce Allah'ın rızasına uygun bir şekilde Kâbe'nin etrafında ve dua edilerek yapılması gerektiğine değinilmiş, insanların kendi zevklerine uygun, oyun ve eğlence türünde ibâdetlerini yapamayacakları vurgulanmıştır. Bu nedenle tavafın ıslık çalarak, alkışlayarak, el ele tutuşarak ve çıplak yani eğlenceye dayalı bir şekilde yapılamayacağı, tevhide uygun olarak Hacerülesved'in selamlanarak ve dua edilerek yapılması gerektiği ifade edilmiştir. Sa'yin de tavafa bağlı ve ondan sonra yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Sünnet; haccın en önemli rüknü vakfenin vaktini, yerini ve şeklini belirleyerek tayin etmiştir. Buna göre vakfenin Zilhiccenin dokuzuncu gününde Arafat'ta bulunmanın gerekli olduğunu beyan etmiştir. Söz konusu güne yetişemeyenin haccının geçersiz olduğu belirtilmiştir. Ayrıca vakfenin Arafat'tan ibaret olmadığı, Müzdelife ve Mina'da birtakım menâsikin olduğu izah edilmiştir. Müzdelife'de başkalarını anarak ve onlarla övünerek değil de duayla geçirilmesi gerektiği; Mina'nın şeytan taşlama, tıraş ve kurban

kesmenin yeri olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle Mina'dan bayramın üçüncü veya dördüncü gününde ayrılmak isteyenlere bir ceza gerekmediği ifade edilmiştir.

Sünnet, hac menâsikinin yasaklarını belirlediği gibi ihlal edilmesi durumunda cezalarını da tespit ve tayin etmiştir. Tüm bunların yanında sünnetin hac menâsiki konusunda bazı kolaylıklar sağladığı da görülmüştür. Bu açıklamalar ışığında sünnetin, Kur'ân'da belirtilen hükümleri teyit ederek beyan ettiği ve bulunmayan hükümleri de koyduğu ifade edilmelidir. Görüldüğü gibi sünnet olmadan hac ibadetinin yerine getirilmesinin imkânsız olduğu anlaşılmaktadır.

Oryantalistler, hac ibâdetinin çok eski olduğunu ve bazı menâsiklerin İslâm öncesi dinlerde bulunduğunu belirterek hac ibadetini eski dinlerle Yahudiliğe dayandırmaya çalışmışlardır. Oryantalistlerin bu çabalarının ardında Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliği konusundaki şüphe ve ön yargılarının olduğu görülmüştür. Çünkü İslâm dinindeki hac ibadetiyle diğer dinlerdeki hac ibadetinin benzer olması Hz. Peygamber'in hac konusunda diğer dinlerden beslendiği anlamına gelmeyip, bilakis İslâm'ın bu dinlerle aynı kaynaktan geldiğini gösterir. Bu durum, o menâsikin aslî şekliyle yani tevhit ilkesine uygun devam ettiğinin bir göstergesidir. Menâsik konusunda yapılan değişiklikler ise Hz. Peygamber'in teşrî görevinin olduğunu gösterir. Zira bu durum ilahî vahye muhatap olan Peygamber'in beyan görevini gerekli kılar. Hz. Peygamber'in hac ibadeti konusundaki uygulaması bunun kanıtıdır. Bu nedenle sünnetin bağlayıcı olduğu ifade edilmelidir.

Günümüzde hac ibadeti konusunda bazı aykırı görüş ve iddialar bulunmakta, bunlar da; haccın üç aya yayılması, konferans ve paneller şeklinde icra edilmesi şeklinde ifade edilmektedir. Bu iddiaların temelinde sünnetsiz bir Kur'ân anlayışının bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla hac ibâdetini üç aya yaymaya çalışmak ya da konferans ve panel şeklinde değerlendirmek evrensel olan İslâm dininin temel ilkelerine, ruhuna ve Kur'ân'a da aykırıdır. Zira Kur'ân'da Hz. Peygamber'e (sav) tâbi olunması ve bu bilgilerin kendisinden alınması istenmiştir. İbadetler, birçok ayrıntıyı içerdiğinden pratik ve uygulamalı bir şekilde izah edilmeye muhtaçtır. Bu ayrıntılar da Kur'ân'da yer almamış ve Hz. Peygamber (sav) tarafından beyan edilmiştir. Çünkü sünnet, Kur'ân'ın pratiğe ve hayata yansımalarıdır. Bu bağlamda Kur'ân'ın sünnet olmadan anlaşılacağı, dolayısıyla hac ibâdeti de dâhil hiçbir ibâdetin yapılamayacağı unutulmamalıdır.

Kaynakça

- Abduh, Muhammed & Rızâ, Muhammed Reşîd. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsiru'l-Menâr*, 14 Cilt. İstanbul: Ekin Yayınları, 2011.
- Abdulhâlîk, Abdülğani. *Hucciyetü's-Sünne*. Mısır: Dâr el-Vefa, 1987.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li el-fâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, 1927.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *El-Lü'lüü vel-Mercan fi ma ittefaka aleyhi eş-Şayhân*, Eda Neşriyat, İstanbul 1990.
- Accâc, Muhammed el-Hatîb. *Usûlu'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2006.
- Adam, Baki. *Dinlerde Hac İbadeti Üzerine Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1989.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el Arnavut. 50 Cilt. Beyrut: Messesetü'r-Risâle, 1996.
- Ahmed Nazîf, Abdüsselâm. *Dirâsât fi'l-'imâreti'l-İslâmiyye*. Kahire, 1989.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *Şerh eş-Şifa li Kâdî İyâz*, thk. Abdullah Muhammed el-Halilî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed. *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, thk. Muhammed b. Latif es-Sabbâğ. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1986.
- Akdemir, Salih. *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereler (1-5 Kasım 1993)*. 2 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 1994.
- Akgül, Muhittin. "Hz. Peygamber'in Evlilikleri Üzerine Bir İnceleme", *EKEV Akademi Dergisi* 1/4 (Mayıs 1999), 93-112.
- Akgür, Necati. "Nesîli Takvim". *Türk Dünyası Araştırmaları* 142 (2003), 59-90.
- Akpınar, Ali. "Kur'an Ayetlerine Göre Hac İbadetinin Zamanı Ve Daha Sağlıklı Bir İbadet İçin Bazı Teklifler", *Marife Dergisi* 1 (2003), 89-106.
- Aktepe, İshak Emin. *İslam Hukukçularının Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Akyüz, Vecdi. *Mukayeseli İbadetler İlmihali*. 4 Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- Alâeddin el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman. *Meḥasinü'l-İslâm ve Şerâi'u'l-İslâm*. thk. Hüsameddîn Kudsi. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, 1357.

- Altıntaş, Ramazan. *Bütün Yönleriyle Cahiliye*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Altıntaş, Ramazan. *Kutlu Doğum Haftası "Hz. Peygamber ve İnsan Onuru" Sempozyumu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Altuntaş, Halil. "*Medine Mescidinde Kırk Vakit Namaz Kılma Meselesi*" *Türkiye'de Hac Organizasyonu Sempozyumu*. ed. Mehmet Bulut. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kur'an-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2010.
- Âlûsî, Ebü'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-. *Buluğu'l-ereb fi ma'rifet ahvâli'l-'Arab*. thk. Muhammed Behce el-Eserî. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kitab el-Mısriyye, 2. Basım, ts.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî. *el-ihkâm fi uşûli'l-ahkâm*. thk. İbrahim el-Acûz. 2 Cilt. Beyrut: Dâr al-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Aras, M. Özgü. "Cemre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 7/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Arı, Mehmet Salih. "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu". *İSTEM* 4 (01 Aralık 2004), 173-188. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem/279266>
- Arslan, Ali. "*Resulullah'ın (sav) Hac İbadetini Eğitim Açısından Değerlendirmesi*". Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2/1 (08 Temmuz 2015), 69-85.
- Atalar, Münir. "Emîr-i Hac". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 11/131-133. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Atalar, Münir. "*Türkler'in Kâbe'ye Yaptıkları Hizmetler*". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 30 (1988).
- Ateş, Ali Osman. *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2. Basım, 2014.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 12 Cilt. Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Mehmet. *Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2005.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2016.

- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *el-Binaye fî şerhi'l-Hidâye*. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1980.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-. *'Umdetu'l-kârî fî şerhi Şahihi'l-Buḥârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Âzîmâbâdî, Ebü't-Tayyîb Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî. *'Avnü'l-ma'bûd*. 2 Cilt. Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.
- Bakkal, Ali. "Hz. İbrahim ve Hac". *1. Hz. İbrahim Sempozyumu Bildirileri*. 125. Şanlıurfa: Şurkav Yayınları, 1997.
- Barış vd., Mustafa Necati. *Hac Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Başar, Kevser. *Câhiliye Dönemi Arap Takviminde Nesî*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Başnefer, Said b. Abdülkâdir b. Sâlim. *El-Muḡnî fî Fıkhi'l-hacc*. Cidde: Mektebetü'l İlm, 2. Basım, 1993.
- Bayındır, Abdülaziz, "Bedene", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 5/302. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Bayındır, Servet. "*Fukahânın İstîtâat Kavramına Yaklaşımının Vekâletle Haccın Hükümüne Etkisi*". İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 13 (2006), 65-88.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 9 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2001.
- Bayyığıt, Mehmet. *Sosyo Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissunne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *Me'âlimu't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vd. 8 Cilt. Riyad: Dâr Taybe, 1989.
- Berrû, Tevfik. *Târîhu'l-'Arabi'l-kadîm*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşli. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.

- Bilge, Mustafa L. “Cuhfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 8/82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an'ı Kerim'in Meâli Âlisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Bîrûnî, Ebu Reyhan el-. *el-Âsârü'l-bâkiye ani'l-kurûnîl'-hâliye*. thk. C. Edvard Sachau. Leipzig, 1923.
- Boks, Abdullah. “Arafat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 3/261-263. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Boran, Mustafa. “Fıkıhta Çekirgenin Hükmü”. *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (22 Ocak 2020), 259-278.
- Boynukalın, Mehmet. “Umre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 42/150-153. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Bozkurt, Nebi & Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Mekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi. “Ravza-i Mutahhara”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34/475. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Brockelmann, Carl. *Geschichte der İslamischen Völker und Staaten; İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neşet Çağatay. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1954.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Dımaşk: Dâr İbn Kesir, 2002.
- Buhl, Frantz. “Muhammed”. *İslam Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Tefsîru Ruhü'l-Beyân (Rûhu'l-Beyan Tefsiri: Tam Metin Tercüme)*. trc. Ömer Faruk Hilmi. 18 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınları, ts.
- Büyükaşçı, Mustafa Sabri. “Zülhuleyfe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 44/561-563. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Caetani, Leone. *İslam Tarihi*. çev. Hüseyin Cahit. 9 Cilt. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî. *el-Beyân ve't-tebyîn*. thk. Abdüsselâm M. Hârûn. Kâhire, ts.

- Canikli, İlyas. “‘Başkasının Yerine Hac Yapmak’ ile İlgili Rivayetlerin Delaletlerini Yeniden Düşünmek”. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 26 (05 Eylül 2012), 137-172.
- Canikli, İlyas. “Kur’an’a Göre Hz. Peygamber’in Bilgisinin Sınırları”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 4/1 (30 Haziran 2019), 6-32.
<https://doi.org/10.32711/tiad.739448>
- Cemâleddîn el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn b. Muhammed Saîd ed-Dımaşkî. *Me’hâsinu’t-te’vîl (Tefsîrü’l-Kâşımî)*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. 17 Cilt. Dâr İhyâ Kütübi’l-Arabiyye, 1957.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ah’kâmü’l-’Kur’ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Ahya’ et-Turas el-Arabî, 1412.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fuşûl fi’l-uşûl*. 4 Cilt. Kuveyt: Vizâratu’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 3. Basım, 1994.
- Cevâd Ali. *el-Mufaşşal fi târihi’l-’Arab qable’l-İslâm*. Bağdat Üniversitesi Katkılarıyla Yay., 2. Basım, 1993.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-. *Tâcü’l-luğa (es-Sıhah)*. Beyrut: Dâru’l-İlm lil Melâyîn, 3. Basım, 1984.
- Cilacı, Osman. *İlâhî Dinlerde Oruç, Hac ve Kurbân*. İzmir: Akyol Neşriyat, 1980.
- Cubrân, Mes’ud: *Raid et-Tullâb*, Beyrut: Dâru’l-ilm lil Melâyîn, 9. Basım, 1981.
- Cürcânî, Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta’rifât*. thk. Muhammed Sıddik Minşâvî. Mısır: Dâru’l-Fadila, ts.
- Çakan, İsmail Lütfî. *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Basım, 2017.
- Çakan, İsmail Lütfî. “Model ve Metodoloji Olarak Sünnet”. Sünnetin Dindeki Yeri. İstanbul: İSAV Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi 25, 1997.
- Çakın, Kamil. *İlk Hicri Asırlarda Hadis Etrafındaki Şüpheler ve Hadis İnkarcılığı*. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1990.
- Çakmak, Fatma. *Dinsel İtibar Göstergesi Olarak Hacı’lık*. (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara: 2015.
- Çetin, İbrahim. *Hac’da Karşılaşılan Problemler ve Çözüm Yolları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

- Çobanoğlu, Ahmet Vefa. “Sultan I. Ahmed Devrinde Kâbe’nin Tamiri”. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12 (1994 1993), 37-38.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fazl ed-. *es-Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: El-Mektebetü’l-Asriyye, 2010.
- Demircan, Ali Rıza. *Hac ve Umre Yüceliğe Çağrıdır*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2008.
- Demirci, Kürşat. “Şintoizm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 39/177-179. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Demombynes, Gaudefroy. “Recm”. *İslam Ansiklopedisi*. 9/663-665. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Dermenghem, Emile. *Muhammed’in Hayatı*. çev. Reşat Nuri. İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.
- Dindi, Emrah. “Câhiliye Arap Hac Ritüellerinin Kur’an’daki Menâsikle Diyalektik İlişkisi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 21/1 (15 Haziran 2017), 577-638. <https://doi.org/10.18505/cuid.307993>
- Doğrul, Ömer Rıza. *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2. Basım, 1958.
- Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle İslam İlmihali (İnanç, İbadet, Günlük Hayat)*. İstanbul: Erkam Yayınları, ts.
- Ebû Alî el-Merzukî, Ahmed b. Muhammed b. Hasen. *el-Ezmine ve’l-emkine*. thk. Halil Mansur. Beyrut: Dâr al-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.
- Ebû Ali, İsmail b. Kasım b. Ayzun el-Kâlî. *El-Emâlî*. 4 Cilt. Beyrut: Heyetü’l Mısıriyye el-Ammeti lil-Kütüb, 1975.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnâvut. 7 Cilt. Beyrut: Dâr er-Risâle el-İlmiyye, 1430-2009.
- Ebû Şehbe, Muahammed. *Difâ’ ani’s-Sünne ve reddü şübehi’l-müsteşriķîn ve kütübü’l-mu’âşırîn*. Mısır: Mektebetü’s-Sünne, 1989.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullâh b. Abdülazîz b. Muhammed b. Eyyûb b. Amr el-Bekrî el-Endelüsî. *Mu’cemü me’sta’cem min esmâi’l-bilâd ve’l-mevâzi’*. thk. Cemal Talbe. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Kitâbü’l-Emvâl*. 3 Cilt. Mısır: Dâr el-Hedyu En-Nebvî, 2007.

- Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *Hâtemü'n-nebiyyîn (Son Peygamber Hz. Muhammed)*. çev. Mehmet Keskin. 4 Cilt. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1993.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el Hüseyînî el-Kefevî. *el-Külliyât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1998.
- Efe, Mehmet. *Kur'an'da Ritüellerin Arka Planı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn el-. *Haccetü'n-nebi kemâ ravâhe 'anhu Câbir*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 7. Basım, 1405.
- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn el-. *Silsiletü'l-eĥâdîsi 'z-za'ife ve'l-mevzû'a ve eseruhe's-seyyi'ü fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyad: Mektebetü'l Meârif, 1992.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda, 2000.
- Erbaş, Ali. *Hristiyan Ayinleri (Sakramentler)*, İstanbul: Nun Yayıncılık, 1998.
- Erbaş, Ali. "İslâm Dışı Dinlerde Hac". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, 2002.
- Erdem, Sargon. "Bayram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 5/257-259. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Erdim, Sinan. "Niyâbet Rivâyetleri Üzerine Bir İnceleme -Yaşayan Kişinin Yerine Hac Yapma İbadeti Özelinde-". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/11 (30 Aralık 2019), 611-642. <http://dx.doi.org/10.29228/k7auifd.22>.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.
- Erkal, Mehmet. "Hac Emirliği (Yönetimi) Ve Bununla İlgili Bazı Fıkıhî Meseleler". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/4 (15 Aralık 2001). <https://doi.org/10.17335/suifd.81416>
- Eroğlu vd., Murat. *Hac Tarihi*, Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- Erturhan, Sabri. "Haram Ayların Fıkıhî Okunuşu". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 13 (2009), 195-230.
- Erul, Bünyamin. "Bir Alan Taraması'nın Panoraması -Vahiy Gayri Metlûv Hakkında Bazı Mülâhazalar ve Bir Eleştirinin Eleştirisi-". *İslâmiyât* 3/1 (2000), 161-184.
- Erul, Bünyamin. "Hz. Peygamber'e Kur'an Dışında Vahiy Geldiğini İfade Eden Rivayetlerin Tahlili ve Tenkidi", *İslâmiyât* 1/1 (1998), 55-72.

- Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 9. Basım, 2016.
- Erul, Bünyamin. “Veda Haccı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 42/590-591. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Erul, Bünyamin & Keleş, Ekrem. *Haccı Anlamak*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*. çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları, 1999.
- Et-Tahâvî, Ebû Cafer. “Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi”. çev. Recep Cici. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (01 Ocak 1998), 651-659.
- Etyûbî, Muhammed Alî b. Âdem b. Musâ. *Zâhiratü'l- 'ukbâ fî Şerhi'l-müctebâ*. 42 Cilt. Mekke: Dâr el-Mi'rac ed-Devliyye, 2003.
- Ezheri, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-. *Mu'cemu Tehzîbü'l-luğa*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2001.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-. *Ahbâru Mekke*. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü es-Sekafe, 11. Basım, 2011.
- Fahd, Bedri Muhammed. “*Hac Emirleri Tarihi*”. çev. Münir Atalar. *Diyanet İlmi Dergi* 9/4 (1981), 179-210.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb (et-Tefsîrû'l-kebir)*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Fayda, Mustafa. “Câhiliye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 7/17-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. “Ebû Bekir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 10/101-108. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Fayda, Mustafa. “Nesî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32/578-579. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü'l- 'Ayn*. İran: Müessesetü Dâru'l-Hicre, 2. Basım, 1309.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb. B. Muhammed el-. *el-Kâmûsü'l-muḥîṭ*. Beyrut: Messesetü'r-Risale, 1994.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*. 4 Cilt. Mısır: Mustafa el-Babi el Halebi, 1939.

- Genç, Mustafa. *Sünnet Vahiy İlişkisi*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2015.
- Gökalp, Murat. *İlk Dönem Hadis ve İslam Tarihi Kaynaklarına Göre Veda Hutbesi Rivayetlerinin Tetkiki*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Görmez, Mehmet. *Hadis İlminin Temel Meseleleri*. Ankara: Otto, 2. Basım, 2014.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: Otto, 5. Basım, 2014.
- Güç, Ahmet. *Dinlerde Mabet ve İbadet*. İstanbul: Esra Fakülte Kitabevi, 1999.
- Güç, Ahmet. "Yeryüzünde Üç Büyük Mescid". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/1 (01 Ocak 1993).
- Gündüz, Şinasi. "Cahiliyenin Kültürel Kodları". *Milel ve Nihal* 13/1 (12 Ağustos 2016), 8-27. <https://doi.org/10.17131/milelnihal.24763>
- Gündüz, Şinasi (ed.). *Yaşayan Dünya Dinleri*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Güngör, Muhammed. *Yahudi Geleneğinde Süleyman Mabedi*. (Ankara: Ankara İlahiyat Yayınları, 2014).
- Güngör, Mevlüt. "Kur'an'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer". *Sünnetin Dindeki Yeri Sempozyum*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997.
- Hafâcî, Ebû'l Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-. *Nesimü'r-Riyad fi Şerhi Şifai'l-Kâdı İyâz*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Beyrut: Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh b. Muhammed el-. *el-Müstedrek 'ale's-Şaîhîhayn*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 5 Cilt. Beyrut: Dâr al-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2002.
- Halebî, Ahmed b. Yûsuf es-Semîn. *'Umdetü'l-huffaz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât eş-Şeybânî el-Basrî. *et-Târîh*. çev. Ömer Sabuncu - Mahmut Sabuncu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Hamîdullah, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 18/297-299. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hamîdullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak Gazetesi, 2003.

- Hamîdullah, Muhammed. “İslâm’da Hac”. çev. Mehmet Akif Aydın. *İslam Tetkikleri Dergisi* 8/1-4 (1984).
- Hançerlioğlu, Orhan. *Dünya İnançları Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/382-386. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Harman, Ömer Faruk. “İbrahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 21/266-272. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*. 10 Cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.
- Hatipoğlu, M. Said. *Hız. Peygamber ve Kur’an Dışı Vahiy*. Ankara: Otto, 6. Basım, 2017.
- Hattâb, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed er-Rauynî. *Mevâhibü’l-celîl li şerhî muhtaşarı Halîl*. thk. Muhammed b. Yahya Muhammed Emin. 7 Cilt. Moritanya: Dâr er-Rıdvân, 2010.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Me’âlimü’s-Sünen*. 4 Cilt. Halep: El-Matbaatü’l-İlmiyye, 1932.
- Hâzımî, Ebû Bekr Zeynüddîn Muhammed b. Mûsâ b. Osmân b. Hâzım el-. *el-İ’tibâr fî beyâni’n-nâsih ve’l-mensûh mine’l-âsâr*. thk. Abdülmûtî Emin Kal’acı. Haydarabad: Matbaatu Dâiratü’l-Meârif El-Osmaniyye, 2. Basım, 1359.
- Heyet. *İlmihal*. 2 Cilt. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Heysemî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-. *Mecma’uz-Zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*. thk. Hüsâmeddîn el-Kudsî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü’l-kitâbil-Arabî, ts.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Hudârî, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-. *Târîh’u’t-teşrî’i’l-İslâmî*. thk. Muhammed Hüsni Abdurrahman. Kahire: Dâr et-Tavzi’ ve’n-Neşr el-İslâmî, 2006.
- İbn Abdülberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *el-İstizkârü’l-câmi’ li-mezâhib fukahâ’i’l-emşâr ve ‘ulemâ’i’l-akâtâr fî mâ tazammeneü’l- Muvattâ’ min me’âni’r-re’y ve’l-âsâr*. thk. Abdülmûtî Emin Kal’acı. 30 Cilt. Kahire: Dâr’ul va’i, 1993.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-İkdü’l-ferîd*. 9 Cilt. Beyrut: Dâr al-Kütübî’l-İlmiyye, 1404.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. thk. Ahmed Abdülmevcud Adil - Muhammed Mauz Ali. 14 Cilt. Beyrut: Dâr al-Kütübi'l-İlmiyye, 1423.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: Dâr et-Tunusiyye Li'n-Neşr, 1984.
- İbn Bâz, Abdülazîz b. Abdillâh b. Abdirrahmân Âli Bâz. *Fetâvâ Tete 'allaqu bi Aşkâmi'l-Hacci ve'l-'Umra ve'z-Ziyara*. Riyad: Dâr İbn Huzeyme, 2. Basım, 1992.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî. *Mu'cemü Meşkâysî'l-luğa*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399-1979.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Tehzîbu't-Tehzîb*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Alî Muhammed Muavvîd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-bârî bi şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 24 Cilt. Beyrut: er-Risale el-İlmiyye, 5. Basım, 2020.
- İbn Hacer el- Askalânî, Ebü'l Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuḥbeti'l-fiker*. thk. Nureddin Itr. Karaçi: Mektebetü'l-Büşrâ, 2011.
- İbn Hacer Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-. *Telḥîsü'l-habîr fî tahrîci eḥâdisî'r-Râfiyyi'l-kebîr*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye, 1979.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-. *Şerḥ el-İzâḥ fî menâsik el-hac*. Beyrut: Dâru'l-Hadis, 3. Basım, ts.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed. *el-Cevheru'l-Munazzam fî Ziyareti'l-Kabri's-Şerif en-Nebevî el-Mükerrem*. thk. Muhammed Zeynühum - Muhammed Azîb. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 2000.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *el-Faşl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-niḥal*. 5 Cilt. Beyrut, 2. Basım, 1975.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî. *Haccetü'l-vedâ'*. Riyad: Beytü'l-Efkâr, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîret'n-nebeviyye ve aḥbârü'l-ḥulefâ'*. thk. Hafız Seyyid Aziz bey. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Siyasiyye, 1987.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbu's-Sikât*, thk. Muhammed Abdu'l-muid Han. 5 Cilt. Dâiretu'l-Meârif el-Osmanî, 1973.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselam Tedmurî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 3. Basım, 1990.
- İbn İshak, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*. çev. Heyet. 4 Cilt. İstanbul: İklim Yayınları, 1988.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihaye*. 14 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1994.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Ḥaccetü'l-Vedâ'*. thk. Mustafa Abdulvâhid. Stuttgart: Dâru'l-Kur'an el-Kerim, 1986.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav'. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 9. Basım, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakkuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed. *el-Muğnî*. 15 Cilt. Riyad: Dâru 'Alime'l-Kutub, 3. Basım, 1997.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. thk. Said Muhammed es-Sinnârî. Kahire: Dâr el-Hadis, 2006.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaut. 5 Cilt. Beyrut: Dâr er-Risâle el-İlmiyye, 2009.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1990.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm. *el-Baḥrû'r-râ'ik Şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1997.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l mukteşid*. thk. Ali Muhammed Mu'avvad - Âdi Ahmedl Abdulmavcûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 4. Basım, 2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' el-Kâtib el-Hâşimî. *et-Ṭabaḳâtü'l-Kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebü'l-Hancî, 2001.

- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Mecdiddîn. *Minhâcü's-sünne*. thk. Muhammed Reşâd Salim. 9 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 2. Basım, 1989.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Ahkâmü'n-nisâ'*. thk. Amr Abdülmünim Selim. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1997.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Hümmâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Fethü'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'l-Kayserânî, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Tâhir b. Alî el-Makdisî. *Şürûtü'l-e'immeti's-sitte*. Beyrut: Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 1984.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takiyyüddîn Osman b. Salâhaddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Mukaddimetü İbni's-Salâh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2010.
- İsfahânî, Ebül-Kâsım Hüseyin Muhammed b. el-Mufaddal Râgıp el-. *el-Müfredât*. thk. Safvân Adnan Dâvudî. 1 Cilt. Şam: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 2009.
- İslamoğlu, Mustafa. *Hayat Kitabı Kur'an*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2. Basım, 2010.
- İşleyen vd., Burhan. *Sosyal ve Psikolojik Boyutlarıyla Hac*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.
- İtr, Nureddin. *Menhecu'n-nakd fi ulûmi'l-hadis*. Şam, 1399.
- Kâdî İyâz, Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *eş-Şifâ' bi-ta'rîfi hukûki (fi şerefi) 'l-Muştafâ*. çev. Naim Erdoğan - Hüseyin Erdoğan. İstanbul: Çile Yayınları, 1980.
- Kâdî İyâz, Ebü'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'id fi şerhi Şahîhi Müslim*. thk. Yahya İsmail. 9 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1998.
- Kahraman vd., Abdullah. *Sosyal ve Psikolojik Boyutlarıyla Hac*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

- Kahtâni, Said b. Ali b.vehf. *Menasiku'l-Hac ve'l umre fi'l-İslam fi-dav'i-l'kitap ve's-Sünne*. Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 2009.
- Kal'acî, M.Ravvâs. *Mevsuatı Fıkh-ı Ömer b. el-Hattâb 'Aşruhû ve Hayâtuhu*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 3. Basım, 1986.
- Kalaycı, Ayhan. *İslam Öncesi Mekke Sitesinde Sosyal Yapı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Kandehlevi, Muhammed Zekeriyâ. *Haccetü'l-Vedâ'*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2016.
- Karadâvî, Yusuf el-. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayıncılık, 3. Basım, 2011.
- Karagöz vd., İsmail. *Hac İlmihali*. Ankara: DİB, 4. Basım, 2007.
- Karaman vd., Fikret. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertibi's-Şerâ'i'*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2003.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Hac Psikolojisi*. İstanbul: Çıra Akademi, 2016.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü's-Sârî Li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996.
- Kayhan, Veli. "Son Zaman Ayarı-I: Yıl, Aylar ve Haram Aylar" *Bilimname: Düşünce Platformu* 27/2 (2014), 25-58.
- Kayhan, Veli. "Son Zaman Ayarı-II: 'Nesî' ya da Haram Aylara Müdahale". *Bilimname: Düşünce Platformu* 28/1 2015, 9-25.
- Kelbî, Ebü'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. Sâib b Bişr el- - Zeki Paşa, Ahmed. *Kitâbü'l-Eşnâm*, ts.
- Keleş, Ekrem. *Umre Rehberi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 11. Basım, 2017.
- Keleş, Nuran Oğuz. *Türk Dindarlığında Hac Algısı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Kettanî, Muhammed Abdulhay el-. *Et-Terâtibu'l-İdariyye*. thk. Abdullah el-Hâlidî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 2. Basım, ts.
- Kılıç, Orhan. "Osmanlı Devleti'nde Hac Emirliği Müessesesi: Mısır Örneği". *Arab Republic of Egypt, Supreme Council of Culture*, 137-180.

- Koçkuzu, Ali Osman. *Rivayet İlimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikat ve Teşri Teşri Yönünden Değeri*. Ankara: DİB Yayınları, 1988.
- Koçyiğit, Talât. *Hadis Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 9. Basım, 2014.
- Köksal, M. Asım. *İslam Tarihi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1987.
- Köktaş, Yavuz. *Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 2015.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*. 24 Cilt. Beyrut: Messesetü'r-Risale, 2006.
- Kuzgun, Şaban. *İslâm Kaynaklarına Göre Hz. İbrahim ve Haniflik*, Ankara: Se-Da Yayınları, 1985.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Rivayetlerinde Bağlam*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2020.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Kürdî, Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir b. Mahmûd el-Mekkî el-. *et-Târîḫü'l-ḳavîm li-Mekke ve Beytillâhi'l-kerîm*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 2000.
- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî el-. *İmtâ'u'l-esmâ'*. thk. Muhammed Abdulhamid en-Nümeysi. 15 Cilt. Beyrut, 1999.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvattâ'*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1985.
- Maurice, Queguener. *Introduction A L'Hindouisme*. Paris: Orante, 1958.
- Maverdî, Ebu'l Hasen Ali İbn Muhammed ibn Habîb el-. *Tefsîrû'l-Ḳur'ân (en-Nüket ve'l-uyûn)*. thk. Es-Seyyid b. Abdülmaksûd Bin Abdürrahim. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvîd - Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye*. thk. Naim Eşref Nur Muhammed. 8 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1417.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî el-. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicre, 1966.
- Metin vd., İsmail. *Hac Tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2021.

- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ el-. *Sîret-i Server-i 'Âlem; Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamberin Hayatı*. çev. Ahmed Asrar. İstanbul: Pınar Yayınları, 2014.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ el-. *Sünnetin Anayasal Niteliği*. çev. Ahmet Asrar. İstanbul: Çıra Yayınları, 4. Basım, 2015.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ el-. *Tefhimu'l-Kur'an*. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.
- Mevsîlî, Abdullâh b. Mahmûd el-. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.
- Miras, Kâmil. *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*. 13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1981.
- Muhammed b. Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *el-Muhabber*. Haydarabad: Dâiretu'l-Meârif, 1942.
- Muķâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşir el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrû'l-Kebîr (Tefsîru Muķâtil b. Süleymân)*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâ' et-Turasi, 2. Basım, 2002.
- Murtazâ, Ahmed b. Yahyâ el-. *el-Bahrü'z-zehhâr el-câmi' li-mezâhibi 'ulemâ'i'l-emsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-. *Tuĥfetü'l-Aĥvezî*. 12 Cilt. Dâru'l-Fikr, ts.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdür-rauf b. Tâcülârifin b. Ali. *Feyzu'l-ķadîr ŧerĥu'l-Câmi'i ŧ-ŧaĝîr*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, 1971.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddîn Abdülazîm b. Abdilkavî b. Abdillâh el-. *et-Terĝîb ve't-Terĥîb*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. Haccâc b. Müslim el-Kuŧeyrî. *el-Câmi'u ŧ-ŧaĥîĥ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412-1991.
- Nedvî, Ebü'l-Hasen Ali el-Haseni el-. *Dört Rükün*. çev. İsmet Ersöz. Konya: İslâmî Neŧriyat, 3. Basım, 1991.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. ŧuayb b. Alî en-. *es-Sünen*. thk. Raid b. Sabri İbn Ebi Alfa. 2. Basım. Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 2015.
- Nevevî. *Kitabu'l-İzah fî Menâsik el-Hac ve'l-Umre*. Beyrut: Dâru'l-Beŧâiri'l-İslâmiyye, 1994.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. ŧeref b. Mürî en-. *el-Mecmû' ŧerĥu'l-Mühezzeb*. thk. Mahmud Matracî. 22 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Şam: Dâr et-Takvâ, 2004.
- Nu'mânî, Şiblî. *İslâm Tarihi: Asr-ı Saâdet*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 5 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1977.
- Okiç, Muhammed Tayyip. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*. Ankara: Atlas Kitap, 2017.
- Olgun, Tâhir (Mevlevî). *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 2. Basım, 1963.
- Oral, Rıfat. *Peygamberimizle 27 Gün (Veda Haccı)*. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2011.
- Öğüt, Salim. "Fidye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13/55-57. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öğüt, Salim. "İhram". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 21/539-542. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öğüt, Salim. "Mikât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30/48-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Öğüt, Salim. "sa'y". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 36/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Öğüt, Salim. "Tavaf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 40/178-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Önkal, Ahmet. "*VahiySünnet İlişkisi ve Vahy-i Gayr-i Metluv*". *Kur'an Sünnet Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul: İrfan Vakfı, 1999.
- Örenç, Aşır. *Hadislerde Kutsal Mekân Algısı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özay, Hilal. *İslam Hukuku Açısından Bedensel Engellilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Özaydın, Abdülkerim. "Hac Tarihçe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 14/386-389. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özen, Adem. *Yahudilikte İbadet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

- Özcan, Şevket. “Yahudi Dualarında Kudüs”. *Journal of Divinity Faculty of Hitit University*.18/35 (30 Haziran 2019), 23-48.
<https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.465775>
- Özkan, Halit. “*Hadis ve Tarih Kaynaklarında Vedâ Hutbesi Rivayetleri*”. *Hiz. Peygamber’in Vedâ Haccı Hutbeleri Sempozyum Tebliğleri*. ed. M. Suat Mertoğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Özpınar, Ömer. *Hadis Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu, 2013.
- Özpınar, Ömer. *Hiz. Peygamber’i ve Hadislerini Anlamak*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2012.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Cevap Veriyorum*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 4. Basım, 2001.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *İslam Nasıl Yozlaştırıldı?* İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur’an’daki İslam*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 35. Basım, 1999.
- Paçacı, İbrahim. “Bedenî-Malî Ayrımının İbadetlerde Niyabete Etkisi ve Bedel Hac”. *İslam Huku Araştırmaları Dergisi* 29 (2017), 369-398.
- Polat, Selahattin. *Hadis Araştırmaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Polatoğlu, Enver. *Kur’an’da ve Tevrat’ta Hiz. İbrahim’in İnanç Konusundaki Akılcı Tutumu*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Rûyânî, Ebû’l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmail er-. *Bahrü’l-mezheb fî fîrû’i mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’î*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2002.
- Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. *el-Müdevvenetü’l-Kübrâ*. 16 Cilt. Suudi Arabistan: Matbaatü’s-Seâde, 1324.
- Sa’lebî, Ebû’l-Abbas Ahmed b. Yahya eş-Şeybânî. *’Araisu’l-Mecâlis*, ts.
- Sancaklı, Saffet. *Hadis İnkârcılığı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım, 2007.
- Sarıçioğlu, Ekrem. *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 1983.
- Seâlbî, Muhammed b. Hasan el-Haccu es-. *el-Fikru’s-sâmî fî Târihu’l-Fıkhü’l-İslâmî*. 4 Cilt. Tunus: Matbaatu en-Nahza, 1345.

- Semhûdî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed. *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. 2. Cilt. Mısır: Matbaatü's-Seâde, 1954.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. thk. Mustafa Cevat Akşit. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayınları, 2008.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *uşûlü's-Serahsî (Temhîdu'l-Fuşûl fi'l-Uşûl)*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî. 2 Cilt. Haydarabad: Lecnetu İhyâi'l-Me'ârifî'l-'Osmâniyye, ts.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto, 5. Basım, 2017.
- Siddiki, Muhammed Zübeyr. *Hadis Edebiyatı Tarihi*. çev. Yusuf Ziya Kavakçı. İstanbul: Yeni Zamanlar Yayınları, 2. Basım, 2004.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Cahiliye Arap İnançında Putların Yeri". *Milel ve Nihal inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi* 11/1 (12 Nisan 2016), 9. <https://doi.org/10.17131/milelnihal.10321>
- Subhî es-Sâlih, Subhî b. İbrâhîm el-Lübânî. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-ḥadîs ve muştalâhuh*. Beyrut: Dâr el-İlim lil Meleyin, ts.
- Subkî, Ebü'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdülkâfi es-. *es-Seyfü's-Sakîl fi'r-Red alâ İbn Zefîl*. Mısır: Mektebetü'l-Ezherîyye Li't-Türâs, 2003.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-. *er-Ravzü'l-ünüf fi şerhî's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. Abdurrahman el-Vekil. 7 Cilt. Kahire, 1967.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâr'ul-Fikr, 2011.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürerü'l-müntezire fi'l-eḥâdîsi'l-müştehire*, thk. Muhammed b. Latif es-Sabbâğ (Riyad: Câmîatu Melik es-Suud, ts.), 190.
- Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbas eş-. *er-Risâle*. Beyrut: Dâr el-Minhâc, 2014.
- Şâtıbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-. *el-Muvâfaḳât*. thk. Bekir b. Zeyd Abdullah. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Dâr İbn Affân, 1997.

- Şebbir Ahmed, Fazlurrahman el-Osmanî el-Hindî. *Mebâdî ilmi'l-Hadîs ve usûlihi*. thk. Selman Abdilfettah Ebû Gudde. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 4. Basım, 2011.
- Şeker, Dursun Ali. "Müzdelife". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 32/239. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Şel'an, Ali b. Nasır eş-. *en-Nevazil fi'l-Hac*. Riyad: Dâru't-Tevhid, 2010.
- Şener, Abdulkadir. *Makaleler Tebliğler ve Diğer Yazılar*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2001.
- Şener, Mehmet. "Mina". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30/96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Şeriati, Ali. *Hac (çevr. Mustafa Çoban)*. İstanbul: Fecr Yayınları, 1998.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fennyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. Beyrut: Dâr'ul-Marife, 4. Basım, 2007.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahîkki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Şaban Muhammed b. İsmail. 2 Cilt. Kahire, 1413.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hâtib eş-. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997.
- Şürübülâlî, Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-. *Merâkı'l-felâh bi imdâdi'l-fettâh*. thk. Abdul Calil el-Atâ. Dımaşk: Matbaatü'l-Katibi'l-Arabî, 1990.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. 7 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir b. Yezîd el-Âmülî et-. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadıl İbrâhim. 11 Cilt. Mısır: Dâru'l-ma'ârif, 2. Basım, 1967.
- Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. ed. Saadettin Ünal. 2 Cilt. İstanbul: İSAM Yayınları, 1998.
- Tahâvî, Ebû Câ'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*. çev. M. Beşir Eryarsoy. 7 Cilt. İstanbul: Kitâbî Yayınevi, 2009.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dûkâtî et-. *Hâşiye 'alâ Merâkı'l-Felâh*. Kahire: Mustafa el-Babi ve Evladuhu, 2. Basım, 1970.

- Taş, Mehmet Enis. *Kur'an'da 'Hac' Kavramı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Tehânevî, Zafer Ahmed b. Latîf et-. *İ'la'ü's-sünen*. thk. Muhammed Takî Osmanî. 22 Cilt. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1418.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-. *el-Câmi'u's- Şahîh*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016.
- Turan, Sümeyye. *Kadının Özel Hallerinde İbadeti*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Tutar, Adem. "İslam Tarihinde Hac İbadetinin Ortaya Çıkışı ve Hz. Muhammed'in Hac Emirliğini Tesisi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 75-86.
- Tümer, Günay. Hristiyanlıkta ve İslam'da Hz. Meryem. Ankara: TDV, 1996.
- Tümer, Günay - Küçük, Abdurrahman. *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları, 2. Basım, 1993.
- Uludağ, Süleyman. *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*. Ankara: TDV Yayınları, 13. Basım, 2013.
- Ünal, Saadettin. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 24/14-21. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ünver, Mustafa. "'Nesî' Âyeti Ve Modern Nesî Uygulamaları". *Diyanet İlmî Dergi* 52/2 (01 Haziran 2016), 43-68.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî el-. *Esbâbü'n-nüzûl*, Beyrut: Dârü'l-İslâh, 2. Baskı. 1992.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1966.
- Varlı, Mustafa. *Hangi İslâm Yaşar Nuri Öztürk'ün "Kur'an'daki İslâm" Adlı Kitabına Bir Eleştiri*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Watt, W. Montgomery. *Hz. Muhammed*. İstanbul: Remzi Yayınevi, 1963.
- Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sükutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları, 1963.
- Wensinck, Arent Jan. "Hacc". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-1/12-17. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Wensinck, Arent Jan. "İhrâm". *İslam Ansiklopedisi*. C. 5-2/912-944. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.

- Wensinck, Arent Jan. “Kâbe”. 6/6-15. *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1978.
- Ya’kübî, Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Ya’küb İshâk b. Ca’fer b. Vehb b. Vâzih el-. *Târîhu’l-Ya’kübî*. 2 Cilt. Leiden: Apud E. J. Brill, 1883.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihabüddîn Yâkût b. Abdillâh el-. *Mu’cemü’l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadr, 1993.
- Yaran, Rahmi, “Dem”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 9/47-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yılmaz, Hasan Kamil. *Bütün Yönleriyle Hac*. ed. Murat Sülün. İstanbul: Ensar, 2015.
- Yılmaz, Hayati. *Toplumsal Dönüşümde Sünnet*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2004.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 37. Basım, 2017.
- Yüksel, Edip. *Mesaj Kur’an Çevirisi*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2016.
- Zebîdî, Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed el-Hüseynî ez-. *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ķâmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferac. 40 Cilt. Kuveyt: Matbaatü’l-Kuweyt, 2. Basım, 1965.
- Zemahşerî, Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü ’Abiken, 1998.
- Zengin, Fethullah. “Cahiliye Araplarında Bazı İyi Ahlâk Örnekleri ve Sebepleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (14 Nisan 2017), 53-69. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ifd/538908>
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yusuf b. Muhammed ez-. *Naşbü’r-râye li-tahrîci eĥâdîsi’l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvame. 5 Cilt. Beyrut: Müessetü Reyyen, 1997.
- Zuhayli, Vehbe. *El-Veciz fi’l-Fıkhî’l-İslâmî*. Şam: Dâru’l-Fikr, 2008.